

PDF Compressor Free Version
ҶАМОЛИДДИН ТАҶОЕВ

ДАВЛАТИ ТОҶИКОН

ЧАМОЛИДДИН ТАҒОЕВ

PDF Compressor Free Version

ДАВЛАТИ ТОЧИКОН

(давраи Сомониён, Шӯравӣ, ҳозира ва оянда)

Душанбе
Ирфон
2000

ББК 6+4
Т-60

Ба ифтихори 1100-солагии Давлати Соҷониён ва
90-солагии академик Вобочон Гафуров

PDF Compressor Free Version

Маъсули ҷои номнада илми филология А. Абдуманиёнов
Мухаррири нашриёт: А. Олимов

Тағоев Ҷамолиддин

Т-60 Давлати тоҷикон. - Душанбе: Ирфон, 376 сах.

Дар китоб оиди тӯсиқ, соҳтор ва сабеҳони таназзули давлати Соҷониён, хусусиятҳои хоסי давлати тоҷикон дар ҳайати давлати мутамаркази Шурвай аз мавзӯ ва сиёсати ҳозира маълумот дора менамояд.

Инчунин омилҳои объективию субъективии пошхӯрии давлати Шурвай, ҷи тавр пайдо шудани давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон, соҳтор ва хусусиятҳои он дар давраи гузариш, самтҳои сиёсати он ва раванди демократикунонии давлат арзёбӣ гардида, диққати хонанда ба хусусиятҳои геополитикии ҷумҳурии дар замонҳои ҳозира ҷалб карда шуда, нисбат ба роҳҳои (консепсияи) ояндаи инкишофи Тоҷикистон ақида наҳор гардидааст.

Сарфи назар аз он китоб давраи калони давлату давлатдорони тоҷиконро дар бар мегирад, дар асоси далелҳои ба забони оммафаҳм навишта шудааст ва умед аст, ки маълуми хонандагон хоҳад гашт.

Т 0503000000-001 - 2000
МЗО(12)-2000
БВ №5 66 7-00029-1

ББК 64 (23)
© Ҷ. Тағоев 2000

Дар бораи муаллиф

Чамолиддин Тағоев соли 1947 дар ноҳияи Варзоб дар оилаи аълоҷии маорифи ҷумҳурӣ, ташкилгари фаъоли он ба дунё омадааст. Дар хонадони Саидов Тағой, ки нав аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ, баргашта буд, чун ӯ нахустфарзанд ба шумор мерафт, падараш ӯро дар оянда вориси касби хеш дидан мехост. Воқеан ҳам чунин шуд ва Чамолиддин пас аз хатми мактаби миёна роҳи факултаи таърихи Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистонро пеш гирифт.

Дар оилаамон, -мегӯяд ӯ - зиндаёд падарамон ханӯз барвақт ояндаи мо - панҷ писарашонро пешгӯӣ карда буданд: маро олим, бародаронам Бобоҳон ва Тоҷиддинро мутахассисони соҳаи кишоварзӣ, Асрориддину Камолиддинро духтур мегуфтанд. Дар амал ҳамин тавр ҳам шуд, вале афсӯс, падарам ҷомаи амал пӯшидани ин пешбиниашонро бо ҷашмони худ дида натавонистанд.

Агар шарҳи холи олимро батафсил нависем, бемуболиға он китоби бузургҳаҷме хоҳад шуд, вале алҳол бо ҳамин иктифо мекунем, ки эшон бисёр хислатҳои начибӣ ҷавонмардонро маҳз аз падарашон омӯхтаанд. Беҳуда нест, ки падарашонро то ҳол мардуми қадршиноси деҳаҳои кӯхистони Варзоб бо эҳтиром ба ёд меоранд, зеро эшон аз зумраи он шахсоне маҳсуб меёфтанд, ки дар сохтани мактабҳову кушодани роҳҳои мошингарди ин мавзӯе саҳми бевоқифа гузошта буданд.

Ва бесабаб ҳам нест, ки барои поси хотири Саидов Тағой он мактабе, ки то рӯзҳои вопасини ҳаёташон (30 июни соли 1963) сарварӣ менамуданд, ба номи эшон гузошта шудааст. Ба фарзандонашон хизмати бегаразона карданро ба нафъи миллат пай-

васта насихат меоданд. Бидуни муболиға метавон гуфт, ки дар айни замон аҳли ин оила чунин орзуо насихатҳои падари бузургворашонро шиори зиндагӣ сохт. PDF Compressor Free Version хия, балки дар сатҳи ҷумҳурӣ бо хизматҳои бебаҳояшон соҳиби хурмату эҳтироми хоса мебошанд.

Ҷамолиддин Тағоев пас аз хатми донишгоҳ ба Донишкадаи кишоварзӣ (ҳоло Донишгоҳи кишоварзӣ) ба кор омада, аввал ба сифати ассистенти кафедраи фалсафа ва коммунизми илмӣ, сипас ҳамчун аспирант, муаллими калон ва баъд аз химои рисолаи номзадӣ соли 1978 ба ҳайси дотсенти ҳамин кафедра кор кард. Солҳои 1982-86 муовини декан ва солҳои 1986-89 декани муҳассилини хориҷии донишкадаи мазкур буд. Аз соли 1989 мудирӣ кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносӣ, аз соли 1997 инчунин вазифаи ноиб-реktor оид ба фарҳангу тарбияро низ ба зимма дошт. Умуман 29 соли фаъолияти меҳнати устод дар ҳамин Донишгоҳ сипарӣ гаштааст. Устод ниҳоят соли 1992 рисолаи илмӣ дифоъ карда, ба дарёфти унвони доктори илмҳои ҷомеашиносӣ мушарраф гардид ва пас аз як соли он КОА Руссия ба эшон унвони профессори фалсафаро дод. Соли 1995 ӯро узви во-бастаи Академияи байналхалқии мактабҳои олий интихоб намудаанд. Чунин кадрдонии хизматҳои илмӣ устод беҳуда набуд, чунки маҳз ба шарофати осори илмӣ солҳои охири худ ӯ бори аввал дар ҷумҳурӣ бо пажӯҳишҳои кӯшишҳои амалӣ ҷомеашиносиро ба унвони илми махсус ба омма муаррифӣ намуда, интиқоли ин донишро ба зехни мардум шартӣ зарурии пешрафти иқтисодию фарҳангии давлат меҳисобад.

Ҷамолиддин Тағоев аз соли 1998 ба вазифаи мушовири калони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикис-

тон оид ба масъалаҳои байналхалқӣ таъин шуда бошад ҳам, худро аз ҳаёти Донишгоҳи кишоварзӣ канор намегирад ва ҳамзамон дар ин ҷо ба ҳайси профессорӣ кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносӣ кор мекунад. Зимнан, ҳуди устод бо камоли ифтихор мегӯяд: банда табиатан муаллим будам ва хоҳам монд. Эшон холо ҳам дар ин даргоҳ дарс мегӯянд сарпарастии як зумра аспирантҳои ҷавони ҷомеашиносро ба ӯҳда доранд.

Устод аз ибтидои соли 2000 ум бо амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифаи ректори Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон таъин шуданд.

Мо, - мегӯяд устод, вобаста ба баррасии авзои солҳои охири ҷомеаи муосир, - тӯли якчанд сол давраи инкори идеалҳои асили ҷомеаро пушти сар кардем. Ҳама номаълум муқобили ягон чиз зиддият нишон медодем. Инкори инкор қонуни диалектика аст, вале он набояд инкори ҳолис бошад. Бо ин ки бигӯем, ин чиз сафед нест ва бо ҳамин иқтифо кунем, ҷӣ будани онро доништанамон муяссар нахоҳад шуд. Тафовут ин ҳадди чиз аст, на ҳуди он. Аз ин лиҳоз ба омӯзишу арзёбии масоили мубрами рӯз бо диди огоҳӣ аз замони таърихӣ наздик шуда, аз ҳар гуна саҳлангорию бархӯрди сатҳӣ канора ҷустан лозим аст.

Воқеан ҳам чандин монографияҳои солҳои охир интишорёфтаи устод гӯёи ин нуқта ҳастанд. Дар ин асарҳо муаллиф мекӯшад бо усули киёсу таҳлили илмии раванди инкишофи Тоҷикистон ва соири мамлаки мутараққии муосир ҳуҷуми зумрае аз муҳаққиқонро ба баъзе аз идеалҳои асили ҷомеа беасос нишон диҳад. Яке аз чунин идеалҳое, ки тӯли асрҳо дар зехни ҷомеа парвариш ёфта буд, идеали адолати иҷтимоӣ аст. Олим дар ин асар тазаккур медиҳад, ки

чуни танкидҳо бар далелҳои илмӣ асос наёфта, балки таҳдоби иҷтимоӣ сиёсӣ доранд. Аҳён ин зумра муҳаққиқон зимни андеша аз сотсиализм онро бо марксизм иҷтимоӣ ид, вале дар асл идеалҳои сотсиалистӣ маҳсули фикран дар ҷодаи мудаввоми таърих ҳосилкардаи инсоният мебошад. Наслҳои баъдина бошанд, барои дастбӣ бар он батадриҷ шеваҳои мухталифро ба қор гирифтаанд. Идеҳои адолати иҷтимоӣ муосир бар ивази расолати адолати иҷтимоӣ сфаридгорӣ гом мезананд, зеро он мехоҳад барои амалӣ намудани дархостҳои ҳаётии инсон хизмат кунад. Агар чунин нашавад, ҳамаи низомҳои сиёсӣ иқтисодӣ аз аҳамияте бархурдор нахоҳанд буд. Инро дар мисоли вазъи кунунии Тоҷикистон дидан мумкин аст. Нодида гирифтани ин масъала ҷамъиятро ба бӯхронҳои шадидтаре рӯ ба рӯ хоҳад кард. Устод дар асоси пешбиниҳои илмӣ роҳҳои имконпазири аз чунин бӯхрони иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ баровардани Тоҷикистонро нишон медиҳад.

Барои аз назари умум пинҳон намондани чунин бардоштҳои илмӣ устод дар солҳои охир якчанд монографияҳо ба ҷоп расонид: "Тоҷикистон: гузашта, ҳозира, оянда", "Роҳҳои инкишофи Тоҷикистон", «Бозор ва пешрафти иҷтимоӣ Тоҷикистон». Бешубҳа, ин силсилаи асарҳо аз ҷиҳати фарогирии масъалаҳо ва пешгӯии илмии роҳҳои ҳалли онҳо дар илми ҷомеашиносии мо падидаи муҳим ба шумор меравад. Роҷеъ ба асари навбатии устод, ки онро Шумо дар даст доред, алҳол қазоват карданӣ нестам, бигзор ҳуди хонандаи гиромӣ пас аз гардонидани саҳифаи охир ба он баҳо диҳад.

Чунонки қаблан ёдовар шуда будем, агар рӯи шарҳи ҳол ва пайраҳаи илмии ӯлим амиқ андеша ро-

нем, мебинем, ки воқеан ҳам ёвари сабзишу камоло-
таш ҳамоно панду хислатҳои начиби падари бофазил-
латашон будааст. Банда-меғӯяд профессор - на танҳо
давомдихандаи касби падари шодравони худ хастам,
балки қисмат дар ташкили оила низ вориси яти ногу-
саганиро миёни мо раво дидааст. Зиндаёд ҳамчун
писари аввал барои хонадонашон соҳиби панҷ писа-
ру ду духтар буданду инро офаридгор насиби ман
ҳам гардонид.

Устод дар баробари падарашон аз пирони пур-
фазилате, ки онҳо баъдан бо қору амали худ дар за-
мири ӯ тухми ҳисси масъулияти пайгири на амалӣ
кардани орзуву умедҳои некро кошта буданд, ҳамеша
бо як самимияти беандоза ёдовар мешавад. Чӣ
бобои падарӣ (усто-Саид) ва чӣ модариашон (Ғанӣ-
гупал) дар байни мардум бо касбу қору ва хислатҳои
начиби хеш соҳиби эҳтироми беандоза буданд. Бо-
боёни устодро дар вақташ ҳам мардумони деҳаҳои
дуру наздики мавзеъ бо номҳои мустаори касбашон
мешинохтанд. Усто-Саид соҳиби дӯкони табактаро-
шиву карбосбофӣ будо бо ҳамин эҳтиёҷоти мардумро
мебаровард. Бобои модариашон аз он ҷиҳат, ки ша-
си яқраву дар ақидаи худ устувор буд ва ҳамеша бо
пофишорӣ дар ҳама ҷо кӯшиши фикри худро гузаро-
нидан мекард, дар байни одамон бо номи мустаори
“гупал” ном мебарорад. Яъне чунон ки дар урфият
меғӯянд, фикрашро бе ягон рӯпӯшӣ рӯирост меғӯфт.

Ба ин суҳанони устод гӯш андохта, батадриҷ
бовар ҳосил мекардам, ки воқеан ҳам дар таҷрибаи
ҳаётии устод вориси яти сифатҳои неки аҷдодашон
равшан мушоҳида мешавад. Чунки Қамолӣддин Та-
ғоев ғайр аз давомдихандаи касби падар-омӯзгор ва
олим будан дар ҳаёт ҳамчунин вориси касби бобоёни
худ, яъне деҳқонзода буданро ҳам исбот кардааст.

Далели ин казоват чунин мисол шуда метавонад, ки якчанд сол пеш дар сохили дарёи Такоб тавонист як замини санглохеро ба боғи чаннатосо табдил диҳад.

Баъзан мегӯянд устод-одамон наздам омада маслиҳат меодаданд, ки ин ҷойро обод кардан мушқил асту беҳтараш аз ягон маҳалли серхок замин гирифта, боғ бунёд кунам. Вале банда ҳар замон ҳазломез ба онҳо посух меодам, ки замини тайёрро ҳар кас ҳам обод карда метавонад, вале мард он касест, ки рӯи хамин гуна санглохҳо боғ бунёд кардаю онро ба бӯстон табдил дода тавонад. Зеро тӯли таҷрибаи кориям мушоҳида кардам, ки миёни амали заминсозию тарбияи инсон робитаи ногусастание қарор дорад ва беҳуда ҳам нест, ки дарёфти аврупоӣҳо аз шохиди маъноии фарҳанг рӯи ибораи коркарди замин қарор гирифтааст. Яъне онҳо зехни инсонро ташбеҳ ба замин меодаданд, ки дар он таълиму тарбия донаҳои мурод мепарваронад.

Маҳз бо дарки масъулият устод ҳамеша дар ҳустуҷӯи шеваю усулҳои мақсадноки парвариши ҳисси худшиносии инсонӣ муосир мебошад, то онҳо тавонанд бо дарёфти мавқеи иҷтимоии худ ҳадафҳои худро бо дурнамои инкишофи ҷомеаи навгароямон созгор диҳанд. Мисоли равшани ин гуфтаҳо китобест, ки алҳол Шумо, хонандагони гиромӣ, дар даст доред.

**ХАЙРИДДИН УСМОНЗОДА,
НОМЗАДИ ИЛМИ ФАЛСАФА**

Аз муаллиф

Дар бораи ташаккули халки тоҷик, аз ҷумла таъсиси давлатдорӣ он, муаллифони зиёде асарҳо офаридаанд. С. Алии, Б.Ғ. Ғафуров, А. Баҳоваддинов, А.Н. Болдирев, Саид Нафисӣ, Е.Э. Бертелс, Ш. Хусейнзода, В.Н. Терновский, А.П. Юшкевич, А.М. Мирзоев, А.З. Розенфелд, У.И. Каримов, М.В. Каримов, М.В. Массон, С.П. Толстов, В.А. Шишкин, Е.А. Давидович, М.М. Герасимов, В.В. Бартолд, А.Ю. Якубовский, А.А. Фрейман, З.Ш. Рачабов, Н.Н. Неъматов, Н.А. Кисляков, А.Н. Берштам, А.А. Семёнов, М.А. Андреев, М.Ш. Шукуров, Р. Масов, А. Мухторов, И.С. Брагинский ва дигарҳо дар асоси талкикотҳои илмӣ ва далелҳои таърихӣ чараҳои ташаккули инкишофи халки тоҷик ва давлати онро аз бисёр ҷиҳатҳо муайян намудаанд.

Мо ҳам дар назди худ вазифа гузоштем, ки ба муносибати 1100 - солагии Давлати Сомониён ва 90 - солагии фарзанди барӯманди халки тоҷик академик Б. Ғафуров ба хонандагони азиз дар ин мавзӯ китобе пешкаш намоем.

Маълум аст, ки таърихи ташаккули халки тоҷик ва соҳти давлатдорӣ он аз аҳди дунёи қадим, асрҳои Миёна, хусусан давраи Сомониён ва то ибтидои асри XX дар асарҳои муаллифони номбурда таҳқиқ гардидааст. Хусусан академик Б. Ғафуров дар китоби "Таърихи мухтасари халки тоҷик", ки соли 1947 интишор ёфтааст ва асари машҳури худ "Тоҷикон" аз давраҳои қадимтарин то инкилоби Октябр тамоми марҳилаҳои ташаккули халки тоҷик ва таъсиси давлати тоҷиконро ҳаматарафа таҳқиқ намудааст.

Мо дар ин китоб пеши худ мақсад гузоштем, ки ба асарҳои муаллифони номбурда, хусусан асарҳои абармарди сиёсӣ фарҳангӣ, ҷамъиятию давлатӣ, фарҳангӣ ва миллату давлати тоҷик Бобочон Ғафуров таъя намуда, мухтасар дар бораи таърихи таъсиси давлати тоҷикон ва сохтори идораи он дар давраи Сомониён иброи назар бикунем, то дар арафаи ин ҷашнҳои бузург - 1100-солагии давлати Сомониён ва 90-солагии Бобочон Ғафуров вази-фаи дар рӯҳияи худшиносӣ худогоҳӣ тарбия кардани мардуми Тоҷикистонро андак ҳам бошад, бар дӯш бигирем.

Дар қисми аввали китоб дар бораи сабабҳои таназзули давлати Сомониён суҳан меравад. Мақсад, аз рӯи ба ин мавзӯ ин аст, ки воқеаҳои ҳодисаҳои таърихӣ дар замонҳои гуногун метавонанд дар шаклҳои дигар, бо тағйири мазмун, вале бо ҳифзи моҳият такрор шаванд. Бинобар ин дониш, санҷидан ва ҳуҷҷат баровардан аз ин сабабҳо барои ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ дар ин давраи ҳалқунандаи таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол хеле ҳам зарур аст.

Қисми дуюми китоб бештар ба сохтори давлату давлатдорӣ тоҷикон дар давраи Шӯравӣ бахшида шудааст.

Мо кӯшиш намудем, ки ба ҳонанда сохтор, мақсаду моҳият, хусусиятҳои хоси инкишоф ва самтҳои гуногуни сиёсати давлати тоҷиконро дар ҳаёти давлати мутамаркази Шӯравӣ аз мавқеи илми ҳози-разамон ва сиёсати нав пешкаш намоем.

Дар қисми сеюми китоб дар бораи омилҳои объективӣ субъективӣ ҷашнҳои давлати Шӯравӣ, ҷӣ тавр пайдо шудани давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳамчун қисми султараққикардаи

Шӯравӣ сухан меравад. Яъне роҳҳои пайдоиши давлати мустақил дар он қисми давлати мутамарказе, ки ҳанӯз умумияти иқтисодию иҷтимоии мамлакат ё худ манфиати умумӣ пурра ташаққул наёфта буд, баррасӣ мешавад. Бар зами ин соҳибистиклолӣ ба ҳалқи камтаҷриба ноҳост ва ғайриҷашмдошт муяссар шуд. Мо сиёсатдорону пешвоёни сиёсӣ надоштем, ки дар ҳолати мустақилӣ донишу малака ва истеъдоди давлатдориро моҳирона истифода намуда, идора кардани давлатро дуруст ва дурандешона ба роҳ монда тавонанд. Ғайр аз ин дар китоб оид ба сохтори конститутсионии давлати соҳибистиклоли тоҷикон, хусусиятҳои он дар давраи гузариш, сабабҳои оқибатҳои ҷанги граҳданӣ дар Тоҷикистон изҳори ақида мешавад. Дар ин фасли китоб мо диққати хонандаро ба протсессҳои демократии давлат, роҳи пешгирифтаи он ва нақши оштии миллӣ ҳамчун асоси пойдеории давлати ҳуқуқбунёд, демокративу дунявӣ бештар ҷалб менамоем.

Инчунин дар ин фасл вазифаҳо ва моҳияти тарбияи ҳуқуқии омма, мавқеи дин дар ҷамъият ва муносибати он ба сиёсат дар асоси далелҳои омӯзишӣ, таҳлилу ҳулосаҳои муаллиф нишон дода мешаванд.

Ҷои муҳимро дар ин фасл муайян кардани самтҳои сиёсати давлати Тоҷикистон: сиёсати иқтисодӣ, аграрӣ, иҷтимоӣ, дохилӣ, хориҷӣ, миллӣ, демографӣ, кадрҳо ва ҷавонон ишғол менамоем.

Дар фасли чаҳорум хусусиятҳои геополитикии ҷумҳуриро таҳлил намуда, Тоҷикистон ҳамчун қисми таркибии тамаддуни умумичаҳонӣ арзёбӣ гардида, роҳҳои инкишофи он дар зинаи тамаддуни баъд аз индустриалӣ (постиндустриалӣ) ё худ ҷамъ-

Мо дар ин китоб пеши худ мақсад гузоштем, ки ба асарҳои муаллифони номбурда, хусусан асарҳои абармарди сиёсӣ фарҳангӣ, ҷамъиятиро давлатӣ, фарзанди арзандаи миллату давлати тоҷик Бобочон Гафуров таъя намуда, мухтасар дар бораи таърихи таъсиси давлати тоҷикон ва сохтори идораи он дар давраи Сомониён ибрози назар бикунем, то дар арафаи ин ҷашнҳои бузург - 1100-солагии давлати Сомониён ва 90-солагии Бобочон Гафуров вазифаи дар рӯҳияи худшиносӣ худогоҳӣ тарбия кардани мардуми Тоҷикистонро андак ҳам бошад, бар дӯш бигирем.

Дар қисми аввали китоб дар бораи сабабҳои таназзули давлати Сомониён сухан меравад. Мақсад, аз рӯи ба ин мавзӯ ин аст, ки воқеаҳои ҳодисаҳои таърихӣ дар замонҳои гуногун метавонанд дар шаклҳои дигар, бо тағйири мазмун, вале бо ҳифзи моҳият такрор шаванд. Бинобар ин дониш, санҷидан ва ҳулоса баровардан аз ин сабабҳо барои ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ дар ин давраи ҳалқунандаи таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол хеле ҳам зарур аст.

Қисми дуюми китоб бештар ба сохтори давлату давлатдорӣ тоҷикон дар давраи Шӯравӣ бахшида шудааст.

Мо кӯшиш намудем, ки ба ҳонанда сохтор, мақсаду моҳият, хусусиятҳои хоси инкишоф ва самтҳои гуногуни сиёсати давлати тоҷиконро дар ҳаёти давлати мутамаркази Шӯравӣ аз мавқеи илми ҳозиразамон ва сиёсати нав пешкаш намоем.

Дар қисми сеюми китоб дар бораи омилҳои объективӣ субъективӣ ҷаҳонӣ давлати Шӯравӣ, ҷӣ таърихи пайдо шудани давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳамчун қисми султараққикардаи

Шӯравӣ сухан меравад. Яъне роҳҳои пайдоиши давлати мустақил дар он қисми давлати мутамарказе, ки ханӯз умумияти иқтисодию иҷтимоии мамлакат ё худ манфиатҳои умумӣ дар таҷаввул нафта буд, баррасӣ мешавад. Бар замми ин соҳибистиклолӣ ба халқи камтаҷриба ноҳост ва ғайриҷашмдошт муяссар шуд. Мо сиёсатдорону пешвоёни сиёсӣ надоштем, ки дар ҳолати мустақили донишу малака ва истеъдоди давлатдориро моҳирона истифода намуда, идора кардани давлатро дуруст ва дурандешона ба роҳ монда тавонанд. Ғайр аз ин дар китоб оид ба сохтори конститутсионии давлати соҳибистиклоли тоҷикон, хусусиятҳои он дар давраи гузариш, сабабҳои оқибатҳои ҷанги граждани дар Тоҷикистон изҳори ақида мешавад. Дар ин фасли китоб мо диққати хонандаро ба протсессҳои демократии давлат, роҳи пешгирифти он ва нақши оштии миллӣ ҳамчун асоси пойдеории давлати ҳуқуқбунёд, демокративу дунявӣ бештар ҷалб менамоем.

Инчунин дар ин фасл вазифаҳо ва моҳияти тарбияи ҳуқуқии омма, мавқеи дин дар ҷамъият ва муносибати он ба сиёсат дар асоси далелҳои омӯзишӣ, таҳлили ҳулосаҳои муаллиф нишон дода мешаванд.

Ҷои муҳимро дар ин фасл муайян кардани самтҳои сиёсати давлати Тоҷикистон: сиёсати иқтисодӣ, аграрӣ, иҷтимоӣ, дохилӣ, хориҷӣ, миллӣ, демографӣ, кадрҳо ва ҷавонон ишғол менамоянд.

Дар фасли чаҳорум хусусиятҳои геополитикии ҷумҳуриро таҳлил намуда, Тоҷикистон ҳамчун қисми таркибии тамаддуни умумиҷаҳонӣ арзёбӣ гардида, роҳҳои инкишофи он дар зинаи тамаддуни баъд аз индустриалӣ (постиндустриалӣ) ё худ ҷамъ-

ияти ахборӣ (информатсионӣ), яъне дар асри XXI нишон дода мешавад.

Он мақсаду масъалаҳое, ки дар китоби мазкур гузоштам, то чӣ андоза ҳалли худро ёфтаанд, ҳанӯз да қазоват хоҳад кард.

Лекин хушбахтиамро ҳамчун муаллиф дар он мебинам, ки чун тамоми корҳои хоксоронае, ки кардаам ва дар оянда хоҳам кард, ин китоб низ бо мадади рӯҳи поки падари бузургворам анҷом пазируфт.

Банда зодаи як деҳаи кӯхистони Ҷумҳурии Тоҷикистонам, ки аҳолиаш чун тамоми деҳаҳои кӯхистони ҷумҳуриямон асосан ба меҳнати ҳалолӣ деҳкони банд мебошад. Деҳаамро бениҳоят дӯст медорам, чунки тамоми аҷдодам дар ин ҷо зиста манзили орому абадиашон низ дар он макон аст.

Дар тамоми фаъолияти меҳнатиам, дар кучое, ки будам, дар бораи Ватани хурду (яъне зодгоҳам) Ватани калонам, яъне Ҷумҳурии азизам фикр мекардам ва ҳар қору амали неке карда бошам, барои Ватанам кардаам. Дар ҳақиқат онро бо тамоми ҳастиям дӯст медорам ва пайваста кӯшиш менамоем, ки саҳми худро дар ободони Ватан гузорам. Аз меҳнати хоксоронаи хеш нисбати халқу Ватанам хурсандам. Пеш аз ҳама, барои он ки ҳамеша кӯшиш намуздам насихатҳои гузаштагонамро амалӣ созам. Яъне, ҳама вақт саъй мекунам, ки роҷеъ ба масъалаҳои асосии ҳаёт - ҳастияи нестӣ, ҳаёту мамонт, будану набудан, ҷангу сулҳ, оштино ҷағонагию мусолиҳаи миллӣ, озодии инсонӣ истиклолияти миллат, бадию некӣ, ростқавлию дурӯғгӯӣ, инсофу адолат, ҳалолу ҳаром, одамияту ноодамӣ, окиливу чаҳолат, ҷавонмардию ночавонмардӣ, бухлу кина, худоғоҳии маънавию худшиносии миллӣ, масъулиятшиносию бемасъулиятӣ ва ғайраҳо дар ҳаёт, дар ҷамъият мавқеи худро

дошта бошам ва акидаамро ба атрофиёнам фахмо-
нам. Аз ин рӯ, мувофиқи лаёқату донишу малакаам
хамеша кӯшидаам, ки барои ватани азияткашида,
халки фақиру меҳнатдӯстам софдилона хизмат намо-
ям, чунки ҳамаи ин гуфтаҳо аз васиятҳои падари бу-
зургворам бармеоянд. Аз ин рӯ, хушбахтии худро дар
ичроӣ ҳамин вазифаҳои муқаддас мебинам.

ФАСЛИ АВВАЛ (давраи Сомониён)

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ТОЧИКОН

Агар қонуниятҳои умумии пайдоиши давлат ба эътибор гирифта шаванд, дар замони Сомониён аввалин давлати мутамаркази тоҷикон дар таърих таъшаққул ёфт. Чунон ки аз навиштаҳои муаррихон маълум аст, омилҳои асосии таъсиси давлати тоҷикон шӯришҳои пай дар пайи ин мардум ва дигар қавмҳои маскони Осиёи Марказӣ ва Хуросон буд, ки аз давраи истилои ин сарзамин ба муқобили ҳукмронии арабҳо давом менамуд ва дар натиҷа барои заминдорону ашрофони тоҷик ва эронӣ имконияту шароити ба қорҳои идораи давлат ширкат варзидан ба миён меомад. Яъне давлатдорони инвақта бо ин роҳҳо мехостанд дар мубориза бар зидди қунбишҳои шӯришҳои халқ, ки зуд-зуд ба амал меомаданд, дар симои заминдорони маҳаллӣ тақягоҳе дошта бошанд.

Амалдорони тоҷику эронӣ ба ин сиёсат фирефта нашуда, баръакс қўшиш менамуданд дар Осиёи Марказӣ ва Эрон як давлати мустақил таъкил намојанд. Ба қорҳои давлатдорӣи Хилофат ва баъзе вилоятҳои он қалб қардани заминдорони маҳаллӣ, аз як тараф, мустаҳкам қардидани иқтидори Хилофат ва бехтар шудани тартиби давлатдориро таъмин намуда бошад, аз тарафи дигар, шахсони барӯманди тавоноро ба майдон меовард. Аз рӯи ҳулосаи Б. Гафуров, маъқеи ин аъёну ашроф маъсусан аз соли 821, яъне вақте ки дар Хуросон ва Мовароуннаҳр сулолаҳои

махаллӣ - аввалан, Тохириҳо ва сониян, Сомониён ба сари ҳукумат нишастанд, хеле пурқувват гардид¹.

Гузаштагони Тохириён шаҳри Фушанчи вилояти Хиротро (811-873) дар дасти худ нигоҳ медоштанд. Сарсулолаи ин хонадон Тоҳир мамлақати Хуросон ва вилоятҳои Осиёи Миёнаро ҳамчун ҳукмрони мустақил идора мекард². Тохириён барои ташкил кардани ҳукумати мутамаркази қавӣ ва ба низом даровардани қори кишоварзӣ чораҳои судбахш андешида, дар бехтар истифода кардани об ва сохтани наҳру рӯдёнаҳо маҳорати баланд нишон медоданд.

Китоби таълифкардаи онҳо дар бораи қоида, роҳҳои обёрии сунъӣ ва бехтар истифода бурдани он тақрибан дусад сол дар ин бахш раҳнамоӣ кардааст³.

Азбаски давлати бунёдкардаи Тохириён ба арбобону мутахассисони босавод бештар эҳтиёҷ дошт, бо ибтиқори ин ҳоким ба омӯзишу азхуд кардани дониш барои оммаи васеи аҳолии таваҷҷӯҳи махсусе зоҳир карда шуд. Б. Ғафуров дар баробари фактҳои таърихи пешору бозгӯ кардан, ҳамзамон аз муосирон даъват ба амал меорад, ки ба ин рукнҳои пояҳои давлату давлатдорӣ мутаваҷҷеҳ бошанд.

Умуман, ин давраро Б.Ғафуров оғози эҳёи маҳаллӣ номида, дар асоси бозёфтҳо оид ба давлати Сомониён таҳқиқу тадқиқи зиёде намудааст. Б. Ғафуров дар асоси далелҳои нишон медиҳад, ки Мовароуннаҳр солҳои 875-899 аз ҷониби намояндагони хонадони Сомонхудот идора карда мешуд ва онҳо ҳанӯз пеш аз ташкил ёфтани давлати Тохириён ҳамчун волиёни Хилофати араб ва вилоятҳои тоҷикни-

¹ Ниг.: Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Душанбе. Ирфон, 1983, Ҷ.1, с. 443.

² Ниг.: Ҳамон асар, сах. 444

³ Ниг.: Ҳамон асар, сах. 444

шини Осиёи Марказӣ таъин гардида буданд. Фарзандони Асади Сомонхудо - Нӯҳ, Аҳмад, Яҳё ва Илёс дар аҳди Хилофати Маъмун ба корҳои давлатӣ чалб шуданд. Нӯҳ ба Самарқанд, Аҳмад ба Фарғона, Яҳё ба Чоч (Тошканд) ва Илёс ба Ҳирот ҳоким таъин карда мешаванд. Махсусан фаёлияти ташкилотчигӣ ва нақши пешбарандагии Аҳмад бараъло зоҳир мегардад. Аз ин ҷост, ки соли 875 Халифа Муътаид писари ӯ Насро ҳокими сарзамини Мовароуннаҳр менамояд.

Дар ин солҳо дар Мовароуннаҳр низоъ ва хурӯҷҳои феодалӣ хеле авҷ мегиранд. Вазъияти сиёсӣ печ дар печ ва бениҳоят мураккаб мегардад. Дар чунин шароити нозуку душвор Наср аз ӯҳдаи идораи давлат намебаромад ва бародари ӯ Исмоил - рамзи ваҳдату якпорчагии кишвару мамлакат, ҳамчун як марди абарқудрати сиёсӣ ба майдон баромад ва асосгузори ҳақиқии иқтидор ва азамати давлати Сомониён гардид⁴.

Симои Исмоил дар сахнаи сиёсат аввалин маротиба соли 874 ҳамчун ҳокими Бухоро намудор мегардад. Ӯ бисёр корҳои хубу некро анҷом медихад. Фаёлияти ташкилотчигӣ ва сиёсатмадориаш сайқал меёбад. Бинобар ин пас аз марги Наср соли 892 ҳокимияти давлатӣ комилан ба дасти Исмоил мегузарад.

Яъне аввалин корҳои назаррасе, ки анҷом дод, барҳам додани низоъҳои байниҳамдигарии феодалон ва барқарор намудани тартиби дохили давлат буд. Б. Ғафуров ба ин қисмати фаёлияти Исмоили Сомонӣ таваҷҷӯҳи махсусе намудааст. Ногуфта намонад, ки ин қисми фаёлияти Исмоил хусусан ба-

⁴ Ниг.: Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Ҷ1, с. 451.

рои тоҷикони имрӯза хеле чолиб ва зарур мебошад. Зеро дар дохили он давлате, ки бенизомиву маҳалгарой, ҳамдигарбадбинию нобасомонӣ, бузургманишвию чоҳталабӣ, конуншиканиву чаҳолат вучуд до-
рад, **PDF Compressor Free Version** пояҳои давлатдори пайваста сушт гардида, ба парокандагии мамлақату шикасти хокимият оварда мерасонад. Чунин вазъ муносибати давлатро бо ди-
гар давлатҳо сард гардонда, имконоти қувваҳои до-
хилӣ ва хоричиро барои ҷудоандозию заиф намудани давлат афзун мегардонад. Хидмати бузурги Ис-
моили Сомонӣ ҳам дар он аст, ки тавонист ба он бадбиниҳою кашмакашиҳои дохилӣ хотима диҳад ва
пояҳои давлатдориро дар дохили мамлақат мус-
тахкам гардонад. Ҷ барои таъмин кардани бехатарии
хоричии давлатӣ чоҳҳои заруриву қатъӣ андешид.
Чунки иқтидори рӯзафзуни давлати Исмоили Со-
монӣ бадхоҳон, ҳасудону бахилон, маҳсусан маркази
Хилофатро ба шубҳаву ҳасад вомедошт. Аз тарафи
дигар, ҳаракати ғоратгаронаи туркҳои бодиянишин,
ки ба хоҷагии воҳаҳои зироатии мамлақат зарбаҳои
ҳалокатовар мерасонид, пурра қатъ нагардида буд.

Мақоми Исмоили Сомониро дар мавриди соҳ-
тани давлати мугамаркази ягона, кӯшиши ӯро барои
ба низом даровардани кори дохилии кишвар, часпу
талашҳоҷашро баҳри таъмини бехатарии хоричии
мамлақат дар назар дошта, Бобочон Ғафуров шах-
сияти ӯро чунин қаламдод кардааст: Исмоили Со-
монӣ дар таърихи халқи тоҷик яке аз ҳайкалҳои
барҷастаи олами сиёсат ва мардонагӣ аст, ки вай пас
аз истилои араб аввалин дафъа сарзамини дар на-
тиҷаи низоъ ва задухӯрдҳои феодалӣ парокандашу-
даи тоҷиконро ба ҳам муттаҳид намуда, давлати бу-
зурге ба вучуд овард. Ҷ бузургтарин ташкилотчии

давлатии он аср ва боистеъдодтарин лашкаркаши замони худ буд⁵.

Дар ин чараён накши равшан ва хизмати таърихии Исмоли Сомонӣ дар он аст, ки вай ҳамроҳи халқ ба ҳукмронии истилогарони хоричӣ хотима дода, дар муқобили Хилофати араб давлати мустақили Сомониёнро ташкил кард. Аз рӯи маълумотҳои муаррихон равшан мегардад, ки сулолаи Сомониён дар чараёни таъсиси давлати мутамарказ аз таҷрибаи давлатдорӣ худ низ васеъ истифода бурдаанд. Хусусан аз таҷрибаи давлатдорӣ эронӣни қадими ғарбию шарқӣ, яъне аз Ҳахоманишиёну Ҷортиён, Сосониёну Ашқониён. Ин давлатҳои бузург дорои сохтори маъмурӣ ва низомии хуб, роҳҳои пайвастандаи ҳамлу нақли давлатӣ буданд ва ин ҳол дар як вақт барои тарғиби ҳаёти иқтисодӣ, тижоратӣ, фарҳангиву иҷтимоии давлати азим шароити мувофиқ фароҳам меовард.

Аз ин рӯ, Сомониён тамоми усулу роҳҳои давлатдорӣ аҷдодони худро на танҳо идома доданд, балки онҳоро ба системаи хеле баланди тақомули давлатдорӣ мубаддал гардониданд. Дар қори давлатдорӣ ва сохтори давлат Сомониён таҷрибаи якунимҳазорсолаи муносиботи давлатӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ, ҳамчунин дар ташкили қорҳои кишоварзӣю бунёди шаҳрҳо ва ободонии кишвар таҷрибаи аҷдодони худро эҷодқорона истифода мебарданд.

Албатта, давлати мутамаркази Сомониён давлати салтанатӣ буд, ки дар сари он амир бо ҳокимияти номаҳдуд ва вазирон ҷой доштанд. Хушбахтии халқу кишвар буд, ки дар сари идораи давлат намоёндагонии маърифатпарвари сулолаи Сомониён ва се

⁵ Ниг.: Гафуров Б.Ғ., Тоҷикон, Ҷ.I, с.453-454

тан вазирони окиле чун Балъамӣ, Чайхунӣ ва Утбӣ қарор доштанд. Ғайр аз ин давлатдорони сомонӣ та-
вонистанд тамоми неруҳои пешқадами замонро ба-
роӣ эҳёи сохтори иҷтимоӣ ва фарҳангии силсилаи
эронӣ муттаҳид куянд ва баъдан байни аъёну аш-
роф, шахриёну дехнишинон таҷрибаи илму маъри-
фатро ба тарзи зиндагии таърихӣ ворид созанд.

Таърихи давлати Сомониёро метавон ба ду
марҳила тақсим намуд: марҳилаи аввал ташаккул ва
инкишоф ва марҳилаи дуюм таназзул ва пошхӯрии
ин давлат.

Аслу насаби Сомониён гӯё ба қаҳрамони ми-
лии эронӣ Баҳроми Чӯбина мерасад, вале онҳо аз
зодагони Хуросонзамин ва парваридан ин диёр бу-
данд ва дар ин диёр ба мақоми арҷманди давлатдорӣ
мушарраф гаштаанд. Аксарияти муаррихон ва
муҳаққиқон ҳам аз чунин ақида ҷонибдорӣ кардаанд,
ки ин мувофиқи марому мақсади ҳуди Сомониён ҳам
буд, чунки онҳо эҳё ва тачаддуди таърих ва фарҳанги
Эронро вазифаи миллии худ меҳисобиданд ва аз ин
лихоз насабашонро ба Сомониён мерасониданд.
Агар аз тарафкашиҳо ва сиёсатбозии замона сарфи
назар кунем, боз ҳам маълумоти Таърихи Бухорои
Наршахӣ мӯътабартарин ва қадимтарин манбаъ бояд
шумурда шавад, ки Сомониёро аз аҳли Балх дони-
стааст. Баъзе муаррихон Сомониёро ба Тирмизу
Самарқанд ҳам нисбат медиҳанд, лекин ба таври
қатъӣ тасдиқ кардани ҳар яке аз ин даъвоҳо кори
душвор аст ва аз ин талошу кӯшишҳо ҳам мурод
ҳосил намегардад, зеро матлаб равшан аст: Сомони-
ён аз ҳар кучое, ки набошанд, эронинасл буданд.

Исмоили Сомонӣ пеш аз он, ки ба ҳукумат-
дории Хуросону Эрон расида бошад, ҳокими Мова-
роуннаҳр буд.

Падари Исмоил Аҳмад бинни Асад аз номи Абдулло бинни Тохир 30 сол ҳукуматдори Мовароуннаҳр буд ва муаррихон ўро шахси окилу доно, одилу раиятпарвар тавсиф намудаанд. Ба кавли муаллифи «Табриқи Қомил» Ибни Асир, Аҳмад бинни Асад шариф ва афиф ва хушрафтор буд, ришват намегирифт. Ҳеч кас аз атбоъи ӯ ҳам ҳаққи ришватхӯрӣ надоштанд. Муддати 30 сол дар вилояти худ зист ва рӯзе, ки ба гӯр супурда шуд, ҷонварони ӯ гурусна монданд, ки зиндагии онҳоро таъмин мекард. Аҳмад соли 864 вафот карда буд ва дигар муаррихон ҳам дар васфи Аҳмад бо Ибни Асир ҳамнаво мебошанд. Аз ҷумла муаллифи «Табакоти Носирӣ» Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ навиштааст: Аҳмад бинни Асад шахимтар, зирактар буд. Ба кавли муаррихон, тамоми сифатҳои бехтарини вай аз байни ҳафт нафар фарзандонаш дар симои Исмоил возехтар аз ҳама таҷассум ёфта буд ва осори бузургию ҳашамат дар ӯ хувайдо буд. Тибқи муқаррарот ва расму оини анъанавӣ фарзанди рашиди Аҳмад - Наср вориси ҳукумати Мовароуннаҳр эълон карда мешавад. Вай шахси қудратманду тавоно буд ва баъди барҳам хӯрдани салтанати Тохириён дар соли 873 аз халифаҳои Аббосӣ маншури ҳукумати Мовароуннаҳро ба даст дароварда, дар қаламрави он мустақилона ҳукумат мекард ва бародарони хешро дар ноҳияҳои алоҳидан Мовароуннаҳр ҳоким таъин карда буд. Наср бар асоси дарҳости мардуми Бухоро бародари худ Исмоилро соли 875 ҳокими Бухоро таъин намуд. Аз ин пеш дар Бухоро Ҳусайн бинни Тохир аз аҳли Хоразм ҳоким буд, ки нисбат ба мардум зулму ситамҳо карда, Бухороро хароб ва мардумро ба шӯр оварда буд. Бинобар ин аҳли илм ва салоҳи Бухоро Абдулло писари муҳандиси машҳур Ҳоча Абуҳафси Кабирро

(вафот соли 832) вакил намуда, ба назди Наср бинни Аҳмад ба Самарқанд фиристоданд. Тибки дархости онҳо Исмоил ҳокими Бухоро таъин гардид. Ҳангоме ки Исмоил муваззафи ҳукумати Бухоро шуд, вай дардил хеле шубҳа ва тардид дошт, лекин ашрофу аъёни Бухоро ӯро ба гармӣ қабул намуданд ва ба истиқболаш то Кармина рафтанд. Баъд аз ин Исмоил яқин ҳосил кард, ки Абдулло ҳар чи кунад, аҳли шаҳр онро натавонад ботил кардан (Абу Абдулло ӯро бисёр мадҳҳо гуфт ва дили вай қавӣ гардонид), чун ӯро ба шаҳр андар оварданд муаззам ва муқаррам доштанд ва фармуд, то аҳли шаҳр зар ва сими бисёр бар вай нисор карданд. Чунин истиқбол ва пазироии самимии аҳли Бухоро Исмоили Сомониро водор менамуд, ки дар хусуси бартараф кардани харобиҳои Бухоро, таъмини рифоҳияти мардуми он ва сарқуб намудани дуздон ва муфсидон тадбир ва чораҳо андешад. Дар иртиботи ҳамин масъалаҳо муносибати вай бо бародараш тезутунд мегардад. Печидагӣ асосан перомуни пардохтани молиёти Бухоро ба амал меояд. Исмоил солона 700 ҳазор дирҳам ба хазинаи аморат супорида, 500 ҳазор дирҳамро дар ихтиёри худ мегузошт ва аз пардохти он сар мепечид, ки ин заминаи як печидагии байни бародарон маҳсуб мегашт. Исмоил аз пардохтани 500 ҳазор дирҳам молиёти Бухоро на ба хотири истиклолиятҳои ё марказгурезӣ ва ё аз рӯи хирси сарватгундорӣ сар печида буд, балки ин маблағ барои рушди инкишоф, ободонӣ ва шукуфоии Бухоро зарур доништа мешуд, ки Исмоил дар ин хусус саъю талоши зиёд ба харҷ меод. Дар баробари ин наметавон аз амали муфсидон ва бадкорҳо низ чашм пӯшид, ки дар ин хусус муаррихон ҳам ишораҳо кардаанд. Ба ҳар ҳол масъалаи пардохтани 500 ҳазор молиёти вилояти Бухоро, чан-

дин маротиба боиси муноқишот ва мунозиоти байни бародарон гашта буд. Дар соли 876 бо даъвати Наср лашкари Самарканд, Фаргона ва Чоч, ки дар он чойхо бародаронани Асад ва Абуюсуф ҳукумат мекарданд, ба сӯи Бухоро савқ дода шуданд. Лекин Исмоил бо бародарон ҷанг кардан нахоста, Бухороро ҳоли гузошт ва ба тарафи ҷануб ақибнишинӣ намуд. Ба воситаи миёнгарии Ҳамуя бинни Алӣ сарлашкари Наср ва инчунин ҳокими Хоразм Рофеъ бинни Харсама тарафайн ба мусолиҳа мерасанд ва бар гардани Исмоил пардохтани 500 ҳазор молиёт бор карда мешавад. Муддате мегузарад, вале аз адои молиёти мазкур дараке намерасад. Бинобар ин соли 889 дар байни Наср ва Исмоил ҷанг дармегирад ва баъди як задухӯрди мухтасар Исмоил бар Наср ғалабаи комил ба даст меорад. Дар поёни ин ҷанг Исмоил аз худ чунин рафтор ва муомила нишон медиҳад, ки аз ин пеш назири онро дар таърих касе надида буд. Исмоил, вақте ки бо Насри асир рӯ ба рӯ мегардад, аз асп поён мешавад, ба вай таъзим мекунад, пой ӯро мебӯсад ва маъзарат металабад. Муҳаққиқи афғонӣ Ҷовиди Ҳиравӣ, ки ҷузъиёти ин қазоватро таҳлил намудааст, чунин менигорад: Таърих ҳамеша гувоҳ будааст, ки сардорони фотех аҷсоди куштагонии сипоҳи муқобилро сахнаи пойкубӣ, гурур ва шодии хеш намуда бар он марқабҳо рондаанд. Валекин ин сахна табиият аз ҳамешаи таърих нанамуда, балки дарси ҷавонмардӣ ва вафодорӣ ва гузаштаре ба тамоми фотехони ҷаҳон меомӯзад. Ҳамин иллат боис гардидааст, то нависандагон ва удабо сахнаи таърихӣ ва ҷеҳраи мусаммими таърих таҷлил ба амал оварданд ва номи неки ӯро ӯлгуи фотехон ва сардорон ва амирон ва тамоми родмардон қарор диҳанд ва сахнаи ин

ходисаи таърихро ба зебоии ҳарчи тамомтар тарсим
намоянд.

Дар муқобили амалҳои нописандона ва ноборонае, ки Наср нисбат ба Исмоил аз ин пеш содир карда буд, рафтори ҷавонмардонаи Исмоил ўро ҷунон зери таъсир гирифт, ки аз кирдорҳои пушаймон шуда, пеш аз марг Исмоилро валиаҳди худ эълон намуд. Зимнан бояд хотирнишон кард, ки хонадони Сомониён нисбат ба ҳамдигар хушрафтор, нармуомилаю мутавозеъ буданд ва аз рӯи ҳислатҳои ҳамидаву шоистаашон дар байни дигар сулолаҳои сиёсӣ намунаи ибрат ба ҳисоб мерафтанд.

Пас аз он ки соли 892 Наср вафот кард, зимомии ҳукумати Мовароуннаҳр комилан ба ихтиёри Исмоил гузашт ва халифаи Бағдод ҳам ваколати ўро таъсисоти маншури худ тасдиқ намуд. Яке аз аввалин қдамҳои Исмоили Сомонӣ ба сифати ҳокими мустиқими Мовароуннаҳр аз он иборат шуд, ки вай барои бартараф кардани тохтутозҳои туркон соли 894 қашунҳои худро ба сӯи Тароз савқ дод ва дар натиҷаи он ба туркҳо шикасти фоҳиш расонид, хони туркҳо ва занаш ва наздик 10 ҳазор кас асир гирифта ва бисёр кас аз онҳоро кушта ва асбоби бисёр ба ғанимат гирифта, ки шумораи он доништа нест ва саяри мусулмон ба ҳангоми тақсими ғанимат ҳазор дирхам гирифтааст. Ин муҳориба аз чанд ҷиҳат доҳои аҳамияти таърихӣ мебошад. Аввалан, қудрат ва ғавонии низомии Сомониёнро дар пешгоҳи муҳолифини дохилӣ ва муҳосимини тохту тозҳои доимии туркҳо, ки ҳамеша мучиби харобӣ ва талафоти сангини моддӣ ва ҷонии мардуми Мовароуннаҳр мешуданд, хотима бахшид ва амнияти онҳоро барои соли охир таъмин гардонд. Махз ба ҳотири бартараф кардани ҳамла ва тохтутозҳои туркон дар атрофи Бухоро

ро ва дигар шахрҳои Мовароуннахр деворҳои баланди тӯлонӣ бардошта шуданд.

Нихоят галабаи мазкур эътибори Исмоили Сомониро дар назди халифа ба ҳайси ғозии ислом хеле баланд бардошта, ба пойдору устувор гаштани мақом ва манзалати сиёсии ӯ мусоидат кард. Баъд аз ин пирӯзӣ Исмоили Сомонӣ бовар ҳосил кард, ки метавонад дар муқобили ҳар гуна душман муқовимат нишон диҳад ва қомеъ гардад. Бо вучуди ин вай ҳеҷ гоҳ аз усули сулҳҳои рӯ наметофт ва ҳаргиз ташаббусқори доманзадани ҷангу амалиёти тачовузқорӣ намегардид. Дар ҷанге, ки миёни Амру бинни Лайси Саффорӣ ва Исмоили Сомонӣ ба вуқӯъ пайваст ва боиси шикасти Саффориёну пирӯзии Сомониён шуд, агар боз ҳам аз бозихои сиёсии халифаҳои Аббосӣ, ки аз усули тақсим куну ҳукмронӣ намо қор мегирифтанд, сарфи назар намоем, ташаббуси ҷанг аз тарафи Амир бинни Лайс ба амал омада буд. Исмоили Сомонӣ ба ҳайси як сиёсатмадори оқилу доно ва дурандеш, ки аз пуштибонии васеи мардум бархӯрдор буд, саъю кӯшиши худро барои мустаҳкам намудани мавқеи сиёсӣ ва иҷтимоии худ равона мекард. Ё ҳамин манзур вай хангоми рӯ ба рӯ шудан бо сарбозони Амир бинни Лайс чунин хитоб менамояд: Мо мардумон ғозием ва моле надорем ва ин мард ҳам дунё талаб кунад ва мо охират. Аз он чӣ хоҳад? Дар зери таъсири чунин ташвиқу тарғибот дастае аз урдуи Амир аз вай рӯ гардонда, ба Исмоил мепайвандад. Ба амри Исмоил ба асирон хеле нарм муомила мекарданд, ба онҳо хӯрок, либос ва ҳатто 20-дирхамӣ пули нақд дода буданд.

Ҳамин рафтори ҷавонмардонаи Исмоили Сомонӣ дар партави адолатҳои ва ҳақталабии вай, ки овоза шуда буд, мучиби он гашт, ки вай на танҳо аз

пуштибонии васеи мардуми Мовароуннахр бархурдор шуд, балки дар байни хосу омми Хуросон ҳам сохиби нуфуз ва эътибори махсус гардид. Бинобар ин вай соли 900 аз болон Саффориён ба осонӣ галаба ба даст овард.

Ҳамин ки Саффориён сахнаи давлати пурзӯру тавонои Хуросонро холи карданд, алавиёни Табаристон бо сарварию Муҳаммад бинни Зайд, ки аз муддатҳо ба ин тараф барои барпо намудани давлати алохида мучохида мекарданд, ба Хуросон ҳучум оварданд ва ба муҳолифати шадиди ворисони ҳақиқии Тоҳириёну Саффориён - Сомониён дучор шуданд. Исмоили Сомонӣ барои бартараф кардани амалиёти тачовузкоронаи онҳо соли 901 кӯшунҳои худро бо роҳбарии Муҳаммад бинни Хорун ба тарафи Табаристон савк дод. Ҷангҳои шадиде рух доданд, ки дар натиҷа алавиён сахт шикаст хӯрданд ва чанде аз онҳо, минҷумла Муҳаммад бинни Зайд ба қатл расид ва фарзанди ӯ Зайд бинни Муҳаммад асир гардида, ба Бухоро фиристода шуд ва аз ҷониби Исмоили Сомонӣ сазовори эҳтиром ва манзалат гашт. Муҳаммад бинни Хорун омири Табаристон таъин гардид, вале дере нагузашт, ки ҳавою хаваси худсарӣ нишон дод, хиёнат кард ва сар аз итоати Исмоил берун кашид. Ба Исмоил лозим омад, ки кӯшунҳои Сомониро шахсан ба Эрон савк диҳад ва дар ҳарбу зарбе, ки дар Рай рух дод, Муҳаммад бинни Хорунро шикаст дода, ба тарафи Гилон фирорӣ сохт, ки баъдан вай дастгир ва ҳабс шуда, ба ҷазои аъмолаш расид.

Дар мочароҳои Табаристон халифаҳои Аббосӣ аз Сомониён ҷонибдорӣ мекарданд. Баъди ин пирӯзихо халифа Муқтафӣ дар номаи худ бо номи Исмоили Сомонӣ навоҳии Ирок, Рай, Исфохон, Таба-

ристон ва Гургонро ба Хуросон зам мекунад. Исмоил аз чониби худ дар ин мулкҳо ҳокимонро таъин карда, худ ба Бухоро муроҷиат намуд. Аз ҷумла ҳокими Рай бародарзодани Исмоил Манур бинни Исҳоқ таъин гардид, ки Муҳаммад Закариёи Розӣ китоби машҳури худ «Тибби Мансур»-ро ба номи вай иншо карда буд. Ба қавли муаллифи «Таърихи Табаристон», Исмоилро адлу инсоф ба ҷое расид, ки ҳаргиз аҳли Табаристон ба ҳеҷ аҳд надида буданд ва на аз ислоф шунида. Ва ҷумлаи амлоки қадими маорифи Табаристон, ки аз муддати панҷоҳ солоту дигарон бо тасарруф гирифта буданд, бо худованди ҳақ дод⁶.

Муассиси давлати Сомониён дар тӯли 34 соли фаъолияти сиёсии худ ба ҳайси вилоятдори Бухоро (874-892), амири Мовароуннаҳр (892-900) ва шоҳи Хуросон (900-907) корҳои бузургеро анҷом дод. Аз ин рӯ, қулли муаррихони сарчашмаҳо аз шахсияти вай ба як забон тамҷид, таъриф ва тавсиф ба амал оварда, ўро шахси оқилу доно, бузургтарин сиёсатмадор, мулаққаб ба одил муаррифӣ намудаанд. Муаллифи «Табақоти Носирӣ» навиштааст: Ва ў қуввати тамом гирифт ва мамлакат ба ў соф шуд. Ва ҷумла умарову ашрофи халқу авом ўро мутеъ гаштанд⁷.

⁶ Ниг.: Сомониён дар оинаи таърих. Хучанд, 1998, с. 236-237.

⁷ Ниг.: Ҳамон ҷо, саҳ. 261.

2. СОХТОРИ ИДОРАИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

PDF Compressor Free Version
Дар ҳокимияти Сомониён сохтори давлат ва усули идораи мамлакат тартиб дода, самтҳои гуногуни сиёсати давлат муайян мегардад. Ба инкишофу рушди маданият, забон; илму ҳунар диққати ҳамачониба дода, муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда мешавад.

Дар замони ҳукмронии Сомониён, ки 180 сол идома дошт, ба ақидаи Б.Ғафуров, дар сарзамини Мовароуннахру Хуросон маданияти қадими тоҷик бо маданияти эронӣ сосонӣ бештар омезиш ёфта, бо ташаббуси худи халқ барои тараққиёти минбаъдаи ҳамин маданият заминаҳои мувофиқ муҳайё мегарданд.

Албатта, дар баробари ин муваффақиятҳо ва пешравиҳо дар байни гурӯҳҳои гуногуни ҷамъият, хусусан дар байни намоёндагонӣ ду усули идораи давлат, тарафдорон ва муқобилони ба атрофи як марказ муттаҳид намудани мамлакат, муборизаҳои саҳт давом мекард. Дар натиҷаи кӯшишҳои зиёд, пеш аз ҳама, тавассути ташкили сохтори давлатдорӣ ба тарикӣ девони вазирон Исмоили Сомонӣ ҳукумати марказии аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ пуриктидор ба вуҷуд меоварад.

Чунон ки дар китоби Тоҷикони Б.Ғафуров омадааст, дар замони салтанати Насри II Сомонӣ (914-943) дар атрофи Регистони Бухоро даҳ биноҳои олӣ барои ҳокимияти иҷроия сохта буданд. Ин ҳокимият аз 10 идораи марказӣ иборат буда, аз рӯи вазифаҳои худ ба соҳаҳои зерин тақсим мешуданд:

Девони вазирон - асоситарин идорае, ки ба он сардорони ҳамаи девонҳои дигар итоат мекарданд.

Девони муставфӣ - ҳамаи корҳои молиявӣ, яъне харҷу дахли мамлакатро пеш мебард.

Девони амид-ул-мулк - ба ҳамаи санадҳои муҳими давлатӣ маъмур буда, инчунин муносибатҳои дипломатиро бо дигар давлатҳо идора мекард.

Девони соҳибушрот - гвардияи Сомониёнро дар ихтиёри худ нигоҳ дошта, ба озуқа, мохона ва нигоҳубини лашкар назорат менамуд.

Девони мухтасиб - ба бозор, тарозу, молҳои фурӯши барзгарон ва пешаварон назорат мекард.

Девони соҳиб-ул-барид - (сардори почта) ба расонидани муросилоти давлатӣ маъмур буд. Коркунони ин девон на танҳо вазифаи хатбариро адо мекарданд, балки дар бораи ҳокимон ва маъмурини маҳаллии давлатӣ ва рафтори онҳо хабарҳои махфиро ҳам ба марказ расонида меистоданд.

Девони мушриф - (сардори девон, муфаттиш) корҳои давлатӣ, хусусан харҷу дахли лазинаро назорат мекард.

Ғайр аз ин девонҳо боз девони зиёе девони мамликаи хос низ буд. Ин девон ба мулкҳои давлатӣ назорат менамуд. Девони қозӣ аз болои корҳои ҳуқуқ ва девони вақф бошад, ба амволи вақф назорат мекард. Ин системаи идораи давлат дар тамоми Мовароуннаҳр мутобик карда шуда буд. Танҳо Хуросон мақоми хоси идоракунии худро дошт. Дар сари идораи ин вилояти бузург ноиби ҳарбиву шаҳрвандӣ, яъне амир, ки сипоҳсолор меномиданд, қарор дошт ва иқоматгоҳи ӯ одатан шаҳри Нишопур буд.

Муассисаҳои маҳаллии ҳамаи ин девонҳо, ба истиснои девони барид, аз як тараф, ба ҳокимҳо итоат кунанд, аз тарафи дигар, ба девони марказии худ итоат менамуданд.

Ҳокимони вилоятҳо аксаран аз байни аъён ва ашрофи заминдори бонуфуз, маъмулан аз хонаводаи ҳокимони гузаштаи маҳаллӣ таъин мешуданд.

Дар қатори ин ҳокимон дар ҳар шаҳр якнафарӣ раис ҳам буд, ки аз байни аъён ва ашрофи маҳаллӣ таъин мегардид⁸.

Сарфи назар аз он ки ба Исмоили Сомонӣ таъсиси давлати марказонидашуда муяссар гашт, лекин ба ба ӯ ва ба ворисонаш пурра муяссар нашуд, ки дар тамоми ҳудуди давлаташ системаи мутамаркази мамлакатдориро ҷорӣ бикунанд. Чунки Хоразм, Чағониён, Хатлон, Исфичоб ва чанд маҳалли дигар расман ба давлати Сомониён дохил шуда бошанд ҳам, ҳокимони ин вилоятҳо қариб мустақилона ҳуқуқронӣ мекарданд. Яъне, рӯҳияи истиклолият-талабии заминдорони калон пурра барҳам нахӯрда буд.

Аз рӯи нишондоди академикҳо Б.Ғафуров ва Н. Неъматов дар инкишофи давлатдорӣ амирон Исмоили Сомонӣ (874-907), Насри Сонӣ (914-943), ҳамчунин вазирон Абӯабдуллоҳи Муҳаммади Ҷайхунӣ (914-918) ва Абулфазли Муҳаммади Балъамӣ (918-938) сахми арзандае гузошанд.

Бояд мутазаққир шуд, ки дар давлат мақоми рӯҳониён низ баланд буд ва сарвари онҳо унвонҳои шайх-ул-ислом ва хатиб дошт. Интиҳои олимони давлатӣ, хатман аз байни ашхоси бамаърифат ва дорони улуми забону адаб ва ҳуқуқ сурат мегардид.

Ба ақидани академик Н. Неъматов, шакли бехтарин ва муносиби системаи давлатдорӣ, яъне типии монархӣ-канселарӣ, ки аз ҷониби Сомониён муайян гардида буд, дар муддати бағоят кӯтоҳи таърих дав-

⁸ Инг : Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. ҶД, с. 456.

лати Сомониёнро ба импературии абаркудрати до-
рои иктисодиёту фарҳанги баланд ва иҷтимоиёти
намунавӣ табдил дод. Ташкили усули хеле ҳам му-
носиби давлатдории Сомониён, ки ба амну осоиш ва
PDF Compressor Free Version
ривочу раванқ мусоидат намуд, бо далелҳои бостон-
шиносӣ тасдиқ мешавад. Ҷолиби диққат аст, ки су-
лолаи Сомониён пайрави суханони амири хирадман-
ди худ Исмоили Сомонӣ буданд ва пайваста ба гуфти
ӯ - то зиндаам, худ девори Бухороям - амал мекар-
данд. Давлат химоятгари хуб дошт ва мардум аз ва-
зифаҳои таъмири деворҳои истехкомоти ҳарбӣ озод
гашта, ба меҳнати бунёдкорона машғул буданд.

Соҳтори давлатдории Сомониён на танҳо
диққати олимони замони моро ба худ ҷалб менамояд,
балки муаррихону сиёсатшиносони ҳамон замонро
низ ба вачд оварда буд. Аз ҷумла дар бораи давлати
Сомониён муаррихи асри X Муҳаммад Наршаҳӣ дар
китоби Таърихи Бухоро хеле эҳтиромона суҳан ме-
ронад. Ё ин ки таҷрибаи давлатдории Сомониён дар
асри XI аз ҷониби сиёсатшинос ва сиёсатмадор Ни-
зомулмулк дар китоби "Сиёсатнома" мавриди тавсиф
қарор мегирад.

3. ВАЪЪИ ИҚТИСОДӢ, ШАҲРДОРӢ ВА ИЛМУ ФАРҲАНГ ДАР ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Дар асрҳои IX-X асоси иқтисодиёти давлати Сомониёро кишоварзӣ, саноати коркарди маъдан-хову кӯхкорӣ, хунармандӣ ва меъморӣ ташкил меод. Дар ин давра тичорат дар тамоми давлати Сомониён ҳам дар марказҳо ва ҳам дар аксар деҳаҳо, ки ин ё он намуди касбу хунар вучуд дошт, хеле инкишоф меёбад.

Зимнан маълумоте, ки М. Наршаҳӣ дар китоби «Таърихи Бухоро» дар бораи деҳоти атрофи Бухоро меоварад, ҷолиби диққат мебошад. Дар ин деҳаҳо ҳафтае як бор рӯзи бозор мешуд ва дар ин рӯз мардуми зиёде чамъ меомад. Дар баъзе деҳаҳо бозорҳои солона ҳам мешуд, ки 10 ва ҳатто 20 рӯз давом мекард. Ба ин гуна бозорҳои солона аз ҷойҳои дур низ тоҷирон меомаданд ва на фақат барои таъмини эҳтиёҷоти худ, балки асосан барои фурӯш моли бисёре меҳариданд, зеро моли ин деҳаҳо, хусусан газворҳои онҳо берун аз хоки Мовароуннаҳр ҳам нағз ба савдо мерафт. Савдогарони калони худӣ ин деҳаҳо низ ба андозаи зиёд тичорат мекарданд⁹.

Тавре ки Б. Ғафуров дар қисми якуми китоби «Тоҷикон» менависад, тангаҳои тилло (динорҳо) дар давраи Сомониён хеле бисёр бароварда мешуданд, вале миқдори бештари онҳо берун аз худуди Осӣи Марказӣ сикка мезаданд. Сиккаҳои Мовароуннаҳр бошад, фақат гоҳ-гоҳ динор мебароварданд. Як ҷихати масъала ҷолиби диққат мебошад: мувофиқи хабарҳои маъхазҳои таърихӣ ин динорҳо ба қиммати мол роҳ доштанд, яъне мисли танга дон-

⁹ Ниг.: Сомониён дар оинаи таърих, с. 21-23.

дона истифода намегардиданд, балки фақат арзиши
вазни онҳо ба назар гирифта мешуд. Ин иддаоро
вазни худи динорҳо низ тасдиқ менамоянд, яъне ваз-
ни динорҳо аз ҳамдигар он қадар фарқи қалон дорад,
ки донабаъи истифода қардани онҳо тамоман аз им-
кон берун аст.

¹ Дар давлати Сомониён намудҳои гуногуни ди-
рамҳо сикка зада мешуд ва ҳар як дирам номи махсус
ва қиммати махсус дошт. Аз асри IX, алалхусус аз
асри X, сиккаи мунтазами дирамҳои умумидавлатии
нуқра оғоз ёфт. Дар ин дирамҳо ягон расме нест,
фақат хатти арабии қуфӣ ҳасту ҳалос. Дар асри X ин
тангаҳоро аз номи Исмоили Сомонӣ тангаҳои исмо-
илӣ меномиданд. Аҷоибаш ҳамин аст, ки ин тангаҳо
дар худи Мовароуннаҳр кам ёфт шудаанд, ҳол он ки
дар Европайи шарқӣ ва дар ноҳияҳои Назди Балтика
садҳо ганчинаҳои пули ин гуна дирамҳо ба даст ома-
даанд. Аз ин бармеояд, ки пулҳои исмоилӣ, пеш аз
ҳама, воситаи тиҷорат буданд, агарчи дар ҳаёти
иқтисодии дохилии мамлакат ҳам мақоми муайяне
доштанд.

Воситаи асосии муомилоти пулӣ дар Моваро-
уннаҳр дар замонҳои Сомониён дирамҳои буданд, ки
дар маъхазҳои дирамҳои хоразмӣ, усайябӣ, мухамма-
дӣ ё китрифӣ номида шудаанд. Ин тангаҳо бар хи-
лофи дирамҳои исмоилӣ хеле қамхат, вале хеле зиёд
сурат доштанд. Сурати асосии рӯи ин тангаҳо чунин
буд: дар як тарафаш сурати аз миён болои шох ва дар
тарафи дигари он назргоҳи муқаддас бо оташу по-
сбонон. Ин суратҳо тасвири айнии суратҳои тан-
гаҳои яке аз шохони сосонӣ мебошанд, ки дар асри
V ҳукм меронданд. Яке аз хусусиятҳои иқтисодии он
давра ҳамин буд, ки хироч маҳз бо ҳамин се хели
тангаи суратдор дода мешуд, вале ҳар як вилоят ҳақ

надошт, ки ба кадом намуи тангаҳо хоҳад, бо ҳамон хирочи худро диҳад, балки ҳар як вилоят ӯҳдадор буд, ки хирочи худро фақат бо ҳамон навъи тангаҳо диҳад, ки барои он муқаррар шудааст. Масалан, вилояти Ҳиср, ки қонҳои зиёд дошт ва шаҳри Хучанд хирочи худро фақат бо дирамҳои мусайябӣ бояд меод, ки таркиби нукраи ин дирамҳо хеле тоза буд. Суғд ва маркази он Самарқанд, инчунин Фарғона чун хироч бояд дирами мухаммадӣ меоданд. Бухоро бошад, фақат дирами қитрифӣ меод. Хирочи вилояти Уструшан (Ўротеппа) бошад, 48 ҳазор дирами мухаммадӣ ва 2 ҳазор дирами мусайябӣ буд¹⁰.

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки се намуи дирам аз ҳамдигар фарқ доштанд, вагарна ҳар як вилоят метавонист хирочи худро бо ҳамон дираме диҳад, ки меҳоҳад.

Бояд мутазаққир шуд, ки равобити тиҷоратии давлати Сомониён бо кишварҳои ҷануби шарқии Европа хеле вусъат ёфта буд. Далел ин аст, ки микдори зиёди дирамҳои Сомониён дар саросари Россия, ҳатто аз ҳуди соҳилҳои Балтика ёфт шудаанд. Яъне робитаи тиҷоратии байни Мовароуннаҳр ва давлати Рус хеле мустаҳкам будааст. Аз мулки Булғор ба Осиёи Марказӣ мӯина, чарм, масолеҳи чармгарӣ, чорво, асал, чормағз ва ғулом меоварданд. Дар навбати худ, аз Мовароуннаҳр ба кишварҳои шарқии Европа биринҷ, меваи хушк, матоъҳои гуногун ва бештар дирамҳои нукраи исмоилӣ мебурданд¹¹.

Давлати Сомониён, ки давлати феодалий маҳсуб мегашт, асоси иқтисодиёти онро ҳам соҳаи кишоварзӣ, хусусан зироат ва чорводорӣ ташкил ме-

¹⁰ Ниг.: Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон, ҶД, с. 482.

¹¹ Ниг.: Дар ҳамон ҷо, с. 484.

кард. Бинобар ин аксарияти аҳоли низ маҳз машғули меҳнати соҳаи кишоварзӣ буд. Дар асрҳои IX-X хусусан зироати обӣ дар давлати Сомониён инкишоф ва кандани каналу дигар иншоотҳои мураккаби обёри раванқ месабад. Яке аз сабабҳои чунин тарзи хоҷагидорӣ дар ин давра таъсис ёфтани давлатҳои калони муташаккил мебошад, аз ин рӯ, барои сохтмони иншоотҳои калони обёри низ зарурат ва имкониятҳо фароҳам меоянд.

Тавре ки Б. Ғафуров нишон додаанд, тарзи идораи шабакаҳои калони обёри низ дигар гашта, ин гуна шабакаҳоро аз як ҷо идора мекардагӣ шуданд. Масалан, чунин маълумот ба даст омадааст, ки дар ҳавзаи Мурғоб ва инчунин дар ҳавзаи Зарафшон тамоми шабакаи обёри дар ихтиёри як кас буд. Ханӯз дар аҳди Абдуллоҳ ибни Тохир (830-844) дар боби танзими истифодаи коризҳо қонунҳои махсус қабул шуда буданд¹².

Ба қавли муаррихон Б. Ғафуров, В.В. Бартольд, Н. Неъматов ва дигарон, заминҳо дар давлати Сомониён асосан тавассути каналҳои обёри мешуданд, ки аз дарё об гирифта, ба тарзи муқаррарӣ сохта шуда буданд. Вале дигар тарзҳои обёри низ вучуд дошт. Дар сурате, ки сатҳи замин ба кандани канал имкон намерасид, кориз месохтанд. Агар замин дар ҷои баланд бошад, обро ба он ҷо тавассути чигир мебароварданд ва ҷархи чигирро одатан бо ёрии шутур мегардонданд. Дар маҳалҳои доманакӯҳ одатан сойхоро баста, обанборҳо созон дода, сипас хангоми тобистон аз он истифода мебарданд. Навъи дигари заминдорӣ заминдории лалмӣ ба шумор мерафт. Дар он минтақасоҳе, ки об намерасид, ғайр аз

¹² Ниг.: Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон, ҶД, с. 464.

шакли заминдории лалмӣ бештар ҷорводорӣ тараққӣ мекард. Инчунин дар ҷойҳое, ки оби дарё хусусан дар фасли тобистон камӣ мекард, барои обёрии боғу ползхо аз оби ҷоххо низ истифода мебарданд.

Маъхазҳои ҳаггӣ давран Сомониён дар бо-
раи шугли зироаткорони музофоту ноҳияҳои гуногун
батафсил маълумот дода, аксар вақт махсус қайд ме-
намоянд, ки ин ё он маҳал бо кадом намуди зироат
ном баровардааст. Пеш аз ҳама, ба галлакорӣ диқ-
қати махсус дода мешуд. Пахтакорӣ низ хеле инки-
шоф меёбад. Дар ин бобат Мовароуннаҳр дар тамо-
ми Шарқи Наздик ва Миёна мавқеи махсусро ишғол
мекард. Беҳуда нест, ки соири вилояту шаҳрҳои хи-
лофат маҳз аз Осиёи Марказӣ ба миқдори калон газ-
ворҳои пахта мегирифт. Аз ҳама бештар дар вилояти
Марв (пахтаи ин ҷо, мувофиқи маълумоти маъхазҳо,
чунон хушсифат будааст, ки ба сифати намуна хиз-
мат мекардааст), дар атрофи Самарканд, Бухоро,
Ҷоҷ, инчунин дар дигар ҷойҳо пахта мекоштанд.
Боғҳо, тоқзорҳо, ползхо дар атрофи шаҳрҳои май-
донҳои бузургро ишғол мекарданд. Баъзе навҳои
мева, ангур ва сабзавот хеле дур аз ҳудуди давлати
Сомониён шӯхрат дошт¹³.

Дар баробари соҳаи кишоварзӣ дар давлати
Сомониён истехсоли маъдан низ хеле инкишоф меё-
бад. Ҳатто дар Помири Шарқӣ истехсоли маъдан,
равнак дошт. Дар ин маҳал бошишгоҳи бузурги ис-
техсолу истихроҷ ва хариду фурӯши маъдан мавҷуд
буд. Аз рӯи маълумотҳои Б. Гафуров маъданшиносо-
ну кӯхкорони тоҷик соҳиби таҷрибаи бойи чандин-
асра буданд. Дар ҳамон шароити вазину душвор
тамоми он аломату ишораҳоеро, ки ба мавҷудияти

¹³ Ниг.: Гафуров Б. Г. Тезикон, Ҷ, I, с. 466.

кард. Бинобар ин аксарияти аҳоли низ маҳз машғули меҳнати соҳаи кишоварзӣ буд. Дар асрҳои IX-X хусусан зироати обӣ дар давлати Сомониён инкишоф ва кандани каналу дигар иншоотҳои мураккаби обёрӣ PDF Compressor Free Version раванқ меёбад. Яке аз сабабҳои чунин тарзи хоҷагидорӣ дар ин давра таъсис ёфтани давлатҳои калони муташаккил мебошад, аз ин рӯ, барои сохтмони иншоотҳои калони обёрӣ низ зарурат ва имкониятҳо фароҳам меоянд.

Тавре ки Б. Гафуров нишон додаанд, тарзи идораи шабакаҳои калони обёрӣ низ дигар гашта, ин гуна шабакаҳоро аз як ҷо идора мекардагӣ шуданд. Масалан, чунин маълумот ба даст омадааст, ки дар ҳавзаи Мурғоб ва инчунин дар ҳавзаи Зарафшон тамоми шабакаи обёрӣ дар ихтиёри як кас буд. Ханӯз дар аҳди Абдуллоҳ ибни Тохир (830-844) дар боби танзими истифодаи коризҳо қонунҳои махсус қабул шуда буданд¹².

Ба қавли муаррихон Б. Гафуров, В.В. Бартольд, Н. Неъматов ва дигарон, заминҳо дар давлати Сомониён асосан тавассути каналҳои обёрӣ мешуданд, ки аз дарё об гирифта, ба тарзи муқаррарӣ сохта шуда буданд. Вале дигар тарзҳои обёрӣ низ вучуд дошт. Дар сурате, ки сатҳи замин ба кандани канал имкон намерасид, кориз месохтанд. Агар замин дар ҷои баланд бошад, обро ба он ҷо тавассути чигир мебароварданд ва ҷарҳи чигирро одатан бо ёрии шукур мегардонданд. Дар маҳалҳои доманакӯҳ одатан сойхоро баста, обанборҳо созон дода, сипас хангоми тобистон аз он истифода мебарданд. Навъи дигари заминдорӣ заминдории лалмӣ ба шумор мерафт. Дар он минтақаканҳо, ки об намерасид, ғайр аз

¹² Ниг.: Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон, ҶД, с. 464.

шакли заминдории лалмӣ бештар чорводорӣ тараққӣ мекард. Инчунин дар ҷойҳое, ки оби дарё хусусан дар фасли тобистон камӣ мекард, барои обёрии боғу полезҳо аз оби ҷохҳо низ истифода мебарданд.

PDF Compressor Free Version

Маъхазҳои ҳаттии давран Сомониён дар бораи шугли зироаткорони музофоту ноҳияҳои гуногун батафсил маълумот дода, аксар вақт махсус қайд менамоянд, ки ин ё он маҳал бо кадом намуди зироат ном баровардааст. Пеш аз ҳама, ба галлакорӣ диққати махсус дода мешуд. Пахтакорӣ низ хеле инкишоф меёбад. Дар ин бобат Мовароуннаҳр дар тамоми Шарқи Наздик ва Миёна мавқеи махсусро ишғол мекард. Бехӯда нест, ки соири вилояту шаҳрҳои хилофат маҳз аз Осиёи Марказӣ ба миқдори калон газворҳои пахта мегирифт. Аз ҳама бештар дар вилояти Марв (пахтаи ин ҷо, мувофиқи маълумоти маъхазҳо, чунон хушсифат будааст, ки ба сифати намуна хизмат мекардааст), дар атрофи Самарқанд, Бухоро, Ҷоч, инчунин дар дигар ҷойҳо пахта мекоштанд. Боғҳо, тоқзорҳо, полезҳо дар атрофи шаҳрҳои майдонҳои бузургро ишғол мекарданд. Баъзе навҳои мева, ангур ва сабзавот хеле дур аз ҳудуди давлати Сомониён шӯхрат дошт¹³.

Дар баробари соҳаи кишоварзӣ дар давлати Сомониён истеҳсоли маъдан низ хеле инкишоф меёбад. Ҳатто дар Помири Шарқӣ истеҳсоли маъдан, раванқ дошт. Дар ин маҳал бошишгоҳи бузурги истеҳсолу истихроҷ ва хариду фурӯши маъдан мавҷуд буд. Аз рӯи маълумотҳои Б. Гафуров маъданшиносону кӯҳкорони тоҷик соҳиби таҷрибаи бойи чандинасра буданд. Дар ҳамон шароити вазнину душвор тамоми он аломату ишораҳоеро, ки ба мавҷудияти

¹³ Ниг.: Гафуров Б. Ф. Тезикон, Ҷ, I, с. 466.

ин ё он маъдан далолат мекунад, мукаммал медонистанд ва чунон конхоеро кашф кардаанд, ки ҳатто маъданшиносони имрӯзаро дар хайрат мегузоранд.

Кӯҳкӯрони онвақтаи тоҷик барои сарфаи меҳнат ва осонии кор фақат ҳамон хокеро канда берун мепартофтанд, ки пеши маъданро гирифта бошад ва барои пеш рафтан имкон шавад. Ба ин сабаб тамоми он чоҳу конҳои қадима бениҳоят қачу қилеб, печ дар печ мебошанд. Дар айни замон чунон ҳолат ҷолиби диққат аст, ки конҳо бо ҳавсалаи том канда, маъдани онҳо покиза гирифта мешуд¹⁴.

Бояд тазаккур дод, ки дар давлати Сомониён хунармандию меъморӣ ҳам хеле раванк меёбад. Маҳсулоти истехсолкардаи аксари хунармандон хеле хушсифат буда, берун аз Мовароуннаҳр ҳам шӯҳрат дошт. Аз ин рӯ, мардуми Мовароуннаҳр ба моли дигар мамлакатҳо мӯҳтоҷ набуданд, чунки тамоми чизи заруриро худашон истехсол мекарданд.

Бофандагӣ низ раванку ривоч меёфт, моли бисёре истехсол мешуд, анвои матоъҳои сершумор ва хушсифат мебароварданд.

Матоъҳои истехсолкардаи онҳо асосан аз абрешим ва пахта бофта мешуд. Азбаски хунармандӣ ва косибию бофандагӣ дар аксар вилояту шаҳрҳои давлати Сомониён ривочи тозае дошт, тичорат ҳам хеле инкишоф меёбад. Ҳатто тичорат на танҳо дар марказҳои хунармандӣ, балки дар бисёр деҳаҳое, ки касбу хунар ривоч меёфт, хеле пеш меравад.

Дар Бухоро, Самарқанд, Нишопур, Балх, Марв, Хирот, Хучанд, Бунҷикат (Панҷакенти ҳозира), Хулбук ва Тирмиз барин шаҳрҳои қалони давлати Сомониён хунармандӣ ва тичорат ба дараҷае

¹⁴ Ниг.: Гафуров Б. Ғ. Тоҷикон, Ҷ, I, с. 468.

вусъат ёфта буд, ки тадричан биноҳои бозорхою манзилҳои хунармандию косибӣ берун аз шаҳристониҳо бунёд гашта, боиси ба вучуд омадани работҳои нав мешуданд. Дигар чихати чолиби шаҳрдории давлати Сомониён он буд, ки шаҳрҳо ба ду қисм ҷудо мешуданд - ба марказҳои маъмури, яъне ҳокимнишин ва тичоративу хунармандӣ. Ғайр аз ин дар ин давра шаҳрҳои низ бунёд мегарданд, ки ба қисмҳои гуногун ҷудо намешуданд. Дар онҳо биноҳои ҷамъиятӣ, дуконҳои хунармандӣ, биноҳои ашрофон, масҷиду манораҳо, мадрасаю биноҳои диниву мазҳабӣ сохта мешуданд. Дигар хусусияти шаҳрдории давраи Сомониён он буд, ки шакли идоракунии шаҳрҳо аз рӯи як системаи муайян сурат мегирфт.

Масалан, раис ба ташкили идораи шаҳрҳо, иҷрои фармонҳои амир, вазир ва деҳонҳо, мухтасиб ба назорати истехсоли тавлиди хунармандони шаҳр ва тичорат, яъне нарху наво, миқдору сифати мол ва бозор, инчунин ба тартиботу маънавияту ахлоқ назорат менамуд. Қозӣ бошад, масъалаҳои ҳуқуқ бар асоси шариати ислом ва умдатарин масъалаҳои давлату ҷамъиятиро назорат ва идора мекард.

Таъсири байниҳамдигарии системаи давлативу шакли идоракунии шаҳрӣ, малакаҳои баланди маънавияту ҷамъият, истифодаи донишҳо дар корҳои кишоварзӣю муносибати он дар шароити ягонагии шаҳрҳои деҳот, санъати меъморӣю шаҳрсозӣ, хунармандию косибӣ, кулолгарӣю истехсоли қоғаз боиси рушду инкишофи соҳаи моддиву маънавии ҷамъият, беҳтар гаштани дараҷаи зисту зиндагии мардум гардиданд.

Аз рӯи андешаҳои олимони, асоси эҳёи халқи тоҷик ҳам дар асрҳои миёна, хусусан дар давраи давлати Сомониён, маҳз дар ҳамин буд.

Албатта, вазъи моддиву маънавий, фарҳангию шахрҳои давлати Сомониён дар китоби «Таърихи халқи тоҷик» ва бисёр дигар асарҳои олимони тоҷику эронӣ, ки дар аввали ин китоб онҳоро номбар намудем, ҳамагӣ омӯхта шудааст. Академик Н. Неъматов дар асари худ «Давлати Сомониён» бо далелҳо исбот менамояд, ки эҳёи Сомониён дар асри XI низ идома дошт, ки ҳақ ба ҷониби ӯст. Ин ҷо илму дониши Ибни Сино дар соҳаи фалсафа ва тиб, Ал-Берунӣ дар ҷуғрофияву мардумшиносӣ ва заминшиносӣ, Низомулмулк, биниши ҳоси Умари Хайём дар масъалаҳои гуманистӣ, ахлоқию фалсафӣ ва амсоли инҳо дар назар дошта шудааст.

Бад-ин тариқ, эҳёи тоҷикон дар давраи тӯлониро фаро мегирад, яъне аз аввали асри V то асри XI идома меёбад. Бояд ёдовар шуд, ки дар ин муддат бар асари истилои арабҳо ин раванд муваққатан бозмеистад. Ба ақидаи академик Н. Неъматов, ивазшавии динҳои маҳаллии зардуштия бо бутпарастиву ислом моро набояд ба ҳиҷолат оварад. Раванди ивазшавӣ низ дар тӯли чандин асрҳо идома дошт. Агар дар шаҳрҳои бузург, аз қабили Бухорову Самарқанд, Марву Балх табдилшавии ибодатгоҳҳои оташкадаҳо бар масҷид дар нимаи аввали асри VIII сурат гирифта бошад, ҳамаин раванд дар пойтахти Устурушан шаҳри Бунҷикат дар асри IX ба вуқӯъ пайваست ва бунёди манораҳои аввалини исломӣ ва масҷидҳо байни асрҳои X-XI гузошта шуд. Дар асл исломикунонии меъмории шаҳрҳои деҳаҳои давлати Сомониён

танҳо дар асри X оғоз ёфт ва асрҳои баъдина авҷ гирифт.

Бад-ин тарик, эҳёи халқи тоҷик дар асоси арзишҳои андӯшии худ (сӯғдӣ, паҳлавӣ, тахористонӣ, хоразмӣ, фаргонӣ, сакоӣ) бо хусусиятҳои хоси тоҷикиаш вучуд дошт. Эҳёи мардуми тоҷик, хусусан дар давраи Сомониён авҷ мегирад. Аз Борбад то Хайём ва бисёр дигар бузургони тоҷик, аз зумраи Муҳаммади Хоразмӣ, Абунасири Форобӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Берунӣ, Ибни Сино дар ин ҷараён саҳми намоён гузоштаанд.

Бояд қайд намуд, ки эҳёи халқи тоҷик, яъне рушди маънавияту фарҳанг, хусусан забони тоҷикӣ, пас аз ин давра қатъ нагашта, балки дар асрҳои баъдина роҳи худро идома дод. Сарфи назар аз он ки баъди ин давра то ибтидои асри XX сохтори давлату давлатдорӣ, илму фарҳанг, умуман соҳаи иҷтимоӣ тоҷикон мавриди талаву тороч қарор гирифт, пойтахти давлати Сомониён Бухоро хароб гардид, неъматҳои таърихӣ ба дасти ғорат афтод, яъне тамаддуни моддию маънавии ин давлати бузург рӯ ба харобӣ овард, осори шаҳрҳои таърихӣ, ёдгориҳои меъмории ва намунаҳои ҳунароҳои зебо, забони тоҷикӣ аз байн нарафт. Акнун дар охири асри XX тоҷикон боз ба ворисони аҷдодии худ назар афканда, давлату давлатдорӣ мустақилро ташкилу пайдор гардонид, аз нав эҳёи Тоҷикистонро оғоз намуданд.

4. САБАҲОИ ТАНАЗЗУЛИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Сарфи назар ба тамоми муваффақиятҳои Исмоили Сомонӣ дар роҳи муттаҳидию марказонидани давлат, бояд гуфт, ки мамлақати ӯ низ аз зиддиятҳои хоси ҷамъияти феодалӣ эмин набуд. Бинобар ин дар давлати Сомониён ҳам зиддияти байни гурӯҳҳои истеҳсолкунанда ва табақаи ҳукмрон вучуд дошт. Хусусан ин зиддиятҳо дар вақтҳои хирочғундорӣ тезу тунд мегашт. Муборизаҳои синфӣ аксаран дар зерин пардаи зиддияти ақида ва ҷараёнҳои гуногуни динӣ давом мекард. Саркардагони пешқадами ҷарбиҳои гурӯҳи дарбори Сомониён, ки ба қорҳои ҳукмронии вилоятҳо баҳри нигоҳ доштани оромии мамлақат, дарҳам шикастани муқобилияти феодалони маҳаллӣ ва хобондани шӯришҳои халқӣ таъин мешуданд, фаъолияти худро зуд тағйир медоданд. Яке аз сабабҳои асосии таназзули давлати Сомониён дар он буд, ки қисми сарлашқарони онҳо аз байни туркҳои таъин гардида, аксари сарбозони кӯшунхоро низ онҳо ташкил медоданд. Саркардагони турк аз норозигии феодалони маҳаллӣ ва муборизаҳои синфӣ истифода намуда, баъзан бевосита бар зидди ҳукумати марказӣ бархоста, вилоятҳои худро мустақил эълон мекарданд.

Баъд аз вафоти Исмоили Сомонӣ (с. 907), омадааст дар китоби «Тоҷикон»-и Б. Гафуров - дар аввалҳои салтанати Аҳмад ибни Исмоил (907-914) якбора дар якҷанд вилоятҳо исён сар зад. Ҳокимони Самарқанд, Рай ва Систон шӯриш бардоштанд. Пас аз хобонидани ин исёнҳо даре нагузашта дар натиҷаи хеле бад шудани аҳволи деҳқонон ва афзудани андозҳо дар Систон шӯриши халқӣ ба вучуд омад. Со-

мониён фақат ба машаққати зиёде ба пахш кардани ин шӯриш муваффақ шуданд¹⁵.

Ин бесарусомониҳо, махсусан дар замони ҳукмронии Абдулмалик ибни Нӯх (954-961) афзуда, вусъат гирида, дар замони амирони баъдӣ низ идома меёфтанд. Асосан ҳамин сабабҳо пояҳои давлатро торафт сусту заиф мегардонданд.

Дар натиҷа собиқ гуломони туркнажоди дарбори Сомонӣ - Ғазнавиён ҳамроҳи Қарохониён давлати Сомониёнро вожгун сохта, пояҳои ҳукумати худро кавӣ гардонданд.

Зимнан, муборизаҳои тезу тунди синфӣ, инчунин муқобилиятҳои байни-феодалон ва ҳукумати марказӣ, носозихои миёни подшоҳони сомонӣ ва саркардаҳои ҳарбии турк, зиддиятҳои байни намояндагони дарбор ва маъмурони девонҳо, ки рӯз то рӯз шадидтар мегардиданд, давлати Сомониёнро ба дараҷае заиф намуданд, ки дар охири асри X аз иқтидори он танҳо нома бокӣ монда буд.

Дар ҳолате ки заминдорони маҳаллӣ ба ҳамдигар душманона рафтор намуда, бар зидди ҳукумати марказӣ бо яроку аслиҳа мубориза мебарданд ва аз итоат саркашӣ мекарданд, албатта, Сомониён бар зидди душманони хориҷии худ истодагарӣ карда наметавонистанд. Ғайр аз ин оммаи халқи Моваруннаҳр, ки аз андозҳои зиёд ба ҷон омада, борҳо ба муқобили Сомониён шӯрида буданд, низ онҳоро ҳимоя накарданд. Гвардияи турк, ки ягона тақиягоҳи тоҷу тахт ҳисоб меёфт, ақибгоҳи мустақкам надошт ва аз ин рӯ, аз рафъ кардани ҳамлаи душман очиз

¹⁵ Ин ҷо: Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Ҷ. I, с. 457.

буд¹⁶. Махз ҳамин сабабҳо боиси комилан аз байн рафтани давлати Сомониён гардиданд.

Авомили таназзулу сукути давлати Сомониёнро Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ба тариқи зайл шарҳ медиҳад: Бо завол ёфтани давлати Сомониён асри тиллоии тамаддуни тоҷик рӯ ба таназзул ниҳод. Низоъҳои қавмӣ, авлодӣ ва минтақавӣ, кӯшишҳои мансабталошию тахту тоҷталабии ашхоси кундназар давлати мутамаркази тоҷиконро пора-пора карда, зимоми давлатдориро ба дасти сарбозони зархариди давлати Сомониён супурд. Аз хатои шоҳони гафлатзадаву ҳокимони худпараст, иғвои вазирони беӣмону лашкаркашони хиёнатпеша, васвасаи шайхони бемаслаку муллоҳои мазҳабфурӯш завлонаи гуломӣ борҳо ба гардани халқи азияткашидаи тоҷик афтод. Ва миллате, ки дар сарзамини Осиёи Марказӣ комилан ташаккул ёфта, ҳамаи рӯкҳои давлатдориро дар пояи баланд бунёд гузошта буд, қабл аз ҳама, бар асари низоъҳои дохилӣ, ҷангу талошҳои бемаънӣ гирифтори фочиаи мудхиши парокандашавӣ, аз ҳам ҷада шудани риштаҳои устувори давлатдорӣ ва равобити миллӣ гардид¹⁷.

Таҷрибаи талхи таназзулу сукути давлати Сомониёнро пеши назар оварда, хоҳ-нохоҳ ба фикре меоем, ки имрӯз мо тоҷикон, ки баъди 1100 сол боз соҳиби давлати соҳибистиклол гаштаему мақсади бунёди давлати демократӣ ва дунявию ҳуқуқбунёдро пеши худ гузоштаем, бояд ба таҷрибаи ташаккулу ҷинкишоф ва таназзулу сукути давлати ягонаи мутамаркази аҷдодонамон тавачҷуҳи зиёд намоем,

¹⁶ Ҳик.: Гафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Ҷ. 1. с. 463.

¹⁷ Ҳик.: Ҷумҳурият, 21 феввали соли 1998.

нуктаҳои чолибу пешқадамро дар фаолияти давлат-
дориамон эҷодкорона истифода барем, аз нуксон
камбудихояш хулосаҳои лозима барорем ва тамоми
точикону тоҷикистониён кӯшиш намоем, ки давлати
кӯчакаморро ба давлати тавоною оламшинохт, осо-
иштаву ягона, маскани сулҳу амонӣ табдил диҳем.

ФАСЛИ ДУЮМ (давраи шӯравӣ)

5. ТАШАККУЛИ ДАВЛАТИ ТОЧИКОН ДАР ЗАМОНИ ШҶҶРАВИ

Дар бораи пайдоиши давлат аз аҳди дунёи қадим то ҳол ақида, таълимот ва назарияҳои гуногун мавҷуданд. Аз ҷумла дар бораи пайдоиши давлат таълимоти зиёди теологияе дучор меояд, ки аксарияти онҳо як маънӣ доранд, яъне давлат офаридаи худост.

Яке аз муқаммалтарин таълимот дар бораи пайдоиши давлат назарияи марксистӣ-ленинӣ мебошад. Сабабҳои асосии пайдоиши давлатро назариётчиёни ин таълимот дар тақсимооти аввалини меҳнат, пайдоиши моликият ва ҷудошавии ҷамъият ба синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебинанд. Ташкилотҳои, ки аз шаклҳои авлодию қабилавӣ оғоз мегарданд, ба давлат табдил меёбанд. Давлати синфӣ ҳамчун аслиҳае баромад мекунад, ки манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва мафкуравии гурӯҳи иҷтимоиро, ки соҳиби воситаҳои истеҳсолот аст, ҳимоя намояд.

Ф. Энгелс дар асараш «Пайдоиши оила, моликияти хусусӣ ва давлат» гуфтааст: Бо сар шудани тамаддун боигарӣ ба андозаи бузург афзуда, шаклҳои он гуногун шуданд, татбиқи он майдони васеъ ёфт ва ба манфиати мулкдорон идоракунии он моҳирона ба роҳ монда шуд, ки боигарӣ қувваи барта-рафнашавандаи зидди халқ шуда монд. Ақли инсонӣ дар пеши ҷизи бунёдкардааш очизу нотавон монд. Лекин бо ҳамаи ин вақте меояд, ки ақли инсонӣ барои ҳукмрон шудан бар боигарӣ қувват пайдо карда, ҳам муносибати давлатро ба моликиёте, ки давлат

онро мухофизат мекунад ва ҳам доираи ҳуқуқи молу мулкдоронро муқаррар хоҳад кард. Манфиати ҷамъият бе гуфтугӯӣ аз манфиати шахсони ҷудоғона бо-лотар PDF Compressor Free Version ҷамъияту шахсони ҷудоғона муносибати одилона ва мавзуне барпо кардан лозим аст. Агар пешрафт дар оянда ҳам мисли гузашта ко-нунӣ шуда монад, такудави ҳолӣ аз паи боигарӣ мақсади охирини олами инсонӣ нахоҳад буд. Замоне, ки аз сар шудани тамаддун ба ин тараф гузаштааст; -фақат як ҳиссаи ночизи давраест, ки одамизод аз сар гузаронидааст, вай фақат як ҳиссаи ночизи давраест, ки бояд одамизод ҳанӯз аз сар гузаронад, заволи ҷамъият ба мо ҳамчун ба анҷом расидани он сахнаи таърихӣ, ки ягона мақсади охирини вай боигарӣ мебошад, таҳлил мекунад, зеро чунин сахна дар дохили худ унсурҳои ҳалокати худро дорад. Демократия дар идоракунӣ, бародарӣ дар дохили ҷамъият, баробарии ҳуқуқ ва маорифи умумӣ зинаи олии ояндаи ҷамъиятиро, ки барои расидан ба он таҷриба, ақл ва илми инсонӣ якҷайл кор карда истодаанд, тасдиқ ме-кунанд. Он ҷамъият азнавбавучудой вале дар шакли олии он озодӣ, баробарӣ ва бародарии авлодҳои қадим хоҳад буд¹⁸. Ба тарзи дигар ғӯем, мазмуну моҳияти давлати демократӣ ҳам сарфи назар аз ни-шоҳои авлодию қавмӣ, этникӣ, боигарӣ, ақидаю эътиқод, мафкураи динию сиёсӣ ва ғайра ифоқа кар-дани манфиатҳои тамоми шахрвандон мебошад. Дар бораи хусусиятҳо, мазмуну моҳияти давлати демо-кратӣ дар бобҳои оянда муфассал таваккуф хоҳем кард. Дар ин ҷо бошад, мавқеи худро нисбат ба

¹⁸ Маркс К., Энгелс Ф., Асарҳои мунтахаб, ҷилди 2, Душанбе, Ирфон, 1965, с. 354-355.

мафхуми давлат ва пайдоиши он баён карданӣ ҳастем.

Дар ҳар даври замон (аз вақти пайдоиши давлат то ҳол) аз рӯи сохт, шаклу мақсадҳои худ мафхуми мазмуни давлат ҳам тағйир меёбад. Аз аҳди дунёи қадим, асрҳои миёна то замони марксистӣ ва ҳозира тамоми таълимотҳоро дар бораи давлат омӯхта, бештар ба афкори иҷтимоӣ сиёсии кунунӣ такя карда, гуфтани ҳастам, ки давлат ҳамчун ташкилоти асосии сиёсии ҷамъият васлгари муносибатҳои ҳокимияти сиёсии байни омма ва мақомоти давлатӣ, байни ҳуди мақомоти давлатӣ, байни мақомоти давлатию созмонҳои иҷтимоӣ мебошад. Ба тарзи дигар, давлат ин механизми сиёсии ҷамъиятиест, ки барои идораю роҳбарӣ ва танзими ҷамъият зарур аст.

Давлат шароитҳои ҷуғрофӣ, этникӣ, ҳудудӣ, иқтисодӣ барин аломатҳои гуногуни дигареро до рост, ки аз ин хусус дар бобҳои оянда сухан хоҳем ронд. Дар бораи пайдоиш ва ташакули давлати тоҷикон дар замони шӯравӣ асарҳои зиёде нигошта шудаанд.

Пеш аз ҳама, ин масъала дар асари Б.Ғафуров «Тоҷикон» (ҷ.1.2) «Очеркҳои таърихи Партияи Коммунистии Тоҷикистон», «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони Советӣ», «Очеркҳои таърихи Соҳтмони колхозӣ дар Тоҷикистон», «Таърихи синфи коргари Тоҷикистон», Материалҳо доир ба таърихи халқи тоҷик (давраи советӣ), Рисолаи Раҳим Масов «История топорного разделения» ва асарҳои бисёр муаллифони дигар ҳамаҷониба, марҳала ба марҳала нишон дода шудааст.

Чунон ки аз асарҳои номбаршуда бармеояд, баъд аз созишномаҳои Англия ва Россия солҳои 1885

ва 1895 дар натиҷаи тақсимои Осиёи Марказӣ як қисми он бо аҳолии тоҷикнишин ба қаламрави Афғонистон гузашт. Аморати Бухоро бошад, ба протекторати Россия мубадал гашт, хонигарии Қўқанд, Самарқанд ва дигар қаламрави ин минтақа ба ҳайси генерал - губернатори Туркистон ба ҳайати Россия муттаҳид карда шуд. Ҳаминро бояд гуфт, ки вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии Бухорои Ғарбӣ аз Бухорои Шарқӣ фарқ мекард. Масалан, дар ғарби Бухоро қисми зиёди аҳоли ба тағйир ёфтани ҳокимият умуман лоқайдона рафтор намуда бошад, дар шарқи он баръақс. Дохилшавии қисмҳои экспедитсионии Ҳисорро мардум ҳамчун иетилои аҷнабиён қабул намуданд. Бинобар ин дар натиҷаи ҷангҳои шадид бисёр мардуми маҳаллӣ несту нобуд карда шуд ва қисми дигараш ба кўҳҳо ва қаламрави Афғонистон фирор намуданд ва ҳукумати Шўравӣ дар ин қисми Бухоро низ барқарор карда шуд.

Моҳи октябри соли 1924 дар натиҷаи тақсимои ҳудуди миллӣ дар ҳайати ҷумҳурии иттифоқии Ўзбекистон Ҷумҳурии Мухтори Шўравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Пойтахти ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе таъин гардид, 12 волости Туркистон, Бухорои Шарқӣ ва қариб тамоми Помир ба ҳайати он дохил карда шуд. Дар натиҷаи ҷунин тақсимои қисми зиёди тоҷикон берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон монданд.

Масалан, Раҳим Масов ташакул ва инкишофи давлати тоҷиконро дар давраи шўравӣ ба чор марҳала тақсим менамояд. Марҳалаи якум аз ҷиҳати хронологӣ аз ибтидои инкилоби Октябр, Ҷашкилшавии ҚМШС Туркистон, ҚХСБ то тақсимишавии сарҳадҳои миллии Осиёи Марказӣ (1917-1924), Марҳалаи дуюм аз пайдоиши Ҷумҳурии Мухтори Шў-

равии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон (1924-1929), яъне то ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон, марҳалаи сеюм аз ташкилшавии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон то қабули Қонуни нав дар бораи соҳибистиклолӣ, яъне то соли 1991, марҳалаи чорум аз соли 1991 то имрӯзро дарбар мегирад¹⁹.

Албатта, дар асарҳои муаррихон чараҳои ташаккули давлати тоҷикон дар ҳайати давлати Шӯравӣ ҳаматарафа нишон дода шудааст, вале дар ин чараён хатоиву қавравиҳо низ содир гашта буданд. Дар баробари ин дар ташаккули давлат Абдулқодир Мухиддинов, Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Чинор Имомов, Абдурахим Ҳочибоев, Яхё Афзалӣ барин садҳо роҳбарони давлатию сиёсии онвақтаи ҷумҳурӣ саҳми калон гузоштаанд.

Онҳо аз Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон барои ба қаламрави Тоҷикистон ҳамроҳ кардан он минтақаҳоеро талаб мекарданд, ки онҳо тоҷикнишин буданд. Пеш аз ҳама округи Хучанд, Бухоро, Самарқанд, Дехнав, Сари-Осиё ва ғайраҳо аз он ҷумлаанд. Пас аз гуфтушунидҳо, баҳсу мунозираро ва баён намудани норозигиҳо баҳори соли 1929 қарор қабул карда шуд, ки округи Хучанд ба ҳайати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дода шавад ва 15 октябри ҳамон сол бо қарори махсус Тоҷикистон аз ҳайати Ўзбекистон бароварда шуда ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил дода шуд.

¹⁹ Ниг.: Масов Р. История топорного разделения, Душанбе, Ирфон, 1991, с.5.

Тавре ки аз тақсимои ҳудуди миллии Осиёи Марказӣ дида мешавад, дар ин чараён бисёртар манфиатҳои мақсадҳои давлати ягонаю мутамарказонидашудаи шӯравӣ пеш аз ҳама ба инобат гирифта мешуд. Бинобар ин анъанаҳои умумиятҳои миллию этники, иқтисодию ҷуғрофӣ, маданияту фарҳангӣ ва давлату давлатдорӣ халқҳои Осиёи Марказӣ чандон ба инобат гирифта нашуд.

Натиҷаи ин саҳвкорӣҳо қачравӣҳо буд, ки ҷумҳурии ҷавони иттифоқии Тоҷикистон дар он вақт на маркази умумимиллӣ ва на интеллигенсияи миллии дошт.

Дар натиҷа, чи тавре ки таърих гувоҳ аст, асосан дар ибтидо мафкурабардорони соҳти давлатдорӣ нав, сиёсатмадорон ва интеллигенсия аз Россия, дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва Самарқанд, Бухоро, Хучанд буданд, ки бо роҳхати марказ ба Душанбе омада буданд. Онҳо аввалин бунёдгарони соҳти давлатдорӣ ҷумҳурии ҷавони иттифоқии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд.

Давлати миллии тоҷикон дар шакли ҷумҳурии иттифоқӣ дар қатори понздаҳ ҷумҳурии собиқ шӯравӣ рамзҳои миллии, яъне Конститутсияи ҷумҳурий, суруди миллии, нишон ва байрақи худро дошт. Дар тамоми давраи мавҷудияти давлати мутамаркази шӯравӣ Тоҷикистон дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, иқтисоӣ, илм ва маориф, тайёр кардани кадрҳо ба муваффақиятҳои муайян ноил гашта буд. Дар баробари ин дар соҳтори давлатдорӣ миллии дар марҳалаҳои гуногуни инкишофи он як қатор норасоӣҳо низ мушоҳида мешуданд. Пеш аз ҳама ин нуқсонҳо дар ҳуқуқҳои Конститутсионии ҷумҳуриҳои миллии ба назар мерасид. Аз рӯи мушоҳидаҳои мо, дар сиёсати воқеии давлати мутамаркази шӯравӣ,

ки албатта, тарафҳои мусбаташ ҳам хеле зиёд буд, принсипу меъёрҳо ва қоидаҳои давлату давлатдорӣ ИҶШС пурра амалӣ намегаштанд. Яъне дар амалӣ гардиши онҳо роҳ дода мешуд. Ба тарзи дигар ғӯем, байни сиёсати давлати умумиттифок ва ҳаёти воқеии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ номутаносибиҳо мушоҳида мегардид.

Ғайр аз ин дар муайянсозиҳои самтҳои сиёсати давлатдорӣ ИҶШС, ки аз минтақаҳои гуногуни иқтисодию ҷуғрофӣ, миллию этникӣ иборат буд, нобаробариҳо ба назар мерасид. Ва ниҳоят, дар ҳар як марҳалаи инкишофи давлату давлатдорӣ шакл, роҳу усул ва воситаҳои кӯхнашуда амал мекарданд, ки онҳо ба инкишофу пешрафти давлати Шӯравӣ монеъ мегардиданд.

Оид ба паҳлуҳои гуногуни давлати тоҷикон дар ҳаёти давлати мутамаркази Шӯравӣ, яъне мавқеъ, хусусиятҳои хоси инкишоф ва дигар самтҳои сиёсати он дар бобҳои оянда муфассал сухан хоҳем ронд.

6. МАВКЕИ ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ШҶУРАВӢ

Пеш аз он ки масъалаи пешрафти сиёсии Тоҷикистонро аз назар гузаронем, бояд як катор масоили назарии ҷиддиро ҳал намоем, вагарна мо дар ҷиҳати сатҳии зуҳурот қарор мегирему аз моҳияти аслии онҳо беҳабар мемонем.

Вазъияти корро дар Тоҷикистон имрӯз ҷӣ муайян мекунад? Омили нахустин пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва арзи вучуд намудани истиклолияти сиёсии Тоҷикистон (бори нахуст дар таърихи он) мебошад. Дар ин ҷо бояд зикр намуд, ки дар ҷумҳурии ҷараёни барои озодӣ муборизабаранда вучуд надошт. Дар ҷамъияти сотсиалистӣ пайдоиши он мумкин ҳам набуд: КБД майлонҳои ҷудонохиро саҳт таъкиб мекард ва шикаст меод. Ҷунин ҳаракатҳои танҳо пас аз бозсозии Горбачёвӣ, вақте ки таъкибот ва эътибори КБД суст гардид, пайдо шудан гирифтанд. Бад-ин тариқ, мустақилият барои Тоҷикистон дар шароите насиб гашт, ки ҷумҳурии ба он омода набуд. На мутахассисони ҳарбӣ, на дипломатӣ ва на мутахассисони баландхисоси сиёсӣ буданд, ки давлати соҳибхитӣро бе қавравҳои ҷиддӣ идора намоянд. Мо соҳибхитӣро дар натиҷаи муборизаи халқҳои дигар (аз ҷумла гурҷҳо, озарҳо, украинҳо ва халқҳои Назди Балтика) барои истиклол аз давлати абарқудрати Шӯравӣ ба даст овардем.

Тоҷикистон озодиро дар шароите ба даст овард, ки дар он умумияти иҷтимоӣ чун марз ташаққул наёфта буд. Гап дар сари он аст, ки марз дар ин ҷо на чун мафҳуми ҷуғрофӣ ва на ҳамчун дастгоҳи зурӣ фаҳмида мешавад. Давлатҳои абарқудрате, ки дар натиҷаи забтқориҳо (чун давлатҳои Искандари

Мақдунӣ, Атилл, Чингизхон, Темур, Карли Бузург) арзи вучуд кадаанд, аз чихати сохт чун давлатҳои харбӣ ва маъмурие буданд, ки барои идоракунии ҷаҳонгирон имкон меодаанд. Аз дохил ин давлатҳои Чизӣ ба ҳам алоқамандкунандае набуд, ба ҷуз он ки одамони дар ин ҳудуд зиндагикунанда боҷ меодаанд ё пайваста аз ҷониби истилогарон гонат карда мешуданд. Пас аз марги ин ҷаҳонгирон давлати абаркудрат пароканда мешуд. Марз чун умумияти иҷтимоӣ вақте зоҳир мешавад, ки бо ҳаёти иқтисодию иҷтимоии умумӣ устувор шуда бошад. Барои ин ягонагии миллат шарт нест. Дар Шветсария 700 сол инҷониб немисҳо, фронтсияҳо, италияҳо ва реторманҳо дар як давлат зиндагӣ мекунанд. Дар ин ҷо дар шароити кӯҳии мусоиди ҳифосатгарӣ марзи давлати деҳқонӣ ва хунармандӣ ба вучуд омад, ки минбаъд ба давлати капиталистӣ табдил ёфт. Чизӣ асосие, ки халқҳои гуногуни сокини ин ҳудудро мутаҳид намуд, ҳимоя аз заминдорони немис, италиявӣ ва фронтсавӣ, сипас инкишофи хоҷагидорӣ ягона буд.

Ба кишвар, барои соҳиби марзи умумияти иҷтимоӣ будан, мустақилият он қадар ҳатмӣ нест. Ветнам, Лаос ва Камбоҷа дар вақти ба ҳайати Ҳиндухитой, Франция будан ҳамчун кишвар арзи вучуд доштанд. Ба ғайр аз умумияти иқтисодӣ, умумияти таърихӣ низ лозим аст. Барои тоҷикон ҷӣ гуна умумияти таърихӣ шуда метавонист, модоме ки қисмҳои гуногуни марзи онҳо ҳамеша ҷузъи давлатҳои ҷаҳонгоне чун Россия, Афғонистон, хонигарҳои Қўқанду Бухоро (дар даврони боз ҳам пешин, ҳамеша дар ҳудуди хонигарӣ ва аморатҳои гуногун) буданд. Марзи имрӯзаи Тоҷикистон камтар аз нима заминеро, ки тоҷикон зиндагӣ мекунанд, ташкил медиҳад ва

хамзамон дар худуди муайяни он ўзбекҳо ва халкҳои дигар ҳаёт ба сар мебаранд. Ҳеч гуна умумияти иқтисодӣ ва этникӣ миёни онҳо набуда ва муҳимтар аз ин, **PDF Compressor Free Version** марзӣ ба миён наомада.

Дар Тоҷикистон ин ҳолат ҳеч гоҳ набуд. Марзҳои тоҷикнишин пайваста аз даст ба даст мегузаштанд. Дар охир қисми шимолии марзи тоҷикон дар худуди Иттиҳоди Шӯравӣ ва қисми ҷанубиаш дар Афғонистон монд. Тоҷикистон дар Иттиҳоди Шӯравӣ чун воҳиди маъмуриё, ки идора кардани он аз ҷиҳати умумияти халқият, забон, маданият мувофиқ буд, ташкил карда шуд.

Дар ин ҷумҳурӣ, ҳатто ҳаёти ягонаи иқтисодӣ набуд. Ба Кӯҳистони Бадахшон ба ҷуз фасли тобистон танҳо тавассути Қирғизистон рафтуомад имконпазир мегашт. Ин вилоят аз сабаби надоштани роҳ аз қисмҳои дигари Тоҷикистон ҷудо буд. Азбаски Иттиҳод ягонагии томо дар худ таҷассум мекард, дар шароити ИҚШС дар ин бора ҳолати гап ҳам набуд.

Дар навоҳии кӯҳсор ва ҳамвори ҷумҳурӣ хусусиятҳои истехсолӣ, сохти иҷтимоӣ ва тарзи зисту зиндагӣ аз ҳам фарқ мекард. Ҳар як минтақаи ҷумҳурӣ аз ҳисоби худ рӯз ба сар мебард ва захираҳои иқтисодии барояш басанда дошт. Бе сабаб нест, ки ҷанги граждани дар Тоҷикистон шакли муборизаи қавмҳои маҳаллиро гирифт. Ашрофони (он дар Тоҷикистони шӯравӣ гурӯҳи мутахассисони иҷтимоӣ иҷроқунанда - мансабдорон, қоғазбозон буд) ҳар минтақа барои ҳукмронӣ дар ҷумҳурӣ мубориза мебарданд. Ба ин мубориза онҳо пеш аз ҳама ақрабони худро мекашиданд. Дар ҷумҳуриё, ки якбора қариб аз сохти қабилавӣ, зинаҳои феодализму капитализмро пурра нагузашта, ба сохти сотсиализм гу-

заштааст, боқимондаҳои сохти қабилавӣ хеле устувор буданд. Минтақаҳо байни ҳамдигар ҷангро ҳама гуна оғоз карданд. Тоҷикистон танҳо вақте чун марзи ягонаи иҷтимоӣ арзи вучуд мекунад, ки байни ҳамаи минтақаҳои он роҳҳои хуби алоқа барқарор бошад, истехсолот на танҳо дар навоҳии паҳнзамин марказонида шавад, иқтисодиёти ноҳияҳои гуногун якдигарро пурра кунанд ва байни онҳо табодул ба амал ояд.

Омили дуоҷе, ки инкишофи Тоҷикистон ба он алоқаманд аст, ин пошхӯрии сохти ҷамъияти сотсиалистии собиқ ИҶШС мебошад. Воқеан нишонаҳои бӯҳрони сотсиализм дар ИҶШС хеле барвақт зухур карда буданд. Ин аз сустшавии пешрафти истехсолот, сатҳи пасти зиндагии мардум, афзоиши муттаҳидшавӣ оғоз меёфт. Бӯҳрони поёниҳо, ки мисли пештара зистан намехостанд, дар норизоии онҳо зоҳир мегардид. Аммо ин норизоӣ дар шароити идораи зуроварӣ танҳо дар зарофатгӯиву латифаҳои бешумор ва лоқайдии сиёсии аҳоли инъикос мешуд.

Бӯҳрони болоҳо дар дудилагиҳои сиёсатмадорону роҳбарияти хизбии ИҶШС зухур меёфт. Нармиҳои хрущёвӣ, карахтиҳои брежневӣ, кӯшишҳои батартибдарории Андропов, ҳукмронии беранги Черненко, бозсозии Горбачёв - ин ҳама кӯшишҳои буданд, ки тартиби дар ҳамаи самтҳои дарзграфтаро нигоҳ доштан мехостанд. Ба коркарди нафти Сибир бӯҳрони иқтисодӣ то андозае дур карда шуд. Фурӯши он ба хориҷа ва хариди маҳсулот аз ҳисоби долларҳои нафт норозигии мардум ва суръати бӯҳронро паст намуданд. Дар мамолики араб фурӯши нафт ба рои пешрафти саноат ва тараққиёти шаҳрҳо, дар мо бошад, ба рои паст кардани норозигии мардум харч карда мешуд.

Дар бораи сабабҳои шикасти сотсиализм баъдтар боз сухан хоҳем ронд. Ҳоло мо танҳо аз ин хусус баҳс мекунем, ки чи гуна дар натиҷаи ин парокандашавӣ, мо ба як сохти нави ҷамъиятӣ мегузарем. Беш аз ҳама мегуянд, ки мо аз сотсиализм ба иктисодиёти бозаргонӣ мегузарем. Аммо сотсиализм сохти ҷамъиятӣ ва бозор бошад, як намуди мубодилаи натиҷаҳои фаъолияти меҳнати одамон аст. Аз ин рӯ, ифодаи мо аз сотсиализм ба иктисоди бозаргонӣ мегузарем комилан бемаънӣ аст.

Инчунин мегуянд: Мо аз тоталитаризм ба демократия мегузарем. Оё ин гуфтаҳо метавонанд ягон сохти иҷтимоии муайянро ифода кунанд? Масалан, дар солҳои 30-юми асри XX дар Европа давлатҳои капиталистие аз қабилҳои Германияи фашистӣ ва Швейтсарияи демократии комил паҳлу ба паҳлу вучуд доштанд. Сохти сиёсӣ ва иҷтимоии ин давлатҳо яхела, аммо системаҳои сиёсиашон акси ҳамдигар буданд. Ҳоло мо намедонем, ки ба кадом сохти ҷамъиятӣ хоҳем гузашт. Аммо мебинем, ки ҳам ба сӯи капитализми башардӯстона (кооперативӣ) ва ҳатто ба барқароршавии сотсиализми пештара тамоюлҳо вучуд доранд. Натиҷаи ниҳоии пешрафт ба омили субъективӣ (фоилӣ), муборизаи ғояҳо, ба фаъолияти сиёсии аҳоли, ба он вобаста мебошад, ки дар ин ё он ҳаракати сиёсӣ кӣ хоҳад буд. Маълум аст, ки сотсиализми давлатӣ ба пешрафти бонуваффакияти иктисодии ИЧШС дар солҳои 20-30-40 имконияти хуб дода, ғалабаро дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ таъмин намуд, ба ташкили қувваи муҳофизатии ракетӣ - ядрӣ дар солҳои 50-ум шароит фароҳам овард ва бо ҳамин имкониятҳои воқеии худро ба харҷ дод. Имконияти барқарор шудани он оё заминаҳои воқеӣ дошта бошад?

Албатта, интихоби роҳи нави пешрафти кишвар кори душвор аст ва ҷустуҷӯи ин роҳро аз бисёр ҷиҳатҳо пешрафти иҷтимоии минбаъдаи Тоҷикистон муайян хоҳад кард.

PDF Compressor Free Version

Омӯшҳои ҷаҳонӣ ба пешрафти Тоҷикистон таъсиркунанда, ки чун тӯфон ҷумҳуриро фаро гирифт, ҷанги граждани буд. Тоҷикистон дар байни собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ягона ҷумҳурие буд, ки дар он ҷанги граждани ба амал омад. Дар ҷумҳуриҳои дигар задухӯрдҳо байни миллатҳо (Чеченистон, Россия, Қирғизистон, Ғурҷистон, Ёзбекистон, Молдова) ва давлатҳо (Озарбойҷон ва Арманистон) рух доданд, аммо ҷанги граждани танҳо дар Тоҷикистон сурат гирифт, ки дар рафти он мардум бародарони ҳамхуни худро тирборон мекарданд. Ба андешаи мо, ин боз ҳам натиҷаи ҳамон аст, ки гуфта будем: Тоҷикистон чун марз, чун умумияти иҷтимоие, ки тамоми сокинонашро дар худуди худ муттаҳид карда бошад, ташаккул наёфта буд. Дар ИҶШС Тоҷикистон танҳо як воҳиди маъмурие буд барои идора кардан мувофиқ. Умумияти миллии, худудӣ ва маданӣ ҷой дошт, аммо бе умумияти иқтисодӣ, системаи резахоҷагӣ ҳукмрон буд - миллионҳо одамон асосан аз ҳисоби ба ном хоҷагии иловагии худ зиндагиашонро пеш мебарданд.

Энгелс навишта буд: Ҳолати маҳдуди деҳқон дар деҳаи дурдасти камаҳолӣ, ки танҳо ба ивазшавии наслҳо аҳолиаш нав мешавад, меҳнати вазнини ҳархелаи нисбат ба ҳама гуна ҳукуки крепостной ёро ба порчаи замин саҳттар побандкунанда, меҳнати бетағйир аз насл ба насл гузаранда, устуворӣ ва яқингии ҳамаи муносибатҳои зиндагӣ, маҳдудияте, ки ҳангоми он барои ӯ аз ҳама гуна муносибатҳои ҳалкунандаи ҷамъиятӣ, оила муҳимтар мебошад,

хамаи ин чахонбинии дехқонро то доираи тангтари-
не, ки дар чамъияти имрӯза ҳаст, танг мегардонад.
Ҷунбишҳои бузурги таърихӣ аз пахлуяш гузашта,
ӯро гоҳ-гоҳ ба мадори худ мекашанд, аммо дар ин
ҳолат ҳам у дар бораи пайдоиш, дар бораи табиати
куваҳои пешбарандаи онҳо, дар хусуси пайдоиш ва
ҳадафи онҳо ҳеч гуна тасаввурот надорад²⁰.

Баъдтар нишон хоҳем дод, ки сохти колхозию
совхозии Тоҷикистон дар дехот барои резахочагӣ ва
муносибатҳои майдабуржуазӣ аслан як пардае буд.
Чизи асосӣ, ки мо тавонистем ба даст орем, ин ман-
фиатҳои буржуазияи майда - хочагии ӯ, деҳаи ӯ, дар
мавриди бехтар - хочагии ноҳия буд. Ба тамоми
ҷумҳурӣ ӯ он қадар сарукоре надошт. Дар он вақт
дар ҷумҳурӣ масъалаҳои шадиди ҳалталаби иҷти-
моӣ, ки дар солҳои ҳукумати шӯроӣ чамъ шудаанд,
бисёр буданд. Дар натиҷа ҷанги граждани оғоз ёфт,
ки боиси марги ҳазорон одамон, ҳаробии иқтисо-
диёти бе ин ҳам камбағали Тоҷикистон гардид.
Имрӯз гуё оташи баланди ҷанги граждани хомӯш
гашт, ба ҳар ҳол, вақтҳои охир дар дохили кишвар
тирпарронҳои тезутунд мушоҳида намешавад. Ам-
мо задухӯрдҳо дар сарҳад, суикасҳо дар шаҳрҳо,
вазъиятҳои ноговор, ки қуваҳои мухталиф ташкил
мекунанд, аз ҳолати ноороми ҷумҳурӣ гувоҳи ме-
диханд.

Омили чаҳоруми ба инкишофи иҷтимоӣ ва
иқтисодии ҷумҳурӣ таъсиркунанда қафомондагии иқ-
тисодиву иҷтимоии ҷумҳурӣ мебошад. Тоҷикистон
қисми аз ҳама камбағали хонигарихи Бухорову
Қўқанд, кашшоқтарин ҷумҳурии Иттиҳоди Шӯравӣ
буд. Бо вучуди он ки дар солҳои ҳукумати Шӯравӣ

²⁰ Ниг.: Маркс К., Энгельс Ф., соч. т. 5, с.508.

ҷумҳурии мо ба авҷи тараққӣ расид, имрӯз ҳам давлати аграрии ба саршумори аҳоли камдаромад мебошад. Агар Иттиҳоди Шӯравӣ дар маҷмӯъ дар заминаи давлати саноатӣ ҷойгир бошад, пас Тоҷикистон чун пештар дар сатҳи ҷамъияти давраи тосаноатӣ ва кӯҳнаи анъанавӣ қарор дошт: Иншоотҳои саноатӣ дар муҳити баҳри хоҷагиҳои деҳқонии хурдхурд чун қазираҳое менамуданд, ки наметавонишанд симои ҷумҳуриро таҷассум кунанд.

Ин нишондиҳандаи он аст, ки агар ҷаҳон имрӯз ба зинаи ҷамъияти абарсаноатӣ барояд, пас мо аз тамоми ҷаҳониён дар ду зинаи поёнии пешрафти иҷтимоӣ қарор мегирем. Нодорӣ ҷамъшавии сарват ва маблағгузорию дар инкишофи хоҷагии халқ бағоят душвор мегардонад.

Омили панҷум - сернуфусии ҷумҳурӣ аст. Дар Тоҷикистон аз рӯи анъанаи миллӣ назар ба ҳамаи кишварҳои ИДМ серфарзандӣ рушд дорад. Агар боз ба назар гирем, ки қисми асосии марзи Тоҷикистон кӯҳсор буда, ба ҳар сари аҳоли дар соли 1990 ба ҳисоби миёна 0,15 гектар замини ҳамвор, соли 1998 бошад камтар аз 0,13 гектар замин рост меояд²¹, аз ин натиҷа хулосае бармеояд, ки барои давлати аграрӣ ин хеле кам аст. Бинобар ин пурсамар истифода бурдани замин ва обёрии заминҳои нав дар вилоятҳои Ленинобод ва Хатлон яке аз самтҳои асосии сиёсати аграрии Тоҷикистон мебошад. Дар баробари ин роҳи ояндаи воқеии тараққиёти ҷумҳурӣ ва беҳдошти шароити аҳоли рушд бахшидани саноати кишвар аст.

---

²¹ Ниг.: Народное хозяйство СССР в 1990 году. М., 1991, с. 67, 468.

7. ХУСУСИЯТҲОИ МУШАХХАСИ РУШДИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ШУРАВИ

PDF Compressor Free Version

Дар ИҶШС дар 25 соли охир барои иқтисодиёти ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ камтарин қисми маблағгузори ҷудо карда мешуд. Ин натиҷаи сиёсати шовинизми бузургдавлатии русӣ буд, ки тавассути фаъолияти идораи марказии ҳукумати ИҶШС зоҳир мегардид. Ҳатто дар давраи шахспарастии Сталин ҳам барои инкишофи саноати Осиёи Марказӣ бештар ғамхорӣ зоҳир карда мешуд. Дар он вақт саноати Осиёи Миёнаро аз нестӣ ба вучуд оварда буданд. Тоҷикистон ҳатто дар манзари ақибмондагии умумӣ Осиёи Марказӣ ҷои аз ҳама поёнро ишғол мекард. Ин қафомонӣ сол то сол шиддат мегирифт.

Танҳо барои инкишофи деҳоти минтақаи Ғайрисиёҳзамин 35 млрд. сӯм харҷ карда шуда буд²², ки ин қариб баробари харчи он сармоягузориест, ки ба тамоми хоҷагии халқи Туркменистон, Қирғизистон, Тоҷикистон якҷоя дар солҳои 1971-1985 ҷудо карда шудааст²³. Дар натиҷаи чунин сиёсати сармоягузори дар тамоми вилоятҳои ҶШСФР он қадар муассисаҳо бунёд гардиданд, ки одами кор мекардагӣ намеёфтанд, норасоии аз ҳад саҳти қувваи коргарӣ ҳис карда мешуд. Дар Осиёи Марказӣ ва Кавказ бошад, бекории барзиёд ба вучуд омада буд. Бад-ин тариқ, бекорон дар Ўзбекистон 1 млн., дар Озарбойҷон 500 ҳазор нафар, дар Тоҷикистон бештар аз 200 ҳазор касро ташкил медоданд. Дар Арманистон 18

²² Ниг.: Литературная газета, 1987, 4 март.

²³ Ниг.: Хисоби мо. Народное хозяйство СССР в 1985 г. М 1986, с. 357.

фоизи аҳолии қобили меҳнат дар хоҷагии чамъиятӣ қор намекард²⁴.

Аҳолии машғули меҳнат то 1 январи соли 1985 дар ИҶШС 51,1%, ИҶСФР 53,9%, Украина 52,1%, Беларусия 53,2%, Ўзбекистон 42,1%, Қазокистон 48,1%, Гурҷистон 54,2%, Озарбойҷон 49,0%, Литва 55,5%, Молдова 50,6%, Латвия 55,8%, Қирғизистон 42,3%, Тоҷикистон 40,2%, Арманистон 52,1%, Туркманистон 42,5% ва Эстония 53,9%-ро ташкил меод²⁵.

Ҳамаи ин, бешубҳа, ҳам ба даромади миллии ҷумҳуриҳо, ҳам ба сатҳи талаботи аҳоли бетаъсир намонд. Даромади милли ба сари ҳар одами машғули меҳнат дар Осиёи Марказӣ соли 1970-83%, соли 1979-75%, соли 1989-66 фоизи сатҳи чамъиятиро ташкил меод²⁶. Фарқияти байни ҷумҳуриҳо қам намешуданд, балки афзуда, ба назар намоён мегардиданд. Дар натиҷа соқинони Ўзбекистон гӯшт, шир ва тухмо назар ба ҳисоби миёнаи тамоми ИҶШС ду баробар қам истеъмол мекарданд²⁷. Нобаробарӣ дар истеҳсолот дар соҳтори иҷтимоӣ нобаробарӣ ба вучуд меовард. Ҳиссаи дар соҳаҳои саноат машғулбудагони соли 1987 дар ИҶСФР ва Эстония 51%, Қирғизистон 34,8%, Ўзбекистон 31%, Туркманистон 29%, Тоҷикистон 28%, Гурҷистон 38%, Молдова 35%, Озарбойҷон 34% ва умуман дар ИҶШС 47% - ро ташкил меод²⁸. Аз рӯи баҳисобгирии соли 1979 шаҳрнишинон дар байни русҳо 77%, арманҳо 71%, эстонҳо 64%, латишҳо 63%, қазоқҳо 32%, турқманҳо

²⁴ Ниг., Правда, 1988, 16 сентябр.

²⁵ Ниг.: Вестник статистики, 1986, № 7, с. 68.

²⁶ Ниг.: Социологические исследования. 1989, № 1, с. 9.

²⁷ Ниг.: Правда, 1990, 9 июн.

²⁸ Ниг.: Социологические исследования, 1990, № 3, с. 5.

31%, молдовихо ва ўзбекҳо 30%, тоҷикҳо 28%, қирғизҳо 21% - ро дар бар мегирифтанд. Чоряк ҳиссаи аҳолии аз байни эстонҳо, русҳо, арманиҳо, латишҳо, гурҷҳо, қариб ҳафтяк ҳиссаи аҳолии Осиёи Марказӣ ва Молдова зиёиен буданд²⁹.

Бад-ин тарик, сиёсати шовинизми абарқудрате, ки аз ҷониби роҳбарияти ИҶШС гузаронида мешуд, ба он оварда расонд, ки халқҳои интиҳобнашуда, чи аз ҷиҳати истехсолот, чи аз лиҳози сохтори иҷтимоӣ ва чи аз ҷиҳати сатҳи истехсолот қафо мемонданд. ○

Пахлуи дигари сиёсати ҳукумати абарқудрати ИҶШС бар тадричан аз байн рафтани забонҳои миллии асосӣ буд. Агар дар солҳои 40-ум дар ИҶШС ба забонҳои миллии 25,2 фоиз китобу ҷузъҳо нашр шуда бошад, пас ин шохис соли 1960 ба 18% ва соли 1986 ҳамагӣ ба 11% расид³⁰. Дар соли 1990 ин нишондиҳанда 11,6% - ро ташкил дод³¹.

Забонҳои миллии ИҶШС аз соҳаҳои корғузори беш аз пеш хориҷ гардида, танҳо дар ӯҳонаҳо истифода мешуданд ва хусусияти маишӣ касб мекарданд. Бисёр одамон забону фарҳанги худро фаромӯш карданд. Ҳоло қариб 40 фоизи казокҳо ба забони модарии худ гап зада наметавонанд (махсусан шаҳриҳо ва шимолиҳояшон).

Таълим дар мактабҳо асосан ба забони русӣ ҷараён меёфт. Дар донишгоҳҳои олии, техникуму омӯзишгоҳҳои касбӣ ва техникаи амалан ба забони русӣ таълим дода мешуд. Ин ҳангоми дохилшавӣ ба донишгоҳҳои олии ба русӣ имконияти бештар меод.

²⁹ Инг.: Дар ҳамон ҷо, 1985, № 3, с. 29.

³⁰ Инг.: Вопросы философии, 1988, № 9, с. 45.

³¹ Инг.: Ҳисоби мо. Труд СССР. М., 1988, с. 120 ва Вестник статистики. 1990, № 10, с. 69.

Аз ин сабаб нобаробари калон дар гирифтани маълумоти олий чой дошт. Дар соли 1987 дар ИҶШС аз ҳар 1000 кас аз русҳо 143, украинҳо 127, ўзбекҳо 62,7, қазокҳо 95,2, гурҷиҳо 124,5, озариҳо 81,6, литвониҳо 150,0, молдовиҳо 81,7, латвиягиҳо 129,0, кирғизҳо 70,6, тоҷикҳо 48,6, арманиҳо 118,3, туркманҳо 62,1 ва эстонҳо 152 нафар дорои маълумоти олий буданд³². Маълумоти касбӣ дар ҷумҳуриҳои бародарӣ ба дараҷаи хеле паст инкишоф меёфт. Ҳамин тариқ, дар огози солҳои 80-ум ҷамоҳири Осиёи Марказӣ аз ҳисоби сохтори маълумоти касбӣ дар техника танҳо 30 фоизи талаботи худро қонеъ гардонда метавонистанду бас³³.

Аз ин сабаб агар ягон муассисаи саноатӣ дар ҷамоҳири Осиёи Марказӣ ва Моварои Қавказ сохта ҳам шавад, тамоми ҳиссаи нисбатан тайёркардашудаи коргарон одатан аз ҳисоби русҳо интиҳоб карда мешуд. Ҳамчун роҳбар, мутахассис ва коргари зиёи русҳо, чун борқаш ва ё рӯбанда - тоҷик (ин бечора дар қучо метавонист ихтисоси мураккабро азхуд намояд).

Ҳардуи ин самти сиёсати абарқудрати русӣ ба тадриҷан мазлумшавии миллатҳо ва фарҳанги онҳо, нобудшавии тарзи зисту зиндагии миллӣ, забон ва ҳувият оварда мерасонид. Зимнан ин ноғузир боиси норозигии аксарияти миллатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мегардид. Маҳз бинобар ҳамин ҳам пошхӯрии ИҶШС-ро чун парокандашавии охири империяи мустамликавии дунё тавзеҳ медеҳанд.

³² Ниг.: Сергеева Г.П., Читов Л.С. Трудовой потенциал страны. М., 1982, с. 58.

³³ Ниг.: Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма. М., 1975, с. 369.

Чунин тавзех аз бисёр чихат дуруст бошад ҳам, ба воқеият пурра мувофиқат намекунад ва ба куллі дуруст нест. Ин ҳақиқати нисбӣ аст.

Зимнан сотсиализм зухуроти пурихтилоф ва гуногунпахлу мебошад. Таъсири он ба зиндагии миллатҳои собиқ ИҶШС низ мухталиф аст. Ин таъсирро танҳо аз чихати танқидӣ чун зӯровариҳои ғайриқонунии бар куллі халқҳо ва чун зухури сиёсати абарқудрати шовинизми русӣ набояд эзоҳ дод.

Сотсиализм, ҳарчанд таҳриф шуда буд, бо вучуди ҳамми таърифбиниҳо, найрангҳои хизматчиён мохияти худро зоҳир намуд, манфиатҳои меҳнатқашон, аз ҷумла манфиатҳои миллии онҳоро низ дар худ таҷассум кард.

Сотсиализм дар ИҶШС, ҳатто сотсиализми таҳрифшуда ба манфиати халқ арзи вучуд карда буд ва дар 74 соли ҳукумати шӯроҳо барои халқ бисёр чизҳо дод. Танҳо шахсони кӯрботин ҳамаро сиёҳ карда, намебинанд, ки дар ин солҳо Русияи беҳад қафмонда аз чихати пешрафти иқтисодӣ дар ҷаҳон ҷои дуввумро ишғол намуда, қудрати мудофиавии пурқувват ба вучуд овард, сатҳи зиндагии мардумро якбора баланд бардошт, вазифаҳои асосии пешгузоштаи Инқилоби Октябр иҷро шуданд.

Ин баҳусус дар қори боло бардоштани хоҷагӣ, фарҳанг, маорифи халқҳо, ки хеле қафмонда буданд, рӯшан ҳис карда мешавад. Ба ин қатор халқи тоҷик низ шомил мебошад. На танҳо то Инқилоби Октябр, ҳатто то соли 1923 дар Тоҷикистон ягон донишкадаи олий вучуд надошт. Соли 1940 шумораи донишкадаҳои олий 6-то ва миқдори донишҷӯёни онҳо 2300 нафарро ташкил медод³⁴. Соли 1990 донишка-

³⁴ Ниг.: Народное хозяйство СССР в 1922-1982 гг.

даҳои олі 10-то, донишомӯзони онҳо 68,8 ҳазор нафар буданд. Дар соли тахсил 1997-1998 бошад, шумораи умумии мактабҳои олі ба 25-то мерасад, ки дар онҳо 76,7 ҳазор нафар донишҷӯён тахсил менамуданд³⁵. Ҳанӯз дар соли 1940 ба ҳар 10 ҳазор нафар аҳоли дар ҷумҳурӣ 4,1 духтур³⁶ рост меомад, соли 1990 бошад, ин нишондиҳанда ба 27,1 духтур мерасад. Пас аз кӯч бастанӣ мутахассисони русзабон ин теъдод ба 23,3 духтур³⁷ фаромад. Ин нисбат ба Британияи Кабир, Югославия, Италия, ИМА, ҚФГ, Франция, Япония хеле зиёд аст. Танҳо аз соли 1940 то соли 1987 ҳаҷми умумии маҳсулоти Тоҷикистон 23 баробар афзуд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки пас аз инкирози ИҚШС, гуастани алоқаҳои иқтисодӣ нишондиҳандаҳои асосии истеҳсолии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ дар соли 1990 аз 105,3% дар соли 1997 то 57,5%, маҳсулоти саноати мутобиқан ба ин солҳо аз 101,2% то 44,1% паст гардид³⁸. Дар ҷумҳурӣ дар давраи шӯравӣ нерӯгоҳи барқӣ оби Норақ, комбинати электрохимиявии Ёвон, Заводи алюминии Тоҷикистон, маҷмӯи муассисаҳои бузурги дигар арзи вучуд намуданд.

Ҳамаи инҳо танҳо бо дасти тоҷикон сохта нашудаанд. Аввал тоҷиконро профессорони рус таълим додаанд, маҳз баъди он олимони тоҷик ба воя

³⁵ Ниг.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг. Душанбе, 1998, с. 95.

³⁶ Ниг.: Народное хозяйство СССР в 1990 г., с. 222.

³⁷ Ниг.: Народное хозяйство СССР в 1922-1982 гг. с. 542; Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 112.

³⁸ Ниг.: Народное хозяйство СССР за 70 лет. М., 1987, с. 132; Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993г., с. 7; Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг. Душанбе, 1998, с. 12.

расиданд. Нерӯгоҳи барқӣ обии Норахро Иттиҳоди Шӯравӣ бино кард. Хамин тавр, гумони он, ки ИҶШС танҳо империяи мустамликавӣ буд, ботил аст.

PDF Compressor Free Version

Аз тарафи дигар, вақте Инкилоби Октябр га- лаба кард, нобаробарии амалии халқҳои собиқ Рос- сия барҳам хӯрд. Дар ин ҷо миллатҳои сатҳи миёнаи инкишофи сармоядорӣ (русо, украинҳо) ва мил- латҳои дар зинаи инкишофи нимфеодалӣ (тоҷикҳо, қирғизҳо, қазокҳо) ё тамоман дар сатҳи соҳти авлодӣ (қабилаҳои Помир, Шимол) мавҷуд буданд. Дахҳо халқҳои Россия алифбо, синфи коргару зиёӣ надош- танд. Бо мадади бародаронаи халқи рус аксари ин халқҳо ба зинаи баланди пешрафт соҳиб шуданд, аз қафомондагии кулӣ раҳо ёфтанд. Ин ҳақиқатест раднопазир: Бешубҳа, ин хизмати таърихӣ ИҶШС аст. Дар мавриде ки халқҳои ба кулӣ ақибмонда ба- рои аз чорҷӯбаи ҳолати ҷамъияти ибтидоӣ барома- дан қудрате надоштанд, ИҶШС лозим буд. Ин дав- лат вазифаи таърихӣ худро адо намуда, барҳам хӯрд. Вақте ки ҳамаи халқҳо сатҳи замонавӣ инки- шофро соҳиб шуданд, аз қафомондагӣ раҳоӣ ёфтанд, дастӣ омӯзгору раҳнамои бародари қалонӣ нолозим ва ҳатто таҳқиромез намуд.

Тоҷикистон аз Иттиҳоди Шӯравӣ бисёр ман- фиат бардошт. Аммо, мутаассифона, дар ИҶШС боз ҳам ҷумҳурии аз ҳама ақибмонда буд. Ба маълумоти ҷадвал барои соли 1990 таваҷҷӯҳ кунед.

Аз ҷадвал намоён аст, ки амалан аз рӯи тамоми шохисҳо Тоҷикистон дар Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҷои охирин (дар баъзеаш пеш аз охирин) мебошад.

Умуман сатҳи саноат ва иҷтимоӣ дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ баланд гардид, кишвари имрӯза и тоҷикро бо аморати ниммулкдорӣ пештараи Бухоро

САТХИ ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИ ВА ИҚТИМОИИ ТОҶИКИСТО ВА
ДИГАР ҶУМҲУРИҶОИ ИТТИХОДИ ШУРАВӢ ДАР СОЛИ 1990

Ҷумҳурият	Ҳиссаи аҳолии шаҳрҳо	Муқдари маҳияти яхмоқча ба ҳисоби иётиная корга; он ва хизматияи, рубль (сум)	Пардохти муқдари маҳияти мохона ба ҳисоби иётиная барои колхозчиба, рубль	Ҳаҷми иётиная маблагш муҳассасо, бонокшоя амвоқатуқур, рубль	Фазти қуддат	Ҳиссаи дарионади иётиная шаҳсоя, ки ба сари ҳар қас дар як моқ то 75 рубль мегардад	Ташқилот бо қудрату ба ҳар 10 аҳоли
ҶШФСР	73,9	296,8	265,0	1732	17,4	3,2	46,9
Украина	67,5	248,4	220,4	1740	18,9	2,7	44,0
Ўзбекистон	40,3	216,4	202,6	1586	34,6	34,1	35,8
Қазоқистон	57,6	265,4	246,3	1467	26,4	10,1	41,2
Гурҷистон	56,2	211,0	233,4	2459	15,9	6,5	59,2
Озарбойҷон	53,5	196,4	239,4	2542	23,0	29,7	39,3
Литва	68,5	302,6	302,6	2446	10,3	1,2	46,1
Молдова	47,5	251,8	251,8	1578	12,0	6,1	40,0
Латвия	71,1	300,5	300,5	1787	13,7	0,9	49,6
Қирғизистон	38,1	220,3	220,3	1416	30,0	24,8	36,7
Тоҷикистон	31,4	184,7	184,7	1451	40,7	45,1	27,1
Арманистон	68,2	272,7	272,7	2794	18,6	5,4	42,8
Туркманистон	45,4	245,8	245,8	1864	45,2	26,9	35,7
Эстония	71,5	351,5	351,5	1930	12,3	0,6	45,7
Белоруссия	67,1	246,7	246,7	1451	11,9	1,5	40,5

мукоиса кардан мумкин нест. Гап дар сари он аст, ки Тоҷикистон дар Иттиҳоди Шӯравӣ нисбат ба тамоми ҷумҳуриҳои дигар сусттар тараққӣ мекард. Масалан, сармоягузори дар хоҷагии халқи Иттиҳод аз соли 1976 то соли 1990 ба ҳар сокини Иттиҳод 9089 сӯм, дар ҶШФСР - 11072, дар Тоҷикистон - 3071 сӯмро ташкил меод³⁹. Ҳамин тавр, аз ҳама ҷиҳат чун писарандар будани Тоҷикистон махсусан дар давраи қарахтии брежневӣ, бо зӯрвариҳои бюрократҳои москвагӣ ва зуҳури рӯшани шовинизми русӣ ба таври возеҳ намоён шуд.

Чунин қафомонӣ барои тамоми Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон се натиҷаи номатлуб дорад.

Аввалан, саноати номутираққӣ ба нуфузи беши аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ оварда мерасонад, ки дар арафаи парокандашавии ИҶШС он 69%-ро ташкил мекард. Ин таносуб дар ИҶШС 34%, дар Федератсияи Россия 26%, дар Украина 33%, дар Белоруссия 35%, дар Ўзбекистон 59%, дар Қазоқистон 43%, дар Қирғизистон 62%, дар Арманистон 32%, Туркманистон 55%-ро ташкил меод⁴⁰. Дар ин ҷо низ мебинем, ки нуфузи баландтарини аҳолии деҳот дар Тоҷикистон аст.

Дар ин маврид, аз рӯи ҷойгиршавии анъанавии аҳоли дар Осиёи Марказӣ деҳотро аҳолии таҳҷой, шаҳрро русҳо ва русзабонҳо соҳибӣ мекарданд. Ин фарқияти иқтисодиву иҷтимоии байни шаҳру деҳот амалан ба нобаробарии миллӣ оварда расонда буд ва онро гуёе шакл меод.

³⁹ Ниг.: Ҳисоби мо. Народное хозяйство СССР в 1990 г., с. 67.

⁴⁰ Ниг.: Социальное развитие СССР, Финансы и статистика, М., 1990, с. 30-31.

Сониян, хусусияти хоҷагидории аграрии икти-
содиёти чумхурӣ ба сатҳи хеле пасти зиндагии аҳоли
оварда мерасонад. Дар Тоҷикистон, чӣ дар давраи
Иттиҳод ва чӣ дар давраи ИДМ - ҳатто дар байни
давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳадди пастрарини музди
кор муқаррар аст. Соли 1991 дар Тоҷикистон 30,5%,
дар Ўзбекистон 22,5%, дар Қирғизистон 25,9%, дар
Туркманистон 15,5%, дар Қазокистон 14,4%, дар Рос-
сия 7,1% аз ҳисоби умумии коргарон ба маблағи то
200 сӯм музди кор мегирифтанд⁴¹.

Боз Тоҷикистон аз ҷиҳати нодориву кашшо-
кии аҳоли дар байни ИДМ дар ҷои аввал меистад.
Ин далолат мекунад, ки ба андозае дар мамлакат
куваҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ тарқишовар ҷамъ овар-
да шудаанд. Дар ҳоли ҳозир сатҳи зиндагӣ дар
муқоиса бо соли 1988 пастр рафт. Соли 1988 Тоҷи-
кистон аз рӯи пардохти музди меҳнати коргарон ва
хизматчиён (177,1 сӯм) пеш аз Озарбойҷон (171 сӯм)
аз охир дар ҷои дуҷум буд⁴². Дар пардохти миёнаи
музди моҳонаи колхозчиён аз Ўзбекистону Гурҷис-
тон дар зинаи болотар, аммо аз ҳамаи чумхуриҳои
боқимонда поён буд. Вале гап танҳо дар сари сатҳи
даромад нест. Соли 1990 гардиши мол ба ҳар сари
аҳолии Тоҷикистон дар ҳудуди ИҶШС дар зинаи аз
ҳама пастр (ба ҳисоби миёна дар Иттиҳод 1619 сӯм,
дар Тоҷикистон 815 сӯм)⁴³ буд. Аз рӯи сатҳи миёнаи
майдони зист ба ҳар сари аъзои оила низ Тоҷикистон
дар зинаи поён буд - 7 м. кв. қарор дошт, дар Итти-
ҳод ин масоҳат 10 м. кв. буд⁴⁴. Аз ҷиҳати таъмини
кӯдакон бо муассисаҳои томактабии доимӣ (15% дар

⁴¹ Ниг.: Народная газета, 25 январ соли 1993.

⁴² Ниг.: Социальное развитие СССР, М., 1991, с. 99.

⁴³ Ниг.: Дар ҳамон ҷо - с. 184.

⁴⁴ Ниг.: Дар ҳамон ҷо - с. 211.

баробари 55 фоизи Иттиход)⁴⁵, таъмини аҳоли бо духтурон (27,1 ба 10 ҳазор нафар дар баробари 44,2 дар Иттиход)⁴⁶, умуман қариб аз рӯи тамоми нишондиҳандаҳои пешрафти инфраструктураи иҷтимоӣ Тоҷикистон дар ҷои аз ҳама поён меистод.

Сабаби сеюми кафомонии қувваҳои истеҳсолкунандаи Тоҷикистон бекорӣ оммавӣ дар шаҳру деҳоти ҷумҳурӣ мебошад. Миқдори муайяни бекорон дар ИҶШС эълон нашуда буд. Дар бораи ин танҳо аз рӯи рақамҳои зерин хулоса баровардан мумкин аст. Аз соли 1991 то соли 1993 ҳиссаи аҳолие, ки ба хоҷагии ёрирасони шахсӣ машғул буд, дар Тоҷикистон аз 18,9 % то 23,0 % афзуд⁴⁷. Ин дар шароити мо бекорӣ пинҳонӣ дар хоҷагии деҳот аст. Агар то 1 июли соли 1991 шумораи бекорони бақайдгирифташуда дар Тоҷикистон 3,5 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, то охири соли 1997 ин миқдор ба 51,8 ҳазор расид.

Мохиятан, бекорӣ хусусияти афзоишбӣ дорад. Он ҳанӯз пеш аз гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ, дар натиҷаи ҳосияти мустамликавии муносибатҳо дар ИҶШС афзоиш меёфт. Дигар хусусияти муҳими рушди ҷумҳурӣ дар он зоҳир мешавад, ки ин ҷо гузариш ба сотсиализм бевосита аз соҳти ибтидоии мулкдорӣ бо роҳи тараккиёти ғайрикапиталистӣ, дар баъзе навоҳии кӯҳӣ бошад, гузариш мустақиман аз соҳти авлодӣ ба сотсиалистӣ сурат гирифт. Ин гузариш дар шароити афзоиши бекорӣ ба Тоҷикистон оқибатҳои зерин овард:

⁴⁵ Ниг.: Дар ҳамоно ҷо - с. 254.

⁴⁶ Ниг.: Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 47.

⁴⁷ Ниг.: Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 50, Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1996-1997 гг. Душанбе, 1998, с. 83.

1. Азбаски дар Тоҷикистон то Инкилоби Октябр на сохти сармоядорӣ ва на саноат буд, тоҷикон малакаи сармоядорӣ надоштанд. Чунончи К. Маркс навишта буд: «Вазифаи таърихи сармоя он вақт иҷро мегардад, ки меҳнатдӯстии умумӣ ба тӯфайли интизоми устувори сармоя, ки наслҳо пайи ҳам мегузаранд, чун сарвати умумии онҳо ҳам мешавад⁴⁸. Моҳиятан, сотсиализм дар ин ҷо на одати меҳнатдӯстона, бардавом қор қардан, балки қори соатбайро ба вучуд оварда, вазифаи сохти сармоядориро иҷро намуд. Азбаскӣ он на сотсиализми башардӯстона, балки сотсиализми казармавӣ буд, аз ӯҳдаи ин вазифаи худ ба хубӣ набаромад ва интизоми корхонавиرو дар оммаи халқи тоҷик тарбия қарда натавонист. Бар замми он саноат низ таракқӣ нақарда буд.

2. Бо сабаби гузариш ба сотсиализм Тоҷикистон сохти сармоядориро напаймуд, аз ин рӯ, дар кишвар унсурҳои сохти қабилавӣ ва мулкдорӣ ибтидоӣ хеле зиёданд. Гуфтаҳои зерини Д.И. Правдин аз ҳама ҷиҳат ба Тоҷикистон дахл доранд: Дар баъзе ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, махсусан онҳое, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ қафо монда, муносибатҳои давран мулкдориро падаршоҳӣ дар онҳо устуворанд, урфу одати патерналистӣ доштани худро, ки ба дастгирии муносибатҳои ҳамхунӣ асос ёфтаанд, нишон медиҳанд. Миллатгаройӣ, инчунин ошнобозӣ ба муносибатҳои шахсӣ асос ёфта, баъзан чун решаи гизодихандаи рӯҳияи корпоративӣ хизмат мекунанд⁴⁹.

Барои хусусияти қабилавӣ дар ИҶШС боз ҳам осонтар буд, зеро қabila хосияти дохилии сотсиализми казармавӣ аст. Партоқратия низ қabila аст.

⁴⁸ Ниг.: Маркс К., Энгелс Ф., Т. 46, с. 280.

⁴⁹ Ниг.: Правдин Д.И. Проблемы управления экономическими и социальными процессами при социализме. М. 1979, с. 189.

Бар замми ин, хусусияти қабилавӣ дар вазъияти бе-назоратӣ ба сохти идораи ҳукуматӣ аз поён боз беш-тар ривоч меёбад. Бад-ин васила, сохти ҷамъиятии қисман қабилавӣ (мулкдорӣ ибтидоӣ) ба сохти сотсиализми шаклдигаркарда, вайроншуда мубаддал гардид.

Инчунин ба пойдории сохти қабилавӣ дар Тоҷикистон асоси иқтисодӣ майдабуржуазӣ, сукувати аксари аҳоли дар ноҳияҳои кӯҳӣ бо зиндагии беробитаи байни деҳаҳо, худтаъминкунии иқтисодии минтақаҳои ҷудоғонаи ҷумҳурӣ, ки ба алоқаҳои иқтисодӣ бо дигар минтақаҳо эҳтиёҷ надоштанд, шароит фароҳам меоварданд.

3. Дар Тоҷикистон тавассути бекорӣ ва сохти сармоядориро надида ба сотсиализм гузаштан сохти иҷтимоии махсус ба вучуд омад. Беш аз 25 фоизи аҳолии қобили меҳнат танҳо дар хоҷагиҳои ёрирасон ва қитъаҳои шахсӣ кор мекунанд⁵⁰, дар ин ҷо усули тоинкилобии падаршоҳии зиндагии мардум нигоҳ дошта шудааст. Аммо дар шароити сотсиализме, ки ба муносибатҳои бозаргонӣ мегузарад, ин шакли падаршоҳии хоҷагии ёрирасони шахсӣ тадриҷан ба шакли майдабуржуазӣ табдил меёбад. Инро ҷӣ гуна хоҷагии ёрирасон метавон гуфт, дар мавриде ки барои чоряки аҳоли ин тарзи хоҷагӣ фаъолияти истеҳсолии асосӣ ба ҳисоб меравад. Ин резахоҷагии майдабуржуазии муқаррарӣ аст. Воқеан, қисме аз аҳоли дар колхозу совхозҳо кор мекарданд ва ҳаққи ин меҳнат барои аксарияти онҳо нисбат ба даромади асосии хоҷагии ёрирасони шахсӣ даромади иловагӣ шуд.

⁵⁰ Ниг.: Социологические исследования. 1990, № 3, с. 5.

Ҳиссаи кормандони корхонаҳои саноатӣ (28%) аз касоне, ки дар хоҷагиҳои ёрирасони асосӣ кор мекарданд, андаке зиёдтар буд.

Ба назари мо аз ин ба хулосаи зерин омадан мумкин аст, ки шаклҳои хоҷагидорӣи сотсиалистӣ (заавод, фабрика, колхозу совхозҳо) дар Тоҷикистон танҳо аз болои базаи (зерсохти) асосии иқтисодӣ ҳамагӣ болосохти (надстройкаи) оддӣ буданду бас: дар аввал барои шакли падаршоҳӣ, баъд майдабуржуазии аз иқтисодиёти сохти қабилавӣ тавлид ва идомаёфта. Хулласи калом, сотсиализм на он қадар ба умқи зиндагии тоҷикон фуру рафтааст, ки ба зиндагии халқи рус. Тасодуфӣ нест, ки дар шароити зиндагии падаршоҳӣ, шароити сотсиализми падаршоҳӣ, мусулмонӣ дар шуури тоҷикон хеле устувор боқӣ мондааст. Аз ин сабаб ҳам сотсиализми тоҷикон аз сотсиализми ҚШФСР дар баробари хусусиятҳои умумӣ, фарқиятҳои миллию минтақавӣ низ дошт.

ФАСЛИ СЕЮМ

(даврани ҳозира)

8. САБАБҲОИ ПОШ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ ШҶРАВИ ВА ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ МУСТАҚИЛИ ТОҶИКОН

Инкишофи ҷамъияти инсонӣ ҳам дар асоси қонунҳои диалектика сурат гирифта, зина ба зина дар ҳолати инкишоф, тағйирёбӣ, дигаргуншавӣ ва мутобиқшавӣ қарор дорад. Давлати шӯравӣ низ бо баъзе қачравихо дар марҳалаҳои гуногуни инкишофи худ аз вақти таъсис (1917) то замони пошхӯрӣ (1991) дар асоси ҳамин қонун арзи вуҷуд дошт.

Албатта, оиди сабабҳои сукути давлати шӯравӣ дахҳо китоб навишта шудааст ва навиштани садҳо китоб дар пеш аст. Таърих гувоҳ хоҳад монд, ки сабабҳои объективӣ ва субъективӣ, омилҳои дохилӣ ва берунӣ кадомҳоянд.

Аз рӯи андешаҳои мо, омилҳои асосии дохилӣ инҳоянд:

Дар сектори давлатӣ дар тамоми солҳои бозсозӣ ва давраи баъдибозсозӣ ба таври қатъӣ сард гардидани муносибати коргарон ба қор барҷаста намоён шуд. Омилҳои аввалине, ки ба ин ҳол овард, расидани зарбаи саҳти рӯҳӣ ба аҳолии захматқаш буд, ки дар натиҷаи шикасти сотсиализм ба миён омад. Гояҳо гум шуда, бо сиёҳқорихо омезиш ёфтанд, ҳамаи он қасоне, ки покқичдонона ба манфиати сотсиализм меҳнат мекарданд, рӯҳафтада гаштанд. Мардумро рӯҳияе фаро гирифт, ки онҳо гуё як умр ба худон бардурӯге сачда мекарда бошанд. Дар ин гуна шароит меҳнати хубу покқичдонона аз имқон берун гашт.

Омили дигар инфлятсияи аз хад зиёд, беқурб-
шавии пул, паст гардидани даромади воқеии аҳоли,
аз ин рӯ, зимнан кам шудани ҳавасмандии моддӣ ба
мехнат буд. Ҳатто ба дамоне, ки рӯҳияи меҳнатдӯстӣ
доштанд, самти мақсадҳои худро ба ҷониби дастрас
кардани манфиатҳои моддӣ гардонданд, ки барои
рӯзгузаронӣ зарур буданд. Меҳнат қурби арзиши
худро гум кард.

Омили сеюм гусастани равобити мутақобилаи
ҳочагиҳои пешина буд, ки ба қатъ шудан ва инчунин
имконнопазир гардидани ташкили меҳнат оварда ра-
сонид. Одатан ин кандашавии алоқаҳои ҳочагиро бо
пошхӯрии ИҶШС вобаста медонанд, аммо ба анде-
шави мо ин ҷараён танҳо ба ин сабаб вобаста нест.
Шарҳи он то андозае аниқ аст: дар шароити сотсиа-
лизм дар байни муассисаҳо алоқаҳои ботили бозорӣ
ва нарҳии дар тартиботи банақшагирии соҳти вазо-
ратҳо муқарраршуда вучуд доштанд. Онҳо имрӯз
барҳам меҳӯрданд ва ҷои онҳоро муносибатҳои наво
мегиранд, ки бар ғоида асос ёфтаанд.

Омили чаҳорум пастшавии умумии эҳтиром
нисбат ба ҳокимият ва давлат буд, ки дар пастшавии
тартибот умуман дар ИҶШС дар шакли майпарастӣ
дар корхонаҳо дар вақти қорӣ, сустшавии қоидаҳои
технологӣ, пайдоиши муносибатҳои шубҳаомез нис-
бати меҳнат зоҳир мегардид. Ҳамаи ин дар якҷоягӣ
нисбат ба меҳнат дар корхонаҳои давлатӣ ба хунук-
назарӣ оварда расонид.

Вазъият дар корхонаҳои иҷоравӣ ва ширкатӣ,
дар қоргоҳҳои шахсии фермерӣ тамоман дигар аст.
Дар муқоиса бо муассисаҳои давлатӣ дар ин ҷо ра-
ванди беҳбудии муносибат ба меҳнат ба назар мера-
сад. Сабаби якуми пайдоиши чунин вазъи иборат аз
он аст, ки дар ин шоха озодии технологияи нисбатан

комили коргар мавчуд аст. Бо вучуди ин ки ӯ корхонаи коллективиро амалан идора намекунад, масъалаҳои техникию технологиро озодона ҳал намеояд. Ба коргар дар муассисаи коллективӣ назоратчи лозим нест ва эҳтиҷ низ ба чунин назорат вучуд надорад. Сабаби дуҷоми муносибати гарми коргарон ба меҳнат назардошти хавасмандии моддӣ аст. Муассисаҳои давлатие, ки аз рӯи чорчӯбаи нақша фаъолият мекунанд, бар усули меъёр ва нишондиханда бунёд ёфтаанд, дар онҳо ба хавасмандии моддӣ ҷой намемонад. Агар аз ҳад зиёд ба кор меҳр бандию фаразан корхона нақшаашро 200 % иҷро кунад, муассиса соли оянда боз ду баробар зиёд ӯҳдадорӣ мегирад.

Корхонаҳои гайридавлатигардида (коллективӣ ё шахсӣ) ба ҳеҷ гуна нақша пойбанд нестанд, мақсадашон танҳо фоида мебошад. Ин фойдаро бошад, танҳо дар натиҷаи рақобати баробар соҳиб шудан мумкин аст. Пас, ташкили низоми модии амалӣ оқилона мебошад.

Дар давраи гузариш афзоиши босуръати нархҳо, беқурбшавии аз ҳад зиёди пул ба назар мерасад. Дар навбати аввал чунин ҳолат дар натиҷаи пастшавии истехсолот ва ба сабаби бокӣ мондани кӯшиши аҳоли барои зистан дар сатҳи пешинаи даромадҳо ба амал меояд. Сабаби дигар, фишори қисми нодорами аҳоли мебошад, ки дар давраи гузариш аз ҳад зиёд муфлис мегардад. Барои он ки норозигии ин тоифа ба таркиши сиёсӣ набарад, ҳукумати кишварҳои ИҶШС маҷбуранд гулӯи онҳоро бо ёрии сиёсати ба ном ҳифзи иҷтимоӣ, инчунин тавассути кӯмак ба аҳолии камбизоат раванг карда истанд. Аммо ин иқдом низ дар шароите, ки истехсолот паст мешавад, маблағ талаб мекунад.

Нихоят, боз як сабаби беқурбшавии пул набудани механизми назорати давлат аз болои фаъолияти сохторҳои тичоратӣ мебошад. Ин сохторҳо, бо вучуди он ки маблағи андозро кам меҳоянд, ҳисобу китобро тамоман барҳам мезаданд, ба бонкҳо пул намесупоранд. Ҳоло бештари маблағҳои пулӣ ба бонкҳо нарасида, аз кассаҳои сиёҳ мегузаранд. Дар натиҷа барои додани музди меҳнат илоче намемонад. Давлат бошад, боз ба барориши пулҳои бетаъминоти маҳрум аз бунёди моддӣ маҷбур мешавад. Маҳз набудани низоми давлатии иқтисодӣ ва назорат ба корчаллонҳо ба гурӯҳи бечасони ҷамъият имкон медиҳад.

Барои давраи гузариш пастшавии пайдарпайи истеҳсолот хос аст, ки якҷанд сабаб дорад.

Аввалан, густариши алоқаҳои иқтисодии кӯҳна ва раванди душвори барқароршавии муносибатҳои нави бозаргонӣ. Дар ин маврид алоқаҳои технологияи мавҷуда мешикананд, қисмҳои лозимаи пурқунандаи алоқаҳо, ашёҳои нимтайёр ва ҳом арзи вучуд намеқунанд. Ҷараёни истеҳсолот аз ҷиҳати технологӣ ғайриимкон мегардад.

Дуввум, азнавсозии сохтори иқтисодӣ ба амал меояд. Гузариш аз иқтисодиёти милитарӣ ба иқтисодиёти осоишта хеле душвор аст, ин ҷараён навсозии тақрибан 40 фоизи ҳамаи корхонаҳои саноатии ИДМ - ро талаб мекунад. Чунин ҳолат маблағгузори азимро талаб мекунад, ки қисми зиёди он манбаъҳои воқеӣ надорад. Муассисоти комплекси ҳарбии саноат дар натиҷаи пастшавии шиддати вазъияти байналхалқӣ аз давлат торафт камтар супориш мегирад ва дар айни замон метавонад фармоишҳои бигирад, ки тақозои замони осоиштаанд, вале

комплекс ба иҷрои чунин супоришҳо ханӯз мутобик нашудааст.

Сеюм, дар кулли ИҚШС муҳити муносибатҳо (ба ғайр аз каллобӣ) пурра дар ҳолати носолим буд. Маҳз дар ҳамин парокандагӣ маълум шуд, ки муҳити муносибатҳо ба чараёни гардиши хун дар ҷисми инсон шабоҳат дорад. Маълум гардид, ки мо аз нуқтаи назари техникӣ, инфраструктурӣ ба хоҷагии бозоргонӣ омода нестем. Дар мо алоқаҳои компютериӣ байни бонкҳо ва пардохтҳо дар дохили шаҳр қарахтӣ кулли йктисодиётро ба вучуд оварда, моҳҳо идома меёбанд. Беқурбшавии бесарусомон ба вайроншавии пурраи ҳисоби дутарафаи байни муассисаҳо оварда мерасонад. Соҳибони маҳсулот дар охири иҷрои фармоиш пули беқурбшудаеро мегиранд, ки хароҷоти маҳсулоти пештар фурухташонро намерӯшонанд. Амалиёти пулҳо берун аз бонк, байни сохторҳои хурди тижоратӣ муомилоту муносибатҳои бонкиро мебандад: беқурбшавӣ ва афзоиши музди кори якҷоя ба нарасидани пул ва афзоиши имкониятҳои ҷаллобӣ оварда мерасонад. Дар йктисодиёт сакта ба амал меояд.

Чаҳорум, дар солҳои бозсозӣ қатъи назар аз шиорҳо дар бораи суръати прогресси техникӣ, амалан ин сурат суғуст шуд. Муассисаҳо баҳри беҳтар кардани шароити моддӣ кормандони худ маблағи ғоидаҳои худро барои ҳалли ин масъала сарф намуданд. Барои прогресси техникӣ ва маблағгузорӣ бошад, ҷизе боқӣ намонд. Банакшагирӣ ва назорати давлатӣ аз болси ҷудо кардани маблағ барои прогресси техникӣ, ба монанди нақшакашӣ ва назорат аз болои ҷихатҳои дигари фаъолияти муассисаҳо аз байн рафт. Дар натиҷа прогресси техникӣ на танҳо суғуст шуд, балки ҷудокунии захира низ қатъ гардид.

Акибмонии техникии мо аз давлатҳои мутаракқӣ боз ҳам авҷ гирифт. Захираҳои асосии мо дар солҳои гузариш ба дараҷае кӯҳна шудаанд, ки норизоӣ аз техника яке аз сабабҳои аз қор қаноатманд набудани коргарон гардид. Маълум аст, ки бо техникаи комилан фарсуда маҳсулнокии мехнатро афзудан ва ба зиндагии боғановат соҳиб шудан номумкин аст.

Панҷум, мо аллақай гуфтем, ки дар замони бозсозӣ муносибати коргарон ба қор дар қорхонаҳои давлатӣ амалан сард шуд, ки ба ҳаҷм ва сифати маҳсулоти онҳо бетаъсир намонд.

Ҳамаи ин якҷоя чӣ дар ИДМ ва чӣ дар Тоҷикистон ба шикасти истехсолот оварда расонд. Мо дар баробари баёни якҷанд сабабҳои дохилии пошхӯрии давлати Шӯравӣ диққати хонандаро ба як омили муҳими берунӣ, ки ба ин ҳолат мусоидат намуд, ҷалб карданем. Ин ҳам бошад, муборизаи стратегияи ИМА, пеш аз ҳама ИМР (Идораи марказии разведка) бар зидди давлати Шӯравӣ мебошад.

Чунон ки аз таърих маълум аст, аз ибтидои зуҳури давлати Шӯравӣ, дар баробари камбудию ҳаётҳои зиёде, ки дар марҳалаҳои гуногуни инкишофи он содир гардид, боз теги тези идеология ва сиёсати ҷаҳони капиталистӣ ба сӯи он равона карда шуд. Танҳо дар марҳалаҳои гуногуни инкишофи он шакл ва роҳу воситаҳо, яъне тактикаи мубориза ба муқобили он зуд-зуд иваз мегашт. Аз ҷумла дар давоми 74 соли мавҷудияти давлати Шӯравӣ ин ҳадаф бо роҳу воситаҳои ҷанги ярокнок (гарм), ҷанги сард, ҷанги рӯҳӣ, аз ҷиҳати иқтисодӣ харобу кашшоқ кардани иқтисодиёти мамлакат, харчи беандозаи маблағ ба соҳаи комплекси ҳарбӣ-саноатӣ ва ғайраҳо амалӣ мегардид.

Ҳанӯз соли 1910 Президенти ИМА Д. Тафт гуфта буд: долларҳо ба ҷои сарбозон хоҳанд ҷангид, кудрати долларҳо назар ба сарбозон хеле ҳам пурсамартар аст⁵¹. Дар ҳақиқат ҳам воқеаҳои охири асри XX, хусусан пошхурии давлати аз ҷиҳати стратегӣ рақибӣ аввалини ИМА ин гуфтаҳои Президенти онро собит намуд, ки қурби пул назар ба қурби ярок хеле пурзӯртар аст.

Яке аз самтҳои асосии сиёсати хориҷии ИМА дар асри XX маҳз амалигардонии ана ҳамин сиёсат маҳсуб мегафт. Масалан, 15 августи соли 1989 рӯзномаи «Крисчен саянс мониторинг» навишта буд: Ҳамлаи бузурги доллар ба Иттиҳоди Шӯравӣ бо муваффақият инкишоф меёбад, 30 ҳазор сарҳарбаи ядровӣ ва бузургтарин артиши ҷаҳон, ки бо наватарин техника мучаххаз буд, барои ҳифзи ҳудуди кишвари худ аз доллари корхӯре очиз монд, ки аллакай ними саноати русро нобуд кард, идеологияи коммунистиро барҳам зад ва ҷамъияти шӯравиро пӯсонд. ИҚШС дигар имкони муқовимат надорад ва мутахассисон барҳам хӯрдани онро дар ду-се соли наздик пешгӯӣ мекунанд. Мо бошем, бояд дар назди он нақшаи бузурге сар фуруд орем, ки мусаввадаи онро президент Тафт тарҳрезӣ намуда, президент Рузвелт такмил дода, минбаъд дигар президентҳои Амрико мунтазам татбиқаш мекарданд⁵².

Ҳақиқатан ҳам гуфтаҳои боло далели сиёсати глобалии ИМА бар зидди ИҚШС ба шумор мераванд. ИМА, пеш аз ҳама, мехост, ки бо ҳар роҳ иқтисодии давлати шӯравиро харобу валангор на-

⁵¹ Инг.: Широнин В. КГБ-ЦРУ. Секретные пружины перестройки. М., 1997, с. 65.

⁵² Инг.: Широнин В. КГБ-ЦРУ. Секретные пружины перестройки. М., 1997, с. 71.

муда, маънавиёти мардумро пасту захролуд сохта чамъиятро ба як ҳолати хало расонда, баъд ин сарзаминро чун полигон барои татбиқи тартиботи нави ҷаҳонӣ ба тарзи америкой истифода бурда, бо хамин хадафҳои стратегии худро амалӣ созад.

ИМА ҳамроҳи тарафдорони худ дар Европай Ғарбӣ пай дар пай сиёсати пароканда намудани давлати шӯравиро пеш мебурд ва дар ҷараёни ин мубориза ҳеч чизро дарег намедошт. Ҳатто роҳбарони ин давлатҳо қаноатмандии худро рӯи рост изҳор менамуданд. Масалан, Ҷорҷ Буш ва Роналд Рейган борҳо бо як рӯҳбаландӣ галабаи худро дар ҷанги сард бар зидди ИҶШС баён карда буданд. Бояд мутазаккир шуд, ки муаллифи ин сиёсат аввалин роҳбари ИМР Аллен Даллес ба шумор мерафт. Яке аз директорони ИМР Ҷ. Вулси дар яке аз баромадҳои кушоду равшан гуфта буд: Дар тӯли 45 сол мо бар зидди аждаҳо-Иттиҳоди Шӯравӣ мубориза бурдем ва оқибат ўро куштем. ... Вале мо дар ин ҷангалистон анбӯҳи морони захронокро дидем ... назорат кардани анбӯҳи ин морон душвортар аст аз назорати аждаҳое, ки ҳаракаташро пешбинӣ кардан мумкин буд. Аммо тавассути одамоне, ки мо дорем, моронро низ назорат кардан мумкин аст. Имкони сар задани фалокат (масалан, фалокати ядрой) он қадар калон нест. Рафтори бисёрихоро ҳоло нисбат ба замони қабл пешгӯӣ кардан осонтар аст⁵³.

Қариб 2500 сол қабл сарлашкар ва файласуфи хитой Суң-Цзи навишта буд: Тамоми хубихоеро, ки дар кишвари душмани шумо ҳаст, барҳам занед. Намояндагони маъруфи ракибӣ худро ба корҳои ҷиноӣ

⁵³ Ниг.: Широини В. КГБ-ЦРУ. Секретные пружины перестройки. М., 1997, с. 76.

чалб кунед. Дар байни шахрвандони мамлакати душман низоъ андозед ва задухӯрдхо ташкил намоед. Чавононро бар зидди мӯйсафедон ангезед.

PDF Compressor Free Version

Баъди фаъолияти Ҳукумат халал расонед. Барои пешкашҳову тӯхфаҳо ба мақсади хариди маълумот ва ҳамфикрҳои худ олихиммат бошед. Умуман дар мавриди ҳам пул ва ҳам ваъдаҳо сарфакорӣ накунад, зеро онҳо фоидаи бисъёр меоранд⁵⁴. Амалиёти вайронкориҳои ИМР-и ИМА-ро дар шароити ҳозира таҳлил намуда, ба осонӣ дарёфтани мумкин аст, ки шиори сарлашкар ва файласуфи хитой ба фаъолияти ин иттиҳодияи ҷосусии зидди Россия пурра мувофиқат мекунад. Эътирофи Ч. Вулси дар хусуси он ки ИМР баъди хотима ёфтани ҷанги сард ба қори дар бешаҳо, аз ҷумла ба дастомӯз кардани мори тавассути одамони худӣ хуб тайёрӣ дидааст, ниҳоят ҷолиб ба назар мерасад. Ин эътироф ба насихатҳои аввалин роҳбари ИМР Аллен Даллес ба афсарони худ пурра ҷавобгӯ аст. Ҷ мегуфт:

Мо дар ин ҷо (дар Иттиҳоди Шӯравӣ) бесарумсонӣ кишта, арзишҳои онҳоро ба дурӯгин иваз мекунем ва онҳоро маҷбур месозем, ки ба ин арзишҳои дурӯгин бовар кунанд. Чӣ тавр? Мо ҳамфикрон меёбем ... Дар ҳуди Россия иттифоқчиён ва ёварон пайдо мекунем.

Мо бо ҳар роҳ ба истилоҳ санъаткоронро дастгирӣ ва хавасманд мегардонем, ки тасаллути шахват, зӯроварӣ, садизм, хиёнат, хулоса тамоми бемаънавиятро ба шуури мардум ҷой медиханд.

Мо ноён, вале фаёлона ба худбинии мансабдорон, ришватхӯрон, инчунин ба бемаъсулияти

⁵⁴ Инг.: Широнин В.КГБ-ЦРУ. секретные пружины перестройки. М., 1997, с. 76. о

онҳо мусоидат мекунем. Худхоҳӣ ва ҳарачу марач хамчун кори нек баланд бардошта мешавад ...

Покӣ ва ҳалолкорӣ хандаҳариш гардида, ба нишонаҳои хурофот табдил меёбанд. Дуруштиву берӯӣ, PDF Compressor Free Version бадмастиву нашъамандӣ, тарси ваҳшиёна аз хамдигар, беҳаёӣ, худфурӯшӣ, миллатчигӣ ва душмани халқҳо, пеш аз ҳама душманӣ ва бадбинӣ нисбат ба халки рус - ҳамаи инро мо моҳирона ва ноаён татбиқ мекунем ва ин ҳама нашъунамо хоҳад ёфт⁵⁵.

Яке аз омилҳои асосии берунӣ, ки ба пошхӯрии давлати Шӯравӣ мусоидат намуд, ин дар дохили кишвар тайёр кардани кадрҳои буд, ки нисбати давлати Шӯравӣ ҳисси бадбинӣ доштанд ва омилҳои дуҷуми ходимони онвақтаи хизбию давлатие маҳсуб мегаштанд, ки хираду заковат, дурандешии сиёсӣ ва донишу истеъдоди мукаммали сиёсӣ дипломатӣ нишон дода натавониста, ба доми фиреби дипломатияи Ғарб афтоданд. Мисоли равшани ақидаи мазкур он аст, ки ҳукуматҳои Ғарб роҳбарони онвақтаи давлати Шӯравиро бо сарвари утописти бузурги асри XX М.С. Горбачёв бовар мекунонданд, ки дар сурати розигӣ додан ба муттаҳидшавии Германия, баровардани қўшунҳои шӯравӣ аз Германияи Шарқӣ ва даҳолат накардан ба ҷараёни озодшавии кишварҳои Европайи Шарқӣ блоки НАТО ба ҷониби Шарқ васеъ нахоҳад шуд. Вале бори дигар нуқтае тасдиқ гардид, ки тибқи он эълония ҳамеша эълония боқӣ мемонад ва аз он дар мавриди зарурат метавон даст кашид ва чун қоида, аз он даст мекашанд. Масалан, боваркунониҳои роҳбарони Ғарб, ки дар давраи мут-

⁵⁵ Ниг.: Широкин В. КГБ-ЦРУ. Секретные пружины перестройки. М., 1997, с. 77.

тахидшавии Германия ва таҳияи созишномаҳо оид ба баровардани кӯшунҳои шӯравӣ аз Европаи Шарқӣ, аз ҷумла аз Германияи Демократӣ изҳор карда шуда буданд, чӣ арзише доранд? Ҳамон вақт онҳо М. Горбачёвро бовар кунонданд, ки масъалаи кабули кишварҳои узви Шартномаи Варшава ба НАТО ҳеч гоҳ ба миён гузошта нахоҳад шуд. Вале баъди кӯшунҳои худро баровардани Россия мавқеи кишварҳои Ғарб нисбати ин масъала тамоман тағйир ёфт. Саъю кӯшиширо ба фуру бурдани кишварҳои Европаи Марказӣ ва Шарқӣ равона намуда, Ғарб амалан аз ӯҳдадорихои худ аҳдшиканона даст кашид ва ҳамин тариқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Россияро фиреб дод.

Ҳоло саволе ба миён меояд: Россияе, ки ба оромӣ дар сар то сари сарҳадоти худ манфиатдор аст, чӣ бояд кунад? Маълум аст, ки сиёсати имрӯзаи Ғарб Россияро чихати беобрӯ кардани он ҳамчун давлати бузург ва ба манбаи ашёи хоми кишварҳои мутаракқӣ табдил доданааш наметавонад дар ҳолати шубҳа қарор надихад. Аз ин нуқтаи назар он дар Россия як хел - ҳамчун амали душманона ва таҳриб-корона арзёбӣ хоҳад гардид.

Густариши НАТО аз ҳисоби кишварҳои Европаи Марказию Шарқӣ ва Назди Балтика ногузир боиси ҳалалдор шудани таносуби қувваҳои мусаллаҳ хоҳад гашт, ки ин дар навбати худ ба бекор гардида-ни Шартнома оид ба қувваҳои мусаллаҳи оддӣ дар Европа оварда мерасонад.

Ҳоло бидуни ба ҳисоб гирифтани қувваҳои аъзои нав НАТО аз чихати шумораи аҳоли аз Россия 5, аз чихати ҳаҷми хароҷоти ҳарбӣ 10, аз чихати шумораи қувваҳои мусаллаҳ ва миқдори аслиҳаи муқаррарӣ 3 баробар бартарӣ дорад.

Дар натиҷаи тағйир ёфтани таносуби қувваҳо ҳоло авиатсияи тактикийи НАТО метавонад ба объектҳои муҳими стратегияи Россия дар умқи қаламрави ҳам дар ҷанубҳои (флангҳои) шимолию ҷанубӣ, мутобиқан аз Норвегияю Туркия, ҳам дар самти марказӣ аз ҷониби Европаи Марказӣ ва Шарқӣ зарба занад.

Аслиҳаи муқаррарии кишварҳои НАТО ҳамчунин имконият пайдо мекунад, ки вазифаҳои стратегиро дар қаламрави Россия ҳал намояд, чунки ҳатари нобуд соختани объектҳои қувваҳои стратегияи ядрой тавассути воситаҳои оддӣ меафзояд. Дар натиҷа Россия дар ҳолати беқурбшавии муайяни қувваҳои ядроии худ қарор мегирад.

Сарфи назар аз он ки густариши НАТО ҳамчун факти мантиқан пешбиниғардидаи рушди таърихӣ Европа арзёбӣ мегардад ва ба он муқобилият намудан бемантиқ ва бефоида аст, барои Россия ба ҳеҷ ваҷҳ ба сӯи сарҳадоти он ҳаракат намудани инфраструктураҳои ин ташкилоти ҳарбӣ қобили қабул нест. Ҳам дар Ғарб, ҳам дар мо тезис доир ба он, ки Россия ҳақ надорад нисбати ягон қарори НАТО ҳуқуқи вето дошта бошад, тахти шубҳа қарор дода намешавад. Эътирофи ин принсип амалан маънои эътирофи масъулияти ғавқулӯддаи ин блок барои таъмину ҳифзи амнияти Европа ва аз фазои ҳарбию сиёсии Европа хорич қардани Россияро хоҳад дошт. Тавре ки мегӯянд, иштиҳо вақти хӯрок меояд. Магар НАТО бо чунин принсип амал намекунад? Ба фикрам ҳамин тавр аст. Фаъолияти он дар 3 самти аз ҷиҳати геополитикӣ барои Россия муҳим - Европа - Украина, Кавказ - Озарбойҷон, Осиёи Марказӣ - Ўзбекистон гувоҳи ин фикр мебошад.

Илова бар ин ба амалиёти НАТО нисбати Ироқ ва Югославия ки дар ин мамлакатҳо тамоми меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ поймол гардида, қаламрави онҳо бомбардон карда мешавад, чӣ тавр метавон баҳо дод? Боз кӣ тахти нишони НАТО қарор мегирифта бошад? Воқеият нишон хоҳад дод.

Омили дигари беруна, ки ба заиф гаштани пеш хӯрдани давлати Шӯравӣ шароити мусоид фароҳам овард, ба ҷанг тела додани ин давлат буд. Ҳамчун қасди ҷанги ИМА бар зидди Ветнам ИМР тавонист аз нуқтаи назари геополитикӣ чунин шароит фароҳам оварад, ки давлати Шӯравӣ артиши худро ба Афғонистон ворид созад. Ҳадафи асосӣ ин буд, ки аввалан давлати Шӯравиро ҳамчун давлати ҷангҷӯӣ дар ҷаҳми ҷаҳонӣ ба бадном намуда, обрӯю нуфузи онро паст занад, сониян, иқтисодиёти давлати Шӯравиро дар ин ҷанг сусту хароб гардонад. Барои ин ИМА на танҳо кӯшиш менамуд, ки ҷанг дар Афғонистон тӯл кашад, балки рӯирифт ба мучоҳидии афғон ёрдам дода, баҳри дастгирии онҳо аз ҳисоби чунин мамлакатҳо, монанди Покистон, Хитой, Арабистони Саудӣ, Миср, Англия ва ғайра коалитсияи зидди Шӯравӣ ташкил намуда буд.

Мақсади дигари стратегияи ИМР аз он иборат буд, ки ҷанг дар Афғонистон ҳар чӣ зиёд давом ёфта, доираи он васеъ гардад ва оташи ҷанг ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ низ гузарад. Дар амал ҳам чунин ҳолат рӯй дод. Мисоли равшани ин ҷанги бемаънии граждании Тоҷикистон мебошад.

Дигар самти стратегияи ИМР оид ба пароканда созиши давлати Шӯравӣ бевосита дар дохили давлат ҷанг андохтани халқҳои гуногун буд. Ин мақсади стратегияи онҳо ҳам ҷомаи амал пӯшид. Ҷанги Озарбойҷону Арманистон дар атрофи масъалаи Қорабоғи

Кӯҳӣ, Гурчистону Абхазистон, Молдоваю Чумхурии Назди Днестр, чанг дар Чеченистон ва ғайра далели ин гуфтаҳоианд.

PDF Compressor Free Version

Котиби Генералии КМ ҲКИШ Ю. Андропов, хусусан, директори ИМР Кейси барои алангаи чанги Афғонистонро аз тарафи шимол ба сӯи чумхуриҳои шӯравӣ гузарондан бевосита роҳбарӣ менамуд ва ин чараёнро метезонид. Барои амалӣ намудани ин мақсадҳои худ ИМР тамоми воситаҳо—аз он ҷумла тӯхмат, бӯхтон, санксияҳои иқтисодӣ бар зидди ИҶШС, сиёсати чанги сард, чанги психологӣ ва ғайраро ба таври васеъ истифода мекунанд.

Мисоли равшани ин гуфтаҳо он аст, ки ҳамоно пас аз марги Ю. Андропов Кейси ба сафари махфӣ ба 13 кишвар раванг шуд, ки ҳадаф аз он қадамҳои муассир бардоштан дар қувват додани муқобилият алайҳи Иттиҳоди Шӯравӣ буд, ки бо суръати ҳарчи тундтар пеш мерафт муқовили ин сафар омодагӣ ба интиқоли муноқишоти афғонӣ ба сарзамини Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Масалан, Кейси дар Исломобод зимни мулоқот бо Зиёулҳақ гуфт: “Хатари ҷиддӣ барои шӯроҳо ин муноқишоти этикӣ аст. Ахиран гурӯҳҳои калони этикӣ ба муқовили хоханд бархост. Мо бояд ба он ҷо адабиётҳои равана сохта, тухми ниқокро қорему баъдан яроқро интиқол бидиҳем, то ин ки онҳоро ба ошубҳои бузург ба по ҳезонем”. Бо таассуф гуфтан зарур аст, ки андешаи сиёсатмадорони қарбӣ ҳадамоти махсусашон дар роҳи ноором сохтани сарҳадоти қанубии кишвар хуб амалӣ нашуда, Афғонистон ба ҷунин катализатори воқеоти идоранашавандае табдил ёфт, ки он ахиран яке аз сабабҳои асосии берунии пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ гардид.

Яке аз назариётчиён ва стратегони ИМА З. Бжезинский соли 1994 мақсадҳои худро ошкоро дар мақолаи "Россия пароканда мешавад ва тахти сарпарастии қарор мегирад", ки дар як вақт дар якҷанд мамлакатҳои Ғарб ба ҷоп расид, баён намуда, иқро менамояд, ки идеяи истифодаи ҳарбиёни шӯравӣ дар Афғонистон, ҳамчунин ба гирдоби ҳодисоти вьетнамӣ андохтани Иттиҳоди Шӯравӣ, маҳз ба ӯ таалуқ до-
рад.

Албатта, таърих ҳама чизро ҷо ба ҷо хоҳад гузошт. Аммо аз рӯи мушоҳидаҳо, хусусан баъди амалӣ гардидани ҳадафи дуюми стратегии ИМР-и ИМА тарафдорони пош хӯрдани давлати Шӯравӣ ва тағйир ёфтани мавқеъҳои геополитикӣ дар ҷаҳон, ба хулосае омаданд, ки ИМР тахти роҳбарии бевоситаи ИМА ба марҳалаи нав, марҳалаи сеюми амалисозии мақсадҳои стратегии худ, яъне пора-пора сохтани Россия ба ҳамон усулҳои пештарае шурӯъ менамояд, ки барои парокандасозии системаи ҷаҳонии сотсиализм ва давлати Шӯравӣ истифода карда буд. Яъне аз дохили Федератсияи Россия камбудию нора-сонҳоро истифода намуда, шароит муҳаё сохта, зиддиятҳоро тузутунд гардонид, пароканда кардани он. Хулоса, аз рӯи андешаҳои мо, мақсади асосии муборизаи стратегии онҳо дар марҳалаи сеюм парокандасозии Россия мебошад. Мисоли равшани ин ҷанги Чеченистон ва оқибати он маҳсуб мегардад.

Ҳамин тариқ, дар ибтидои солҳои 90-ум Иттиҳоди Шӯравии абарқудрат имконияти идора намудани ҷумҳуриҳои иттифоқиро аз даст дод. Бинобар ин собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ паси ҳам соҳиб-истиклолии худро эълон намуда, роҳҳои гуногуни инкишофи мустақилонро пеш гирифтанд.

Дар баробари онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар сессияи 2-юми Шӯрои Олии худ "Декларатсия дар бораи соҳибистиклолии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон"-ро қабул намуд. 9 сентябри соли 1991 бошад, дар сессияи гайринавбатии Шӯрой Олӣ ба ин Декларатсия тағйироту иловаҳо, яъне "Эълония дар бораи давлати мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон" дохил карда шуд.

Фарқи куллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати дигар ҷумҳуриҳои собиқ иттифоқӣ дар протсессии ба даст даровардани мустақилият дар он мебошад, ки мо онро бо ҷанги худкушӣ шурӯъ намудем. Бинобар ин бисёр масъалаҳои манфие, ки ҳоло ҳам мардуми Тоҷикистонро ба ташвиш мегузорад, маҳз оқибатҳои ҷанги бемаънӣ мебошад.

Азбаски ақидаҳои худро нисбати сабабу оқибатҳои ҷанги граждани дар Тоҷикистон дар мақолаю китобҳои нашркардаам баён сохтаам, дар ин ҷо онҳоро такрор накарда диққати хонандаи мӯҳтарамро ба сохтори сиёсии давлати ҷавону соҳибистиклолии Тоҷикистон ҷалб намудани ҳастам.

9. СОХТОРИ СИЁСИИ ДАВЛАТИ ТОЧИКОН

Сохтори сиёсии ҳар як давлат, аз ҷумла давлати тоҷиконро Сарқонун, яъне Конститутсияи он муайян менамояд.

Вазифаи асосии Сарқонун муайян кардани вазифаҳои стратегии давлат, яъне муайян намудани асосҳои сохтори сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва вазифаҳои озодихоӣ шаҳрвандон мебошад.

Пеш аз он ки дар бораи сохтори сиёсии давлати тоҷиконӣ сухан ронем, мехоҳам ба хонандагони азиз дар бораи умуман сохтори сиёсии ҷамъият, системаи сиёсии ҷамъият, ҳаёти-сиёсӣ, ташкилотҳои сиёсии ҷамъият, системаи ҷамъиятӣ ақидаи худро баён созам.

Ҷамъияти инсонӣ аз вақти пайдоиши худ то ҳол ҳамчун организми зинда (организми иҷтимоӣ) ҳамеша дар ҳаракат, инкишоф ва тағйирёбӣ мебошад. Дар баробари ин таркиби он ҳам гуногун ва доим дар ҳаракату дигаргуншавӣ аст. Агар ҷамъияти инсониро ҳамчун як доира тасаввур намоем дар дохили он ба тарзи уфуқӣ чор хати рост гузаронем, пас чор қисм ё соҳаи ҷамъият ба ҷашм мерасад.

ИҚТИСОДӢ СИЁСӢ ИҶТИМОӢ МАЪНАВӢ-РӢҲӢ

Ҳар чор соҳаи ҳаёти ҷамъияти инсонӣ дар алоқамандии диалектикӣ буда, дар якҷоягӣ вучуд доранд, инкишоф ва тағйир меёбанд, ба якдигар таъсир мерасонанд ва аз ҳам вобаста мебошанд.

Инсон ҳамчун маҳсули табиат ва ҷамъият дар маркази ҷамъият меистад. Ҳар як тағйирот ва дигар-

гуншавихои соҳаҳои гуногуни ҷамъият ба вай таъсир мерасонад ва ба ӯ вобастагӣ дорад.

Дар навбати худ омили инсонӣ ба ин соҳаҳо таъсир расонад, дар ҷараёни инқишофу тағйирёбӣ якҷоя амал менамояд. Яъне, инсон ба ҷамъият таъсир расонад, онро тағйир дода, худро ҳам тағйиру инқишоф медиҳад ва дигар мекунад.

Дар маркази ҷамъияти инсонӣ, ки одам меистода бошад, яъне асоси иҷтимоии ҷамъиятро инсон ташкил медиҳад, пас инсонҳо аз вақти пайдоиши худ то ҳол, дар оянда ҳам аз рӯи лаёқату истеъдод, донишу малака, ақидаю эътиқод, дину маънавият, касбу кор, синфу табақа, манфиатҳои мақсадҳо, миллату наҷод, талаботу имконият ва ғайраҳо гуногунанд. Агар дар алоҳидагӣ гирем, ҳар як инсон тақдирнаҷабанд аст. Яъне, ӯ соҳиби хусусиятҳои умумиест, ки ба инсонҳо дар гузашта, ҳозира ва оянда хос буданд (танҳо шаклу меъёру мазмуни онҳо бо мурури замон тағйир меёбанд), дар айни ҳол ҳар фард хусусияти хосу фарқкунандаи худро низ дорад.

Дар ҳар даври замон инсонҳоро вобаста ба шароитҳои геополитикии ин ё он минтақа манфиату талаботҳо (иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, динӣ, ахлоқӣ, маънавий, рӯҳӣ ва ғайраҳо) муттаҳид мекунанд, аз ҳам ҷудо месозанд ва ба ҳам зид мегардонанд. Бад-ин васила, агар ба сари мақсад оем, бояд тазаккур дод, ки аз вақти пайдоиши инсонҳо дар ҷамъият ҳаёти сиёсии онҳо низ ба вучуд меояд. Барои бонизомӣ, яъне идораву роҳбарии манфиату талаботҳои одамон дар ҳар марҳалаи инқишофи ҷамъияти инсонӣ системаи муайяни сиёсӣ зарур аст. Ҳар даври замон сохторҳои сиёсии идораи ҷамъиятиро муайян карда, онҳоро ба низом дароварда, мукамал гардонида, ба ҳар марҳала мутобиқ месозад ва тағйир медиҳад.

Зимнан сохтори сиёсии ҷамъият қисми таркибии соҳаи сиёсии ҳаёти ҷамъияти инсонӣ мебошад. Соҳаи сиёсии ҷамъият тамоми муносибатҳои сиёсии ҷамъиятро фаро мегирад. Соҳаи сиёсиро муносибатҳои байниҳамдигарии гурӯҳҳои иҷтимоӣ, табақаҳо, синфҳо ва давлат дар бобати ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифодаи ҳокимият ва таъсиррасонӣ ба ҳокимият, умуман фаъолияти сохтори ҳокимияти давлатӣ, муносибати хизбҳои сиёсӣ, иштирок намудан дар корҳои давлатӣ, муайян кардани вазифаҳо, мазмун, мақсад, роҳу воситаҳои сиёсати он ва амсоли инҳо ташкил медиҳанд. Сохтори сиёсӣ қисми соҳаи сиёсиро, ки аз институтҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, созмонҳо, иттиҳодияҳо, чунбишҳо ва умуман ташкилотҳои гуногуни ҷамъиятиву оммавӣ иборат аст, дар бар мегирад. Лекин дар ин доира танҳо мақомоти давлатӣ ҳамчун унсури асосии сохтори сиёсӣ ва хизбҳои сиёсӣ қомилан мазмуни (хислати) сиёсӣ дорад. Давлат маҳз тавассути се шохҳои мақомоти асосии худ: мақомоти қонунбарор, иҷроия ва судӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз он ҷумла фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва одамонро ба тартиб меандозад. Тамоми шаклҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла хизбҳои сиёсӣ низ вазифаи ба ҳам пайвастании одамон ва давлатро иҷро менамоянд.

Вазифаи асосии мақомоти сиёсии давлат муайян намудани мақсаду вазифаҳои ҷамъият, сафарбар кардани захираҳо, иқтисодии кишвар ва муттаҳидсозии ҳама унсурҳои ҷамъият мебошад.

Бад-ин тарик, 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардидаани Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун воқеаи таърихӣ, дар ҳаёти тоҷикистониҳо давраи нав, давраи соҳибистиклолиро муқаррар карда, сохтори сиёсии давлат-

дории тоҷиконро ба системаи муайян даровард. Бо қабули ин ҳуҷҷати сарнавиштсоз Тоҷикистон ба марҳалаи сифатан нави давлатдории миллии худ кадам ниҳод.

PDF Compressor Free Version

Дар ин ҳуҷҷати асосӣ, ки аз 10 боб ва 100 модда иборат мебошад, сохтори давлати тоҷикон ва роҳҳои инкишофи он дар охири асри XX ва аввали асри XXI нишон дода шудааст.

Бобҳои Конститутсия (Сарқонуи) инҳоянд:

1. Асосҳои сохтори конститусионӣ
2. Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд
3. Маҷлиси Олӣ
4. Президент
5. Ҳукумат
6. Ҳокимияти маҳаллӣ
7. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон
8. Суд
9. Прокуратура
10. Тартиби тағйири Конститутсия

Моддаҳои яқум ва садуми Конститутсия моҳияти давлати тоҷиконро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона муайян менамоянд, ки ин арзишҳо дахлнопазиранд ва дар ягон ҳолат тағйир дода нахоҳанд шуд. Мазмуну моҳияти ин арзишҳо бо мурури замон, аз рӯи андешаҳои мо, албатта, инкишоф меёбанд, ганӣ мегардад, замонавӣ мешаванд. Лекин сохти давлат ва роҳи пешгирифтан он бетағйир мемонанд.

Дар бораи нишонаҳои (рамзҳои) давлат, ки Конститутсия муайян намудааст, дар боби давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ, дунявӣ муфассал сухан хоҳем ронд. Дар ин ҷо кӯшиш менамоем, ки моҳияти шакли давлатдории президентиро, ки дар Тоҷикис-

тон халқ ҳамчун баёнгарии сохибхитиёри ва манбаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ қабул намуд, нишон дода, вазифаҳо ва алоқамандии шохаҳои ҳокимияти қонунбарор иҷроия ва судиро шарҳ диҳем.

Маҷлиси Олӣ - парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳамчун мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конститутсия ба муҳлати 5 сол интихоб мешавад.

Маҷлиси Олӣ аз ду маҷлис - Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст. Итиҳоботи Маҷлиси Намояндагон ба таври умумӣ, баробар, мустаким ва бо овоздиҳии пинҳонӣ сурат гирифта, доимоамалқунанда ва касбӣ мебошад.

Ин имконият медиҳад, ки парламент роҳу воҳитаҳои татбиқи қонунҳоро ташаққул дода, амалишавии онҳоро пурсамарона таъмин намояд.

Тамоми салоҳиятҳои Маҷлиси Олӣ дар моҳдаҳои 56 ва 57 Конститутсия нишон дода шудаанд. Маҷлиси Олӣ дар асоси салоҳиятҳои конститутсионии худ дар баробари қабули тағйири қонун, қарорҳо ва бекор кардани онҳо, таъсису барҳам додани воҳидҳои марзиви маъмурӣ ва тағйири онҳо, ҳуқуқи ба ҳуқумати иҷроия таъсир расонданро дорад. Риҷоият ба ташкил ва барҳам додани вазорат ва қумитаҳои давлатӣ, тасдиқи фармонҳои Президент дар бораи таъин ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои ҳуқумат, тасдиқи барномаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайраҳо ба салоҳияти Маҷлиси Олӣ мебароянд.

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати тарафдории ақсарияти вақилои Маҷлиси намояндагон ва аъзои Маҷлиси миллӣ барои имзо ба Президент пешниҳод мешаванд. Дар ҳолати ба қонунҳои пешниҳодшуда розӣ набудани сарвари дав-

лат, онҳоро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба мақоми олии қонунбурӯӣ баргардонидан зарур аст. Агар парламент қонуни қабулқардашро аз нав бо тарафдорӣ аз се ду ҳиссаи вақилони халқ тасдиқ намояд, пас Президент ба он имзо мегузорад.

Ҳоло дар ажасари мамолики гуногуни ҷаҳон шакли идораи президентӣ вучуд дорад. Аз ҷумла дар ИМА шакли муқаммалтарини идораи президентӣ мавҷуд аст, ё дар Федератсияи Россия ва баъзе ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, ки ин сохти идораи ҷамъият қабул шудааст, парламентҳои касбӣ амал мекунанд.

Дар схемаҳои зерин таркиб ва сохти идоракунии ташкилотҳои давлатиро дар мисоли ИМА, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон пешкаши хонандагон менамоем.

Муаллифи ин сатрҳо тарафдори дар Тоҷикистон ҷун дар дигар давлатҳои тараққикардаи демократии ҷаҳон ҷорӣ намудани парламенти касбии доимамалқунандаи демократӣ дар замони ҳозира дар асоси касбӣ сурат гирифтани тамоми фаъолияти мақомоти давлатӣ, мебошад.

Нисбат ба парламенти гузаштаи давлати Тоҷикистон ҳамчун парламенти даъватӣ бояд гуфт, ки он ба давраи аввали гузариш мувофиқ буд. Сабаби асосии яқбора баъди ба даст даровардани соҳибистиклолии Тоҷикистон ҷорӣ намудани ин усули идораи давлат қашмақашҳои шадиди сиёсии ҷумҳуриамон буд, ки он иқтисодиёти кишварро ба харобӣ ӯвард. Гайр аз ин дар Тоҷикистон заминаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ маънавӣ, миллию анъанавӣ ва гайраҳо буданд, ки ба парламенти касбӣ монеъа шуда метавонанд. Лекин бо инкишофи ҷамъият, пеш аз ҳама, инкишофи иқтисодиёт ва мафкураю маданияти сиё-

сии мардуми Тоҷикистон барои таъсиси парламенти касбӣ имкониятҳо фароҳам хоҳанд омад. Дар ин ҳолат ҳуди халқ ҳамчун асос ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ тарафдори парламенти касбӣ хоҳад шуд. Бинобар ин парламенти давлати Тоҷикистон дар шакли Маҷлиси Олӣ ҳамчун парламенти давлатӣ ба давраи аввали гузариш ва барқарории ваҳдату сулҳи пойдор созгор буда, ба зинаҳои ояндаи таъсиси давлати ҳуқуқбунёду демократӣ мувофиқат нахоҳад кард. Ғайр аз ин бояд қайд намуд, ки маҳз омилҳои объективӣ ва субъективӣ барои гузаштан ба парламенти касбӣ дар ин марҳала ташаккул меёбанд. Бо барқарор шудани ваҳдату сулҳи пойдор дар Тоҷикистон аз ибтидои асри XXI парламенти касбӣ, доимоамалкунанда қабул гаштааст.

Шакли идораи президентӣ дар мамолики гуногуни олам васеъ паҳн гаштааст. Пас аз пош хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ба вучуд омадани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳама ҷумҳуриҳо шакли идораи президентиро интихоб намудаанд.

Аммо ин тарзи идора дар шаклҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил яке аз аввалинҳо шуда Сарқонуни худро бо роҳи раёӣпурсии умумихалқӣ қабул намуд ва ин шакли идораи давлатдориро пеш гирифт. Дар моддаи 64 Конститутсия омадааст: Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст.

Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиклолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мурағабии фаъолияти

мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалӣи Тоҷикистон мебошад⁵⁶.

Тамоми салоҳиятҳои сарвари давлати Тоҷикистон дар молдаи 69 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Президент пеш аз ҳама, ҳамчун сарвари давлат, ҷумҳуриро дар дохили кишвар идора ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад, вазоратҳо ва қу­митаҳои давлатиро бо ризоияти парламент таъсис ва барҳам медиҳад, Сарвазир ва дигар аъзои ҳукуматро таъин ва озод мекунад ва барои тасдиқ фармонҳоро ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд.

Дастгоҳи иҷроияи Президентро таъсис медиҳад, раисони вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳоро таъин ва озод мекунад. Бо ризоияти Маҷлиси Олӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад, ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, шаҳр­вандонро бо ҷоизаҳои давлатӣ, нишонҳо ва ун­вонҳои ифтихорӣи Тоҷикистон сарфароз мегардонад, дар доираи салоҳияти худ Президент фармон мебарорад ва амр медиҳад, дар бораи вазъи кишвар масъ­алаҳоеро, ки зарури муҳим мешуморад, ба баррасии Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд.

Президент Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар асо­си Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент сар­вари давлат ва Ҳукумат буда, тамоми ҳокимияти иҷроияро сарварӣ менамояд ва ҳамаи роҳбарони ҳокимияти иҷроияро бо розигии Маҷлиси Олӣ таъин менамояд. Ҳамаи роҳбарони ҳокимияти иҷроия ба Президент итоат менамоянд.

⁵⁶ Ниг.: Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1999, с. 23-24.

Президент ҳукуқи ташаббуси қонунгузори до-
рад, ба Қонунҳо имзо мегузорад ва дар ҳолатҳои му-
холифати санадҳои мақомоти давлатӣ ба Конститу-
сия ба онҳо вето мегузорад.

PDF Compressor Free Version

Маҷлиси Олӣ дар ҳолатҳои муайян, ҳангоми
вайрон кардани Сарқонун, яъне савгандшикани ва
содир кардани хиёнат ба давлат бо дарназардошти
хулосаи Суди конституционӣ бо тарафдории аз се ду
ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намоян-
дагон ва аъзои Маҷлиси миллӣ дахлнопазирии Пре-
зидентро бекор карда метавонад.

Дар сохтори сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳо-
кимиятҳои маҳаллӣ мавқеъ ва мақоми муҳимро
ишғол менамоянд. Онҳо аз мақомоти намояндагӣ ва
ичроия иборат буда, дар доираи салоҳияти худ қо-
нунҳои конституционӣ, қарорҳо, санадҳои Маҷлиси
Олӣ ва фармонҳои Президентро иҷро менамоянд.

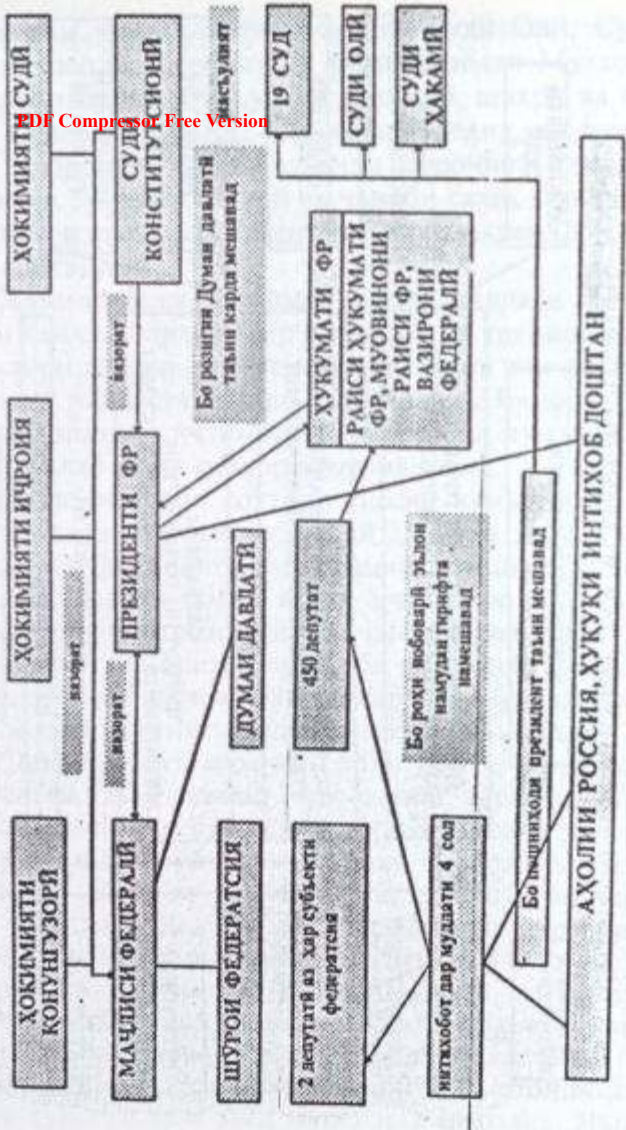
Маҷлиси вакилони халқ дар ҳокимиятҳои
маҳаллӣ мақоми намояндагӣ мебошад, ки онро раис
роҳбарӣ менамояд. Ин мақоми роҳбарикунанда дар
маҳалҳо, яъне вилоят, шаҳр ва ноҳияҳо бучети
маҳаллӣ ва ҳисоботи иҷроии онро тасдиқ мекунад,
роҳҳои инкишофи иқтисодию иҷтимоии маҳал,
тарзи идора ва ихтиёрдорӣ моликияти коммуналиро му-
айян менамояд, андоз ва пардохти маҳаллиро муво-
фиқи қонун муқаррар мекунад.

Шоҳан сеюми ҳокимияти давлатӣ ҳокимияти
судӣ мебошад. Судҳо ҳамчун мақомоти ҳокимият
мустақил буда, муҳофизии ҳукуқи озодии шахс, ман-
фиати давлат, созмону муассисаҳо, қонуниятро адолат
мебошанд.

Судҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо
ба Конституция ва қонун итоат мекунанд. Даҳолат
ба фаъолияти онҳо манъ аст. Дар Тоҷикистон адола-

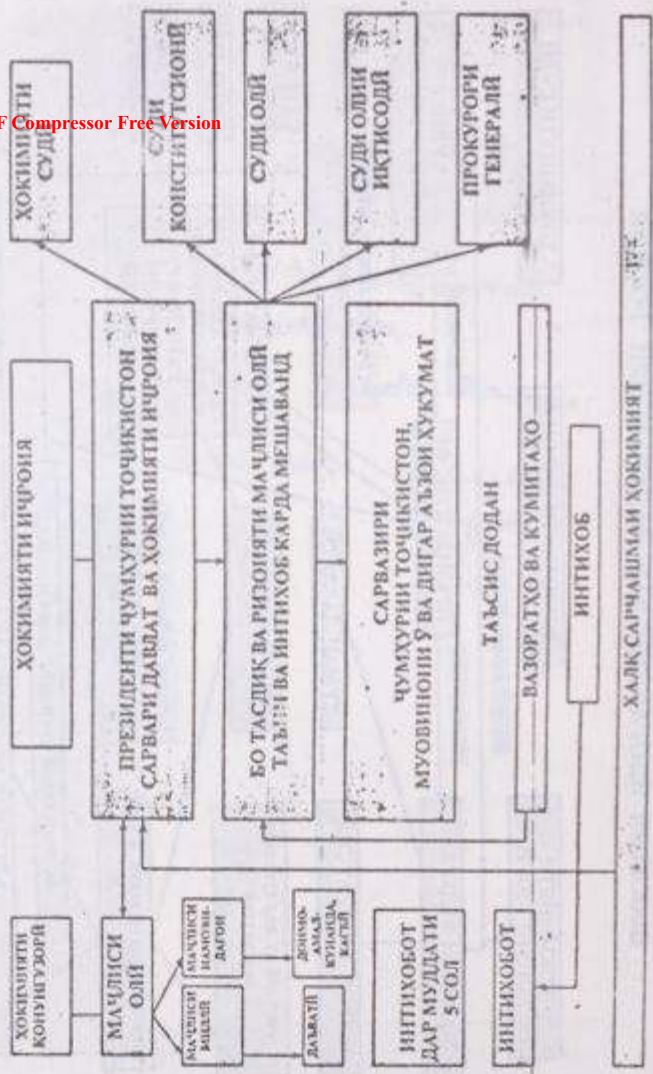
ШАКЛҲОИ ИДРАКУНИИ ДАР ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ

ШАҲСОИ ИДОРАКУНИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

PDF Compressor Free Version

ти судиро Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, суди харбӣ, суди Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ. PDF Compressor Free Version Ҳар як шаҳрванд, аз ҷумла шахси ҷабридида, ҳуқуқи комили мурочиат намудан ба тамоми судҳои ҷумҳурӣ ва ҷавоби саҳеҳ гирифтани онҳоро дорад. Дар назди суд ҳама шаҳрвандон баробар ҳастанд.

Ҳамин тариқ, сохтори сиёсии давлати Тоҷикистон ҳамчун барҳост дар инкишоф ва тағйирёбист. Ба сохтори сиёсии давлат омилҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ пайваستا таъсир мерасонанд. Бинобар ин тамоми ҳолатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ ва дигар омилҳо ба ин сохтор алоқаманданд.

Агар унсурҳои сохтори сиёсии ҷамъият ба ин соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ диққати зарурӣ надиҳанд, пас фаъолияти онҳо самаранок намегардад. Инкишоф додани соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ вазифаи асосии сохтори сиёсии ҷамъият мебошад. Он бояд тамоми фаъолияти худро ба ин соҳаҳо бахшад. Фаъолияти он барои аз нав барқарор намудани захираҳои моддӣ аҳамияти ҷиддиро касб менамояд.

Дар ин ҳолат, махсусан роли унсури асосии сохтори сиёсӣ, яъне давлат хеле калон аст. Инчунин ҳизбҳои сиёсӣ дар байни онҳо таъсири зиёд дошта, бо барномаҳои воқеиву замонавии худ дар раванди инкишофи ҷамъият саҳми калон гузошта метавонанд. Хусусан, дар он ҳолате ки ҷамъият дар вазъи бӯҳрони шадид қарор мегирад, чунин барномаҳо пешниҳодҳо хусусияти бунёдкорӣ дошта, аз тарафи ҳизбҳои сиёсӣ барои аз ҳолати бӯҳрон баровардани ҷамъият хеле заруранд. Хусусан, ин ҳолат баъд аз пош хӯрдани давлати шӯравӣ дар Тоҷикистон бо сабабҳои гуногун хеле зиёд мушоҳида мешавад. Яъне,

ичрои вазифаҳои марбут ба инкишофи соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ҳолати бӯҳрон хеле мушкил мегардад. Иқтисодиёт фалаҷ шуда, тобеи сиёсат мегардад ва ба сифати заминаи моддии инкишофи ҷамъият амал карда наметавонад. Дар чунин ҳолат танҳо сиёсати дурусти воқеиву замонавӣ метавонад ҷамъиятро аз ин гуна ҳолати вазнини иқтисодӣ иҷтимоӣ раҳой диҳад.

Азбаски ба унсурҳои сохтори сиёсии ҷамъият, дар навбати худ, манфиатҳои дохилӣ, яъне хизбӣ, гурӯҳӣ, табақавӣ, синфӣ, минтақавӣ, касбӣ ва амсоли инҳо ҳосанд, пас муборизаҳои манфиатҳо дар дохили онҳо вучуд доранд. Дар ҳолатҳои, ки қувваҳои сиёсии манфиатҳои дохилиро аз меъёр зиёд дар мадди аввал гузошта, манфиатҳои умумидавлатиро ба инобат намегиранд, муборизаҳои сиёсӣ хеле шадид мегарданд. Ва ин муборизаҳои сиёсӣ ҳатто ба ҷангҳои дохилӣ оварда мерасонанд. Мақсади асосии ин қувваҳои сиёсӣ тақсим ва аз нав тақсим кардани доираҳои таъсиррасонӣ, ба даст овардани мавқеи бехтар дар сохторҳои ҳокимияти сиёсӣ мебошад. Мубориза маҳсусан дар байни қувваҳои сиёсӣ, ки дар ҳокимият мавқеи ҳудро гум кардаанд, хусусияти тезтунд дорад. Яке мекӯшад, ки мавқеи ҳудро аз даст надихад ва онро мустақкам намояд, дигаре бошад, тамоми фаъолияти ҳудро ба бехтар намудани мақом ва нақши ҳуд дар сохторҳои ҳокимияти сиёсӣ равона мекунад. Албатта, ин муборизаҳои сиёсӣ дар ҳар сохтори идоракунии давлатдорӣ вучуд доштанд ва вучуд хоҳанд дошт. Хусусияти мушаххаси муборизаҳои байни қувваҳои гуногуни ҷамъияти демократӣ аз он иборат мебошад, ки онҳо дар ҷорҷӯбаи Қонун бояд амал намоянд, бар зарари ҷамъият набошанд ва манфиатҳои умумидавлатиро вайрон насозанд.

10. ДАВЛАТ ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ

Соҳтори идораи давлатдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар мамлаки ИДМ, дар давраи гузариш қарор дорад. Иқтисодиёт конгломерати тазоднок, устувору давлатӣ, нимдавлатӣ, коллективӣ, сахмӣ, хусусӣ ва тижоратиро, ки идора ва танзим шуда истодааст, дар худ таҷассум мекунад. Соҳти ҳукумати давлат, ки бояд идораи соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро танзим созад, худ дар ҳолати тағйирёбӣ аст ва наметавонад вазифаҳои худро самаранок иҷро намояд. Бинобар ин дар давраи гузариш ташкилоти асосии сиёсии ҷамъият давлат ҳарчи бештар бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, ки асосҳои иқтисодӣ, ҳарбӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва фарҳангии худро мустақкам намояд. Аммо шаҳрвандон бояд донанд, ки дар давраи баъд аз ҷанг, ки иқтисодиёт хеле коста мегардад, давлат дар ибтидо маҷбур аст ба баъзе самтҳои сиёсати худ, яъне сиёсати иқтисодӣ ва ҳарбию сиёсӣ зиёдтар диққат диҳад. Дар ҳолати пурқувват гаштани нуфузу таъсири он дар байни халқ, ки манбаи асосии давлат мебошад, эътибори он ҳамон қадар меафзояд. Дар чунин ҳолат халқ дар симои давлат ва роҳбарони он ифодакунандаи манфиату талаботҳои худро мебинад, ки ин дар навбати худ аз тарафи шаҳрвандон ба риоя намудани қонуну қонуниятҳо ва тартиботу меъёрҳои аз тарафи мақомоти давлатӣ муайяншуда мусоидат менамояд.

Дар охири солҳои 80-ум соҳти мутамаққазии банақшагирӣ ва тақсимот бӯҳрони амикеро аз саргузаронид. Тағйироти аввалини ҷиддӣ дар идораи давлатӣ дар соли 1988 бо ҷанд ҷиҳатҳо алоқаманд буд: Сараввал тағйироти асосӣ дар пастишавӣ фар-

мондихӣ аз боло, усулҳои мутамаркази идорӣ ва паҳншавии озодии иқтисодиёти маҳаллӣ таҷассум ёфт.

PDF Compressor Free Version

Аз оғози соли 1991 дар ҷумҳурӣ сохти идоракунии дигар ҷорӣ гардид. Азамати иқтисодиёти мутамарказ-Госплан (банакшагирии давлатӣ), Госстрой (сохтмони давлатӣ) ва Госснаб (таъминоти давлатӣ) бо кумитаю вазоратҳо иваз карда шуданд. Дар аввали соли 1992 боз як дигаргунии маъмурӣ ба амал омад. Дар натиҷаи он як қатор кумитаю вазоратҳо дигаргун карда; баъзеяшон барҳам, қисми дигарашон аз нав созон дода шуданд. Парокандасозии охири соли 1992 ташкили 21 вазорат ба ҷои 15 ва 8 кумитаи давлатӣ ба ҷои 7 кумитаро аз ҷаи худ овард. Дар оғози соли 1994 аз нав ба парокандасозии вазоратҳо пардохтанд, ки дар натиҷа баъзе идораҳо барҳам ва ҳадафи (самти) баъзеашон тағйир дода шуд. Дар натиҷаи ин дастгоҳи идора дар ҷумҳурӣ ба дараҷае васеъ гардид, ки аз оғози соли 1996 боз зарурати 30 % ихтисор кардани мансабдорони идораҳои ҳукумат ба миён омад.

Пай дар пай барҳам додани сохторҳо ва ивазкунии кадрҳо дар тамоми самтҳо ба зуҳури ҳисси нооромӣ, нобоварӣ, бемасъулиятӣ ва фаъолияти ноқомил оварда расонид. Ғайр аз ин ислоҳоти доимии мақомоти ҳукуматӣ боиси пайдоиши як қатор қонунҳо ва нақшаҳои инқорсози якдигар гаштанд.

Яке аз масоили ҳалталаби давраи гузариш қонуншиканиҳо гардид. Ба тариқи оммавӣ напардохтани андозҳо мисоли эҳтиром накардани қонунҳост. Мувофиқи маълумоти Вазорати молия тамоми муассисаҳои хурде, ки дар ҷумҳурӣ амал мекунанд, зарароваранд. Аз сабаби барҳамхӯрии сохтори молия ва афзудани қарз қисми бештари фаъолияти мо-

лиявӣ бо пули нақд тавассути кассаҳои сиёҳ амалӣ мегардад ва назорати дурустии ҳисобҳо аз имкон берун мемонад.

Ҷанги безтаъини дохилӣ, фалаҷшавии ҳукумат боиси якбора афзудани ҷинояткорӣ гашт. Танҳо дар соли 1992 25000 ҳодисаи ҷиноӣ ба қайд гирифта шуд⁵⁷. Хушбахтона, андак-андак роҳҳои ҳалли оқилонаи масъалаҳо ба назар мерасад. Аллақай соли 1994 ҷиноят назар ба соли 1992 43% кам шуд. Соли 1994 дар муқоиса бо соли 1993 ҷиноятҳои вазнин 45,3%, қурбонии гаразнок 51%, дуздӣ 51%, горагари 76% камтар содир гардид⁵⁸. Дар соли 1998 бошад 13161 ҷинояткорӣ ба қайд гирифта шудааст, ки ин нисбат ба соли 1997 0,3% кам мебошад. Ё ин ки дар соли 1998 ба 100 ҳазор нафар одам 215 ҷинояткорӣ ба қайд гирифта шудааст, дар соли 1997 бошад, ин рақам ба 219 нафар рост меомад⁵⁹. Ҳамаи ин нишондиҳандаи оромшавии вазъияти умумӣ ва тавлиди низомӣ қонун аст.

Нишондиҳандаи пасти қурбонии ҷиноятҳо таъминшавӣ аст. Соли 1992 ҳангоми авҷи ҷанги дохилӣ, танҳо 30 фоизи ҷиноятҳо, соли 1993 23, 4%, соли 1994 бошад, 39 фоизи ҷиноятҳо ошкор карда шуданд⁶⁰. Масъалаи сохтори ҳуқуқӣ давраи нобоварӣ ба сохтор ва таъмини нигоҳдории ҳуқуқи шаҳрвандонро аз сар мегузаронад. Одамон аҳёнан ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ муроҷиат мекунанд, ба ақидаи онҳо ин бефоида аст, аз тарафи дигар, онҳо қасосгирӣ мехоҳанд. Дар натиҷа ҷинояти фармоишӣ зиёд

⁵⁷ Ниг.: Республика Таджикистан, с. 11.

⁵⁸ Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

⁵⁹ Ниг.: Социально-экономическое положение Республики Таджикистан за 1998 г. Душанбе, 1999, с. 77-78.

⁶⁰ Ниг.: Республика Таджикистан, с. 11.

мешавад. Аз соли 1993 то соли 1994 ришватхӯрӣ 140
фоиз афзуд⁶¹, чинояткориӣ вобаста ба афюн зиёд ме-
гардад, ки ин ба Тоҷикистони ҷабрдида хавфи ҷиддӣ
дорад. Апокал байни бекорӣ ва чиноят меафзояд.
Масалан, соли 1994 38 фоизи чинояткорон бекорон
буданд⁶². Чинояткориӣ муташаккилона қувват меги-
рад. Дар мавриди кунунӣ танҳо пеши роҳи
қонуншиканиеро мегиранд, ки аз ягон гурӯҳи мута-
шаккили чинояткор пуштибонӣ надошта бошад. Дар
ҷумҳурӣ чи тавре ки ба давраи гузариш хос аст,
шаклҳои нави чинояткорӣ монанди чинояткориӣ му-
ташаккил, кушторҳои қарорқардашуда, сӯиқасдҳои
мусаллаҳона, нашъа ва яроқу аслиҳачаллобӣ, гарав-
гонгирӣ ва ғайраҳо инкишоф меёбад. Нафароне аз
олами ҷиноӣ (дунёи мафия, рэкетҳо) кӯшиш ба ҳарч
медиханд, ки ба сохторҳои ҳукумати роҳ пайдо на-
моянд. Ҳамаи ин ҳолат, аз назари мо, натиҷаи хуб
қор нақардани сохтори ҳукукӣ аст. Бинобар ин барои
бартараф намудани ҷунин ҳолате, ки бархилофи
қонун, меъёру талаботҳои ҷамъиятӣ ва манфиатҳои
шаҳрвандон мебошанд, салоҳияту масъулияти қор-
мандони вазоратҳои қорҳои дохилӣ, амният, судҳо ва
прокуратураҳо ба баланд бардоштан, дар назди онҳо
талаботҳои ҷиддӣ гузоштан аз аҳамият холи нест.
Хушбахтона, баробари мӯътадил шудани вазъи
ҳарбию сиёсии ҷумҳурӣ давлат тамоми чораҳо ме-
андешад, ки бар зидди чинояткорӣ муборизаи беа-
мон бурда, талаботу меъёрҳои ҷамъияти демократию
ҳукуқбунёдро ҳарчи бештар амалӣ созад. Албатта,
дар давлати тозаистиклолӣ Тоҷикистон, ки дар иб-
тидои давраи гузариш қарор дорад ва қадамҳои ав-

⁶¹ Ниг.: Республика Таджикистан, с. 11.

⁶² Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

валинро ба сӯи чамъияти дунявӣ гузошта истодааст, чунин хатохою конуншиканиҳо аз тарафи гурӯҳҳои гуногун ҷой хоҳанд дошт. Дар протсессии ташаккули давлатӣ маҳакаю доғиҳои сиёсатмадорон чун тамоми кадрҳои давлатӣ низ ташаккул хоҳад ёфт. Агар қормандони сохторҳои давлатӣ дар тамоми сатҳҳо, хусусан дар давраи гузариш, вазифаи худро софдилона адо намоянд, проблемаҳои зиёди иқтисодию иҷтимоии ин давраи нозук зудтар ҳалли худро меёбанд, ва обрӯю нуфузи давлату давлатдорон ва пеш аз ҳама сарварони он дар назди омма торафт баландтар хоҳанд шуд.

Дар протсессии ташаккули сохтори давлату давлатдорӣ дар давраи гузариш олимони сиёсатмадорон роҳу шаклу усулҳои давлатдорӣ гузаштаро ба тарзи эҷодӣ омӯхта, ҳолатҳои пешқадами онро бо хусусиятҳои ҳосилзамон ва оянда мувофиқ намуда, ба тарзи диалектикӣ истифода мебаранд. Бехуда нагуфтаанд: Гузаштаро надониста ҳозираро фаҳмидан мушқил аст ва ҳозираро нафаҳмида ояндаро дидан имконнопазир мебошад.

Аз ин нуктаи назар фикр менамоем, ки омӯзишу ба тарзи эҷодӣ истифода бурдани афкори бойи иҷтимоию сиёсии мутафаккирони гузаштаи худ аз аҳамият ҳолӣ нест. Барои исботи ин ақида диққати хонандаи мӯхтарамро ба баъзе нуктаҳои осори ӯргановати иҷтимоию сиёсии мутафаккури бузурги асри XIX ҳалқи тоҷик Аҳмади Дониш, ки ба сиёсатмадорону сарварони сиёсӣ бахшида шудаанд ҷалб менамоем.

Албатта, замони ҳозираи ахбории ҷбтидои асри XXI аз давраи А. Дониш-нимаи дуюми асри XIX, муносибатҳои феодалию патриархалии аморати Бухоро ба кулӣ фарқ кунад ҳам, идоракунии роҳбарии

сиёсӣ ва ба танзим даровардани давлат, талаботу меъёрҳои сиёсии сиёсатмадорон, яъне давлату давлатдорӣ дар тамоми давраи замони давлатдорӣ хусусиятҳои хоси фарқкунандашон умумиятҳои низдоранд. Бинобар ин имрӯз барои ҷумҳурии тозаистиклоли мо мустаҳкам кардани асосҳои иқтисодӣ, маънавию давлатӣ, омӯхтани афкори иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангии гузаштагон яке аз масъалаҳои мубрама ва муҳим ба шумор меравад.

Алалхусус, нишон додани сифат ва симои сарвари сиёсӣ ва тариқани назму таркиби ҳукумат дар тамоми сатҳҳо ва тарзи корбурди он, ки дар ҳар як давраи замони масоили марказии ҷаҳонбинии мутафаккирон буд, имрӯз ҳар як инсон дар мадди аввал коркунони идораи давлатиро ба он ҳидоят месозад, ки аз онҳо истифода баранд.

Баробари ҳалли дигар масоили фалсафӣ, нишон додан ва муайян кардани сифат ва симои сиёсатмадорон, инчунин назму тартиби идораи давлатӣ ва тариқани корбурди амалдорони он дар таълимоти иҷтимоию сиёсии Аҳмади Дониш аз масоили ҷолиб ва мубрама мебошад.

Риояи адолат ва усулҳои хифзи адолати иҷтимоӣ ба давлатдорон саҳт вобаста аст. Ободии кишвар ва ҳаробии он низ аз онҳо вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, Аҳмади Дониш дар бораи роҳбарони давлатӣ ибрози ақида карда, мегӯяд, ки онҳо бояд дорои ҷунин сифатҳо бошанд: Ҳар гоҳе ки раоё барои имдоде ба назди ҳоким мераванд, бояд ӯ эшонро хуш қабул карда, худро дар ҷои раоё бинад. Ҳар ҳукме, ки дар ин вақт дар худ муносиб наметонад, онро бар раоё раво надорад. Агар раво дорад, бар худ ва давлати худ хиёнат карда бошад; шахсон, ки ба ҳоҷате назди давлатдорон меоянд, бояд онҳоро ба зудӣ қабул ку-

над ва интизорӣ кашидани онҳоро бар худ раво на-
 бинад. Ё худ агар дар ин асно машгули коре бошад,
 ўро лозим аст корро тарафе гузошта ҳочатмандро
 қабул кунад; дар хўрдану пўшидан така ба гузашта-
 гон карда, нафси худро ба таъомҳои хуш хўрдан ва
 чомаҳои ботакаллуф пўшидан одат накунонад, ки
 беканоят адл мумкин набошад; хангоми баровардани
 ҳукм бояд сухан бо мудоро гўяд ва бесабаб дурушти
 накунад ва ҳамчуни аз шунидани хуччати бисёр ма-
 лул нашуда, ба заифон (нотавонон) сухан гуфтано
 барои худнанг ҳисоб накунад; хилофи конун ҳукм
 набарорад, ҳарчанд ними халқ аз ў нохушнуд мегар-
 данд, зеро ҳасро бо ҳаққ хушнуд натавон кард; дар
 вақти адои хизмат сарвар бояд кибру нахвatro дар
 дили худ парвариш надихад, балки кўшиш кунад бо
 меҳру шавкат худро маҳбуби дилҳо гардонад, то
 лашкар (аскария) ва халқ (раия) аз ў хушнуд бошанд;
 аз хатари ҳукумат гофил набошад. Ва яқин донад, ки
 мансаби ҳукумат мисли олотест, ки ба воситаи он
 сарварони сиёсӣ метавонанд онро бадном гардонанд,
 метавонанд, ки саодату некномии онро ҷовидонӣ
 гардонанд. Ва имрӯз, ки идоракунии давлат дар даст
 онҳост, кўшиш намоянд дар кишвар адолатро
 пойдор гардонида, тухми бадиро аз он дур кунанд;
 роҳбарони давлат, пеш аз ҳама, ҳамеша дастгирии
 аҳли илму ҳунарро кунанд ва барои ободонӣ ва пой-
 дории адл бо эшон машварат варзанд ва эшонро азиз
 доранд, вале аз он шахсоне, ки шоҳро таърифу тав-
 сиф ва дуо мекунанд ва ба ин восита икболи ў ва дав-
 лати ўро мекунанд дурӣ ҷуста, маслиҳати онҳоро гўш
 накунад, онҳоро ба вазифаҳои давлатӣ сарфарбар на-
 кунонад; подшоҳ ҳини адои вазифа бояд аз иҷрои ва-
 зифаи ноибон ва амалдорони аҳли дарбор боҳабар
 бошад. Нагузарад, ки онҳо бо амри хеш халқро дар

зери азоб ва машаққат гирифтор кунанд. Бояд давлатдорон мувофиқи қонун гунаҳгоронро ҷазо диҳанд, то барои дигар амалдорон ва шахсони вазифадор ибрат гардад. Хусусан, ӯ (подшоҳ) бад-он қанот нафасад, ки худро намекунанд, балки дигаронро ба адл сафарбар намояд; Подшоҳ бояд аз кибру нахват худро дур карда мутавозеу ҳалим бошад. Наҷандон ҳалиме, ки ҳар ноахле ба ӯ ҳучумовар шавад. Агар кибр бар мизочаш ғалаба кунад, сайъ кунад, то дар ҳама умур майл ба ҷониби афв кунад ва қараму бурдборӣ пеша кунад. Дар ин сурат монанди авлиё ва анбиё ҷовидон мемонад.

Дигар ҷихати ҳос ва ҷолибе, ки сифати сарвар аз он муайян мегардад, аз тарафи ӯ назорат ва ҷо ба ҷо гузоштани амалдорони идораи давлатӣ мебошад.

Тибқи фармудаи Аҳмади Дониш, подшоҳ ҳади ақалл бояд ду вазир дошта бошад, ки амри онҳо ба ҷои амри султон нуфуз кунад. Яке вазири кулл, ки дахли мамлакат ба дасти ӯ дарояд, дигаре вазири харҷ, ки мавҷиби аскар ва асбобу адовати харб дар тасарруфи ӯ бошад. Вазифаи вазирон иборат аз он бояд бошад, ки ҳар ҳодисаю вақоеъ, ки дар кишвар рух медиҳанд, рӯзе як бор ё ҳафтае ду бор ба арзи подшоҳ расонанд.

Ва ҳамчунин дар табакоти аҳли қалам раисе интиҳоб кунанд, ки дар ҳама фунун дониш дошта бошад. Вале агар ҷунин шахс набошад ӯро зарур аст ду раис мансуб дорад, яке барои шароеъ дигаре барои бадоеъ.

Дигар сарварро зарур аст, ки лашкариёнро муроот кунад, ки сипоҳ ҳариси салтанат аст. Подшоҳ вузаро ва умарои лашкарро то хиёнате мулкӣ набинанд, укубат нафармояд. Агар аз бузургону аъёну давлат хиёнати молӣ бинад, бар эшон саҳт нагирад, бал-

ки ба тачоҳул бигузаронад, зеро ки подшоҳ аз ду сифат холи нест: агар заиф аст, мучиби часорат ва фитнаи эшон гардад ва агар кавӣ бошад, моџи вахшату дахшати эшон шавад. Ва ин ҳар ду оқибат мучиби манқазат ва заволи мулк гардад. Дигар, бояд ки мансаби падаронро ба расми меуро ба писарон ва бозмондағони сипоҳиён, ки дар чанг кушта шаванд ё дар амалу шугл фавт гарданд, вогузорад, то зиндагон дар чанг сустӣ наёранд ва дар амалу шугл тарикаи давлатхоҳӣ маслуф доранд.

Ин амалҳоро А. Дониш роҷеъ ба тартиби лашкардорӣ баррасӣ намуда, меғӯяд, ки сарлашкар бояд се сифатро доро бошад: шучоъ ва далер, донишманд, пуртаҷриба. Имрӯз, агар мо низ бо ин гуна шахсон ин унвонро дода эҳтироми онҳоро ба ҷо орем, адолат дар кишвар пойдор ва осоиштагӣ дар мулк ҳукмфармо мешавад.

Дигар соҳибадлии сарвар аз назари Аҳмади Дониш дар он падида меояд, ки ӯ бояд бидонад, ки баъд аз аҳли сайф (ҳарбиён) ва аҳли қалам райят ду гурӯҳанд: аҳли хирфа ва аҳли деҳканат. Эҳтиёҷи аввалини ин ду гурӯҳи ҷомеа ба подшоҳ он аст, ки ба онҳо: раиси адл интиҳоб кунад, то қатъи хусумат ва даъвои онҳо кунад. Дуюм, мушрифӣ адл, ки зақоту иҷорати молиқияти онҳо ба инсоф биситонад. Сеюм, амин - то бозорашонро аз хиёнати қавлу паймона муҳофизат намояд ва нархҳоро масбут дорад. Чорум, шахсоне, ки ҳиросати молу хонаи онҳо мекунад (дар шаб). Панҷум, ноиб, ки оби мазорёъ ва мавошии онро дар вақт мерасонад.

Аҳамияти ин нуқот дар он аён мегардад, ки Аҳмади Дониш ҳарчанд пешниҳоди ин амалдоронро зарур медонад, лек хатмӣ меҳисобад, ки аз болои онҳо бояд назорат карда шавад, то раису қозӣ мур-

ташй набувад, мушриф моли мардум барзиёд нагирад, нозири роҳ ҳамроҳи дусд набошад, амири бозор ҳаромхӯр набувад, шахна хоболуд ва рафиқи ашроф набувад ва ноиб обфурӯш. Барои он, ки ин руасо вазифай худро соф адо кунанд, подшоҳ бояд аз хазинаи давлат моҳонае муайян кунад. Кому мурод ва адлгустарии подшоҳ низ дар он падид мешавад, ки агар зулм, шиканча ва азобро аз сари мардум дур карда, ба шахсони золим, гунаҳкор мувофиқи қонун ҷазо диҳад.

Гуфтаҳои мутафаккири бузург далели он аст, ки бунёди давлате, ки бар асоси иҷтимоист, пойдору бардавом хоҳад буд. Бинобар ин давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон он мушкилиҳои ба давраи гузариш хосу он муаммоҳои зиёдеро, ки ҷанги шаҳрвандӣ ба миён овард, зина ба зина бартараф намуда, роҳи стратегии пешгирифтаи худ - барпо намудани давлати ҳуқуқбунёду демократиро дар асоси муносибатҳои иқтисодӣ бозаргонӣ амалӣ сохта истодааст. Давлати ҷавони Тоҷикистон, ки дар марҳалаи ҳассоси таърихӣ қарор дорад, маҳз аз тамоми афкори сиёсӣ иҷтимоӣ ва тарзи давлату давлатдорӣ ҳам ҷаҳолиён, ҳам гузаштагонӣ худ, бо дарназардошти давлатдорӣ аҳди Сомониён, хусусияту талаботу меъёрҳои замони ҳозира эҷодкорона истифода мебарад. Мо итминони комил дорем (аз таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта), ки ҳамаи ин хусусиятҳо ҷиҳатҳои давраи гузариш мебошанд. Маҳз чунин тарзи давраи гузариш ба сохти демократӣ ба души Тоҷикистон аз он ҷиҳат бор шуд, ки сабабашро поёнтар баён хоҳем кард.

11. МУБОРИЗАИ СИЁСӢ ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ

Чуқурин Тоҷикистон давлати сохибистик-

PDF Compressor Free Version

лолу ҳуқуқбунёдест, ки роҳи оянда ва тараққиёт-ташро худ муайян месозад. Роҳҳои пешрафт бошанд, гуногунанд ва азҳоби гурӯҳҳои сиёсӣ низ бисёранд, ки роҳи ба манфиатҳои худ наздикро интихоб кардан мехоҳанд. Мубоҳисаҳои назарӣ, муборизаҳои сиёсӣ идома меёбанд, оқибатҳои ҷанги граждани рафъ мешаванд. Ҷанги гражданиро ҳамчун зухуроте, ки сабабаш гӯё кадом як синф ё гурӯҳи иҷтимоӣ бошад, набояд шарҳ дод, чунон ки дар марксизми шахшудаи аънаванӣ ҳамеша ҳамин тавр буд. Ба назари мо сабаби ҳодисаҳои бузурги таърихро дар як ҷиз ҷустан аз назари яктарафае, ки табиати ҳодисаро торик мебардонад, беш нест. Сабабҳои гуногун дар якҷоягӣ боиси ҷанги граждани дар Тоҷикистон гаштанд.

Ба андешаи мо, сабаби асосӣ дар сатҳи пасти тараққиёти Тоҷикистон аст. Қашшоқӣ, ночорӣ ва набудани ҳеч гуна дурнамое барои беҳбудии вазъият, сатҳи пасти даромадҳо, бесаводӣ, хидоят кардани гурӯҳи бекорону авбошон ба мочарочӯӣ, парешонии сиёсӣ дар тамоми соҳаҳо ба чунин оқибатҳои вазнин оварда мерасонад. Тасодуфӣ нест, ки дар байни бекорон, ки ба дуздӣю гонатгарӣ, нашъамандию нашъачаллобӣ ва дигар қонуншиканиҳо даст мезананд, аксариятро ҷавонони бекор ташкил медиҳанд.

Ҷанги граждани дар Тоҷикистон барои он ба ҳодисаи хунин табдил ёфт, ки ба гурӯҳи ночизи бунёдгароён шахсоне ҳамроҳ шуданд, ки гоҷҳои козиёт барояшон тамоман аҳамият надошт. Хулоса касоне, ки тарафдори муносибатҳои падаршоҳӣ, ҳукмронии боқимондаи авлодӣ, ҳукумати безиддияти оқсақо-

зомию бесаводӣ ҷой дошт. Ҳамин тавр, заминаҳои моддии хаводис мавҷуд буданд. Ҳангоми сотсиализми шаклан вайрон идоракунии хизматчиён ба манфиатҳои **PDF Compressor Free Version** ва натиҷаи номақбул ногузир буд.

Пас, агар барқарор кардани ҳукумати коммунистии пешина ва сохти авторитарӣ номумкин бошад, муборизони ин хизб барои қадом мақсад саъй намуданд? Дар байни онҳо ашхоси гуногун буданд, аз ҷумла Сангақҳо, ки ҷонибдори ҳукмронии мутлақ (тоталитарӣ) набуданд. Сухан аз иттифоқи ҷонибдорони сотсиализми шаклан вайрон ва зохиран ба-шардӯстонае меравад, ки бар зидди сохти анъанавии қабилавӣ ва буржуазии барои ин сарзамин бегона равона шуда буд. Ба ин иттифоқ бо сабабҳои маълуми субъективӣ намояндагони маҳалҳои ҷудогона ҷалб шуданд. Дар ин ҷо низ таркиби гурӯҳҳо хеле гуногун буд. Яке аз сабабҳои ҷӯшу хурӯши ҳодисот дар Тоҷикистон сершумории ҷавонон дар ҳайати аҳолии маҳсуб мегашт. Бар асари афзоиши босуръат аз рӯи маълумоти дар рӯйхатгирии соли 1989 ҳисоби миёнаи синнусоли аҳолии ҷумҳурӣ ба 23 мерасид. Ҷавонони синни аз 15 то 34-сола 34%, мӯйсафедони аз 60-сола боло бошад, 6,1 %-ро ташкил мекунанд⁶¹. Ҷавонони гармхун бисёр, аммо пирони хирадманде, ки рафтори нобасомони онҳоро пешгирӣ кунанд, ҳел кам буданд.

Ҷоғиран Тоҷикистон дар он буд, ки истиқлол ва демократия барои мо нисбат ба тамоми демократисозии ҳаёти сиёсии ИҚШС ва баъди барҳамхӯрии он ниҳоят гайриҷашмдошт рӯ ба рӯ омад. Аз қадим-улайём дар давраи ҳама гуна ҳукуматҳои гуногунсох-

⁶¹ Ниг.: Вестник статистики. 1990, № 6, с. 74.

те, ки усулҳои сиёсии истехсолот дошанд (усули гуломдорӣ, заминдорӣ), халқи тоҷик аз хусуси демократия ҳатто нашунида буд. Ин халқ ҳамеша дар шароити зӯроварию ҳукмронии мутлақ зиндагӣ мекард. Инкилоби соли 1917 низ ба ӯ демократияи пурра на- дод: заминдориро тоталитариро сотсиализми тотали- тарӣ иваз намуд. Ба ном демократия зухур намуд, аммо демократияи сохта. Бинобар ин зиддиятҳои до- хилии баамаломадаро халқ бо роҳи зӯроварию ме- росӣ, ки ҳазорсолаҳо ба он одат карда буд, яъне бо роҳи яроқ ҳал карданӣ шуд.

Воқеан, агар Иттиҳоди Шӯравии абарқудрат вучуд мебошад (аз оғози бозсозӣ-ин гуна қудратро на- дошт), ба чунин хунрезӣҳо роҳ намерод. Пошхӯрии ИҶШС, гирифтани истиқлол барои Тоҷикистон на танҳо шодӣ, балки рӯзҳои наҳсро низ ба бор овард. Бар замми ин, модоме ки давлат бунёд шуд (боз дар ҳавфноктарин сарҳади ИДМ), чун ҷумҳуриҳои дигар (Украина, Қазоқистон, Ўзбекистон), мебоист халқи мо низ муҳофизат ва амнияти худро таъмин мекард. Мавҷудияти кӯшиши миллӣ барои хифзи худ дар шароити набудани анъанаҳои демократӣ метавонист пеши роҳи чунин хунрезӣҳоро гирад. Раванди давран гузариш дар Тоҷикистон низ аз рӯи қонуни умумӣ - яъне ихтилофи умумии сиёсӣ байни голибон пас аз ғалаба ба хусусиятҳои хоси худ амал мекунад. Аммо муҳолифат ҳар гуна мешавад: оқилона ва ҷохилона.⁹ Акнун мардуми мо сабақи хунин гирифт. Гумон аст, ки касе ӯро дубора ба ҷанги дохилӣ барангезад. Мо роҳи демократиро муттасил меомӯзем.

Ҷанги дохилӣ алҳол анҷом ёфт. Қувваҳои му- холифин ба ҳолати сулҳ оварда шуданд, вале пояи иҷтимоии он муҳолифат, сабабҳои асосии он, ки ҷанги дохилиро ба вучуд оварданд (қашшоқӣ, мақ-

садҳои вазифаталабӣ бо роҳи ғайриқонунӣ ва набу-
дани анъанаҳои демократӣ), ҳанӯз боқӣ мондаанд.
Бинобар ин кафолати комил додан душвор аст, ки
қувваҳои гуногун боз ба муборизаи хунин барнаме-
хеста бошанд. Мисоли равшани ин воқеаҳои аввали
моҳи ноябри соли 1998 дар қисми шимоли ҷумҳури
рӯйдода шуда метавонанд.

Соҳти демократӣ, эҳтиром нисбат ба қонуният
ва анъанаҳои демократиро тоҷикон бояд худ барои
худ барпо намоянд. Ин корро қасе ба ҷои онҳо ба-
рояшон намекунад.

12. МУСОЛИҲАИ МИЛЛӢ ОМИЛИ АСОСИИ ПОЙДОРӢИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИ ТОҶИКОН

PDF Compressor Free Version

Чунон, ки ба ҳамагон маълум аст, Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмонов бори сеюм, қонун ва қарорҳои ҷумҳуриямон мулоқотҳо дошт ва дар назди онҳо суҳбатҳои кард. Нуктаҳои пурманфиату пурмазмуни сарвари давлат аз ҷиҳати гоҷи баланди ҳуд, самимияти оҳанг, фарқ гузоштан байни ҳақиқати воқеӣ ва вазъи ҳақиқӣ ва иқтисодию маънавии ҳозираи Тоҷикистон ва бофтаҳои иттиҳоди, аз ҷиҳати муайян кардани вазифаҳои мушаххаси мардуми кишвар аҳамияти ба сарваҷҳи дорад. Хусусияти асосии ин нуктаҳои Эмомалӣ Раҳмонов, ба андешаи мо, дар он мебошад, ки онҳо дар вазъияти нави ҳақиқӣ маънавий, ки баъди ба имзо расидани созишномаи мусолиҳаи миллӣ ба вучуд омад, зод карда шуданд. Мулоқотҳои Эмомалӣ Раҳмонов бо роҳбарони гурӯҳи ҳамватанони ба ном муҳолифин Саид Абдуллоҳи Нурӣ, хусусан, мулоқотҳои Москва ва Бишкек барои ба даст омадани созиши миллӣ аҳамияти қалон доштанд. Маҳз дар мулоқоти Бишкек ихтилофҳои бокимонда бартараф карда, доир ба ақсарияти масъалаҳои асосӣ созишнома ба имзо расид. Суҳбатҳои Президенти ҷумҳурӣ ана ҳамин ҷиҳатҳои давраи нави таърихро инъикос мекунанд. Президент дар шароити нава дар назди гурӯҳҳои муҳталифи ҳама вазифаҳои нава, мақсадҳои нава ва роҳи ҳақиқати нави ҳалли масъалаҳоро ба миён гузошт. Аз ин лиҳоз ин нукта маърузаҳо бемувоҷиҳа суҳбатҳои барномавӣ ба шумор мераванд.

Пеш аз ҳама, сарвари давлат ба як масъалаи муҳим, ки мардумро ба ташвиш меоварад, яъне ба

масъалаи бардавомии созиши миллии байни тоҷикон дикқати бештар медиҳад. Аммо созиши миллии тоҷикон ба таъби манфиатҳои баъзе ашхоси дохилӣ ва берунӣ ба онҳое, ки ваҳдати миллии мо ва якпорчагию ободии Тоҷикистонро намехоҳанд, мувофиқ намеояд. Инчунин онҳое ҳам, ки дар давраи бесарумомониҳо ҷумҳуриро гонат намуда, бо ҳар роҳ сарват гун кардаанд, оштии миллиро намехоҳанд. Ин гуна ашхос, ки ғоизи ночизро ташкил медиҳанд, бояд ба ҳубӣ дарк намоянд, ки бо ин нияту амали худ ба нафрату ғазаби халқ гирифта хоҳанд шуд. Бояд гуфт, ки ҳар касе муқобили оштии миллий, муқобили сулҳу осоиштагӣ дар мамлакат бошад, душмани миллати тоҷик ва халқи Тоҷикистон хоҳад буд.

Тоҷикистон дар ҷаҳон ягона давлатест, ки ба хотири созишу муттаҳидии миллий ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ намояндагони иттиҳоди муҳолифинро дохил намудааст.

Мусолиҳаи миллии байни тоҷиконро бисёр давлатҳои муттаҳиди олам, созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ бо камоли қаноатмандӣ табрик гуфтанд ва омодагии худро барои ҳамкорӣ кардан бо давлати Тоҷикистон изҳор намуданд. Ин иқдоми муҳими сулҳу салоҳ, тантанаи ақлу хиради солими мардуми ҷумҳурий ашхоси алоҳидаро ба тарсу ҳарос овард ва онҳо бо роҳи ночавонмардонаю ғайриинсонӣ барои ба сари ҳокимият омадан роҳи зӯриро пеша намуданд. Ба чунин амали ғайриконститутсионӣ воқеаҳои моҳи ноябри соли 1998 дар шимоли ҷумҳурий мисол ҷуда метавонанд.

Ин амали зишту ваҳшиёнаи хоинони Ватан на фақат мардуми Тоҷикистон, балки тамоми мардуми адолатпарвару инсондӯсти ҷаҳонро ба ҳашм овард ва онҳо ин рафтори бадқасдонаи зархаридонро қатъ-

иян маҳкум карданд. Ин рафтори ноҷавонмардона ва ба шаъни миллати шарифи тоҷик нангин дар асл ба муқобили сулҳу салоҳ дар ҷумҳурӣ, бар зидди ваҳдати миллатӣ бебӯрии зиндагии мардуми кишвар равона карда шуда буд. Баръакс, ин кори сияҳкорон мардуми Тоҷикистонро боз ҳам дар атрофи сарвари давлат ва сиёсати пешгирифтаи ӯ бештар муттаҳид сохт.

Муқобилони мусолиҳаи миллӣ, агар онҳо зодагони Тоҷикистон бошанду каме нангу номуси тоҷикӣ дошта, гама ояндаи кишвари худро меҳурда бошанд, бояд дар бораи оқибатҳои вазнини рафтарашон барои миллати тоҷик-андеша бикунанд. Хушбахтона, мардуми азияткашидаи Тоҷикистон рӯз то рӯз хуб дарк мекунад, ки мақсади асосии душманони дохилию берунии Тоҷикистон бо ҳар роҳу восита паст задани обрӯи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ, баргардондани эътиқоди халқ аз сиёсати роҳбарияти ҷумҳурӣ, суст кардани пояҳои давлати тозаистиклоламон мебошад.

Дар ҷумҳурӣ бо сардории Президент соли 1997 Ҳаракати умумиҷумҳурии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон ташкил карда шуд, ки барои муттаҳидию якдигарфаҳмии тоҷикистонӣҳо нақши хеле муҳим мебозад. Дар анҷумани муассисони ин ҳаракат Эмомалӣ Раҳмонов аз ҷумла гуфта буд: Сабакҳои талхи таърих нишон доданд, ки душманию адоват дар миёни мардум ба кадом шакле, ки падида наояд, халқро гирифтори муҳтоҷию оворагардию маҳрумиятҳо мегардонад, боиси заифу пароканда шудани давлату давлатдорӣ мегардад.

Ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ имрӯз бояд ба хубӣ бифаҳмад, ки вазъият ҳукуматро маҷбур месозад, ки барои нигоҳ доштани қувваҳои мусаллаҳ ва ҳарида-

ни лавозимоти ҷангӣ қисми зиёди бучети бе он ҳам
ночизи ҷумхуриро сарф кунад. Албатта, ҳамаи ин ба
ҳаёти иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии халқи мо таъсири
PDF Compressor Free Version
бад мерасонад ва ин таъсириро ҳар як фарди ҷумҳурӣ
имрӯз эҳсос менамояд.

Масъалаи муҳими дигаре, ки Президенти ҷум-
хурӣ ҳамеша ба он тавачҷӯҳи ҳоса зоҳир мекунад,
омили дигаре, ки давлатро мустаҳкам мегардонад,
масъалаи ваҳдати миллӣ мебошад. Дар ин марҳалаи
тақдирсоз ҳар фарде, ки андаке ҳисси миллӣ ва ифти-
хори миллӣ дошта бошад, бояд бо тамоми масъулият
дарк намояд, ки омили асосии давлату давлатдории
мо ваҳдати миллӣ, яъне ягонагӣ, муттаҳидӣ,
ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамдастии тоҷикону тоҷикистониро
мебошад. Ваҳдати миллӣ муҳимтарин шартҳои ис-
тиқлолияти давлатамон, пояи бозғатимоди тавоноӣ
ва шикастнопазирии он ба шумор меравад. Ханӯз
Саъдии бузург фармуда буд:

Умеду ҳаросаш набошад зи кас,
Бар ин аст бунёди тавҳиду бас.

Яъне, агар давлат бар тавҳиди (ваҳдати) ҷомеа
асос сфта бошад, ба дастгирии касе умед намебандад
ва аз ягон хатаре ҳам намеҳаросад.

Ваҳдати миллӣ ду паҳлуи ба ҳамдигар алоқа-
манд дорад. Якум, ваҳдат ва ягонагии миллии тамо-
ми тоҷикон. Ин масъалаи ниҳоят муҳим ва сарна-
виштсоз аст, ки оянда арзи вучуд доштан ё надошта-
ни миллати тоҷикро муайян мекунад. Фақат ваҳдати
устувору тақсимонопазирии тоҷикон метавонад ба па-
рокандашавии миллати тоҷик ва нобудшавии гено-
фонди он, ба ҳаробии иқтисодиёту фарҳанг ва пас-
травии ахлоқу маънавиёти миллат роҳ надихад. Фай-

ласуфи машхури мо, академик шодравон Аловуддин Баҳоваддинов дар асари худ Доир ба масъалаи ташаккулёбии миллати тоҷик (соли 1975) бо истироб таъкид карда буд, ки ханӯз раванди муттаҳидшавии халқи тоҷик комилан ба итмом нарасидааст ва ин метавонад дар ягон лаҳзаи мусоид боиси парокандашавии ин миллат гардад. Ӯ хотирнишон карда буд, ки маҳалгароӣ минтақапарастӣ, бо лаҳҷаҳои гуногун ҳарф задани тоҷикони минтақаҳои гуногун, тафовутҳои фонетикӣ, ки истифодаи забони ягонаи адабии тоҷикиро дар сарзамини Тоҷикистон ва берун аз ҳудуди он ҳалалдор мекунад ва баъзе сабабҳои дигар барои раванди муттаҳидшавии миллати тоҷик монеа мешаванд. Барои ваҳдати миллати тоҷик, пеш аз ҳама, ин монеаҳоро бартараф кардан лозим аст. Паҳлуи дуоми ваҳдати миллӣ ягонагӣ, дӯстӣ, ҳамдигӣ ва иттиҳоди тамоми шаҳрвандони ҷумҳуриамон новобаста аз мансубияти миллӣ, наҷодӣ ва мазҳабӣ мебошад, ки ҳамаи онҳо халқи Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Бе ягонагии ҳуди тоҷикон ва бе иттиҳоди ҳамаи миллатҳои сокини Тоҷикистон ваҳдати умумимиллии ҷумҳурӣ, аз ин рӯ, пойдорию устувори давлати тозаистиклоламонро таъмин кардан номумкин аст.

Набояд фаромӯш кард, ки дар Тоҷикистон барои ташаккули ваҳдати усувори миллӣ монеаҳои зиёде мавҷуданд. Барои бартараф кардани ин монеаҳо чидду ҷаҳди ҳамаҷонибаи давлат, хизмҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ зарур аст. Қабл аз ҳама, ба муқобили маҳалгароӣ, ки ҳамеша боиси носозгорӣ, ҷудой, нобоварӣ ва парокандагии миллати тоҷик буд ва ҳоло ҳам ҳамин тавр аст, муборизаи беамон бурдан, решаҳои онро тамоман сӯзондан лозим аст. Мо бояд анъанаҳои дӯстию муҳаббати

точикона, номусу ифтихори миллии бузургонамонро
идома диҳем, миллати азизамонро аз ҳар гуна хатар
нигоҳдорӣ кунем.

Хар ки по қач мегузорад, хуни дил мо хӯрем,
Шишаи номуси миллат дар бағал дорем мо.

(Соиб)

Номуси миллатро бояд чун гавҳараки чашм,
чун шишаи нозук эҳтиёт кунем, хушёр бошем, ки ма-
бодо нашиканемаш.

Дар тамоми ҷумҳурӣ бояд хисси ифтихори
умумимиллӣ, рӯҳияи дӯстию ҳамраъӣи миллӣ ва
меҳнатпарастии умумӣ тантана кунанд. Манфиатҳои
умумии ҷумҳурӣ ва миллӣ бояд ҳамеша ва дар ҳама
ҷо аз манфиатҳои гурӯҳҳою маҳалҳо авлотар ва бо-
лотар бошанд. Ин маънӣ дар Конститутсияи (Сар-
конуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъкид шудааст
ва иҷрои он вазифаи муқаддаси давлат ва тамоми
шаҳрвандони Тоҷикистон мебошад. Давлати Тоҷи-
кистон бояд ба сифати омили асосии ваҳдатбахш ва
муттаҳидсозии миллати тоҷик ва тамоми халқи
Тоҷикистон амал кунад. Маълум аст, ки фақат дав-
лати ягона ва нерӯманд барои таҳкими ваҳдати
миллӣ, барои таъмини пешрафти иқтисоду фарҳанг,
барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва маъна-
виёти мардуми кишвар, барои тарбияи аҳли ҷомеа
дар рӯҳи ифтихори миллӣ ва ватанпарастӣ қудрату
имконият пайдо карда метавонад. Чунон ки ҳамагон
воқиф ҳастем, давлати Тоҷикистон ва сарварони он
дар роҳи иҷрои ин вазифа қидду чаҳди зиёде ба харҷ
медиханд. Давлат бошад, ин вазифаро фақат ба ту-
файли дастгирии ҳамаҷонибаи аҳли илму фарҳанг ва
намояндагони ҳамаи табақаҳои ҷомеа ба ҷо оварда
метавонад.

Масъалаи сеюме, ки Президенти мамлакат дар суханрониҳояш онро пайваста хотирнишон менамояд, масъалаи тарбияи эҳсосоти ҳештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ мардуми тоҷик ва ба хусус ҷавонони мо мебошад. Ҳар як фарди тоҷик бояд таъриху фарҳанги ганию қадимии худро ба хубӣ бидонад, аз таърихи афқору хиради давлатдорӣ ва сиёсатмадорӣ халқи хеш огоҳӣ комил дошта бошад.

Бояд тазаққур дод, ки барои бедор шудан ва тақвият гирифтани эҳсосоти худшиносии миллӣ бояд ҳар як фарзанди миллат, қабл аз ҳама, худро бишносад. Агар шахс худро нашиносад, аслу насаб ва таърихи халқу ватани хешро надонад, вай аз таърихи кишварҳои дигар, аз таърихи халқҳои ҷаҳон огоҳӣ нахоҳад дошт. Худшиносиро дар маънои маҳдуди он не, балки дар маънои васеи ин мафҳум фаҳмидан лозим аст. Маънои васеъ ва моҳияти худшиносӣ дар қардани мақому манзалати инсонӣ хеш дар робитаҳои ноғузастанӣ бо решаҳои таърихӣ, бо сарнавишти миллати худ ва бо таърихи пешрафти аҳли башар мебошад. Худшиносии ҳар як фарди ҷомеа дар маҷмӯъ ифтихори миллӣ ўро ташкил медиҳад, эҳсосоти ватандӯстӣ миллатпарастӣро баланд мебардорад ва пурқувват менамояд.

Шахсе, ки эҳсосоти қомили худшиносӣ ва ифтихори миллӣ надошта бошад, вай фарзанди содиқ ва меҳнатпарвари ҳақиқии миллати худ буда наметавонад, барои истиклолияти ватани худ, барои беҳбудии рӯзгори халқаш қони худро нисор нахоҳад қард.

Талошу набардҳои мардонаи гузаштагонӣ халқамон, ки дар таърих бо номи сарваронаш - Спитамен, Муқимнаъ, Шерак, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик, Восеъ ва дигарон машҳуранд, мубориза баҳри

PDF Compressor Free Version

хифзи ватани азиз, баҳри хештаншиносӣ, дифоъ аз номус, ном ва қадру эътибори халқи худ буд. Талошу муборизаҳои Садриддин Айнӣ, Шириншоҳ Шотемур, Нусратулло Махсум, Чинор Имомов, Абдуқодир Мавлодов, Бобочон Гафуров ва дахҳо сиёсатмадорону зиёиёни тоҷик маҳз барои дифоъ аз манфиатҳои миллии худ ва истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шуда буданд. Соли 1999 халқи мо 1100-солагии Давлати Сомониён - нахустин давлати пуриқтидор ва нерӯманди тоҷикон, 90-солагии зодрӯзи фарзанди баруманди худ, арбоби барҷастаи давлатию сиёсӣ, олими маъруфи ҷаҳон Бобочон Гафуровро ботантана таҷлил намуданд. Омодагӣ ва таҷлили ин ду ҷашни бошукӯҳ, бидуни шубҳа барои таҳкими ваҳдати миллий, бештар тақвият ёфтани эҳсосоти худшиносӣ ва ифтихори миллий тақони наवे хоҳанд дод.

Воқеаҳои хунине, ки баъд аз пошхӯрии давлати шӯравӣ ва соҳибистиқлолшавии Тоҷикистон ба вуқӯъ пайвастанд бори дигар нишон доданд, ки масъалаи худшиносии миллий, ваҳдати ягонагии миллат ва муттаҳидию якпорчагии Тоҷикистон, чун даҳ аср пеш, холо ҳам аҳамияти худро гум накардаанд. Ҷанги граждани дар Тоҷикистон бори дигар нишон дод, ки чун даҳ аср қабл душманони дохилӣ ва берунӣ қодиранд бо роҳҳои гуногун халқро ба ҷангу хунрезӣ тела дода, мамлакатро ба бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ва сиёсӣ дучор гардонида якпорчагии давлатро пароканда намуда, ба мақсадҳои худ ноил гарданд. Акнун дар ибтидои асри XXI, баъд аз ин ҷанги худкушӣ мардуми Тоҷикистон сабақи бузурге бардошт ва дигар дар назди таърих ва хусусан насли оянда ҳақ надорад, ки хатоҳои гузаштаро тақрор наояд. Ва тавре ки Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ

Рахмонов дар суханронии худ ба аҳли ҷамоатчиғии шаҳри Душанбе гуфтааст - ... фарзандони мо иштибоҳи падарону бародарони худро набояд такрор кунанд. Онҳо бояд аз мусибати ба сари халқ омада гаштаю баргашта сабақ гиранд... Мо бояд сарзамини худро аз порашавӣ нигоҳ дорем, ба пеш гузоштани гаразҳои шахсӣ, манфиатҳои қавмию маҳалҳои ҷудоғона роҳ надихем. Ва мо дар қучое набошем, дар қадом қабҳае захмат накашем, бояд лаҳзае фаромӯш насозем, ки мо тоҷикем ва як сарзамин, як Ватан, як забон, як давлат ва як модар дорем, ки номаш Тоҷикистон аст⁶⁴.

Ҳамин тариқ, ваҳдати миллӣ ва ифтихори миллӣ ба ҳам алоқаи ногусастанӣ доранд, яке бе дигаре арзи вуҷуд қарда наметавонанд. Ваҳдати миллӣ ва ифтихори миллӣ, сулҳу салоҳ дар ҷумҳурӣ хоҳанд буд. Созгорӣ ва мусолиҳаи миллӣ бошад, омили асосии пойдеории истиклолияти давлати тоҷикон, заминаи муҳими пешрафти кишвар ба ҳисоб меравад.

Муттаҳидгардии омма ҳамчун асоси давлат ба пуриқтидоргардии пояҳои давлат мусоидат менамояд. Омилҳое, ки ба ин қараён мутобиқат менамоянд, дар охири солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон баъд аз қанғи граждани хеле зиёд ҳастанд, ки дар бораи онҳо мо дар бобҳои дигари китоб ақидаи худро баён намудаем. Дар ин ҷо танҳо якчанд омилҳои муҳимро, ки амалишавии онҳо дар ҳақиқат давлати тоҷиконро ба асри XXI ҳамчун давлати устувору пойдор муаррифӣ мекунад, қайд қардан ҷоиз аст.

Якум, имзо шудани созишномаи оштии 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва ва таҳти роҳбарии бе-

⁶⁴ Ниг.: Ҷумҳурият, 21 февралӣ соли 1998.

воситаи Президенти давлатамон ба фаъолияти худ шуруъ намудани Комиссияи ошти миллӣ.

Дуом, созмон додани харакати умумичумхуриявии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон.

Сайиди Омади ба чашнҳои фархундаи 90-солагии академик Бобочон Гафуров ва 1100-солагии Давлати Сомониён.

Маҳз ин чорабиниҳо омили тақдирҳалкунанда барои муттаҳидшавии тоҷикону тоҷикистониён, сарфи назар аз миллату дину ақидаҳои сиёсии онҳо мебошад. Маҳз ин чашнвора сабаки бузурге барои ҳулоса баровардан аз таърихи пурфочаи парокандашавии давлати аҷдодони тоҷикон ва кӯшише, баҳри муттаҳиду устувор гардонидани давлати соҳибистиклоли тоҷикон дар ибтидои асри XXI хоҳад шуд.

Чунон ки маълум аст, эҳёи миллӣ дар аҳди давлатдорӣ Сомониён ба фаъл шудани ҳофизаи таърихӣ, умри дубора ёфтани анъанаҳои бостонии маънавӣ, иҷтимоиву сиёсӣ ва назариёту маънавиёти қадимии кишвардорӣ асос ёфта буд. Дар давраи Сомониён чараёнҳои нави замонӣ, арзишҳои олии исломӣ бо дастовардҳои фарҳангии миллии бостонӣ созгор омада, таркиби нави ба ҳам овард ва ин ҳам равандҳои мураккаби заминаи шукуфти миллӣ гардид.

Ин ҳақиқатро ҳам бояд ба назар дошта бошем. Набояд фаромӯш кунем, ки эҳёи миллӣ чӣ дар назария ва чӣ дар амалия ҳатман заминаи миллӣ дорад, аз дастовардҳои фарҳангии маънавӣ ва иҷтимоиву сиёсии миллат, аз ғайрату чуръат ва часорати вай мерӯяд. Дар айни замон эҳёи миллӣ аз фарҳанг ва афкори иҷтимоии халқҳои наздику дур, аз таҷрибаи гузаштаю имрӯзаи онҳо сарчашма мегирад. Эҳёи миллӣ ҳодисаи бузурги таърихӣ ва ҳар ҳодисаи бу-

зурги таърихӣ дар заминаи миллӣ маҳдуд набуда, маҳсули алоқаҳои дурударози байналмилалӣ ва таъсири густурдаи байналмилалӣ дорад. Таърихи давлати Сомониён аз ин хусус гувоҳӣ медиҳад ва ин аз навиштаҳои донишмандони гуногун маълум аст. Бинобар ин агар мо, ворисони Сомониён, дар ҳақиқат барои эҳёи миллӣ камар баста бошем, пас на танҳо таърихи халқи худ, аз ҷумла сабақҳои давлати Оли Сомон, назарияҳои гуногуни фалсафӣ ва иҷтимоиву сиёсии гузаштагонӣ ҳеш, балки арзишҳо ва дастовардҳои таърихии халқҳои дигар, давлату давлатдорӣ ва илму фарҳанги онҳоро низ бояд биомӯзем, то ки ояндаи худро ба хусусиятҳои миллӣ ва ба назардошти равандҳои умумии ҷаҳон дар шароити ҳозира мутобиқ созем.

13. РАВАНДИ ДЕМОКРАТИКУНОНИИ ҲОКИМИЯТ

Маълум аст, ки калимаи демократия чун ҳокимият, ҳама дар ҳақиқат мешавад. Вале ҳеҷ вақт ва дар ҳеҷ ҷой хатто дар демократитарин кишварҳои дунё халқ давлатро идора накардааст. Ҳамеша аз номи ӯ ин вазифаро мансабдорон, ҳукуматдорону менеҷерҳо иҷро кардаанд. Дар шароити режими мустабид, аз ҷумла ҳокимияти мутлақ, халқ ба ҳокимият роҳ дода намешавад, давлатдорӣ гайри ихтиёри ӯ, ба муқобили ӯ бурда мешавад. Марксизми шахшуда чунин таълим медиҳад. Оё ба кулӣ ин назарияи марксизм ҳақ аст?

Таърихро ба ёд меорем. Бори нахуст давлатҳо дар қучо ташаккул ёфтанд? Дар водихои Хуанхе ва Янсэй, Ҳинду Брамапутра, Дачлаю Фурот ва Нил. Онҳо чун воситаи қонёгардонии талаботи умумии халқ тавлид ёфта буданд: кишоварзии вусъатёбанда ташкилоти бузурги истехсолоти хоҷагии деҳотро талаб мекард. Давлат маҳз барои ташкили зироаткории обёришаванда, инчунин барои иҷрои вазифаи умумихалқӣ бунёд ёфта буд. Масъалаи дигар аст, ки ҳокимият дере нагузашта дар худ умумиятҳои нав тавлидёбандаи истисморгариро барои устувор гардонидани маъмурияти худ фаро гирифт. Аммо ҳама вақт, то имрӯз низ, давлат на танҳо вазифаҳои синфӣ, инчунин умумихалқиро иҷро менамояд.

Ҳамеша дар ҳама гуна давлат синфият бо халқият пайванд ҳисобида мешавад. Боз ба назар гирифтани лозим аст, ки хатто диктатураи аз ҳама сахт низ бо ҳароси ҳукуматдорон аз халқ тавҷам аст. Чингизхон бо вучуди он қадар муқтадир буданаш аз зарбаи қорде, ки аз пушт шояд бизананд (силоҳи демо-

кратии он замон) метарсид. Барои ҳамин ҳам хар хоким (шояд ба ғайр аз Павли I-и девона) акидаи дигаронро меомӯзад, ба андозае иродаи мардумро ба инобат меғирад.

Демократияи замонавӣ ҳамчун системаи баназаргирандаи афкори мардум дар идораи давлат, чун системаи таъминоти бехатарӣ ва озодии муайяни шахс бо сохти сармоядорӣ яққоя тавлид ёфт ва дар ИМА шакли классикӣ гирифт. Дар ин ҷо низ, албатта, халқ не, мансабдорони интихобкардаи ӯ давлатро идора мекунанд.

Тоҷикистон на демократия ва на озодии шахсро надидааст. Халқи тоҷик дар асрҳои IX-X аз қавмҳои сугдӣ, бохтарӣ, сақой ташаккул ёфт. Давлатҳои қадимаи Бохтару Сугд ханӯз дар асрҳои VII-VI пеш аз милод вучуд доштанд. Ин давлатҳо ҳудуди кунунии Ёзбекистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Эрони Шимолӣ ва Афғонистони Шимолӣро дар бар мегирифтанд. Дар ин сарзаминҳо хоҷагидорӣ дехот, қосибӣ, қорҳои қӯҳӣ, тиҷорат пеш рафта буд. Дар давраи ҳукмронии Сомониён фарҳанг ба зинаи баланди пешрафт расид. Ном гирифтани Рудақӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Берунӣ барои исботи ин фикр қифоя аст.

Пас аз инқирози давлати Сомониён бо дасти туркони қароқонӣ тоҷикон ба империяи Ғазнавиён, давлати Салҷуқӣён, Қоразмшоҳӣён, Ғуриён, империяи муғулҳо, давлати Темур ва темуриён дохил буданд.

Аз оғози қарни XVI, вақте ки сарзамини имрӯзаи тоҷикнишин аз қониби туркони Шайбонӣ забт гардид, тақсимоати этникиву фарҳангӣ ба амал омад, дар натиҷа эронӣёну тоҷикон аз пайвандҳои анъанавӣ маҳрум шуданд. Тафриқаи мазҳабӣ (эрони-

ён - шиа, тоҷикон - сунний) ин ҷудоии ду халқи ҳамхуну ҳамзабонро тақвият бахшид. То асри XX тоҷикон ба ҳайати давлатҳои гуногуни аз ҷониби сулолаҳои мухталифи туркӣ идорашаванда, аммо дорои забони ягонаи давлатии тоҷикӣ шомил буданд.

Аз нимаи дуввуми асри XIX рақобати байни Россия ва Англия барои Осиёи Марказӣ авҷ гирифт. Дар натиҷаи созиши байни онҳо (соли 1885-1895) ин сарзамин боз ду қисм шуд. Қисме аз ҳудуди тоҷикинишин ба Афғонистон ҳамроҳ карда шуд, қисми дигараш (аморати Бухоро) вассали Россия гардид. Хонигарии Қўқанд ва музофоти Самарқанд ба Россия ҳамроҳ карда шуданд ва губернияи Туркистонро ташкил доданд. Ҳамин тариқ, ба замини тоҷикон ҳам Искандари Мақдунӣ, ҳам истилогарони араб, ҳам Чингизхон ва ҳам рус по ниҳодаанд. Дар ин замин он қадар шохигариву хонигарӣ пайдову нопадид гардид, ки таърих натавонист ҳамаи онҳоро дар хотир бигирад. Аммо тоҷик бо пораи замини худ пайванд буду тағйири ҳукуматро аз он медонист, ки чи гуна ўро горад мекунад. Ҳеч кас бо ў машварат намекард, ки чӣ гуна давлаташро идора намояд, танҳо метавонистанд тоҷикро ба зиндон партоянд, номушашро поймол созанд, пораи заминашро бигиранд, ҳатто дар аморати Бухоро ҳам амалдоре меҳост, ўро бе ягон ҷавобгарӣ ба қатл мерасонд.

Дар давраи шўравӣ низ демократияи комил вучуд надошт. Дар ин ҷо озодии шахс не, балки диктатураи хизб мавҷуд буд. Дар Тоҷикистон ба ин боз дар дохили хизб диктатураи ин ё он кавм зам мегашт ва байни кавмҳо муборизаи пинҳонӣ (аз тарси Москва эҳтиёткорона) мерафт. Халқи тоҷик чӣ будани озодиро ҳеч гоҳ эҳсос накарда буд.

Тахти никоби демократикунонӣ ва бозсозӣ давлати абарқудрати Шӯравӣ аз байн бурда шуд, аммо ҳеч гуна ҳукумати халқӣ таъсис наёфт. Озодӣ не, балки беоқимиятӣ, анархия ба вучуд омад. Мардуми Тоҷикистон ҳис кард, ки истодан бо қомати афрохта назар ба сархамӣ дар назди касе хубтар аст. Озодии сиёсӣ насиби халқи бетачриба гашт.

Тақдирӣ демократия дар Тоҷикистон дар чунин вазъият чӣ гуна аст? Бунёдгарой роҳ наёфт. Ҳизби демократӣ ва чунбиши Растохез худро бо дастгирии бунёдгароён дар ғоратгарӣ, дуздӣ ва куштор доғдор карданд. Ҳизби коммунист бо калавиш, раҳгумӣ, нобоварӣ ба нерӯи худ, очизии сарваронаш заифу камқувват гардид. Бар замми ин дар назди халқ ин ҳизб худро барои фармонфармой дар замони сотсиализм доғдор намуд. Ва азҳоби дигар ташкил шудан гирифтанд. Дар кишвар аллакай ҳашт ҳизб ба қайд гирифта шудааст, - таъкид мегардад дар мақолаи Таджики вчера и сегодня, - бештари онҳо амал мекунанд. Мо инро медонем, гуногунандешии комил он гоҳ оғоз мегардад, ки рақобати сиёсии байниҳамдигарии тоҷикон пурра нест гардида, сабаки сиёсӣ аз он гирифта шавад⁶⁵.

Дар шароити имрӯза муҳол аст, ки сохти идора демократӣ воқеъ гардад. То эътидоли вазъияти ҳарбию сиёсӣ дар ҷумҳурӣ элементҳои сохти идораи ғайридемократӣ ногузир нигоҳ дошта мешаванд. Сабаби ин дар зинаи паст қарор доштани маданият ва дониши сиёсии мардуми ҷумҳурӣ, набудани анъана ва таҷрибаи идораи демократии ҷамъият мебошад. Гайр аз ин набудани ҳукумати пурқуввати иҷроия аз поён то боло, ки тавонад роҳбарии сиёсиро идора ва

⁶⁵ Ниғ.: Сегодня, 7 сентябры соли 1996.

ён - шиа, тоҷикон - суннӣ) ин ҷудоии ду халқи ҳамхуну ҳамзабонро тақвият бахшид. То асри ХХ тоҷикон ба ҳайати давлатҳои гуногуни аз ҷониби сулолаҳои мухталифи туркӣ ҷорашаванда, аммо дорони забони ягонаи давлатии тоҷикӣ шомил буданд.

Аз нимаи дуввуми асри ХІХ рақобати байни Россия ва Англия барои Осиёи Марказӣ авҷ гирифт. Дар натиҷаи созиши байни онҳо (соли 1885-1895) ин сарзамин боз ду қисм шуд. Қисме аз ҳудуди тоҷикинишин ба Афғонистон ҳамроҳ карда шуд, қисми дигараш (аморати Бухоро) вассали Россия гардид. Хонигарии Қўқанд ва музофоти Самарқанд ба Россия ҳамроҳ карда шуданд ва губернияи Туркистонро ташкил доданд. Ҳамин тариқ, ба замини тоҷикон ҳам Искандари Мақдунӣ, ҳам истилогарони араб, ҳам Чингизхон ва ҳам рус по ниҳодаанд. Дар ин замин он қадар шоҳигариву хонигарӣ пайдову нопадид гардид, ки таърих натавонист ҳамаи онҳоро дар хотир бигирад. Аммо тоҷик бо порои замини худ пайванд буди тағйири ҳукуматро аз он медонист, ки чи гуна ӯро ғорат мекунад. Ҳеч кас бо ӯ машварат намекард, ки чӣ гуна давлаташро идора намояд, танҳо метавонистанд тоҷикро ба зиндон партоянд, номушашро поймол созанд, порои заминашро бигиранд, ҳатто дар аморати Бухоро ҳам амалдоре мехост, ӯро бе ягон ҷавобгарӣ ба қатл мерасонд.

Дар давраи шӯравӣ низ демократияи комил вучуд нашофт. Дар ин ҷо озодии шахс не, балки диктатураи ҳизб мавҷуд буд. Дар Тоҷикистон ба ин боз дар дохили ҳизб диктатураи ин ё он қавм зам мегафт ва байни қавмҳо муборизаи пинҳонӣ (аз тарси Москва эҳтиёткорона) мерафт. Халқи тоҷик чӣ будани озодиро ҳеч гоҳ эҳсос накарда буд.

Тахти ниқоби демократикунонӣ ва бозсозӣ давлати абаркудрати Шӯравӣ аз байн бурда шуд, аммо ҳеч гуна ҳукумати халқӣ таъсис наёфт. Озодӣ не, балки беҳокимиятӣ, анархия ба вучуд омад. Мардуми Тоҷикистон ҳис кард, ки истодан бо қомати афрохта назар ба сархамӣ дар назди касе хубтар аст. Озодии сиёсӣ насиби халқи бетачриба гашт.

Тақдирӣ демократия дар Тоҷикистон дар чунин вазъият чӣ гуна аст? Бунёдгарой роҳ наёфт. Ҳизби демократӣ ва ҷунбиши Растохез худро бо дастгирии бунёдгароён дар ғоратгарӣ, дуздӣ ва куштор доғдор карданд. Ҳизби коммунист бо калавиш, раҳгумӣ, нобоварӣ ба нерӯи худ, очизии сарваронаш заифу камқувват гардид. Бар замми ин дар назди халқ ин ҳизб худро барои фармонфармой дар замони сотсиализм доғдор намуд. Ва азҳоби дигар ташкил шудан гирифтанд. Дар кишвар аллакай ҳашт ҳизб ба қайд гирифта шудааст, - таъкид мегардад дар мақолаи Таджики вчера и сегодня, - бештари онҳо амал мекунанд. Мо инро медонем, гуногунандешии қомил он гоҳ оғоз мегардад, ки рақобати сиёсии байниҳамдигарии тоҷикон пурра нест гардида, сабаки сиёсӣ аз он гирифта шавад⁶⁵.

Дар шароити имрӯза муҳол аст, ки сохти идора демократӣ воқеъ гардад. То эътидоли вазъияти ҳарбию сиёсӣ дар ҷумҳурӣ элементҳои сохти идораи ғайридемократӣ ноғузир нигоҳ дошта мешаванд. Сабаби ин дар зинаи паст қарор доштани маданият ва дониши сиёсии мардуми ҷумҳурӣ, набудани анъана ва таҷрибаи идораи демократии ҷамъият мебошад. Ғайр аз ин набудани ҳукумати пурқуввати иҷроия аз поён то боло, ки тавонад роҳбарии сиёсиро идора ва

⁶⁵ Ниг.: Сегодня, 7 сентябри соли 1996.

низомии тамоми равандхоро дар ҷумҳурии ба ӯҳда ги-
рад, низ ба ин ҳолат сабаб аст. Бинобар ин, аз назари
мо, пас аз оромии пурраи вазъият дар кишвар, гу-
заштани мутахассисони кордон ба мақомоти идораи
давлати дар ҳама ҷуна самтҳо ва ташаккул ёфтани
донишу малакаи мустақилона идора кардани давлат
дар шароити гузаштан ба муносибатҳои нави ҷамъ-
иятӣ, пеш аз ҳама, муносибатҳои иқтисодӣ бозар-
гонӣ ҳаёти ҳақиқии демократӣ дар ҷумҳурии оғоз
хоҳад ёфт. Ташкили ҳизбҳо, ки мехоҳанд ба боварии
мардум дароянд, оғоз меёбад.

Дар ҳама ҷуна мамолики замонавӣ, хоҳ сар-
моядорӣ, хоҳ сотсиалистӣ ва хоҳ давлатҳое, ки роҳи
идораи демократӣ доранд, амалан таркиби аксари
ҳизбҳоро зиёиён ташкил мекунад. Назарияи лени-
нии ҳар кас бояд ҳуқуқи идораи давлатро дошта бо-
шад ва ҳар кадрону роҳи идора карданро донанд, ба
ҷуз бофтаи марксизм чизе нест. Агар кадрону идора
кардани давлатро донанд, пас ӯ кадрону не, зиёӣ ме-
шавад.

Идораи сиёсӣ ва хоҷагӣ чизи хеле душвор аст,
он дониши аниқии сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва
фарҳангиро талаб мекунад. Ҳар як қонуне, ки аз
ҷониби парламент қабул мегардад, бояд дар МЭҶ -
мошинҳои электронии ҳисоббарор санҷида, моҳияту
натичаҳои иқтисодию иҷтимоии он муайян карда
шавад. Сиёсатмадорони Америкаро пеши назар
орем, ки қариб ҳар яки онҳо чанд донишгоҳро хатм
кардаанд. Зинаҳои болоравии сиёсатмадорон дар
мартабаҳои хизматӣ ғайр аз донишу қобилият боз ба
собикаю таҷрибаи андӯхтаи онҳо низ вобаста мебо-
шад.

Мо исрор мекунем, ки дар кишварҳои сармоя-
дорӣ дар сари ҳокимият буржуазия меистал ва идо-

раи давлат, пеш аз хама, ба манфиати ўст. Ин маънои онро надорад, ки ҳар як буржуй амалан ҳукуматро идора мекунад. Дар Америка аз тамоми авлодони миллионеру миллиардерҳо танҳо оилаи Рокфеллеру Кеннедиро бевоҳита бо сиёсат саруқордоранд. Дар интиҳоботи охирини ИМА ба миллиардҳои худ нигоҳ накарда Рос Перро мағлуб гардид. Чунон ки ҳар як ошпаз давлатро идора карда наметавонад, ҳамин тавр ҳар як буржуй низ дар сари ҳокимият буда наметавонад. Дар Россия Е.Гайдар, Г. Попов, дар Тоҷикистон А.Самадов ва Ҷ. Каримов хеле хуб нишон доданд, ки на ҳар профессор мамлакат, ҳатто шаҳри калонро идора карда метавонад. Дар ҷамъияти имрӯза тамоми соҳаҳои зиндагӣ ривоч меёбанд. Сиёсатмадорӣ ва идоракунии низ хусусияти маҳз таҳассусӣ касб мекунад.

Ин навъи маҳсуси зумрае аз зиёиён дастан пешоҳанги иҷтимоии мутаҳассисони идоракунанда аст. Ҷамъият ин гурӯҳи иҷтимоии таҳассусиро бо мақсади ягонаи ташкили идораи сиёсӣ ва иқтисодии давлат, вилоят, шаҳр ва муассиса ба вучуд меорад. Ин ҳадафи зоҳирӣ дар назди ин гурӯҳ аз ҷониби ҷамъият гузошта мешавад. Ба назар бояд гирифт, ки чунин ҳадафи зоҳирӣ ду ҷиҳат дорад: идора кардани давлат бо назардошти ҳам манфиатҳои тамоми халқ ва ҳам синфи ҳукмрон (масалан, буржуазия).

Ҷӣ марксизм ва ҷӣ ҷомеашиносии Ғарб якта-рафаанд. Давлат дар як вақт ҳам олоти ифодаи идораи тамоми мардум ва ҳам олоти ифодаи иродаи гурӯҳи иҷтимоии ҳукмрон аст. Аммо дар дастгоҳи иҷтимоӣ ба мақсаде аз тарафи ҷамъият (ё синфи ҳукмрон) сохта шуда бошад ҳам, хоҳ ноҳо ҳарҳол ҳадафҳои ниҳонии худро, ки мавқеи дастгоҳи маъмурро дар ҷамъият муайян мекунанд, пайдо менамо-

яд. Гурӯҳи иҷтимоии тахассусии идоракунандагонро низ манфиатхое пайдо мешаванд, ки аз манфиатҳои халқ фарқ мекунад. Ин, пеш аз ҳама, гирифтани маоши зиёд (ба хотири меорем, ки намояндагони думи Россия барои фароҳамии шароити худ чӣ гуна мубориза мебаранд), намудҳои гуногуни имтиёз, бо кадом роҳе бошад, дар сари кудрат будани худро абадӣ ё тӯлонӣ гардонидан, аз назорати мардум баромадан аст. Бюрократизм абадӣ ва бебадал аст, онро маҳдуд кардан, бо он мубориза бурдан мумкин, аммо нобуд намудан аз имкон берун мебошад.

Барои ҳамин ҳам фаъолияти идоракунандагон дутарафа аст: ҳам барои халқ ва ҳам барои худ. Муносибати байни ин ду ҷиҳати хизмат, ба вичдони идоракунанда, ахлоқи ӯ, инчунин ба дараҷаи демократӣ будани ҷамъият вобаста мебошад.

Кадрҳои идоракунанда аз зиёиён ба вучуд меоянд. Махсусан, дар донишгоҳҳои олии ба тайёр намудани идоракунандагон (хоҷагидорон низ) оғоз мекунам. Дар мавриди авлотар қасони қобилияти идоракунӣ доштаро дар донишкадаҳои махсус таълим медиҳанд. Бо вучуди ин қобилияти ҳар як шахс дар ҳар соҳа тохир мешавад. На ҳамеша аз сиёсатмадорони хуб олими хуб ва баръакс аз олими хуб сиёсатмадори хуб мебарояд. Ин дар вучуди баъзе зиёиён ҳисси ҳасад бедор мекунад. Мо бо фалонӣ якҷоя мехондем, он рафиқамон аз мо бартарӣ надошт, якбора бинем сарвазир ё президент шудааст! Ба мо чӣ шудааст?

Дар Тоҷикистон низ шӯҳрати омӯзгори мусиқӣ Ланусбергис сари кинематографҳоро гич мекард. Онҳо гумон карданд, ки ҳар касе филм бардорад, президент шуда метавонад. Ҳамин гуна ҳасад фаъолишавии сиёсии зиёиёнро ба вучуд овард.

Ин фаъолиии сиёсии зиёиён бо ду вазъ қувват мегирад: Аввалан, зиёӣ маълумоти олий, аз ҷумла дониши сиёсӣ, иқтисодӣ ва психологӣ (баъдан иҷтимоӣ) дорад. Дар ҳар ҳолат дониши ӯ дар ин соҳаҳо аз коргарону деҳқонон бештар аст. Зиёӣ баъзан гумон мекунад, ки ӯ ҳама чизро медонад (бештар ононе, ки донишгоҳҳои педагогиро пурра бо баҳои се хатм намудаанд).

Сониян, зиёӣ дар фаъолияти меҳнатиаш нисбатан озод аст ва бинобар ин вақти ҳолӣ дорад. Чун анъана зиёӣ ба меҳнати худ саҳт пойбанд нест. Муаллим, олим, устоди донишгоҳ, духтур рӯзи кориашро шашсоата доранд. Ғайр аз ин муаллиму устодони донишгоҳҳо мувофиқи қадвал рӯзи ҳолӣ аз дарс доранд. Ин омил ба чунин ҳолат оварда расонид, ки гӯё зиёиён ифодагари манфиатҳои халқанд. Баробари афзоиши беҳадди зиёиён дар ҳолати онҳо баъзе тағйирот пайдо шуд: онҳо иншоӣ манфиати бегонаро бас карда, манфиатҳову ҳадафҳои худро ба миён гузоштанд.

Яъне онҳо гӯё манфиатҳои умумро баён намулда, ҳадафҳои худро ҳаргиз фаромӯш намекунанд. Бинобар ин демократияи зиёиён ба андозаи муайян демократияи комил нест.

Хулоса, тазоҳури демократия дар Тоҷикистон дар марҳалаҳои наздик ғайриимкон аст. Магар он ба вазъи иқтисодии ҷумҳурӣ, ки ҳоло хеле хузнобар аст, имкони таъсир расонидан дорад?

Гумон мекунем, ки ҳам ҳа, ҳам не. Гап дар сари он аст, ки дар масири таърих мисолеро дучор намунавем, ки демократия ба суръати пешрафти иқтисодӣ алоқаи бевосита дошта бошад. Иқтисодиёти Германия дар давраи Гитлер ҳам, имрӯз дар шароити демократӣ ҳам гул-гулшукуфон аст. Қаҳиши иқтисо-

диёти Кореяи Чанубӣ, Тайван, Чили дар шаронти
режими зӯрварӣ, аз они Франсия, Италия, Япония
боша. Дар шаронти демократияи васеъ ба амал
омад.

Дар ҳар сурат, дар дурнамои пешрафти Тоҷи-
кистон вазифаи гузариши ботадричи усули идораи
демократӣ, ҷалб намудани оммаи васеи мардум ба
сиёсат, додани озодии комил ба шахс бояд дар назар
дошта шавад. Муваффақиятҳои иқтисодиёт ва ба-
ланд гаштани сатҳи зиндагии мардум ба ҳамин
шартҳо вобастаанд. Яъне агар ҷамъият аз рӯи қо-
нуну қонуният, принсипу меъёрҳо, талаботу дар-
хостҳои, ки ҷавобгӯи сохти демократиянд, амал на-
мояд, иқтисодиёт ҳам ҳамон қадар тезтар рӯ ба ин-
кишоф хоҳад ниҳод. Мо зиёдтар ба он ақидаҳо ҳам-
фикр ҳастем, ки сохти демократӣ, яъне ҷамъияти
одилона барои инкишофи иқтисодиёти мунтазам та-
раққиқунанда мувофиқтар аст нисбат ба сохти
ҷамъияти гайридемократӣ.

Дар навбати худ ҳамаи ин аз интихоби дурусти
самти пешрафти иҷтимоиву сиёсии ҷумҳури вобаста
аст. Мо ба кучо меравем ?

- Ба сотсиализми казармавӣ;
- Ба сотсиализми башардӯстона;
- Ба капитализм;

ё ба сохти заминдорӣи замони падаршоҳӣ бар-
мегардем?

Ингуна муаммо на танҳо дар Тоҷикистон, бал-
ки дар тамоми мамлаки ИДМ ҷой дорад. Воқеан,
шахсоне, ки худро демократ меҳисобанд, ҷӣ дар Рос-
сия, ҷӣ дар дигар кишварҳои ИДМ танҳо мавҷудияти
ду роҳро нишон медиҳанд? Рост ва ҷап. Яъне, агар ту
зидди демократҳо Ҷубайс, Немтсов, Гайдар ва
ҳамсафони онҳо бошӣ, пас ту тарафдори сотсиализм,

сохти авторитарӣ, тарафдори коммунистон ҳастӣ. Ҳақиқатан ҳам демократия алтернатива надорад. Ин, албатта, барои фирефтани мардуми оддӣ найранги оқилона аст, ба ҷонибдори ман овоз дех, вагарна боз ба **PDF Compressor Free Version** стон ва КБД меафтӣ.

Чунон ки маълум аст, Тоҷикистон дар ибтидои дигаргунсозихои ҷамъияти демократӣ қарор дорад. Ин вазифаи асосиро давлат бо роҳи мустаҳкам намудани қонуну қонуният ва тартиботи ҷамъиятӣ зина ба зина амалӣ мегардонад. Дар ин раванд тафаккури сиёсӣ мардум низ инкишофу такмил ёфта, ба талаботу меъёрҳои ҳамон замона мутобиқ мешаванд. Яъне ҳисси масъулиятшиносии мардум ҳам баланд хоҳад шуд. Ибтидои дигаргунсозихои демократии ҷомеа, аз рӯи андешаҳои мо, ба давлати мутамарказонидашудаю мустаҳкам хеле зарурат дорад. Барои он ки ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маданӣ (умуман тарзи зиндагонии ҷамъият) дар зинаи ташаккулёбии мебошад ва ҳуди одамон низ ба тартибу меъёрҳои ҳаёти нави ҷамъият ақсун мутобиқ шуда истодаанд. Бинобар ин маданияту тафаккури сиёсӣ онҳо нисбатан паст буда, ба талаботҳои фазои нави сиёсӣ ҷомеа он қадар ҷавобгӯй нестанд, яъне он дар зинаи ташаккулёбии ва мувофиқатшавист. Чунин ҳолат низ аз ташкилотҳои давлатӣ вазифаҳои пурмасъулияту ҷиддиро талаб менамояд. Ҳамин тариқ, бунёди ҷомеаи демократӣ - ин бо роҳи баланд бардоштани мустаҳкам қардани мақому мавқеи давлат, ки дар навбати худ вазифаи муқаддаси он мебошад имконпазир аст.

14. ДАВЛАТ ВА ҲУКУҚ

Яке аз хусусиятҳои давлати ҳуқуқбунёд, ки барпо кардани онро давлати Тоҷикистон вазифаи ояндаи худ медонад, он аст, ки тамоми шаҳрвандон дар назди қонун баробар ва дар ҳалли масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ комилҳуқуқанд. Бинобар ин яке аз омилҳои асосии барпо кардани давлати ҳуқуқбунёд тарбияи ҳуқуқӣ ва ташаккули шуури ҳуқуқӣ мебошад.

Тамоми фаъолияти одамон дар ҷамъият сурат мегирад, онҳо асоси иҷтимоии давлат ҳам мебошанд. Воқеан одамон дар ҷамъият зиндагӣ карда, дар алоҳидагӣ ҳар яки онҳо аз лиҳози фардӣ мақоми нотақрор доранд ва дар баробари бисёр манфиату талабҳои монанди: оилавӣ, авлодӣ, касбӣ, синфӣ, миллӣ, давлатӣ, умумиинсонӣ боз манфиату талаботи шахсӣ низ доранд. Батанзимдорорандаю идоракунандаи ҳамаи ин гуногуниҳо қонуну қонуниятанд, ки муҳофизатгари ҳуқуқҳои тамоми шаҳрвандони ҳар як давлат махсуб мегарданд. Ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои одамонро бошад, дар ҳар марҳалаи инкишофи худ давлат муқаррар ва идора менамояд. Аз ин лиҳоз мақоми ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон дар фаҳмидани моҳияти инсон нақши муҳим мебозад. Ин масъала дорои хосияти мушаххаси таърихӣ буда, омӯзиши махсусро талаб менамояд. Инсон дар ҷамъият зиста, берун аз меъёрҳо, қоидаю қонунҳои он вучуд дошта наметавонад. Маҳз ҳамин қоидаю қонунҳо ҳуқуқу озодии одамонро муайян намуда, ба режими сиёсии ҳамондавраи давлат мувофиқат гардонида, доимо такмил медиҳанд.

Давлатҳои дорои сохти демократӣ, аз ҷумла Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ҳуқуқу озо-

дихои инсонҳо ва шахрвандонро тавассути Конститутсия ва қонунҳои худ, ки ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мувофиқ қунонда шудаанд, ҳифз менамояд. Маҳз давлатҳои демократӣ Эълонияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар, Урғувияи Париж ва Муоҳидаи Хелсинки барин ҳуҷҷатҳои байналмилалиро ба роҳбарӣ гирифта, ҳуқуқҳои шахрвандонро аз маъқеи меъёрҳои умумиинсонӣ ба тартиб меандозанд. Ин санадҳо дар асоси принципҳои умумибашарӣ тамоми ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои одамонро дарбар мегиранд.

Тавре ки дар «Эълонияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар» омадааст, тамоми одамон зотан озоданд ва ҳуқуқҳои баробар доранд. Аҳли башар новобаста аз мансубияти наҷодӣ, ҷинсӣ, ранги пӯст, ақидаҳои сиёсӣ, миллият ва мансубияташон ба умумиятҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои ҷамъиятӣ, маълумот ва молу мулк, маҷмуи ҳуқуқҳо ва озодиҳо баробар соҳибанд.

1. Ҳамаи одамон озод ва аз лиҳози номусу ҳуқуқи худ баробар таваллуд мешаванд.
2. Ҳар шахс аз ҳама ҳуқуқҳо ва ҳамаи озодиҳои, ки ҳамин Эълония эълон кардааст, бояд бархурдор бошад.
3. Ҳар шахс ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳуқуқ дорад.
4. Ҳамаи одамон дар назди қонун баробаранд ва ҳуқуқ доранд бидуни ҳеч фарқият аз ҷимъияи қонун бархурдор бошанд.
5. Ҳеч кас наметавонад зӯран ҳаёс, дастгир ва ба-дарға карда шавад.
6. Ҳар шахсе, ки ба содир кардани ҷиноят гунаҳгор ҳисобида мешавад, ҳақ дорад бегуноҳ доништа шавад,

то даме, ки гуноҳи ӯ аз рӯи қонун бо роҳи муҳокимаи озода суд муқаррар карда нашавад.

7. Ҳар шахс барои муҳочирати озод ва интихоби ҷои зисти худ дар ҳудуди ҳар давлат ҳуқуқ дорад.

8. Ҳар шахс барои тарки ҳар мамлакат, аз ҷумла мамлакати худ ва барои баргаштан ба мамлакати худ ҳуқуқ дорад.

9. Ҳар шахс ба иштирок дар маҷлисҳои озода ва ассотсиатсияҳо ҳуқуқ дорад.

Маҷмӯи ҳуқуқи озодаҳои одамон ба гурӯҳҳои ҳуқуқҳои граждани, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ҷудо мешавад.

Ҳар як давлати демократӣ ҳуқуқи шахрвандиро асоситарин ҳуқуқи инсонҳо меҳисобад ва ба онҳо ҳуқуқҳои асосӣро пурра кафолат медиҳад. Дар навбати худ шахрвандон дар назди тамоми қонунҳои муайянкардаи давлати худ масъулияти томи шахрвандӣ доранд ва вазифадор ҳастанд, ки онҳоро пурра риоя намоянд. Яъне ҷаъолияти онҳо дар ҷамъият бояд зидди қонун набошад, бо субъектҳо ва объектҳои дигари давлат муҳолифат накунад. Дар ҳолате, ки рафтору кирдори шахрванд ба қонунҳои муайяншудаи давлат муҳолифат намуда, ҳуқуқи озодаҳои дигар шахсон ё умуман ҷамъиятро поймол кунад, пас мақомоти судӣ шахсро новобаста аз боигарӣ, ҷинс, наҷод, миллат, касбу кор ва ғайраҳо аз ҳуқуқҳои муқарраргаштаи граждани маҳрум месозад. Масалан, дар моддаи 14 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин сабт гардидааст: Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодаҳои шахрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодаҳои дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад.

PDF Compressor Free Version

Ҳар як шаҳрванд комилҳуқуқ мебошад ва дар тамоми самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҳуқуқи ширкат варзидан дорад. Яъне ӯ дар ҳаёти ҷамъиятӣ, сиёсӣ, идоракунии давлат бевасита ва ё тавассути намояндагон иштирок менамояд. Ҳамчунин ӯ метавонад ба мақомоти идоракунии интиҳоб намояд, интиҳоб шавад ва имкониятҳои баробарро оид ба иштирок намудан дар мақомоти давлатии мамлақати худ дошта бошад. Гайр аз ин шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки дар фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ иштирок намоянд. Ҳар шахс метавонад дар маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо, роҳпаймоиҳо иштирок намуна, озодона изҳори ақида бикунад. Ҳеч кас, мақомоти давлатӣ ё мақомоти азҳоби сиёсӣ ҳуқуқи монеаи роҳи ӯ шуданро надорад. Ҳар як шахс ҳаққи зиндагӣ, дахлнопазирӣ, ҳимояи баробари қонун, озодии афкор, вичдон, дину мазҳаб, озодии ақидаю эътиқод ва ифодаи онро дорад. Дар ҷамъияти демократӣ ҳеч кас аз ҳаёт маҳрум карда намешавад, гайр аз ҳолати ҳукми суд барои содир кардани вазнинтарин ҷиноят. Яке аз вазифаҳои давлати демократӣ ба шаҳрвандони худ додани кафолати озодихоии суҳан, нашр ва истифодаи воситаҳои ахбор мебошад. Инсонҳо ҳуқуқи озодона интиҳоб намудани ҷои зист ё муҳоҷиратро доранд. Ҳимоя аз адолати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва таҳкири шаъну шараф ба муҳимтарин ҳуқуқҳои шаҳрвандон дохил мешавад. Инчунин шаҳрвандони мамлақат метавонанд дар ҳолати набудани кафолат оид ба таъмини ҳуқуқҳо барои паноҳгоҳи сиёсӣ ба давлатҳои дигар муроҷиат намоянд.

Оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандон суҳан ронда, гуфтани ҳастем, ки боби дуюми Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моддаи 14 то 47 ба

масъалаҳои ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандон бахшида шудааст.

Аз ҷумла дар Конститутсия омадааст, ки давлат ~~PDF Compressor Free Version~~ манзил ва молу мулкашро кафолат медиҳад. Шаҳрванд ҳақ дорад муносибати ҳудро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динero пайравӣ намояд ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд ё нанамояд. Ҳар кас ҳуқуқи ташкил кардани оила, касбу кор, истироҳат, таҳсил, ҳифзи саломатӣ, дар айёми пиронсолӣ ва ё беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти кор, маҳрум шудан аз сарпараст ва дигар мавридҳои, ки қонун муайян менамояд, кафолати таъмини иҷтимоӣ дорад. Дар ҷамъияти демократӣ ҳар шахс дар баробари ҳуқуқҳои ҳеш ҳамчун шаҳрванди мамлакат ё як фарди ҷамъият вазифаҳои ҳудро низ дорад. Бояд гуфт, ки ҳуқуқи вазифаҳои одамон дар ҷамъияти демократӣ бо ҳамдигар дар алоқамандии диалектикӣ буда, дар якҷоягӣ сурат мегиранд. Пеш аз ҳама, вазифаи шаҳрвандии ҳар шахс, тавре ки дар Конститутсияи ҷумҳурӣ сабт гардидааст, иборат аз он аст, ки ӯ дар қаламрави Тоҷикистон Конститутсия ва қонунҳоро бояд риоя намояд, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд.

Надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад. Ҳифзи Ватан, омадааст дар Конститутсияи ҷумҳурӣ, — ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст. Инчунин, ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад. Дар навбати худ, ҳар шахс дар ҷамъияти демократӣ дар баробари вазифаҳои ҳеш

озодихои сиёсӣ низ дорад, ки онҳо бо чунин роҳҳо амалӣ мешаванд: ташаккулёбӣ ва инкишофи ҷамъияти граждание, ки аз ҷиҳати иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ тобеи давлат набошад; ташаккулёбӣ ва инкишофи давлати ҳуқуқбунёд (чунон ки барпо кардани онро давлати Тоҷикистон низ пеш гирифтааст), яъне давлате, ки дар он қонун мақоми олий пайдо менамояд ва баробарии ҳама шахрвандон дар назди қонун риоя мегардад. Ғайр аз ин масъулияти дучониба, яъне масъулияти шахрвандон дар назди давлату ҷамъият ва баръакс, масъулияти давлат дар назди шахрвандон ба ҳукми қонун медарояд. Ҳамзамон яке аз хусусиятҳои давлати демократию ҳуқуқбунёд он аст, ки одамон аз тамоми ҳуқуқҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва маданӣ низ истифода менамоянд. Яъне ин маънои онро дорад, ки дар ҷамъияти демократӣ доираи ҳуқуқу озодахои шахрвандон васеъ мегардад. Дар навбати худ, ҳар қадар дар ҷамъият барои одамон озодахои демократӣ бештар муҳайё бошанд ва сатҳи муайяни шуури сиёсӣ, ба ибораи дигар, фаҳмиши ҳуқуқии омма ҳар қадар инкишоф ёфта бошад, ин ба рушду камол ва тараккии ҳамаҷонибаи ҷамъият ҳамон андоза мувофиқат менамояд. Чунин ҳолат имконияти озодии одамон ва имконияту ҳуқуқи ҳар чи бештар соҳиби моликият шудани онҳоро васеъ мегардонад.

Таҷрибаи давлатҳои мутараккии ҷаҳон нишон медиҳад, ки одамон маҳз дар ҷамъияти демократӣ ҳуқуқҳои озодона меҳнат қардан, касбу кор интихоб намудан, шароити меҳнатии мувофиқ доштанро, ки ба ҳукми Қонун даромадаанду риоя қарда мешаванд, пайдо менамояд. Яъне, давлати ҳуқуқбунёд бояд ҳуқуқҳои шахрвандони худро ҳимоя намояд. Ҳар як шахе ҳуқуқ дорад, ки худро аз бекорӣ ҳимоя қунад.

Дар ҳолатҳои бекор мондан давлат вазифадор аст, ки барои зиндагии чунин шахрванди худ ҷубронпулӣ диҳад. Ғайр аз ин шахрвандон метавонанд аз шаклҳои гуногуни таълим ва дигар ихтисосҳо баҳравар шаванд. Бобаста ба шароити имкониятҳои ин ё он давлат маълумотгирӣ метавонад пулакӣ ё бепул бошад. Ғайр аз ин ҳуқуқҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ шахрвандон дар ҷамъияти демократӣ ҳуқуқҳои маънавӣ низ доранд. Ин ҳуқуқҳои одамон дар ҷараёни истифодаи дастовардҳои фарҳангӣ маданӣ амалӣ мешаванд. Сарватҳои маънавӣ ба тамоми аъзоёни ҷомеа тааллуқ доранд ва одамон барои истифодаи онҳо бояд имкониятҳои зарурӣ дошта бошад. Шахрвандон аз рӯи талаботи истеъдод, лаёқату имкониятҳои худ ҳуқуқ доранд, ки дар офариниш ва истифодаи сарватҳои маънавӣ бевосита иштирок намоянд.

Дар баробари ин ҳуқуқҳои худ яке аз вазифаҳои муқаддаси шахрвандон ҳимояи Ватан, манфиатҳои давлат, таҳкими истиклолият, амният ва иқтисоди мудоғиавии он мебошад.

Бад-ин тарик, давлат ҳуқуқи озодихои шахрвандонро муайян карда, барои амалишавии онҳо шароитҳои фароҳам оварда, онҳоро дар навбати худ вазифадор месозад, ки тамоми фаъолияти худро дар асоси қонуни тартиботи муайяннамудаи давлат ба роҳ монанд. Яъне итоат қардан ба қонуни қонуниятҳои давлатӣ бояд қисми таркибии тарзи ҳаёти ҳар як шахрванд гардад. Барои амалӣ гаштани ин ҳадафҳо мақоми тарбияи ҳуқуқӣ дар тамоми сатҳҳо дар марҳалаи ҳозира хеле калон мебошад.

15. ДИН ВА СИЁСАТ

Дин яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ мебошад. Чунон ки маълум аст, дар баробари шуури сиёсӣ, ҳамчунин маҷмӯи ақидаҳои ҳуқуқӣ, илм, санъат, фалсафа ва дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ низ мавҷуданд. Аммо дин ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ хусусиятҳои хоси худро дорад ва дар таърих, хусусан дар ҳаёти сиёсии ҷамъият ҷои намоёнро ишғол менамояд.

Якум, дин дар марҳалаи тараққиёти таърихӣ аввалин ё ки ягона шакли шуури ҷамъиятии коллективӣ ба ҳисоб мерафт. Яъне, дин дар робита бо падидаҳо ва равандҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ яке аз падидаи қадимтарини ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Дар ҷараёни инкишофи худ дин давраҳои гуногунро паймуда, борҳо бо дигар ҳодисаҳои ҷамъиятӣ пайваста ё ки соири падидаву равандҳоро ба худ омехта ғардондааст. Сарфи назар аз тағйирёбию инкишофи гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, пешравию илму техника ва технологияи ҳозиразамон дин аз ҳаёти инсон дур наraftа, инкишоф ёфт.

Динҳои ҷаҳонӣ инҳоянд:

№	Номи дин	Асосгузор	Вақт
1.	Ҳиндуия	Кришна	солҳои 3000-4000 то милод
2.	Яҳудия	Мусо	соли 1400 то милод
3.	Зардуштия	Зардушт	соли 1000 то милод
4.	Буддоия	Буддо	соли 565 то милод
5.	Насрония	Исо	соли 800 то милод
6.	Ислом	Муҳаммад	соли 570 милодӣ

Ё ин ки рақамҳои зерин аз хусуси нақшу мақоми дин дар ҳаёти ҷамъияти инсонӣ дар давоми 100 соли асри XX гувоҳӣ медиҳанд, ки динҳои ҷаҳонӣ аз бисёр ҷиҳатҳо инкишоф ёфтаанд⁶⁶:

№	Динҳо	1900	1970	1988	Пешбинӣ барои соли 2000
1.	Католикҳо	22,8 млн	672 млн	887 млн	1 млрд. 132 млн.
2.	Протестантҳо	143 млн	354 млн	450 млн	558 млн.
3.	Православҳо	116 млн	143 млн	171 млн	200 млн.
4.	Ҳамаи насронӣҳо	487 млн	1 млрд. 169 млн	1 млрд. 508 млн	1 млрд. 890 млн.
5.	Муслмонон	200 млн	551 млн	837 млн	1 млрд. 200 млн.
6.	Пайравони Ҳиндуия	230 млн	465 млн	661 млн	859 млн.
7.	Пайравони Буддоия	127 млн	232 млн	300 млн	359 млн.
8.	Пайравони Яҳудия	12 млн	15 млн.	18 млн.	20 млн.

Дин ба ҳаёти сиёсии ҷамъият таъсири худро мерасонад, ҳар як дин меҳодад, ки дар ҳаёти одамон мустақкамтар ҷой гирад. Вай кӯшиш мекунад, ки ба ҳамаи ҳодисаҳо, масалан, ба муносибатҳои ахлоқӣ тобиши динӣ диҳад.

⁶⁶ Ниг.: Международная жизнь, 1992, № 5, с. 48-59.

Дар ҳамаи матнҳои (китобҳои) динӣ (мусулмонӣ, насронӣ, яҳудӣ, буддой) ривоятҳои зиёде ҷой доранд, ки онҳо ба рафтору кирдори инсон баҳои илоҳӣ мебахшанд. Ин бисёр маънои чуқур дорад. Дин бо ҳамин роҳ кушиш мекунад, ки рафтори инсонро ба тартиб дарорад. Дин ҷаҳонбинии оммавино ифода намуда, рафтори инсонро бо қоидаҳои дастурҳои динӣ алоқаманд месозад. Ба ифодаи Плеханов, дин услуби муносиби на каму на беш мебошад. Вай аз шуури динӣ ташкил ёфтааст, шуури динӣ дар ду сатҳ ҷой гирифтааст: мафкураи динӣ ва психологияи динӣ.

Мафкураи динӣ аз таълимоти динӣ, диниву фалсафӣ ва ахлоқӣ иборат мебошад. Аммо асоси мафкураи диниро таълимоти иҷтимоӣ, ки дар асоси китобҳои Қуръон, Инҷил, Талмут таркиб ёфтаанд, ташкил медиҳад.

Диндорон (бо роҳҳои хатибӣ, намозу рӯза, маросимҳо, идҳои динӣ ва ғайраҳо) дину оинро, ки инъикосгари талаботҳои динӣ мебошанд, ба ҷо меоранд. Ҳамаи ин корҳо ба таври оммавӣ гузаронида мешаванд. Барои гузаронидани ин гуна маъракаҳо аз тарафи давлат ҷойҳои махсус ҷудо карда мешавад. Ба ғайр аз ин шахси рӯҳонӣ лозим аст, ки ба ин маъракаҳо роҳбарӣ намояд. Дар натиҷа ташкилотҳо ба миён меоянд, ки дар ҳолатҳои лозимӣ муносибатҳои байни давлату созмонҳои диниро дида мебароянд. Ин муносибатҳо аз тарафи қонун ба тартиб дароварда мешаванд.

Аммо вазифаи дин танҳо иҷрои маросимҳои динӣ, боварӣ ба худо ва охираат набуд ва нест, он ба дунёи воқеӣ баҳо дода, вайро маънидор мекард ва мекунад, муносибатҳои байни одамонро ба тартиб меандозад. Барои ҳамин ҳам таълимотҳои иҷтимоӣ бо роҳи халли якҷаҳудӣ оммаро ба худ ҷалб кард ва

тавонист барои ҷо ба ҷо гузоштани кувваҳо дар ҷамъият таъсир расонад. Танҳо ҳамин қобилияти шарҳдиҳии муносибатҳои инсонӣ ба дин имконият дод, ки мавқеи бефаъолияти ва фаъолиятнокии одамонро муайян намояд.

Ташкилотҳои динӣ дар танзими муносибатҳои сиёсат ва дин нақши калон мебозанд. Дин аз давлат нисбат ба худ сиёсати махсус талаб мекунад. То миёнаи солҳои 80-ум ташкилотҳои динӣ имконият надоштанд, ки ба ҳаёти ҷамъият, аз ҷумла ба сиёсат, ба кувваи қонунии амалкунанда доир ба озодии вичдон, ҳуқуқи ҳар як шахс ба эътиқод ба ин ё он дин (ё мазҳаб) даҳлат намоянд. Иҷрои амалии озодии вичдон дар назар дорад, ки дин аз давлат ва мактаб ҷудо бошад.

Давлат набояд мардумро зӯран маҷбур созад, ки ба дин эътиқод кунанд, ин қори шахсии ҳар як инсон мебошад. Дар ин ҷо боз як ҷиҳати масъала ҳаст: ба ташкилотҳои динӣ низ иҷозат дода намешавад, ки зӯран мардумро ба эътиқод қардан ба дин маҷбур созад. Ҳар як шахс метавонад ба ин ё он дин эътиқод кунад ё накунад. Ташкилотҳои динӣ ҳуқуқ доранд танҳо ба қонеъ гардонидани талаботҳои динии мардум машғул бошанд. Аммо бар асари бозсозӣ дар собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ вазъият тағйир ёфт. Дар натиҷа таъсири сиёсат ба дин, таъсири дин ба сиёсат, идеологияи давлат, дараҷаи демократӣ будани он барин масъалаҳои зиёде пайдо шуданд. Ба миён омадани ин масъалаҳо бесабаб нест. Азбаски дин дар ихтиёри худ воситаҳои амалии ба оммаи диндор таъсиррасонӣ дорад, метавонад онҳоро ба амалиётҳои фаъолона бархезонад. Сабоби ба сиёсат ва ҳаёти сиёсӣ даҳлат қардани ташкилотҳои динӣ низ дар ҳамин аст. Таҷрибаи таърихӣ борҳо нодурустии

ақидаеро собит кардааст, ки бо чудо намудани дин аз корҳои давлат ва сиёсат یتтиҳодияҳои динӣ ва ходимони динӣ аз муборизаи сиёсӣ ва идеологӣ даст мекашанд ва ё дар қанор мемонанд. Баръақс, таърих гувоҳ аст, хусусан талошҳои рӯҳониёни Тоҷикистон дар солҳои охир барои ҳокимият, бори дигар исбот намуд, ки ходимони дин аз хурдтарин имкониятҳо истифода карда, баҳри ҳимояи манфиатҳои худ мубориза мебаранд. Аз ин хотир, дар давраи мавҷудияти давлати Шӯравӣ ба таври сунъӣ дин ва ходимони динро аз ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ бегона намудан кӯшиши бенатича буд. Оид ба ин масъала ханӯз В.И. Ленин ақидани хешро чунин баён намуда буд, ки аз рӯи андешаҳои мо, исботашро дар ҳаёти воқеии халқҳои собиқ давлати Шӯравӣ, хусусан Тоҷикистон, дида истодаем: «Дар муборизаи сиёсӣ иштирок накардани рӯҳониён ин дурӯягии зарарнок аст. Дар амал рӯҳониён ҳамеша дар сиёсат ба таври пинҳонӣ иштирок карда омадаанд ва ба сиёсати кушоду равшан гузаштани рӯҳониён ба халқ фақат фоида мерасонад»⁶⁷.

Аз ин бармеояд, ки алоқаи дин ва сиёсат ҳамеша вучуд дошт. Аммо набояд хулоса кард, ки ҳамеша дар шароитҳои гуногун нақши дин дар ҳаёти сиёсии ҷамъият якхела буд.

Дар марҳалаҳои гуногуни таърихи ҷамъият муносибати дин ва сиёсат дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад. Шаклҳои хоси ин зухуротро мо дар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ равшан мушоҳида менамоем. Муносибати хоси байни онҳо дар замони ҳозира дар рӯ овардани сиёсат ба дин, сиёсатгардонии дин ва амсоли инҳо зухур меёбад. Шаҳодати ин иштироки

⁶⁷ Ленин В.И. Асарҳо, ҷ. 18, с. 320.

ходимони дин ва ташкилотҳои динӣ дар фаъолияти сиёсӣ, ташкилҳои хизматҳои сиёсӣ, ҳаракатҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар асосҳои динӣ мебошад. Мақсади асосии таъсири ин ташкилотҳо, аввалан, ба омма, ба ҳаёти сиёсӣ таъсири бевосита расондан, яъне пешниҳод кардани талаботҳои гуногун ва ҳатто зидди қоидаҳои умумии ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Хусусан, баъди пошхӯрии давлати Шӯравӣ дар собиқ ҷумҳуриҳои он ходимони динӣ дар мактабҳои умумӣ қорӣ кардани омӯзиши ҳатмии дин, дар оила қорӣ намудани қоидаҳои динии оилавӣ, бар хилофи сохти конститутиони бунёд кардани ҷомеаи динӣ барин талабҳои зиёдеро пеш мегузоранд. Воқеан ин масъала дар Тоҷикистон хеле тезтунд сурат гирифт. Тавре ки тоҷикистониён медонанд, мақсади асосии хизми нахзати исломӣ бунёд кардани давлати исломӣ аст. Мақсад аз мубориза барои ҳокимият ҳам амалӣ сохтани мақсадҳои худ, яъне бунёд кардани давлати исломӣ мебошад.

Дар асл мақсаду мазмуни дини мубини ислом ин нест. Ин мақсади бунёдгариҳои исломӣ ва пайравони мазҳаби ваҳҳобия мебошад. Аммо бояд гуфт, ки аксарияти халқи Тоҷикистон тақдири худро дар бунёди давлати дунявӣ, яъне на атеистӣ, на динӣ мебинанд. Масалан, дар моддаи 100 Конститутисияи ҷумҳури чунин сабт гардидааст: Шакли идораи ҷумҳури, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд. Ҳамин тариқ, дар Тоҷикистон дин аз давлат ҷудо мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки дин ба қорҳои давлатдорӣ бояд даҳолат накунад. Фақат волият ва риояи қонун метавонад ҳама гуна ихтилофоти азҳоби сиёсӣ, уламои дин, муноқишаҳои миллӣ, минтақавию маҳаллӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, тамоми

шақлҳои зиддияту-низоҳои бавучудояндаро дар асоси адолати иҷтимоӣ, дар қорҷӯбаи қонун ҳал намояд. Мазмуну моҳияти давлати дунявӣ ин аст, ки ифодагари манфиату талаботҳои тамоми мардуми кишвар бошад. Давлати демократӣ баёнгари мақсаду маром, манфиату талаботҳои тамоми шаҳрвандон аст, ҳеҷ шахс ё гурӯҳ ҳуқуқи бо роҳи зӯрӣ, ғайриқонунӣ иродаю идея ва тарзи зиндагии худро ба мардум бор қардан ё қорӣ қардан надорад.

Дар акси ҳол ба вайронкунии принсипу меъёрҳои ҷамъияти демократӣ роҳ дода мешавад. Худи як шакли тарзи ҳаёт, ё ки шуури ҷамъиятиро ҳамчун радикализм тарғиб намудан ё ба дигар қисми ҷамъият, ки зидди меъёрҳои қонунии ҷамъият мебошад, имтиёз қодан маънои онро дорад, ки шаклҳои дигари ҳаётро мо маҳдуд намудаем. Худи ҳамин вайронкунии принсипи ҷамъияти демократӣ мебошад. Дар ҷамъият ақидаҳои гуногун, динҳои мухталиф озодона фаъолият қарда метавонанд, танҳо ба шарте, ки зидди қонуни давлат набошанд. Аз ин лиҳоз мувофиқати принсипҳои демократию дин хусусияти ҳоси давлатҳои демократии ҳозиразамон мебошад.

Дар ҳар даври замон, дар шароитҳои ҳарҳела, дар таърихи халқҳои мухталиф дин ба ҳаёти сиёсӣ бо тарзи ба худ ҳос таъсир мерасонад, ки ин таъсиррасонӣ низ гуногунанд.

Таъсиррасонии дин ба ҳаёти сиёсӣ дар 3 шакл сурат мегирад:

1. Тарғиби дин метавонад фаъолияти динро боздор ё ки баръакс, тезонад;

2. Таъсиррасонӣ ба сиёсат тавассути таълимотҳои иҷтимоии динӣ;

3. Таъсиррасонӣ василаи фаъолияти сиёсии ташкилотҳои динӣ.

Агар дар шаклҳои якуму дуюм тарғиботи динӣ ба таълимотҳои иҷтимоии динӣ, ба ҳаёти сиёсӣ танҳо таъсир расонида тавонад, дар шакли сеюм сухан дар бораи иштироки бевоситаи ташкилотҳои динӣ дар ҳаёти сиёсӣ меравад.

Агар чараҳои динӣ системаи ташкилотҳоро барпо кунад, он гоҳ мавқеи вай дар ҳаёти ҷамъият намоёнтар мегардад, таъсираш ба ҳаёти сиёсии ҷамъият бошад, ба иштироки бевосита табдил меёбад. Саволе ба миён меояд, ки чунин иштирок оё лозим аст? Охир, ташкилотҳои динӣ муассисаҳои сиёсӣ ба ҳисоб намераванд. Тавре ки маълум аст, ташкилотҳои сиёсии ҷамъият маҷмӯи ҳаммаслақоне мебошанд, ки онҳо ҳудудҳои сиёсии шаҳрвандони ҳамин ҷамъиятро ба амал мебароранд. Ташкилотҳои сиёсии ҷамъият дар сохтори худ институтҳоеро дар бар мегиранд, ки онҳо берун аз болосохти сиёсӣ буда, ҳатто аз ҷиҳати пайдоиши худ ба сиёсат ягон дахле надоранд. Масалан, иттиҳоди соҳибкорон, ки дар ҳаёти сиёсии давлатҳои муосир нақши калон мебозад, аз ҳамин ҷумла аст.

Ба ин ҳолат ташкилотҳои динӣ низ афтодаанд. Онҳо ба болосохти сиёсӣ метавонанд дохил шаванд ё нашаванд. Агар ташкилотҳои динӣ ба болосохти сиёсӣ шомил гарданд, мақоми онҳо дар он ҷо метавонад гуногун бошад. Онҳо метавонанд ба ҳайати идораҳои давлатӣ дохил шаванд. Чунин ҳолат, масалан, дар давлатҳои сармоядорие ҷой дорад, ки дин аз давлат ҷудо мебошад. Дар давлатҳое, ки дин аз давлат ҷудо нест, ташкилотҳои динӣ метавонанд ба ҳайати муассисаҳои давлатӣ дароянд. Ҳамин ҳел шу-данаш ҳам мумкин, ки ҳокимияти давлатӣ дар дасти ташкилотҳои динӣ бошад (давлатҳои Эрон ва Ватикан).

Давлате, ки ин ё он динро эътироф мекунад, давлати динӣ ба ҳисоб намеравад. Ин гуна давлат ба дин сиёсатмадорона, ба сиёсат бошад, диндорона рафтор мекунад.

PDF Compressor Free Version

Чое, ки ташкилотҳои динӣ дар сохтори сиёсии ҷамъият ишғол мекунанд ва нақше, ки онҳо дар ҳаёти сиёсӣ мебозанд, пеш аз ҳама, ба сохти иҷтимоии ҷамъият вобаста аст. Хусусияти худи ташкилоти динӣ, дараҷаи иқтидори иқтисодӣ ва шумораи аъзоёни вай аҳамияти калон дорад.

Оё давлат метавонад давлати ғайридинӣ бошад, агар аксарияти аҳолии он аз дин пайравӣ кунанд. Албатта, агар сиёсат аз дин озод бошад. Давлати демократӣ ҳамон давлатест, ки барои дин ба мисли дигар унсурҳои ҷамъияти граждани ҷойи ҷудо мекунад. Дар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ сиёсат нисбат ба дин ғалат фаҳмида мешуд. В.И. Ленин, ки имрӯз бисёриҳо ӯро сарзаниш менамоянд, дуруст гуфта буд, ки ба ягон дин ва ё мазҳаб эътиқод доштанро манъ кардан мумкин нест, ин беадолатӣ, зӯрварӣ ва ҳатто шармандагӣ мебошад.

Ӯ навишта буд, ки ҳар як шахс ҳуқуқи озодона интихоб намудани дину мазҳаб, эътиқод доштан ба ягон дин (мазҳаб) ё ки иваз кардани онро дорад. Набояд ягон дин (мазҳаб) ҳукмрон бошад.

Дар айни замон ӯ ва ҳаммаслақонаш талаб мекарданд, ки дин аз давлат ҷудо бошад. Мохи январи соли 1918 декрет дар бораи ҷудо кардани дин аз давлат қабул гардид. Пас аз қабули ин декрет аз миёнаи солҳои 20-ум сар карда, қачравӣҳо дар татбиқи ин декрет оғоз ёфт. Сабаби асосӣ он буд, ки дин қурбонии сохти тоталитарӣ ва объекти таъқиби сиёсат гардид.

Қонун иштироки диндоронро дар парламент ва ташкилотҳои сиёсӣ пешбинӣ мекунад. Дар айни замон ташкилотҳои динӣ набояд ба ғаъолияти сиёсӣ иштироқи намуда ёри моддӣ расонанд. Аммо дар амал ташкилот ва гурӯҳҳои диниро шахсони алоҳида ва гурӯҳҳои ҷудогона ба манфиати шахсии худ истифода мебардагӣ шуданд.

Дар моддаи 8 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам таъкид мегардад, ки ҳеҷ мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ, ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф намешавад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар доираи Конститутсия ва қонунҳо таъсис меёбанд ва амал мекунанд. Давлат барои ғаъолияти онҳо имкониятҳои баробар медиҳад.

Бад-ин тариқ, Конститутсия озодии вичдонро ба шахрвандон кафолат дода, инчунин қайд менамояд, ки ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба қорҳои давлатӣ муҳомила карда наметавонанд.

Ғайр аз ин тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ, аз он ҷумла Тоҷикистон, гувоҳӣ медиҳад, дар мамлакатҳои мухталиф дар давраҳои гуногун хизматҳои динӣ, сиёсӣ иттиҳодияҳои сиёсии динӣ пайдо шуда, ба онҳо на танҳо диндорон, балки шахсоне, ки ба ягон дин эътиқод надоранд, шомил мегардиданд ва ба ин ташкилотҳо кӯмак менамуданд, ки дар қорҳои давлатӣ иштирок карда, ҳатто мақсади ба даст овардани ҳокимиятро низ ба миён гузоранд. Дин асоси бисёр ҳаракатҳои миллии гардид. Ба дин, ҳамчун Ҷувва, баҳои баланд дода, болоравии истиқлолияти миллии, қобилияти барқарорсозии фарҳанги миллии, масоили маънавият ва ҳатто ҳалли дигаргуншавии иқтисодии миллиро ба вай алоқаманд мекунад.

Воқеан, ин ба минтақаҳои хос аст, ки дорон урфу одатҳои исломӣ мебошанд. Дар давлатҳои Шарқ дар давраи мустамлика дар мафкураи омма чунбишҳои таърифи истиқлолҳои нақш баста буд. Урфу одатҳои диниро аз ҷиҳати маънавий ва маданӣ ба назар гирифта, гуруҳҳои ёфт мешаванд, ки динро барои ҳудудҳои миллӣ истифода баранд.

Дар натиҷа урфу одатҳои дар ҳақиқат миллӣ ба динӣ иваз гардида, дар шакли миллатчиғӣ инъикос меёбанд. Ғайр аз ин рӯҳониёне, ки намояндаи ин ё он дин ва ташкилотҳои динӣ мебошанд, ба ҷашми омма худро бегуноҳ, ғаришта нишон дода, чун қувваи муҳолифин баромад мекунанд: Онҳо мехоҳанд нишон диҳанд, ки ба тартиботи идоракунанда розӣ нестанд. Аз ҷумла дар давлатҳои ҳамсояи қадими мо Эрон ва Афғонистон ҳамин хусусияти чунбишҳои динӣ ба он оварда расонд, ки таъсири дин ба сиёсат пурзӯр гардид.

Ин таъсиррасонӣ дар мавқеҳои, ки ислом паҳн шудааст, аз ҷумла дар Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон, зиёдтар эҳсос мешавад. Омили исломӣ ба инкишофи ҷамъияти давлатҳои ҷудогона, ба сиёсати ҷаҳонӣ ба тарзи умумӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Далелҳои воқеии ҳолати динро ба назар гирифта, имрӯз ба дин чун ба мафкура ва институти иҷтимоӣ назар кардан лозим аст.

Баъди соҳибистиқлолии давлати тоҷик ба дини ислом, ки дини аксарияти оммаи халқи Тоҷикистон мебошад, ҳамчунин ба як манбаи покизагии ботинӣ, яъне ахлоқи маънавий ва рӯҳӣ муносибат карда мешавад. Вазифаи асосии пуршарафи динҳо, аз ҷумла дини ислом ҳам, ба ташаккули одоби ахлоқ, ҳислатҳои начибии инсонӣ, монанди инсондӯстӣ, раҳму шафқат, дастгирии یتимону бепарасторон, бечораҳолону

дармондагон, меҳнатдӯстӣ, ростқавлӣ ва тозагӣ мусоидат кардан мебошад. Ғайр аз ин диҷи мубини ислом ба сабру таҳаммул, ягонагию ваҳдат, ҳудогоҳии миллӣ, кӯмак мекунад. Зимнан бояд мутазаққир шуд, ки дар ҳолати иҷро накардани вазифаҳои мукаддаси худ дин ҳамчун аслиҳаи сиёсӣ аз тарафи ашхосу гурӯҳҳо, хизбҳои муайян бо мақсади ба даст даровардани ҳокимияти сиёсӣ истифода бурда мешавад. Ҳодисаҳои хунини солҳои 90-ум дар Тоҷикистон бори дигар исбот намуданд, ки дар ҳолати ҳамчун ниқоб барои амалисозии мақсадҳои сиёсӣ истифода кардани дин, он сабаби ҷудоиандозӣ, нооромӣ, зиддиятҳо ва ҷангҳои граждани хоҳад гашт. Дар чунин ҳолат вазъи сиёсии ҷомеа мураккаб гардида, иқтисодиёт рӯ ба харобӣ меорад. Сатҳи зиндагонии мардум паст рафта, иҷтимоиёт ва маънавиёти ҷомеа коста мешавад. Маҳз бо сабабҳои мазкур бар асари ҷангҳои граждани ва зиддиятҳои қавмӣ аз нигоҳи дину мазҳаб ҳоло аз 50 млн. фирориён 30 миллионшон гурезаҳои мусулмон мебошанд⁶⁸.

Аз ин рӯ, Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмонов оид ба ин масъала ақидаи худро баён намуда, дар суҳанронияш дар назди аҳли ҷамоатчиғии шаҳри Душанбе чунин изҳор кард: Мо тарафдори ақидаи солими динӣ буда, ба инкишофи мафкураи сулҳпарварона ва раванди осоиштаи дини мубини ислом мусоидат менамоем. Ҳамзамон намегузорем, ки ақидаҳои ифротӣ ва ҷудоиандозӣ дар қадом ҷомаи идеологӣ ва мафкураи диние, ки набошад, ба сари мардуми мо зӯран бор карда шавад. Зеро таҷрибаи давлатдории ҷаҳони мутамаддин гувоҳӣ медиҳад, ки то кунун дар ягон кишвари мусулмонии олам ақидаи

⁶⁸ Ниг.: Ҷумҳурият, 21 феввали соли 1998.

ифротӣ ба тинчию осудагӣ ва оромии мамлакат бурда нарасонидааст.

Кӯшишҳои ифротгарӣ оқибат меваи талхи носозӣ, ҷангу ҷидол ва парокандагиро ба бор меорад⁶⁹.

Бояд гуфт, ки дини мубини ислом ҷун соири динҳои ҷаҳонӣ ба талаботу меъёрҳои ҷамъияти демократӣ муҳолифат намекунад, балки барои озодона ба қадом дину мазҳаб боварию эътиқод доштани одамон шароит фароҳам меорад. Бинобар ин яке аз талаботҳои ҷамъияти демократӣ, ки дин озодона вазифаи асосии хушро бояд адо намояд, ин аст, ки ҳеҷ кас ақидаю эътиқод ва тарзи зиндагонии худро ҳуқуқи зӯран ҷорӣ кардан надорад. Фаъолияти сиёсии масҷидҳо ва дигар ташкилотҳои диниву сиёсии мусулмонро бевосита таҳлил бояд кард. Ин гуна таҳлил ба моҳияти дин ва сиёсат бояд равшанӣ андозад. Ин масъалаҳо манфиати муносибатҳои диниро бо таърихи давлату халқҳо, ки ба наздикӣ истиқлолияти сиёсӣ ба даст овардаанд аз асорати ҳукмронии болоӣ озод гаштаанд, аз ҷумла манфиати давлатҳои ба мо ҳамсои Эрону Афғонистонро ифода мекунанд.

Дар ин мамлакатҳо манфиати ҳаракатҳои динӣ ва мавқеи дин дар муборизаи ғоявӣ сиёсӣ дорои як маънӣ нестанд.

Бад-ин қувваҳои мухталифи иҷтимоӣ бо мақсадҳои гуногуни сиёсӣ рӯ меоварад. Бинобар ҳамин ҳам ба ҷараёнҳои ғоявӣ сиёсӣ ва ҷамъиятии ҳозиразамон, ки дар шаклҳои динӣ баромад мекунанд, махсусан ба ақидаҳои мусулмонони сиёсии ҳозиразамон эҳтиёткорона муносибат бояд кард. Дар замонҳои ҳозира дар ҳаракати исломӣ таносуби қувваҳои

⁶⁹ Ниг.: Ҷумҳурият, 21 феврал соли 1998.

синфӣ ва дараҷаи фаъолиятнокии сиёсии омма дар давлатҳои ҷудогонаи Осиё ва Африка бевосита инъикос меёбад. Ин ҳаракатҳо якҷанд ҷараёнҳои гуногуншаклро созида, сиёсиро аз ҳаракатҳои иртиҷоӣ сар карда то ҳаракатҳои тараққиҷохонаи милливу озодихона муттаҳид месозанд. Ҳаракатҳои сиёсии мусулмонии ҳозиразамон таркибан гуногун буда, онҳо ба ҷумҳуриҳои собиқи шӯравии Осиёи Марказӣ, Моварои Кавказ, Қазокистон таъсир мерасонанд, барои ҳамин ҳам ба мавқеи онҳо дар ҷараёни инқишофи иқтисодӣ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир кардан лозим аст.

Бинобар муҳимии таносуби иҷтимоӣ ва моҳияти милли ҳаракатҳои сиёсии ҳозиразамон дар шакли мафкураи динӣ таҷассум ёфтаанд. Барои ҳаматарафа муоина кардани ин масъалаҳо ба динҳои гуногун, ба манотиқи мухталифи рӯи замин муносибати махсус бояд кард.

Бояд мундариҷаи мафкураи динӣ, мазҳабҳои гуногун, таълимоти онҳо, усулу равияҳои динӣ ва ғояҳои фалсафии онҳо ҳаматарафа таҳлил шаванд.

Дар навбати худ бояд он усулҳои бозсозии таълимоти анъанавии динро ба назар гирифт, ки имрӯз идеологҳои дин бо таълимоти илми табиатшиносӣ ва инқилоби илмиву техникӣ ҳамоханг месозанд. Дар вақтҳои охир таъсири дини ислом ба ҷараёни инқишофи ҷамъиятии давлатҳое, ки дар онҳо ислом аз рӯи анъана ҷорӣ шудааст, пурзӯр гардид.

Сабаби пурзӯршавии таъсири ислом ба ҳаёти сиёсӣ дар он аст, ки дунёи ислом 800 млн. нафар аҳолиро дар бар мегирад. Онҳо дар 35 давлати дунё зиндагӣ мекунанд ва ақаллиятро ташкил медиҳанд.

Дар 18 давлате, ки мусулмонон зиндагӣ мекунанд, шумораи мусулмонон нисбатан камтар мебо-

шад. Дар якчанд давлатҳо ислом ҳамчун дини давлатӣ эътироф гардидааст (Эрон, Покистон, Афғонистон, Туркия ва ғайраҳо). Ғайр аз ин 14 аср боз ислом ба ҳаёти ҷамъиятии мусулмонон ғайридаҳлат менамояд. Дарачаи диндорӣ аҳоли дар давлатҳои исломӣ таърихан хеле баланд мебошад. Ислом ба мисли дигар динҳо ба муносибатҳои оилавӣ ва ҷамъиятӣ таъсир расонида, анъанаҳои гузаштаре нигоҳ медорад. Дар айни замон хусусияти ҳосил ислом дар он аст, ки дар китоби муқаддаси Қуръон ва маҷмӯаи қонунҳои мусулмонӣ - Шариат қоидаҳои ҷойдоранд, ки ахлоқи ҳақиқии инсониро на танҳо дар оила ва ҷамъият, балки дар ҳаёти иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ низ танзим менамоянд.

Таъсири ислом ба вазъияти як қатор мамлакатҳои Осиё ва Африка вобаста ба шароитҳои таърихӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар тараққиёти ҷамъиятӣ рух доданд ва рух медиҳанд, ифода меёбад. Мамлакатҳои аҳолиашон мусулмон дар давоми солҳои зиёд дар зери мустамликаҳои империалистон буданд. Намояндагони мустамликадорон дар шахси сарбозон, соҳибкорон, роҳбарони корхонаҳо асосан ба дигар дин эътиқод доштанд. Барои озод гардидан аз мустамликаҳои хориҷӣ шароит тақозо мекард, ки ба дин, ба шиорҳои динӣ рӯ оваранд. Натиҷаи ин кор ду ҳел буд: аввалан, ҷараёни воқеии болоравии роҳҳои зиддиимпериалистӣ ба ҳаракати иттиҳоди исломӣ мегузарад, аз дигар тараф, унсурҳои динии умумияти исломӣ ба муносибатҳои интернационалиси синфӣ барои ҳалли масъалаҳои миллии озодихоҳӣ зид меостад. Ба инқилоби солҳои 1978-1979, ки инқилоби исломии Эрон ном гирифтааст, мисол шуда метавонад. Дар ин ҷо омили исломӣ дар марҳалаи якуми инқилоб ба равиҳои зиддишӯхӣ ва зиддиимпериали-

листі мусоидат карда тавонист. Дар натиҷа тахти шохӣ сарнагун ва таъсири як қатор ҳукмронони ИМА, ки ба корҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятии Эрон бевосита даҳлат мекарданд, аз байн рафт.

Дар натиҷаи инқилоби солҳои 1978-1979 дар Эрон якҷояшавии сиёсат ва дини ислом, аз ҷумла миллатчигӣ ва ислом воқеъ шуд ва дар ин ҷараён зиёиёни Эрон нақши равшан доштанд. Ашрофони миллӣ дар Эрон ба мисли ашрофони дигар мамлакатҳои мусулмонии Шарқ таъсири азнавсозӣ ва гарбикунонӣ аз анъанаҳои бойи миллӣ дур шуда, бӯҳрони сахтро аз сар мегузаронанд. Табақаҳои бештари омма, хусусан нимпролетарҳо ва табақаҳои майдабуржуазӣ на сотсиализмро, ки хилофи капитализм буд ва на идеологияи инқилобиву демократии ба сотсиализм моилро қабул карда тавонистанд. Бинобар ҳамин, ин гуна шахсонро ислом, ки дорои идеалҳои адолатхоҳонаи иҷтимоӣ ва баробарӣ буд, ба худ ҷалб мекард. Ҳамаи ин барои фаъолияти ташкилотҳои сиёсӣ мусулмонони гуногун, хусусан рӯҳониёни шиапараст шароити мусоид фароҳам овард.

Дар ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, ки ислом ба ду равияи асосӣ ҷудо мешавад: шиаҳо, ки ҳамагӣ 10 фоиз ва сунниҳо, ки 90 фоизи мусулмононро ташкил медиҳанд. Хусусияти шиаҳо ҳамчун равия дар ислом он аст, ки онҳо ҳаққонияти ҳаёти дунявиро мувоҳида намуда, онро муваққатӣ мешуморанд. Шароитҳои фароҳамомада ба рӯҳониёни шиа имконият дод, ки дар рафти инқилоби солҳои 1978-1979 ҷабҳаи на танҳо васеи зиддишоҳӣ, зиддиимпериалистӣ ва зиддишӯравӣ ташкил кунанд, балки инқилоби исломиро дар мамлакат барпо намоянд. Барқароршавии ҷумҳурии исломӣ дар Эрон дар охириҳои солҳои 70-

ум ба он оварда расонд, ки таъсири ислом ба чараёнҳои сиёсии давлатҳои Шарқи Наздику Миёна пурзӯр гардид. Ин таъсиррасонӣ хусусияти ихтиёри дошта, гоҳ авҷ мегирифт ва гоҳ суст мешуд. Сарфи назар аз ҳамаи ин устувориҳои нисбии таъсири дин ба ҳаёти ҷамъиятии давлатҳои Шарқ нигоҳ дошта шуд.

Хусусиятҳои умумиро ба назар гирифта, гуфтани мумкин аст, ки баъди истиклол ба даст овардан бисёр давлатҳои озодихоҳ ба таҳаюлот роҳ дода, дар бораи барқароркунии ҷамъиятҳои мустамликавӣ ё ниммустамликавии модели гарбӣ орзу мекарданд. Аммо, тараққиёти ниҳоят суст ва гусастани алоқаҳо дар байни ғуруҳи давлатҳои мутараққӣ бо давлатҳои тараққиёбанда ба беасос ё ҳаёли будани ин орзуҳо далел шуда метавонад. Ғайр аз ин пуч будани умедҳо дар тамоюл ба сотсиализм низ зоҳир гардид. Охири сабабҳои дохилӣ, мисли вучуд надоштани заминаҳои моддӣ, камшуморӣ ва иттиҳоди заифи синфи коргар дар баробари душвориҳои гузариши ғайрикапиталистӣ ба сотсиализм, ақибнишинии ғайриихтиёрӣ дар роҳҳои пурпечуб, рӯҳафтодагии мардуми баъзе кишварҳо ба миён овард.

Дар натиҷа он мамлакатҳои озодшуда, ки роҳи тараққиёти капиталистиро ихтиёр карда буданд ва баъзе мамлакиҳои сотсиалистӣ ба душвориҳои даврангузариш рӯ ба рӯ гардида, ҳар чӣ бештар диққати хешро сарфи ҷустуҷӯи роҳи сеюм карданд, ки таъсири ҷамъиятро бо роҳи мусулмонӣ алоқаманд месозад. Ташкили Ҷумҳурии Исломии Эрон дар миқёси байналхалқӣ ҳаракати исломиро таҳриқ бахшид ва Туркия, баъзе музофотҳои Ҳиндустон, Покистон ва ғайраҳо мавриди таъсир қарор гирифтанд. Аз лиҳози идеологӣ он, пеш аз ҳама, дар шакли тарғиби ақидаҳои империалистии нав зоҳир гардид,

ки асосашро ягонагии тамоми мусулмонон, новобаста аз миллат ва тафовутҳои иҷтимоӣ ташкил ме-
диханд.

PDF Compressor Free Version

Ақидани ҳамбастагиро ягонагии исломӣ дар байни мусулмонони собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ ва собиқ Ҷумҳурии Демократии Афғонистон тарафдорони зиёде пайдо кард. Агарчи нисбат ба шиори Ҷумҳурии Исломии Эрон оид ба экспорти инқилоби исломӣ роҳбарони давлатҳои мусулмони равиҷи сунӣ, хусусан, давлатҳои ҳокимияти мутлақ ва давлатҳое, ки ба ИМА, Арабистони Саудӣ, Покистон, инчунин бо собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (Ироқ) робитаи мустақкам доштанд, муносибати эҳтиёткорона ва баъзан душманона зоҳир менамуданд.

Дар миёнаи солҳои 80-ум давраи бозсозӣ дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, огози аз нав дида баромадани сиёсати хориҷии давлат ва баровардани кӯшуни шӯравӣ аз Афғонистон раванди дуршавии давлатро аз арзишҳои Шарқи коммунистӣ тезонд. Назари халқи афғон сӯи Шарқи исломӣ шуд. Бинобар ин раванди муттаҳидии нахзатҳои гуногуни сиёсӣ ва гурӯҳҳо барои барпо намудани давлати исломӣ як ҳодисаи табиӣ гардид. Пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва лагери сотсиалистӣ, бӯхрони сиёсӣ, иҷтимоӣю иқтисодӣ тамоюли исломикунории Афғонистонро ба миён овард. Дин тартибдихандаи яке аз рухҳои асосии сиёсати давлатӣ дар мамлакат гардид. Робитаҳои ҳамкориҳои дучонибаи ҳокимияти давлатӣ ва дин дар шароити ҷангҳои дохилӣ хеле мураккаб ва ихтилофнок шуданд. Нақши дин ва рӯҳониёни мусулмон дар ҷараёни инкишофи ҷамъият афзун шуд, ки натиҷаи он таъсиси давлати исломӣ дар Афғонистон гардид.

Зери таъсири Ҷумҳурии Исломии Эрон, инчунин ҳаракати исломӣ дар Афғонистон барои авҷи

рӯхияи динӣ дар ҷумҳуриҳои мусулмоннишини собиқ давлати Шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон вазъияти мусоид ба вучуд омад. Давлат роҳи демократикунони чамъиятро пеш гирифта, намоёндагони рӯхониёнро барои иштирок дар ҳалли масъалаҳои сиёсии ҷумҳурӣ ҷалб намуд. Ҳукумати ҷумҳурӣ ба ҳолати масҷидҳо таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир кард, ки дар натиҷа шумораи онҳо хеле афзуд.

Ба усули маълумоти динӣ ва зарурати ташкили мадрасаҳо бо мақсади омӯзиши Қуръон ва қонунҳои Шариат аҳамияти калон дода мешуд. Аз тарафи дигар, ҳукумат хоҳиш надошт, ки дар байни омма нуфузи рӯхониён афзун гардад. Аз ҳамин сабаб ҳукумат саъй мекард, ки ин авомилро таҳти сиёсати худ қарор диҳад.

Гурӯҳе аз маъруфони рӯхониён, ки дар байни халқ шӯҳрат доштанд ва бо тақозои замон афкори ҷадиди исломии худро ташвиқ мекарданд, ба фаъолияти сиёсӣ ҳавасманд мешуданд. Чунин сиёсат ҳоло ҳам амал мекунад. Ҳукумат ҳам саъю кӯшиш менамуд, ки аз ислом ҳамчун қувваи мутаҳидсозии ҳамаи нерӯҳои сиёсӣ, ки аҳли динро ҳамачониба дастгирӣ мекарданд (ғайр аз ҳизби коммунисти Ҷумҳурии Тоҷикистон), инчунин аз ташкили Ҳизби наҳзати ислом дар ҷумҳурӣ истифода барад.

Дар Тоҷикистон на танҳо исломи сиёсӣ, балки сиёсати исломигардида дида мешуд, ки пешбарандаҳои он ҳаракатҳои чамъиятӣ аз қабиле Растохез, Лаъли Бадахшон, инчунин Ҳизби демократӣ ва Ҳизби наҳзати ислом буданд. Истиклолиятҳои ва демократикунони чамъият дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ асосан дар майлҳои зиддикоммунистӣ зоҳир мегардид. Воқеан, ин ҳеч муаммо нест. Барои ба даст овардани манфиатҳои сиёсии худ ди-

гар динҳоро низ ҳамеша истифода мебаранд ва мебаранд. Ислом аз ин назар, аз хулосаи рӯйдодҳои охир, беш аз дигар динҳо худро ба доираи васеи иҷтимоиву иқтисодӣ ва бӯҳронҳои сиёсӣ мутобикат менамояд.

Пароканда шудани собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ ва ба миён омадани давлатҳои соҳибистиклол тазодҳои гуногунии сиёсӣву иҷтимоиро ба миён овард. Нобаробариҳо дар пешрафти ҷумҳуриҳо, халқҳо, гурӯҳҳои аҳолии рӯи об баромад. Аз ин сабаб бӯҳронҳои иқтисодӣ, тазохуроти сиёсӣ, табаддулотҳои сиёсӣву давлатӣ ҳодисаҳои муқаррарӣ шуданд. Алоқаҳои қавмдорӣ, маҳалчигӣ, мансубият ба ин ё он зодгоҳ ба ташкили афкори сиёсӣ, фаъолияти ҷамъиятҳои сиёсӣ ва рафтори роҳбарон таъсири худро расонд. Аз ин рӯ, ҳаводиси сиёсӣву иҷтимоӣ дар давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар шаклҳои ҳаракатҳои милли-демократӣ ва инчунин ошубҳои милли ва гайрирасмии табақаҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд омад. Мисоли ин истифодаи ислом аз тарафи як гурӯҳи муайяни сиёсатмадорон дар Тоҷикистон шуда метавонад. Дар маҷмӯъ ихтилофҳои сиёсӣву иҷтимоӣ ба шакли маҳалчигӣ сурат гирифт, ки оқибати он ба задуҷӯрдҳои низомӣ дар сатҳи давлатӣ инъикос ёфт ва бо назардошти ҳаводиси Афғонистон метавонист шакли васеи минтақавӣ ва ё байналхалқӣ бигирад.

Дар баробари соҳибистиклолӣ раванди васеи худшиносӣ, аниқтараш миллатчигӣ, хеле авҷ гирифт, ки дар баъзе мавридҳо аз ҳадди ақл мегузашт. Ин раванд барои ҷудо шудани миллатҳои собиқ шӯравӣ ва саҳт рӯ овардани мусулмонон ба оинҳои муқаддаси ислом мусоидат кард. Ба миён омадани омили ҳамзабонӣ, ҳамфарҳангӣ ва ҳаммазҳабии Тоҷикистон бо Эрон, инчунин Афғонистон асоси мувофиқа барои рӯ

овардан ба ҷаҳони исломӣ буд. Накши асосиро дар ин тамоюл ислом бозӣ мекунад, ки натиҷаи он дар арсаи байналхалқӣ дида мешавад.

Бояд тазаққур дод, ки дар худи муҳити ҷамъиятии ҷумҳуриҳои мусулмонии собиқ давлати Шӯравӣ, аз он ҷумла дар Тоҷикистон, як омиле ба миён омад, ки барои авҷ гирифтани рӯҳияи динӣ хеле мусоидат намуд. Ин танҳо ба дин ё тақвияти накши ислом дар сохтори иҷтимоиву сиёсии мардуми мусулмони собиқ давлати Шӯравӣ ва ё барпо шудани сохти исломӣ дар Эрон, ки гуё ба ҷамъият бисёр нақшаҳои нава пешкаш мекард, вобаста нест, балки бо барҳам хӯрдани сохти давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар ин ҷумҳуриҳо як фазои ҳолӣ ба миён омад. Ва дин мекушид, ки ин ҷои холиро пур бикунад. Ба ин пеш аз ҳама ноумедии мардум аз сохти сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодӣ, инчунин nobасомониҳои миллӣ, фарҳангӣ, маҳрумиятҳои маънавӣ, ки тӯли 70 соли ҳокимияти Шӯравӣ ба ҳеҷ натиҷаи умедбахш оварда нарасонд, мусоидат менамояд. Бозсозӣ, ки ба мардум дар сохтори хоҷагиву иқтисодӣ ва раванди ҷадиди зиндагӣ азнавсозӣ ваъда мекард, ҳеҷ натиҷае набахшид. Роҳи дигаргун кардани ҷамъияти сотсиалистӣ дар асоси иқтисоди бозорӣ ва модернизатсияи сармоядорӣ ба намунаи аврупоӣ, инқори сохти сотсиалистӣ дар ҷамоҳири собиқ давлати Шӯравӣ бӯҳрони амиқи иқтисодиро ба вуҷуд овард, оқибати он вазъияти иҷтимоии ин мардумро боз ҳам сангинтар кард. Шакл гирифтани аз сохти саноаткунонии гарбӣ, ки дар назар хеле ҷолиб аст, дар амал барои Ҷумҳурии Тоҷикистони аз лиҳози иқтисодӣ ақибмонда, ки зинаи аграрии ашён хом барои марказ ба ҳисоб мерафт, ғайриимкон буд. Аз ин сабаб, бо кайфияти ба даст овардани истиклолият ва баякборагӣ

инкор кардани сохти коммунистии шӯравӣ рӯхияи инъикосгари ҷустуҷӯи рохҳои ҷадида одилонатари пешрафти иҷтимоиву иқтисодии ҷамъият, ки ба арзишҳои ӯ ва русумҳои миллии хеш таъҷ мекунад, ба вучуд омад.

Роҳи дуруст барои як гурӯҳи муайяни ҷамъият роҳи исломии рафъи мушкилоти иқтисодиву иҷтимоӣ менамуд. Ҷонибдорони ин ақида Ҷумҳурии Исломии Эронро ба сифати намуна мисол меоварданд.

Ноумедӣ аз сохти сотсиалистӣ ва коммунистӣ дар рафти сохтори ҷамъиятӣ зимни барҳамхӯрии ҷамоҳири шӯравӣ ва ба миён омадани ҷанги дохилӣ дар Тоҷикистон ба авҷи худ расид. Яке аз омилҳои шикасти сотсиализм дар собиқ давлатҳои шӯравӣ он буд, ки ҳукуматдорон натавонистанд нобаробарҳои иҷтимоӣ ва ришватхӯриро дар сохторҳои ҳукумат аз байн баранд. Бояд гуфт, ки дар замони бозсозӣ ва баъди ба даст овардани истиқлолият дар давлатҳои собиқ шӯравӣ, хусусан дар Тоҷикистон, ин омилҳо баргараф карда нашуданд, баръакс, дубора авҷ гирифтанд. Аз ин сабаб ҷанги дохилӣ дар Тоҷикистон дар баробари муборизаи байни ноҳияҳо барои ҳокимият, эътирози иҷтимоӣ низ буд, ки аз пастравиҳои иқтисодӣ, ришвахӯрӣ, таҳқири милли ва инсонӣ сарманшаъ мегирифт.

Дар ин шароит рӯ овардани як қисми аҳоли ба дин бо мадади Ҳаракати наҳзати ислом бесабаб набуд. Аз ин лиҳоз дар Тоҷикистон мисли Эрон қисми муайяни аҳоли арзишҳои ҳоси исломиро қабул карданд, ки дар муқобили фарҳанги ҳароби Ғарб ва беҳудоии Шарқ гузошта мешуд. Дар ин роҳ ислом нақши муҳим мебозад ва хоҳад бозид. Зеро он на фақат дин ва ё оину русум, балки хусусиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, фалсафӣ, зарфиятҳои ахлоқӣ,

ичтимой ва психологии худро дорад. Ислом яке аз
рукнҳои асосии зиндагии миллионҳо нафар одамон
мебошад, аз ҳамин сабаб яке аз динҳои пурқув-
ваттарин ва пойдеҳтарин ба шумор меравад, ки онро
наметавон сарфи назар кард. Барҳамхӯрии ҷумҳури-
ҳои собиқ шӯравӣ мафкураи коммунистиро рад кард
ва барҳам зад. Ин соддагист, ки гӯё ҷамъият бидуни
мафкура метавонад арзи вучуд наояд. Ба миён ома-
дани мафкураи наво, ки манфиатҳои ҷамъияти сиёси-
ро фаро мегирад, ҳатмист.

Ислом аз рӯзи пайдоиши худ шиори мафкураи
синфии худро дошт ва ҳамеша таваҷҷӯҳашро ба му-
сулмонони собиқ шӯравӣ равона мекард, на ба сар-
моядории Ғарб, ки ҳарчанд нобаробарии ҳаёт дар он
ҷо бештар ба назар мерасид.

Қисми зиёди рустонишинони Тоҷикистон, ки
асосан камсаводанд, дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ
ва якбора дигар шудани шароити иҷтимоиву иқти-
содӣ дар давраи гузариш, на ба мустақилият таъ-
карданд, балки ба ёрии исломиён шитофтанд, ки дар
байни онҳо оташи зидди коммунистиро меафрӯхтанд
ва роҳи ягонаи ҳалосии худро дар пайдор гардидани
рукнҳои ислом меиданд.

Зимнан, дар ин вазъият на танҳо ашхосе, ки
дар тазохуротҳои зидди давлатӣ баромад мекарданд,
балки аксари мардуми босаводе, ки собиқан шакли
зиндагии аврупоиро доштанд, низ афқору ақидаи
худро дигар карданд. Шиори афзалтар аз кофир, ки
дар тамоми таърихи ислом мавҷуд буд, дар ин ҷо ду-
бора эҳё гашт. Вале ин маҷмӯъ бо маҷмӯи вобастагии
иқтисодӣ аз Россия якҷоя шуд, оқибат ин вобастагӣ
ба пайдоиши рӯҳияҳои соҳибистиклолияти кулӣ ва
зиддирусии як қисми аҳоли оварда расонд.

Дар мисоли Тоҷикистон, як қатор давлатҳои Шарқи Миёна, аз ҷумла Эрону Афғонистон метавон нишон дод, ки истифодаи дин дар сиёсат боиси ҳар гуна натиҷа, лекин аз ҳама, рӯҳияи миллию озодихоҳӣ ва ҳатто хурофотпарастии иртиҷоӣ мегардад.

16. ТОЧКИСТОН БА СУИ ДАВЛАТИ ХУКУҚБУЊЕД, ДЕМОКРАТИ ВА ДУНЯВИ

PDF Compressor Free Version

Ин ки сиёсатшиносӣ якчанд шаклҳои давлатдориро таълим медиҳад. Аз ҷумла шакли монархӣ (шоҳигарӣ), республикавӣ, демократӣ, авторитарӣ, тоталитарӣ, унитарӣ, федеративӣ, конфедеративӣ, парламентӣ, президентӣ, ҳарбӣ-фашистӣ, теократӣ, ҳарбӣ-демократӣ, ҳуқуқбунёд ва ғайраҳо.

Таҷрибаи инкишофи давлату давлатдорӣ дар охири асри ХХ нишон дод, ки шакли нисбатан одилонатар ва баландтарин инкишофи давлат таҷаққули давлати демократию ҳуқуқбунёд мебошад. Албатта, дар бораи давлати ҳуқуқбунёд ақидаю назарияҳои гуногун вучуд доранд. Як гурӯҳ сиёсатшиносон бар он ақидаанд, ки гуё дар давлатҳои собиқ сотсиалистӣ, хусусан давлати Шӯравӣ, аломатҳои ҳуқуқбунёд каманд ё умуман нестанд. Ин шакли давлат мегӯянд онҳо, ба марҳилаи ҳозираи инкишофи ҷамъият хос мебошад. Ё ин ки онҳо давлати собиқ Шӯравиро бо асоси бе асос зери танкид гирифта, исбот кардани мешаванд, ки нишонаҳои давлати ҳуқуқбунёд танҳо пас аз пош хӯрдани давлати Шӯравӣ пайдо шуда истодаанд.

Албатта, чунин ақидаҳо хусусияти нисбӣ доранд. Таърихи давлату давлатдорӣ нишон медиҳад, ки дар ҳар даври замон давлатҳои сохташон гуногун бе системаи муайяни қоидаю қонун ва ғартиботи ҷамъиятӣ фаъолият карда наметавонанд. Меъёр, дараҷа ва риояи қоидаю қонун ва тартибот дар ин давлатҳо гуногунанд. Ин ба бисёр омилҳо вобастагӣ дорад. Пеш аз ҳама ин ҳолат ба режими сиёсии ба он марҳалаи инкишофи давлат хос, вазъ ва сатҳи инкишофи иқтисодиёти мамлакат, дараҷаи шуурнокии ва

муташаккилию масъулиятшиноси омма, сатҳи маданият ва анъанаҳои халқ ва ғайра вобаста аст. Яъне амали ин омилҳо ба сатҳи инкишофи муносибатҳои кулли ҷамъият вобастагӣ дорад.

Пушида нест, ки қонуншиканиҳо, қонунвайронқуниҳо, маҳдуд намудан ё ба инобат нагирифтани ҳуқуқу вазифа ва озодиҳои шахрвандон дар ҳама давру замон, дар ҳар гуна давлатҳо, ҳатто дар демократитарин давлатҳои ҳозираи ҷаҳон вучуд доранд. Аммо муҳим аст, ки ҳамаи ин дар қадом сатҳ ва шакл зоҳир мешавад. Ин нишондиҳандаҳо барои муайян кардани аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд заруранд.

Пеш аз он ки аломату принципҳои давлати ҳуқуқбунёдро баён намоем, бояд гуфт, ки онҳо хусусияти умумӣ доранд. Ҳар як давлат дар муайян кардани роҳи инкишофи худ мустақил аст ва дар баробари ин хусусиятҳои умумӣ бо роҳу усулҳои гуногун, вобаста ба шароитҳои ҳоси ҳамон замон амалӣ мегарданд.

Хусусияти ҳоси давлати ҳуқуқбунёд тамоми протсессҳо - идорақунӣ, роҳбарӣ, батанзимдарориро танҳо дар асоси қонуну қонуният фаро мегирад. Ҳуқуқу озодиҳои ҳамаи шахрвандонро давлат ҳимоя менамояд. Муносибати байни давлат ва шахс танҳо дар асоси Конститутсия сурат мегирад. Дар навбати аввал ҳуқуқҳои шахрвандон меистанд. Яъне тамоми қонуну қонуният ва принципу режими сиёсии давлатӣ ифодагари ҳуқуқу озодиҳои шахс мебошанд. Аломатҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд чунинанд:

- - тақсими мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба шохҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ;
- фарқ намудани функцияю вазифаҳои институтҳои (мақомоти) давлатию ғайридавлатӣ;

- макоми олии конун, дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият;

- назорати пурмасъулӣ ва пурсамарии риояи қонунҳо; PDF Compressor Free Version

- масъулияти пурраи давлат дар назди тамоми шаҳрвандон ва баръакс, баробарии пурраи ҳуқуқҳои тамоми шаҳрвандон ва масъулияти онҳо дар назди давлат;

- макоми олии қонунҳо, риояи бечуну ҷарои онҳо аз тарафи қулли шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ;

- таъмини системаи самараноки тартиботи ҳуқуқӣ аз тарафи мақомоти давлатӣ, ташаккули маданияти сиёсии қулли ҷомеа.

Пас аз пош ҳӯрдани давлати Шӯравӣ Тоҷикистон, ҷун дигар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, 9 сентябри соли 1991 соҳибистиклолии худро эълон намуд. Бояд гуфт, ки имконоти иқтисодӣ, зехнӣ, кадрҳо ва маънавӣ, захираҳои бойи ҷумҳури дар арафаи истиклолият метавонист асоси боз ҳам баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии халқ гардад. Аммо ин ибтидои давраи тақдирсозро мо бо зиддиятҳо ва ҷанги бемаънии худкӯшӣ сар карда хоҷагии халқи ҷумҳуриро харобу ҳаёти садҳо ҳазор одамонро рабудем.

Хушбахтона, мардуми Тоҷикистон аз хатоҳои таърихии худ хулосаи даркорӣ бароварда, роҳро пеш гирифт, ки онро Конститутсияи ҷумҳури муайян намудааст.

Қабули Конститутсия 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раъйпурсии умумӣ дар боби давлату давлатдорӣ тоҷикон бе муболиға давраи нави дурахшони таърихӣ кушод. Конститутсия, пеш аз ҳама, дар асоси меъёрҳои умумибашарӣ, умуминсонӣ (гуманистӣ), ки дар тамоми ҳуҷҷатҳои ташкилотҳои бай-

налмиллалӣ муайян гардидаанд ва мувофиқи хусусиятҳои миллию геополитикии тоҷикистониён қабул карда шудааст.

Мазмуни асосии Конститутсияи ҷумҳурӣ дар моддаи 1-и он ба тариқи зайл ифода гардидааст: Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад⁷⁰. Яъне давлати Тоҷикистон, чун тамоми давлатҳои демократию дунявии ҷаҳон, дар асоси арзишҳои миллии роҳи бунёди давлатеро пеш гирифтааст, ки ҳуқуқу озодиҳои шахсро (инсонро) муқаддас ҳисобида, дӯстию баробарҳуқуқии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф намуда, таҷассумгари адолати иҷтимоӣ бошад.

Халқи Тоҷикистон ҳамчун асоси иҷтимоӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ бо роҳи раёпурсӣ моҳи ноябри соли 1994, ки дар он 2535435 нафар, яъне 94,4 фоизи интиҳобкунандагон иштирок карда, аз он 2352554 ё 87,6 фоизи интиҳобкунандагон барои қабули Конститутсия овоз доданд, тақдирӣ ҳаёти сиёсии худро муайян намуданд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бунёди давлати демократию ҳуқуқбунёд чараҳои дуру дарозро талаб мекунад. Тоҷикистон бошад, дар ин роҳ қадимҳои аввалинро мегузорад. Бояд гуфт, ки огози бунёди чунин ҷамъият барои тоҷикистониён якҷанд мушкилиҳои объективӣю субъективӣ дошт.

Якун, роҳ, усул, восита, дониш, малака ва санъати идоракунии ва роҳбарии давлатро мо дар шафоти соҳибистиклолӣ қариб надоштем, сохтори идоракунии давлатдорӣ мо дар давоми 74 соли

⁷⁰ Ниг.: Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Ирфон, 1994, с. 6.

шӯравӣ дигар хел буд. Албатта, муаллифи ин сатрҳо на аз он сиёсатшиносоне мебошад, ки тамоми таърихҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ маънавии давраи шӯравиро бе асос, яктаърифа нодуруст нишон медедан. Дар ин гуфтаҳо асарҳои эҷоднамудаи муаллиф мебошад. Дар давраи шӯравӣ дар баробари тайёр намудани кадрҳои дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ кадрҳои дастгоҳи давлатӣ ҳизбӣ, яъне идоракуни ва роҳбарикунӣ мақомоти давлатӣ дар Тоҷикистон хеле афзуда буд. Истеъдод ва донишу малакаи онҳо ба сохтори сиёсӣ онвақтаи ҷамъият мувофиқат менамуданд. Аммо аксарияти кадрҳои роҳбарикунандаи онвақта аз лиҳози мустиқлӣ, эҷодкорӣ, истеъдод, ташаббускорию ҷолокии сиёсӣ дипломатӣ камбудии зиёд доштанд. Фикр мекунам, ки дар ҳолати ҳукмронии якҷаҳизбӣ, якидеологӣ ва сиёсати ягона дигар хел шуданаш ҳам амри маҳол буд. Умуман, кадрҳои ҳар як давра зодаи замони худ мебошанд.

Дуҷум, баробари соҳибистиклолиро ба даст даровардани Тоҷикистон ташаккули нави муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ бозаргонӣ шурӯъ шуд, ки ба ин аз ҷиҳати психологӣ мардуми мо тайёр набуд. Гайр аз ин тарзи идоракунии ҷамъият дар ҳолати муносибатҳои бозаргонӣ барои роҳбарон мавҷум буд. Аз ин лиҳоз, ҷамъият ба ҳолати бесарусомонӣ, анархияи мутлақ гирифтанд.

Чунин ҳолатҳо ба мақсад, пешаву ҳадафҳо ва мафкураи қисми нобақори ҷамъият, ки оро номуси миллӣ надорад, яъне ҷинояткорон хеле мувофиқ афтада, ба ақидаю идеалҳои ашхосе, ки тарзи зиндагии онҳо дар асоси идеалҳои сотсиализми гуманистӣ,

на сотсиализми тахрифшуда ташаккул ёфтаанд, мувофиқат намекунад.

Сеюм, тоҷикистониён бе мубориза, ногаҳон ба истиклолият соҳиб гаштанд. Шояд сабаби ба кадри ин муъҷизаи бебаҳо нарасидани баъзе ашхос ҳам дар ҳамин бошад.

Чорум, тоҷикон, истиклолиятро бо ҷанги граждандӣ, худкушӣ сар карданд, ки дар бораи сабабҳо ва оқибатҳои он дар бобҳои пештара гуфта гузаштем. Маҳз ин сабаб ба ҷараёни бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон монеаи асосӣ ҳисоб мешавад.

Илми сиёсат таълим медиҳад, ки давлат ҳамчун унсури асосии системаи сиёсии ҷамъият аз дигар ташкилотҳои сиёсӣ, пеш аз ҳама, бо он фарқ мекунад, ки маҷбурсозӣ ва зӯрварӣ дар асоси қонун дар ҳолатҳои зарурӣ танҳо салоҳияти он мебошад. Алалхусус, мустаҳкам намудани чунин функсияҳои давлат дар марҳилаи ҳозира, вақте ки маданияти сиёсӣ паст мебошад, хеле ҳам зарур аст.

Умуман ҷараёни барпо кардани давлати ҳуқуқбунёд марҳалаҳои гуногунро тай хоҳад намуд, ки ҳар яки он хусусиятҳои тактикийю стратегийи хоси ҳудро дорад. Лекин ҷараёни сохтани давлати ҳуқуқбунёд на бо роҳи суст намудани функсияҳои вазифаҳои давлат, балки баръакс, бо роҳи боз ҳам мустаҳкам кардани онҳо дар асоси қонун сурат мегирад. Маҳз дар чунин ҷараён давлат метавонад яке аз вазифаҳои асосии худ - вазифаи муттаҳидсозӣ, яъне протсессии консолидатсияи миллатро адо намояд. Аз ин ҷиҳат сиёсати пешгирифтаи давлати Тоҷикистон дар охири асри XX бо ташаббуси Президент Эмомалӣ Раҳмонов аз нуқтаи назари қонунҳои сиёсӣ ба рои Тоҷикистон хеле мувофиқ аст. Яъне вазифаи асо-

сии ҳозираи давлати мо ваҳдату ягонагии тамоми тоҷикистониён мебошад. Ва бояд гуфт, ки ин сиёсат маҳз ба пойдорӣ, муташаккилӣ ва эҳёи Тоҷикистон хоҳад овард. Дар чунин ҳолат дар ҷамъият омилҳои амалигардонии пурраи принсипу меъёрҳои давлати демократию ҳуқуқбунёд муҳайё хоҳанд гашт.

Бунёди ҷамъияти демократӣ, дунявӣ ва давлати ҳуқуқбунёд, ки мақсади асосии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон мебошад, тағйирнопазир аст. Роҷеъ ба мазмуну моҳияти ҷамъият дар Конститутсия омадааст: Дар Тоҷикистон ба ҳама гуна бенизомӣ, тарғиб ва амалиёти ҷудоандозӣ, ки ягонагии давлатро халалдор месозад, роҳ дода намешавад... ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равишҳои гуногуни сиёсӣ, мафкуравӣ инкишоф меёбад ва ягон мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ, ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф намешавад.

Ҳамзамон дар Конститутсия таъкид мегардад, ки ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба қорҳои давлатӣ мудохила карда наметавонанд. Дар моддаи 25 Сарқонун чунин гуфта мешавад: Ҳар кас ҳақ дорад муносибати ҳудро ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динеро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд. Худи ҳамин мазмун яке аз хусусиятҳои давлати демократию дунявӣ мебошад.

Дигар хусусияти давлати демократӣ аз он иборат аст, ки фаъолияти ҳама гуна иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгаройӣ, хусумат, зӯрварӣ, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд, манъ аст.

Воқеан, моҳияти давлати ҳуқуқбунёду дунявӣ ҳамдар он аст, ки ҷамъият танҳо дар асоси қонун

идора карда мешавад, зеро худи демократия ҳокимияти қонун аст ва дар назди қонун тамоми шаҳрвандон баробаранд. Қонун дар назди шаҳрвандон талаботи яқини мусозоранд. Дигар хусусияти ҷамъияти демократӣ аз он иборат мебошад, ки омма, ҳамчун асоси ҳокимият, ҳуқуқи дар ҳалли тамоми масъалаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ бевосита ва ё бавосита иштирок кардан дорад. Онҳо ҳуқуқ доранд ба мақомоти гуногуни роҳбарии давлатӣ номзадҳои худро пешбарӣ намоянд. Ва ё худи ҳар фард пешбарӣ ва интихоб гардад. Аз тарафи ҳамагон бояд он чиз ба инобат гирифта ва амалӣ гардонда шавад, ки ҳамаи одамон, новобаста аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мақоми сиёсӣ, вазъи сиёсӣ, маълумот ва молу мулк, дар назди қонун баробаранд ва давлат ин ҳуқуқу озодиҳоро ба тамоми одамон як хел қафолат медиҳад.

Дар ҳаёти воқеӣ мавҷудияти системаи интихоботии комил дар асоси қонун яке аз аломатҳои асосии ҷамъияти демократӣ мебошад. Интихобот ҳамчун воситаи умумии ифодаи ирода, манбаи асосии ҳокимияти оммаи мардум барои ҳалли масъалаҳои муҳимтарини ҷамъият гузаронида мешавад ва дар ҷамъияти демократӣ ҳосияти доимӣ пайдо менамояд. Ҳамаи субъектҳои сиёсат имконияти ба таври озод пешниҳод кардани номзоди худро доранд. Тартиби интихобот бояд имконият надихад, ки қувваҳои сиёсӣ, гурӯҳ ва ё шахсе дар ҷараёни маъракаҳои сиёсӣ мақоми махсус пайдо кунад, бозихи сиёсиро ба қорандозад ва ё натиҷаҳои интихоботро бо роҳҳои ғайриқонунӣ ба фоидаи худ истифода намояд. Дар маъракаи пешазинтихоботӣ ва давраи интихобот набояд ҳеч як ҳизб, ҳатто ҳизби ҳукмрон ва ё қувваи

сиёсии дигар мақоми махсус дошта бошад ва нисбат ба қувваҳои дигар бартарӣ касб намояд.

Албатта, дар ҳаёти воқеии ҷамъият ҳолатҳои зиёде вомехӯранд, ки коидаю меъёрҳои интихобот дар сатҳи гуногун, аз тарафи қувваҳои сиёсӣ гуруҳҳо, шахсони алоҳида риоя карда намешавад. Ҳамаи ин ҳодисаҳо хилофи табиати ҷамъияти демократӣ мебошад.

Бисёр ҳолатҳое ба вучуд меоянд, ки дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон дар рафти маърақаҳои интихоботӣ хизбҳои ҳукмрон ё шахсони мансабдори ҳукуматҳо аз мавқеи худ дар ҳокимият истифода намуда, ба ҷараёни интихобот таъсир мерасонанд. Онҳо инчунин усули инхисорро тавассути ахбори умум истифода карда, ба рафтори омма таъсир мерасонанд, бинобар ин зарурати қабули қоидаҳо ва ё қонунҳои интихоботие пеш меояд, ки чунин амалҳои манфиро истисно намоянд. Чунин қонуну қоидаҳо, махсусан ба фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд диққати зарурӣ диҳанд. Ҳангоми маърақаи интихобот ҳокимият бояд нисбати қувваҳои сиёсӣ ва номзадҳои онҳо мавқеи бетарафиро ишғол кунад.

Яке аз хусусиятҳои ҷамъияти демократӣ аз он иборат мебошад, ки дар он ҳокимият одатан ҳуқуқ, талаботу манфиатҳои шахсони алоҳида ва ё ақаллиятро, ки зидди қонун ё режими сиёсӣ демократӣ нестанд, ҳимоя менамояд. Вақте ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар натиҷаи интихобот, изҳори фикру ақидаи аксарияти мардум ташаққул меёбанд, ханӯз маъноӣ онро надорад, ки демократия таъмин гардида бошад. Ҳукумати демократиро зарур аст, ки манфиатҳои ақаллиятро аз манфиати аксарият, ки хусусияти умумидавлатӣ доранд, ҷудо накунад, онҳоро ҳамчун қисми таркибии ҷомеа ба эътибор гирад ва ба

таъкиб роҳ надихад. Дар акси ҳол интихобот хосияти демократиашро гум мекунад.

Дигар хусусияти давлати демократӣ аз он иборат мебошад, ки дар ҷамъият системаи бисёрҳизбӣ вучуд дошта, ташкилотҳо ва созмонҳои иҷтимоии гуногун имконияти фаъолият карданро доранд. Яъне давлат ва ҷамъияти демократӣ на танҳо қувваҳои сиёсиро, ки давлатро тарафдоранд, балки қувваҳои муҳолифинро низ дар бар мегирад. Давлати демократӣ ба қувваҳои мухталифи сиёсӣ монеъ намешавад. Зеро ин қувваҳо дар навбати худ ифодагари манфиатҳои як қисми ҷамъият, яъне гурӯҳҳои одамони ҳамон давлатанд. Лекин ба як ҷиҳати асосии масъала диққат додан зарур аст, ҳар як қувваи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва оммавӣ фаъолияти худро бояд дар қорҷӯбаи қонунҳои давлат муайян кардааст, гузаронад. Вазифаи мақомоти давлатӣ ҳам аз он иборат мебошад, ки ин протсессҳоро идора намуда, имконият надихад, ки қувваҳои гуногуни сиёсӣ аз доираи тартиботи ҳуқуқӣ берун бароянд. Дар акси ҳол давлат салоҳият дорад мувофиқи қонунҳои мавҷуда қораҳои зарурӣ андешад.

17. САМТҲОИ СИЁСАТИ ДАВЛАТ

1. СИЁСАТИ ИҚТИСОДӢ

PDF Compressor Free Version

Тоҷикистон кишвари кӯҳист. 97 фоизи ҳудуди онро кӯҳхое ташкил медиҳанд, ки дар қарри худ қанданиҳои ғойданокӣ зиёде доранд. Дар муносибатҳои иқтисодӣ тилло, нуқра, сурма, симоб, сурб, руҳ, уран ва дигар элементҳо бештар муҳиманд. Тоҷикистон аз ҳамаи намудҳои ашёи барои сохтмон зарур, чун сангҳои хоро ва мәрмар, аз ашёи хом барои саноати кимиё, аз обҳои зеризаминии минералӣ низ сарватманд аст. Дар дили кӯҳҳои Тоҷикистон воситаҳои гармдихии ангиштсангу кокс, нафту газ мавҷуданд. Масоҳати ҷумҳурӣ 143,1 ҳазор километри мураббаъ буда, дар қисми ҷанубу шарқ бо Давлати Исломии Афғонистон дар масофаи 1030 км ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар масофаи 430 км, дар шимолу ғарб бошад, бо ҷумҳуриҳои Ёзбекистон ва Қирғизистон дар масофаи қариб 1600 км ҳамсарҳад мебошад. Тоҷикистон аз шимол ба ҷануб ба масофаи 350 километр ва аз шарқ ба ғарб ба масофаи 700 километр тӯл кашидааст. То ибтидои соли 1998 аҳолии Тоҷикистон 6 млн. 670 ҳазор нафарро ташкил меод, ки аз он 1643,1 ҳазор нафарашон дар шаҳрҳо ва 4423,5 ҳазори боқимондашон дар деҳот мезистанд. Мутобиқан, Тоҷикистон чун бештари мамӯлики Осиёи Марказӣ ва Африка кишвари хоҷагидорони деҳнишин аст. Хоҷагии асосиаш заминдорист, зичии аҳоли дар як километри мураббаъ 42 касро ташкил медиҳад⁷¹.

⁷¹ Ниш.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг. Душанбе, 1998, с. 71.

Хусусиятҳои табииву ҷуғрофӣ, шароити иқлим, сохтори ҷойгиршавӣ, махсусияти шароити иқтисодӣ, фарқиятҳои иҷтимоиро ба назар гирифта, Тоҷикистонро ба ҳафт минтақаи иҷтимоиву иқтисодӣ ҷудо кардан мумкин аст: Шимол, Зарафшон, Хисор, Вахш, Кӯлоб, Фарм ва ВМКБ. Тахлили фарқиятҳои иҷтимоиву ҳудудӣ нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон минтақаҳои ҷудоғонаи шахрпарастӣ мавҷуданд, аммо минтақакҳое, ки аҳолии деҳотро дар бар мегиранд, бартарӣ доранд. Тахлили муносибатҳои дутарафаи онҳо асоси фаҳмиши равандҳои иқтисодӣ, муносибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоии маҳалҳо мебошад. Дар шароити кишвари мо маҳз шароити табииву иқлимӣ сатҳи инкишофи иқтисодии минтақа, тақсими меҳнат ва махсусгардонии онро муайян мекунад. Масалан, дар ҷое, ки саноат ривоч ёфтааст, саҳми коргарони ихтисоснок баланд аст ва баръакс.

Минтақаи Шимол: ин асосан минтақаи вилояти Ленинобод аст. Тоҷикистони тоинқилобӣ яке аз гӯшаҳои аз ҳама қафмондаи Россияи подшоҳӣ буд. Саноат ва вобаста ба он синфи коргар амалан вучуд надошт. Танҳо минтақаи Шимол, ки бевосита ба ҳайати Россияи подшоҳӣ дохил мешуд, зинаҳои ибтидоии саноатеро, ки бо коркарди пахта, пиллаи кирмак, маҳсулоти боғ алоқаманд буданд, аз сар мегузаронд. Ҳоло ин минтақа минтақаи саноативу аграриест, ки роҳҳои ба андозаи кофӣ инкишофёфтаи оҳан ва хатҳои хавоӣ дорад. Марказҳои асосии саноатии он шахрҳои Хучанд, Қайроқум, Конибодом, Исфара, Ғафуров ва Чкаловск мебошанд. Ин қисматҳои аз ҷиҳати саноатӣ фарҳангӣ тараққикардаи ҷумҳурӣ бо бартарии синфи коргар, зиёиён, ки дар ин гурӯҳ зиёиёни муҳандис афзалият доранд, фарқ

карда меистанд. Зичии аҳоли аз ҳисоби миёнаи чумхурӣ ду баробар зиёд аст, то 1 январи соли 1998 ба як километри мураббаъ 67,9 кас рост меомад.

Дар минтақаи шимолӣ дараҷаи азҳудкунии муҳит ва инкишофи инфраструктура баланд аст. Минтақа хеле гуногунмиллат буда, дар ин ҷо дараҷаи интернационалишавии зиндагӣ назар ба тамоми манотиқи чумхурӣ бештар ба назар мерасад.

Минтақаи Зарафшон: бештар аз 90 фоизи ҳудудаш кӯҳ аст. Қуллаҳои баланди кӯҳӣ ин минтақаро аз минтақаҳои дигари инкишофёфтаи аграрӣ ва саноатии чумхурӣ фарқ мекунанд. Алоқаи нақлиёти заминӣ аз Душанбе ба манотиқи шимолӣ ва Зарафшон дар мавсими тобистон танҳо ба василаи ағбаҳои Анзоб ва Шаҳристон, ки баландиаш ба 3351 ва 3372 метр мерасад, дар мавсимҳои дигар бошад, тавассути Ўзбекистон имкон дорад. Ин ҳолат барқарорӣ алоқаро ниҳоят душвор мегардонад.

Дар ҳудудҳои минтақаи Зарафшон канданиҳои фойданок хеле бисёранд. Дар байни онҳо металлҳои рангаи тилло, нукра, волфрам, уран ва амсоли инҳо, ки ба ҳоҷагии халқ нафъи зиёд меоранд, ҷои асосиро ишғол мекунанд. Захираҳои гидроэнергетикӣ низ дар ин минтақа мавҷуданд. Аз рӯи маълумоти мавҷуда минтақаи Зарафшон аз ҷиҳати миқдори захираи сурма дар тамоми ИДМ дар ҷои аввал меистад.

Аммо дар натиҷаи тақсимои идорӣ ва нодуруст ба роҳ мондани меҳнат, ки дар давраи ҶТтиҳо Шӯравӣ ҷорӣ шуда буд, дар Тоҷикистон, чун заминҳои ашёи хом, танҳо истеҳсоли канданиҳои полиметаллӣ ривҷ дошт. Пас аз инқирози ИҶШС ва соҳибистиклол шудан Чумхурии Тоҷикистон аз чунин тарзи истеҳсолоти иқтисодӣ даст кашид, зеро он барои чумхурӣ манфиатовар набуд. Ва Тоҷикистон ба сох-

тани саноати истихроҷи маъдан ва коркарди металл
огоз намуд. Метавон гуфт, ки дар оянда яке аз
самтҳои асосии пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба
ин соҳа **PDF Compressor Free Version** буд. Пешрафти комплекси
Зарафшон, аз ҷумла ибтидои соли 1996 ба истифода
дода шудани корхонаи истехсоли тилло дар Панҷа-
кент далели ин фикр аст. Миқдори синфи коргар ва
зиёиён дар ин минтақа камшумор аст, қувваи эҷодку-
нандаи хоҷагии қишлоқ бештар буда, 87,7 фоизи
аҳолиро деҳотиён ташкил медиҳанд. Зичии аҳоли на-
зар ба ҳисоби миёнаи ҷумҳурӣ, ки дар як километри
мураббаъ 14,7 касро ташкил медиҳад, камтар мебо-
шад. Мувофиқи дурнамо ҳангоми инкишофи хатҳои
алоқа барои сохтани саноати туризм дар ин минтақа
имкониятҳои калон фароҳам меоянд.

Минтақаи Ҳисор. Ин минтақа барои инкишо-
фи саноат заминаҳои кофии табииву иқтисодӣ дорад.
Дар ин ҷо аксари корхонаҳои саноатӣ ҷой гирифта-
анд, биноан минтақаи саноативу аграрӣ ба ҳисоб ме-
равад. Ҳиссаи синфи коргар ва зиёиён нисбат ба шу-
мораи умумии аҳоли афзалият дорад. Сатҳи маълу-
мот ва маданият, дараҷаи азхудкунии ҳудуд ва ин-
кишофи инфраструктура баланд аст.

Мошинсозӣ, коркарди металл, коркарди ҷӯб,
саноати масолеҳи сохтмон, маҳсулоти пахтагӣ, три-
котажӣ, пойафзолу равангашӣ, коркарди пӯст, шар-
баттайёркунӣ ва сафолбарорӣ аз соҳаҳои маҳсусгар-
донидашудаи ин минтақа мебошанд.

Аз рӯи ҳисоб ва зичии аҳоли (82,4 кас ба 1 ки-
лометри мураббаъ) минтақа дар ҷумҳурӣ ҷои дуюмро
ишғол мекунад. аҳолии шаҳрӣ якҷоя бо шаҳри Ду-
шанбе 42 фоизро ташкил медиҳад.

Минтақаи Вахш. Ба ин минтақа тамоюли аgra-
риву саноатӣ хос буда, ҳиссаи аҳоли дар деҳот зиёд

аст. Аҳолии шаҳр асосан сокинони дирӯзаи дехот мебошанд. Ҳиссаи синфи коргар ва сатҳи маълумоти он нисбат ба минтақаи Шимол ва Ҳисор паст аст. Сарҳади он 11,6 ҳазор километри мураббаъро ташкил медиҳад. Дар ин минтақаи ҷумҳурии аҳолии аз ҳама зичтар ҷойгир мебошад. Ба 1 километри мураббаъ 86,4 кас рост меояд.

Минтақаи Кӯлоб. Ин минтақа асосан аграрӣ мебошад ва дар он истехсолоти хоҷагии дехот мавқеи асосиро ишғол мекунад. Саноат ба таври бояду шояд инкишоф наёфтааст, асосан бо коркарди маҳсулоти хоҷагии дехот алоқаманд мебошад. Қариб 70 фоизи маҳсулоти саноати сабук ба соҳаи пахтадозакунӣ рост меояд.

Аҳолии шаҳр ҳамагӣ 25 фоизро ташкил медиҳад. Соли 1994 умуман ба 1 километри мураббаъ дар вилояти Хатлон 78,8 сокин рост меомад⁷².

Синфи коргар камшумор аст ва он ҳам дар соҳаҳои хоҷагии қишлоқ, азнавкоркунӣ, нақлиёт, алоқаю хизматрасонӣ кор мекунад. Бунёди роҳи охани Кӯргонтелпа - Кӯлоб ба масъалаи инфраструктураи иҷтимоии минтақа таъсири мусбӣ хоҳад расонд.

Минтақаи Фарм . Ин минтақа вобаста ба НБО Роғун дорои дараҷаи баланди захираҳои нерӯи барқ мебошад. Синфи коргар дар ин ҷо кам аст. Бештар аз 91 фоизи аҳолии дар дехот зиндагӣ мекунад. Ба истиснои якчанд корхонаи хусусияти маҳаллидошта, коркарди ҷӯб, дӯзандагӣ ва саноати консервбарорӣ саноат амалан вучуд надорад. Мавҷудияти захираҳои табию мехнатӣ имкон медиҳад, ки дар ин ҷо роҳи

⁷² Ниг.: Народное хозяйство Республики Таджикистан. Душанбе, 1995, с. 38.

экстенсивии тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ чорӣ карда шавад. Баръакси манотиқи дигар, ки соҳаи пахтакорӣ дар хоҷагии деҳот бартарӣ дорад, шароити табииву иқлимии ин минтақа барои инкишофи боғдорӣ, картошкаю тамоқупарварӣ, чорводорию занбуриасалпарварӣ ва зироати галладона хеле мусоид мебошад. Минтақаи Фарм барои ташкили истироҳат ва туризм, хунарҳои мардумии заргарию бадеӣ, инкишофи муассисаҳои хурду миёна, соҳибкорӣ, истеҳсолоти меҳнатталаб аз қабилӣ консервабарорӣ, дӯзандагӣ, насочӣ, корхонаҳои коркарди тамоқу ва масолеҳи сохтмон шароити хеле хуб дорад.

Воқеан, бо ин роҳҳо яке аз масоили асосии иҷтимоиро чун шугли аҳоли, ки дар ин ҷо фоизи аз ҳама ками шугли аҳоли дар хоҷагии халқ аст, ҳал намудан мумкин.

Аҳолии минтақа асосан баромади миллии ягона дорад.

Минтақаи Кӯхистони Бадахшон. Минтақаи пахновари баландкӯҳ (45 фоизи ҳудуди ҷумҳурӣ) маҳсуб мегардад. Аҳолии он аз рӯи ҳисоби 1 январи соли 1998 206,3 ҳазор кас мебошад. Дар ин минтақа зичии аҳоли нисбат ба тамоми ҷумҳурӣ камтар аст, ба 1 километри мураббаъ 3 нафар рост меояд. Минтақа хеле суст аз худ карда мешавад, шароити табииву иқлимии мураккаб дорад, релефи он мухталиф ва аҳолии коршоямаш хеле кам мебошад. Сатҳи инкишофи истеҳсолот назар ба минтақаҳои дигар ниҳоят паст аст. Соли 1998 аҳолии шаҳр 13 фоиз, аҳолии деҳот бошад, 87 фоизро ташкил меод⁷³. Қувваи барқ ба ҳар сари аҳоли нисбати ҳисоби миёнаи ҷумҳурӣ

⁷³ Ниг.: Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993. Душанбе, 1995, с. 38; Таджикистан. Отчет по человеческому развитию. 1998.с.128.

панҷ баробар кам аст. Дар оянда ВМКБ шояд ба минтакаи саноати босуръат инкишофёбандаи чумхурӣ табдил ёбад. Холо дар ин ҷо тавлиди сурб, рух, кальсий, вольфрам, кварте, ашӯи хоми кимиёӣ, ангишт, абрак, санғҳои киматбаҳо, мрамр, масолеҳи гуногуни сохтмон оғоз гардидааст. Табиати бою ноҷорӣ Бадахшон дар ибтидои инкишофи худ қарор дорад. Алалхусус сохтмони роҳи Кӯлоб - Мурғоб - Кӯлма на танҳо ВМКБ-ро бо тамоми минтакаҳои чумхурӣ, балки ин шоҳроҳ Тоҷикистонро бо давлатҳои бузурги Осиё, ба монанди Хитой, Япония ва уқёнуси Ором пайваст менамояд. Дар натиҷа барои Бадахшон имконияти васеи истифодаю қорқарди захираҳои бойи он пайдо мешавад. Ғайр аз ин баробари бунёди ин шоҳроҳ дар ВМКБ индустрияи истироҳат ва туризм, ки яке аз манбаъҳои бебаҳои даромади миллии чумхурӣ ба ҳисоб меравад, инкишоф меёбад. Дар натиҷа масъалаи инфраструктураи иҷтимоии вилоят, ҷун тамоми чумхурӣ, ки дар сатҳи паст қарор дорад, рӯ ба тараққӣ хоҳад ниҳод.

Аҳолии ВМКБ аз тоҷикон ва қабилҳои дигари эронинажодон иборат мешавад. Дехаҳои хурдхурд дар кӯҳҳо парешон ҷой гирифтаанд. Воситаҳои душвори алоқа боиси зиндагии аз ҳам ҷудо, қандашавии робита аз тамоми олам, мавҷудияти хусусиятҳои махсуси тарзи зисти на танҳо аҳолии вилоят, балки дехаҳои ҷудогона гардидаанд. Маданият ба маънии европӣ холо ба ин ҷо роҳ наёфтааст.

Дар ВМКБ санги қиматбаҳои лаъли Бадахшон мавҷуд аст, ки замоне ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Ғарб ҷиҳози занонаи ороиши аз ҳама машҳур буд. Аз ҷиҳати бисёрӣ дар ИДМ ҷои дуҷумро лочварди Бадахшон ишғол мекунад.

Воқеан, месазад хотирнишин созем, ки Тоҷик-истон чанги азиму сахти дохилиро аз сар гузаронид. Бар асари ин чанги ҳонумонсӯз иқтисодиёт ба даҳ-солаҳо ақиб партофта шуд, садҳо ҳамватанонамон шахид гаштанд, ҳазорҳо нафарашон фирорӣ гардиданд, зарари иқтисодӣ ба 7 млрд доллари америкой расид. Ин аст номгуӣ нопурраи оқибатҳои вазнини ин фочиа⁷⁴.

Ин чанги фочиабори дохилӣ ба инфраструктура ва қувваҳои меҳнатӣ саҳт таъсир расонд. Пастшавии истеҳсолот, ки аз соли 1989 оғоз ёфта буд, баъди инқирози Иттиҳоди Шӯравӣ бараъло эҳсос мегардад. Соли 1992 ҳаҷми умумии даромади миллий (аз рӯи маҳсулоти осиеғӣ) 63,4 фоизи ҳаҷми соли 1985-ро ташкил дод⁷⁵. Агарчи чанги дохилӣ, шароити номусоиди обу ҳаво ва обҳезиҳо дар чор соли охир ба пасравии иқтисодиёт таъсири кам нарасонида бошад ҳам сабаби асосии бӯҳрон қанда шудани алоқаҳои иқтисодию хоҷагӣ бо собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ буд.

Шаст фоизи даромади миллий аз ҳисоби маҳсулоти саноатӣ ва 15,4 фоизаш аз ҳисоби хоҷагиҳои дехот мебошад. Пастшавии истеҳсолот дар ин соҳаҳои муҳим боиси заъфи умумии иқтисодиёти Тоҷикистон гардид. Соли 1993 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба ҳар сари аҳоли нисбат ба соли 1985 44,9 фоиз кам шуд⁷⁶. То инқирози Иттиҳоди Шӯравӣ иқтисодии

⁷⁴ Ниг.: Народная газета, 23 сентябри соли 1995.

⁷⁵ Ниг.: Республика Таджикистан. Отчёт по человеческому развитию 1995 г. Кыргызско-Турецкое совместное предприятие. Бишкек, 1995, с. 13.

⁷⁶ Ниг.: Республика Таджикистан. Отчёт по человеческому развитию. 1995 г.

истехсолии саноат аз 70 то 95 фоизро дар бар мегирифт. Имрӯз он камтар аз 30 фоизро ташкил медиҳад⁷⁷.

Дар бораи суръати истеҳсоли молҳои истеъмоли дар ҷумҳурии тайи солҳои 1990-1994 нишондиҳандаҳои ҷадвали зерин маълумот медиҳанд. Сабаби асосии ин пастравӣ гусастани алоқаҳои иқтисодии байни муассисаҳо мебошад. Дар баробари ин ба заъфи истеҳсолот омилҳои дигар низ таъсири худро мерасонанд. Ба ин омилҳо бенизомии сиёсӣ, ҷанги дохилӣ, назорати суст аз болои иқтисодиёт, набудани захираҳои меҳнати баландихтисос барои саноат, рафтани мутахассисони русзабон ва ивази касб кардани аҳоли, қариб тамоман вучуд надоштани муассисаҳои хурду миёнаи истеҳсолкунандаи мол ва хизматрасонӣ, афзоиши ҷинояткорӣ тавассути паҳшавии силоҳу моддаҳои нашъаовар дар байни мардум ва амсоли инҳо дохил мешаванд.

Ҷадвали 1

ПАСТШАВИИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ ИСТЕЪМОЛӢ⁷⁸

СОЛҲО	ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ ИСТЕЪМОЛӢ
1991	98,1
1992	72,1
1993	91,4
1994	53,4

⁷⁷ Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

⁷⁸ Ниг.: Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1992 г., Душанбе, 1993; Социально-экономическом положении Республики Таджикистан за 1994 г., Народная газета, 18 февраля соли 1995.

Баъди чангҳои дохилӣ мувозинати молию пулӣ вайрон шуд ва боиси бекурбшавии ниҳоят сахти пул гардид. Соли 1993 бекурбшавии он ба 1065 Ҷоиз ба-
робар шуд⁷⁹.

PDF Compressor Free Version

Сабаби асосии бекурбшавии пул дар охири соли 1993 маҷрои вуруди аз ҳад зиёди пулҳои русӣ аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя буд. Дар давоми соли 1993 аз сабаби зиёд шудани бекурбшавӣ имконияти фурӯши рубл ба 96 Ҷоиз фурумад⁸⁰. Дар ҳуди ҳамин сол 130,9 млрд. рубл бароварда шуд. Ин маблағ тақрибан ба 20 Ҷоизи маҳсулоти умумии миллӣ баробар аст. Соли 1994 боз 116,6 млрд. рубл, ки 14 Ҷоизи маҳсулоти умумии миллиро ташкил меод, ба муомилот бароварда шуд⁸¹. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, аз сабаби набудани пул, муносибатҳои душвори муомилоти пулии тарафайн ва имконнопазирии баровардани пул ба хориҷи кишвар бӯҳрони пардохта натавони-
стани маблағ идома меёфт.

Аз соли 1992 сар карда касри бучети ҷумҳурӣ меафзояд. Аз ин суръати даромад ва хароҷоти бучети ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад.

Соли 1985 даромади ҷумҳурӣ 1 млрд. 850 млн. сум, хароҷот бошад, 1 млрд. 727 млн. сумро бо таносуби 78 млн. сум, соли 1993 бошад, даромад 170 млрд. 113 млн. рубл, хароҷот 326 млрд. 532 млн. рубро бо таносуби 156 млрд. 419 млн. рубл ташкил кард⁸².

Бояд мутазаққир шуд, ки аз нуқтаи назари ин-
кишофи қувваҳои истеҳсолкунанда Тоҷикистон дар Ҷаёни давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустиқил ҷои

⁷⁹ Ниг.: Республика Таджикистан, с. 19.

⁸⁰ Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

⁸¹ Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

⁸² Ниг.: Республика Таджикистан, с. 19.

охирро ишгол менамояд. Соли 1993 дар саноату сохтмони ҷумҳурӣ ҳамагӣ 18 фоиз ва дар хоҷагии деҳот бошад, 51 фоизи аҳоли кор мекард⁸³.

Барои аз ҷунби вазъияти вазнин иқтисодиёти ҷумҳуриро баровардан Ҳукумати Тоҷикистон якҷанд барномаҳои мушаххасе қабул намуд, ки онҳо ҷавобгӯи муносибатҳои нави иқтисоди бозаргонӣ мебошанд. Аз ҷумла, бо мақсади афзоиши истеҳсоли ғаллаву озука дар ҷумҳурӣ барномаи махсус таҳия ва қабул гардидааст, ки мувофиқи он дар соли 1999 истеҳсоли ғалла дар ҷумҳурӣ бояд ба 800 ҳазор тонна расонида шавад. Ғайр аз ин барномаҳои азхудкунии заминҳои нави вилоятҳои Хатлону Ленинобод, тараққиёти энергетика, соҳаҳои истихроҷ, қорқарди нафту газ ва инкишофи шохроҳҳои нақлиёти ҷумҳурӣ қабул карда шудаанд.

Аз ҷиҳати сарҳад ва дигар омилҳои геополитикӣ ба ҳам қаробату умумият доштани давлатҳои Осиёи Марказӣ бо ҳамсоягони наздики худ Эрон, Афғонистон, Хитой, Покистон, Туркия, Ҳиндустон, Мугулистон имкониятҳои васеи вусъат додани алоқаҳои иқтисодиро фароҳам меоварад. Барои имкониятҳои геополитикиро самаранок истифода бурдан дар шароити ҳозира аз ҳама муҳимаш он аст, ки ин давлатҳо якҷоя бояд ҷунин мавқеи сиёсиро пеш гиранд, ки фарқиятҳои мафкуравию сиёсиву динӣ ба муносибатҳои иқтисодӣ фишор наоваранд. Ғайр аз ин истифодаи дигар омилҳо, шароити захираҳои табиӣю меҳнатӣ барои давлатҳои Осиёи Марказӣ на танҳо аҳамияти минтақавӣ, балки аҳамияти васеи байналхалқӣ низ доранд. Ин омилҳо имконият фароҳам ме-

⁸³ Нӯ.: Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 47.

оваранд, ки онҳо робитаҳои иқтисодиро бо мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, ба монанди ИМА, Англия, Германия, Франсия, Япония, Кореяи Ҷанубӣ ва **PDF Compressor Free Version** раванг диханд.

Дар навбати худ сиёсати пешгирифтаи бисёр мамлакатҳои ҷаҳон нисбати ин давлатҳо гувоҳи он аст, ки тавачҷӯҳои онҳо ба ин кишварҳо рӯз то рӯз меафзояд. Чунин сиёсат, ба андешаи мо, бесабаб нест ва пешомади хуб дорад. Сабаби асосии тавачҷӯи зиёди давлатҳои бузурги ҷаҳон ба мамлакатҳои мустақили Осиёи Марказӣ дар он мебошад, ки дар ин ҷо захираҳои фаровони канданиҳои фойданок, гидроэнергетика, ашёи гуногуни соҳаи кишоварзӣ, қувваи корӣ, шароитҳои бехтарини инкишофи соҳаи туризму истироҳат мавҷуданд. Аз ҳама муҳимаш барои мамлакатҳои тараққиқардаи Европаву Осиё ва Шарқи Наздик - шароитҳои бехтарини геополитикӣ, яъне байни Шимолу Ҷануб, Фарбу Шарк дар ҷорроҳаи Европа ва Осиё ҷойгир будани онҳо мебошад. Бинобар ин давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳоло дар муайян кардани сиёсати иқтисодии худ роҳу усулҳои навро истифода мебаранд. Таҷрибаи 8-солаи соҳибистиклолии ин мамлакатҳо равшан нишон дод, ки танҳо дар натиҷаи дуруст муайян намудани сиёсати иқтисодӣ ҳарчи зудтар мамлакатро аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардан мумкин мегардад.

Дар бораи сиёсати иқтисодии давлати Тоҷикистон байни олимони иқтисодшиноси ҷумҳурӣ ақидаҳои гуногун вучуд дорад. Давлат ҳам барномаи махсуси концепсияи иқтисодии ҷумҳуриро муайян намудааст. Мо мехоҳем, ки роҷеъ ба ҷанбаи иқтисодии сиёсати иқтисодии давлатамон ақидаҳои хешро баён созем.

Тачрибаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла роҳи пешгирифтан
Хитой, ки концепсияи иқтисодии Тоҷикистон қариб
шабеҳи он аст, нишон медиҳад, ки баъди хароб гаш-
тани иқтисодиёти ҷумҳурӣ, алалхусус пас аз ҷанги
гражданӣ модели бехтарини инкишофи иқтисодӣ ба-
роӣ он сиёсати кушодаи иқтисодӣ мебошад. Дар ҷу-
нин ҳолат банқҳои гуногуни давлатҳои хориҷӣ пайдо
мешаванд, ки ба соҳаҳои мухталифи хоҷагӣ маблағ
мегузоранд, қарз медиҳанд, давлат андоз мегирад,
дар асоси техникаю технологияи нав корхонаҳои
ҳархела тавлид меёбанд, одамон бо ҷои кор таъмин
мегарданд, касбҳои навро аз худ менамоянд. Ба хусус
дар Тоҷикистон, ки бо сабабҳои мазкур сафи беко-
рон хеле ҳам афзудаасту он яке аз масъалаҳои муҳим
дар ҷумҳурӣ мебошад. Ин душворӣ бо ҳамин усул
роҳи ҳалли худро меёбад. Дар натиҷаи маблағгузо-
рии банқҳои хориҷӣ корхонаҳои аз қор монда ва нав-
бунёд ба қор даромада, маҳсулот истеҳсол мекунанд
ва бад-ин васила на танҳо бозори дохилро бой ме-
гардонанд, балки ба хориҷи давлат ҳам маҳсулот ме-
бароранд.

Аз ин нуқтаи назар, хусусан дар марҳилаи
ҳозираи давраи гузариш ҷунин сиёсати иқтисодӣ ба-
роӣ иқтисодиёти харобгашта роҳи асосии наҷот ме-
бошад ва дар марҳилаҳои минбаъда омилҳои нашъуна-
моӣ ҷумҳурӣ хоҳад гардид. Ҷунин модели инкишофи
иқтисодиёт, яъне серпахлӯ ва мутамарказ (албатта,
таҳти назорати сахти давлат), ба андешаи мо, ба
марҳалаи ҳозираи гузариш хеле мувофиқ аст. Бигзор
шақлҳои мухталифи моликият инкишоф ёбанд, то ки
байни онҳо рақобати солим пайдо шавад, бигзор
мамлакатҳои дуру наздик дар ҷумҳурӣ корхонаҳои
гуногуни муштарак бунёд намоянд. Ин аст шарти
асосии инкишофи ғаноати миллий, дуруст амал наму-

дани иктисодиёти он, бо ҷои қор таъмин кардани одамон, зиёд шудани маош ва баланд гардидани дараҷаи ихтисосу зиндагии онҳо, афзудани бучети давлат, ки барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, илму маърифат ва фарҳанг имконият медиҳад. Дар маҷмӯъ ҳамаи ин омилҳо ба беҳдошти вазъияти иҷтимоию сиёсии ҷамъият мусоидат менамоянд.

Илми сиёсатшиносӣ меомӯзад, ки иктисодиёти интегратсиякунонидашудаи давлат бо иктисодиёти ҷаҳонӣ гарави асосии соҳибистиклолии сиёсии давлат мебошад, ҷунки иктисодиёти интегратсиякунонидашуда сиёсати байналмиллалиро ба вуҷуд меорад.

Дар ин ҷо ба ёд овардани фикри зерини В.И. Ленин хеле бамаврид аст: Сиёсат ин фишурдаи иқтисодиёт мебошад. Баробари ташаккули фазои нави иқтисодӣ тафаккури нави иқтисодии омма низ ташаккул меёбад. Дар ҷунин давра ин протсессҳо ҳама тарафа мулоҳиза намуда, ба таҷрибаи ҷаҳонӣ назар карда, аз рӯи қонунҳои мантиқӣ ҳолат, хусусиятҳои хос, анъанаҳои миллии истехсолотро ҳамаҷониба ба инобат гирифта, истехсоли иқтисодиро марҳила ба марҳила гузаронидан лозим аст. Аз ин нуқтаи назар таҷрибаи Ҷумҳурии Федеративии Германия, ки баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон сиёсати иқтисодии ба иҷтимоӣ нигаронидашударо пеш гирифта буду дар муддати кӯтоҳ натиҷаҳои дилхоҳ ба даст овард ё таҷрибаи Ҷумҳурии Халқии Хитой ибратомӯз мебошад.

Табиист, ки ҳар як мамлакат дар ҷараёни омӯзишу истифодаи таҷрибаи дигар мамлакатҳо, пеш аз ҳама, шароитҳои воқеиву хусусиятҳои хоси худро ба инобат гирифта, барнома ва концепсияю сиёсати худро дар ин ё он соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ муайян ме-

намојад. Лекин ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки умуман дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва хусусан дар соҳаи иқтисодиёт, сарфи назар аз сохти иҷтимоию иқтисодӣ ё ҳолатҳои мушаххаси таърихӣ, қонуниятҳои принсипҳои вучуд доранд, ки онҳо хусусияти универсалӣ, яъне умумӣ доранд. Агар ба тарзи дигар гӯем, қонуниятҳои умумие вучуд доранд, ки онҳо дар ин ё он ҳолат, дар ин ё он давра замон дар ин ё он шакл амалӣ мегарданд. Яъне, агар мазмуни он қонунҳо хусусияти умумӣ дошта бошад ҳам, дар ҳолатҳои мушаххас бо усулу воситаҳои хос амалӣ мешаванд.

Хусусияти хоси иқтисодиёти ҷумҳуриро, ки дар ҳолати бӯҳрони шадид қарор дорад, ба назар гирифта, дар ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ дар марҳалаи ҳозира барои Тоҷикистон таҷрибаи Хитой ва Ўзбекистонро мувофиқтар мешуморем. Мо таъсири саҳти давлатро ба иқтисодиёт дар назар дорем. Албатта, на ба воситаи усули ҳукмфармоию маъмурӣ, балки бо роҳи бештар ба субъектҳои хоҷагидорӣ додани озодиҳои иқтисодӣ дар шароити гузаштан ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, истифодаи механизмҳои нави иқтисодию ҳуқуқӣ, хеле баланд бардоштани масъулияти қарордиҳандагон дар назди мақомоти давлатӣ ин мақсадҳо имконпазир мешаванд. Азбаски ҷунун механизмиҳои ҳуқуқию иқтисодӣ акнун ташаққул ёфта истодаанд, қисми муайяни кадрҳо ба талаботи усулҳои он ҳанӯз ҷавобгӯ нестанд ва ё сарфаҳм намераванд. Дар аввали давраи гузариш, давлат дар мавридҳои зарурӣ бояд усулҳои саҳти идоракуниро истифода барад. Дар акси ҳол, дар ин давра ба тартиб даровардани иқтисодиёт амри маҳол мегардад. Дар ин сурат иқтисодиёти давлат, пеш аз ҳама, бучети он боз ҳам хароб мешавад, ришвахӯрӣ, ҷинояткорӣ меафзод, намояндагони олами ҷиноят,

рэкет, мафия на танҳо дар иктисодиёт, балки дар сиёсат ҳам торафт мавқеи худро мустаҳкам менамоянд. Дар чунин ҳолат ҳам дар иктисодиёт ва ҳам дар дигар соҳаҳои ҳаёт ҷамъият ба бесарусомонӣ мубтало мегардад.

Барои он ки иктисодиёти давлат ба чунин ҳолат гирифта нашавад, бояд қонунҳои воқеии иқтисодие қабул карда шаванд, ки дар онҳо ҳуқуқҳо, вазифаҳо, масъулиятҳои субъектҳои хоҷагидор аз ҷиҳати ҳуқуқӣ асоснок ва муайян карда шуда бошанд ва субъектҳои онҳоро бечунучаро риоя намоянд. Дар навбати худ барои қабули чунин қонунҳое, ки муҳлифи яқдигар набошанд ё ба хусусиятҳои хоси он марҳала ҷавобгӯ бошанд, мақоми олии қонунгузори давлат бояд дорои мутахассисони олимона бошад. Ва агар қонунҳо дар ҳақиқат замонавӣ ва объективӣ бошанд, амалӣ гардидани онҳоро мақомоти иҷроияи давлат бояд бечунучаро таҳти назорат ва роҳбарӣ гирифта, иҷро ҳатмии онҳоро дар тамоми сатҳҳои ҷамъият талаб намоянд.

Ғайр аз ин бояд гуфт, ки таҷрибаи аксарияти мамлакатҳои тараққиқарда монанди Япония, Германия баъд аз ҷанги дуҷуми ҷаҳон, Кореяи Ҷанубӣ, давлатҳои дар гузаштаи наздик дехотӣ - Таиланд, Сингапур, Малайзия, Хитой ва дигарҳо нишон медиҳад, ки дар навбати аввал маблағгузориҳо ба соҳаи истеҳсолот дар асоси технологияи ҳозиразамон ва баъд маориф, тайёр намудани корҳои баландихтисос сарф намудан мувофиқи мақсад мебошад, на барои сарват ҷамъ намудани ашхоси мансабдору ярокбадаст! Ўҳе дар ҷамъият бояд чунин шароит фароҳам оварда шаванд, ки тамоми намунаҳои сармояи (капиталӣ) ҳориҷу дохилӣ барои инкишофи истеҳсолот дар шаклҳои гуногуни он мусоидат намоянд, ки ин

рафти ислоҳоти саноатикунони чамъиятро тезонида, сафи бекоронро кам намуда, ихтисосҳои гуногунро дар байни омма ташаккул дода, сафи синфи миёнаро **PDE Compressor Free Version** мъиятро аз ҳолати таркишовар ба муътадилӣ мубаддал менамояд.

Дар бораи сиёсати иқтисодии давлат суҳанронда ақидаи худро оид ба иқтисодиёти рӯбаичтимоиёт баён кардани ҳастам. Албатта, мардуми мо, ҳамчун зодан замони худ, ба меъёрҳои замони шӯравӣ одат намудаанд, бинобар ин дар як муддати кӯтоҳ тафаккури онҳоро ба талаботу меъёрҳои муносибатҳои нави чамъиятӣ мувофиқ кунондан душвор аст. Бинобар ин ҳоло ҳам дар тафаккуру рафтори қисми зиёди мардуми мо одатҳои муфтхӯрию меҳнати бемаҳсул, ҳавасманд набудан ба меҳнати пурсамар ҷой доранд.

Бо сабабҳои маълум дараҷаи зиндагии аксарияти мардуми Тоҷикистон хеле паст рафт, аз ин рӯ давлат сиёсати иқтисодии ба иҷтимоиёт нигаронидашударо муайян кард ва сарфи назар аз мушкилиҳои ҳоси давраи гузариш, онро зина ба зина амалӣ мегардонад. Мазмуни асосии сиёсати иқтисодии рӯ ба иҷтимоиёт, пеш аз ҳама иқтисодиёти баробартаксим ё башардӯстона не, балки ташаккули кормандони ҷодок, кордону болаёқат мебошад. Дар ҳолати ташаккули кормандони болаёқате, ки баробари хусусиятҳои мазкур боз ба қори пурмаҳсул ҳам ҳавасманд бошанд, бунёди чунин сохти иқтисодиёт имконпазир мегардад.

Албатта, давлат дар бораи нафакахӯронӣ оилаҳои камбизоат бояд ғамхорӣ намояд. Лекин асоси баланд бардоштани музди коргарон ба ғоидаю самараи меҳнат вобаста бошад. Муносибатҳои нави иқтисодӣ бо мурури замон боиси он мегарданд, ки

одамони аз чихати иқтисодӣ лаёқатманд метавонанд худашонро таъмин кунанд. Инчунин муносибатҳои нави иқтисодӣ ба одамони музди меҳнаташон минималӣ кӯмак расонидан не, балки баланд бардоштани самарай меҳнат ба ташаккули мафкураи нави иқтисодии онҳоро тақозо мекунад. Ба чунин гурӯҳи одамон кӯмак не, балки шароит фароҳам овардан зарур аст, ки ба тарзи нави ҳаёти иқтисодӣ одат карда, худашон кӯшиш намоянд, ки сатҳи зиндагиашонро беҳтар созанд. Чунки ин яке аз талаботҳои муносибатҳои нави иқтисодии бозаргонӣ мебошад. Ба ибораи дигар, онҳо фишангҳои татбиқнамои сиёсати иқтисодӣ мебошанд, ки дар ҳолатҳои гуногун метавонанд раванди иқтисодиро ҳавасманд намоянд ё боздоранд, назорат ва мутобиқ намоянд.

Табиист, ки дар ҳар як давраи гузариш дар раванди ташаккули муносибатҳои нави ҷамъияти ҳамоҳа, қачравӣ ва нуқсонҳо содир мешаванд. Лекин дар ин раванд агар ислоҳот бо шитобкорӣ, бесарусомонӣ, бе таҳлили мулоҳизаи чуқуру ҳаматарафа, яъне бо роҳи инқилобӣ гузаронида шавад, ҳамоҳа қачравӣ ҳамон андоза афзуда, натиҷаи дилхоҳ ба даст нахоҳад омад.

Аз ин рӯ, хусусигардонии умумии моликият ва пайдоиши моликияти хусусӣ дар Тоҷикистон, ба мисли дигар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, якбора боиси инкишофи истехсолот намегардад. Иваз шудани шакли моликият бояд ба барҳам хӯрдани истехсолот оварда нарасонад. Ин протсесс бояд бо роҳи таҳаввулот, марҳила ба марҳила, бомулоҳиза гузаронида шавад. Яъне ҷараёни истехсолот набояд қанда шавад, чунин ҳолат дар протсесси таҳаввулот хусусигардонии моликият ва ташаккули муносибатҳои нави иқтисодиро тақозо мекунад. Ба мардум долани озо-

ди иктисодию ҳукуки интихоб усули эволюсионӣ мебошад. Тарзи умумии маҷбурсозӣ бошад, усули инкилобӣ аст. Яъне тамоми гузаштаро вайронӣ нест кардан не, балки онро дигаргун сохтан ва замонавӣ гардонидан зарур аст. Дар чунин ҳолат процесси истехсолот қатъ нагашта, балки дигаргун мешавад, пурмаҳсулу замонавӣ мегардад. Мисоли равшани ин ақида сиёсати иктисодии пешгирифтаи Ҳукумати Россия дар давраи Е. Примаков шуда метавонад. Ӯ аз ҳатоихою қачравихою ҳафт соли ислоҳоти иқтисодӣ ҳулофа бароварда, ба анархия, бесарусомонӣ ва беадолатии иҷтимоию иқтисодӣ (дар ҳолати ба ҳаёт татбиқшавӣ) хотима гузошт, истехсолоти рӯ ба иҷтимоӣ тахти назорати қатъӣ давалат қарор дод.

Бояд хотирнишон намуд, ки аз сабаби бесарусомонихою ибтидои солҳои 90-ум ва камтаҷрибагии кадрҳо яке аз ҳатоихою қиддии давраи аввали гузариш дар Тоҷикистон низ дар он буд, ки ба тарзи умумӣ (чун ташвиқи ҳаёли) монанди иллюзия тасаввур карда мешуд, ки бо гузаштан ба муносибатҳои бозаргонӣ гӯё ҳама масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба танзим даромада ҳалли ҳудро меёбанд. Як сабаби чунин таассуроти ҳаёли он буд, ки аксарияти мамлакатҳои тараққиқардаи ҳақон барои давлатҳои мустақили роҳи иқтисоди бозаргониро пешанамуда, аз он ҷумла барои Тоҷикистон, муносибатҳои иқтисоди бозорини мутлақо озоди берун аз таъсири давлатро пешниҳоду тарғиб менамуданду дар мамлакатҳои худ онҳо бошад, муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ мутлақо озод нею балки идоракунӣ ва танзими онҳо аз тарафи давлат вучуд доранд. Албатта, таҷрибаи дигар давлатҳоро омӯхтан лозим аст, аммо чи тавре дар бобҳои дигари китоби мазкур гуфтаем, бунёдгари асосии қамъияти нав, аз он ҷумла муносибатҳои

иктисоди бозаргонӣ дар ҳар як давлат танҳо халқи он мебошад, на халқҳои дигар давлатҳо.

Дигар омиле, ки ба ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ мурофӣ мекунад, ин дар тамоми сатҳҳои идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ ба аҳолии талкин намудани мафкураву одатҳои нави хоҷагидорӣ, яъне риояи бечунучарои қонунҳо, принципҳо, меъёрҳо, тартибу интизом ва масъулиятшиносӣ мебошад. Бо қабули амалӣ гардонидани чунин қонунҳо, муайян намудани меъёрҳою принципҳо тадриҷан омма ба чунин тартиботи ҷамъиятӣ одат хоҳад кард. Аз рӯи қонуну талаботҳои умумиҷамъиятӣ зистан яке аз шартҳои асосии ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ мебошад.

II. СИЁСАТИ АГРАРИЙ

Яке аз масъалаҳои муҳими пешрафти иқтисодии ҷумҳурии мо ба роҳҳои инкишофи раванди хочағӣ ва рушди нумӯи деҳот аст.

Аз огози бозсозии горбачёвӣ дар рӯзномаҳои зидди сохти колхозиву совхозӣ муборизаи сахт шуруъ шуд. Ин сохтхоро крепостной ва раису директорашонро помешикҳо (масалан, Известия) меномиданд ва онҳоро сабаби асосии таъминоти нокомили шаҳр аз маҳсулоти озуқа ва кашшокии деҳот меҳисобиданд. Таксими замин ба деҳқонон, табдили замин ба моликияти хусусии онҳо (менавиштанд ҳам, ки хочағии хурди деҳқонӣ давлатро меҳӯронад) пешниҳод карда мешуд, ки гӯё дар ҳар як молик ҳисси хӯҷаинӣ пайдо мешавад ва ӯ ба меҳнати пурсамар оғоз мекунад.

Бо саъю талоши М.С. Горбачёв шиори ҳисси хӯҷаинӣ ва мавқеи ӯ дар истехсолот ба миён гузошта шуд. Зимнан, коргарони японӣ, америкой, немис, ки ба истехсолот ҳеч гуна муносибати соҳибӣ надоранд, аз тамоми коргарони ҷаҳон беҳтар, пурмахсултар меҳнат мекунанд ва маҳсулоти аълосифат медеҳанд. Гап аслан дар сари ҳеч гуна ҳисси хӯҷаинӣ ба истехсолот нест (агарчи мо дар мисоли Япония мебинем, ки чунин муносибат ба меҳнат аҳамияти беш дорад). Дар кишварҳои мутараққии сармоядорӣ маҳсулнокии баланди меҳнат ва сифати хуби маҳсулот ба омилҳои зерин вобаста мебошад:

- ташкили хуби меҳнат;
- қатъиян амалӣ гардонидани принсипи низоми моддии меҳнати поквичдонона;
- истифодаи усулҳои гуногуни муҳити иҷтимоиву психологӣ (истифодаи назария ва амалияи па-

тернализм, муносибатҳои инсонӣ, сармоядории халқӣ, ҷамъиятӣ, шароити фароҳам барои умум ва ғайра) барои расонидани таъсир ба рӯҳия ва ҷаҳонбинии коргарон,

PDF Compressor Free Version

- имкониятҳои таъйиқ овардан ба коргар бо таҳдиди бекорӣ.

Агар колхозу совхозҳоро, ки то андозае аз ҷиҳати техникаӣ мусаллаҳанд, якбора пароканда созем, чӣ мешавад? Яъне ин чунин маънӣ дорад, ки ба меҳнати дастӣ мегузарем ва тафовути маҳсулнокии меҳнати байни хоҷагиҳои ИДМ ва ИМА боз ҳам бештар мегардад. Бинобар ин зина ба зина бо дарназардошти минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ чунин шаклҳои нави хоҷагидориро бояд ташкил намуд, ки дар асоси агротехникаи ҳозиразамон инкишоф ёбанд. Аз тарафи дигар, деҳотиён низ ба чунин шаклҳои меҳнат ва хоҷагидорӣ оҳиста - оҳиста аз лиҳози психологӣ одат хоҳанд кард ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо аз характери натуралӣ ҳарчи характери молӣ низ хоҳад гирифт, дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ рақобатовар хоҳад гашт. Тасодуф нест, ки аз рӯи пурсиши Агентии давлатии омор 54 фоизи деҳқочону коргарони совхозҳо ба моликияти шахсӣ гирифтани заминро қабул медоранд, 21 фоиз тарафдори иҷорагирӣ, 18 фоиз ҷонибдори ҳиссаи худ ва мустақилона дар он меҳнат кардан мебошанд, 14 фоизашон ханӯз мавқеи худро муайян накардаанд.

Дар ин маврид бештар ба сустии колхозу совхозҳои мо истинод мекунам. Модоме ки даҳсолаҳои Зиёди давраи ҳукумати шӯравӣ маҳсулот аз деҳа ба шаҳр кашонда мешуд, аз кучо хоҷагиҳо манфиатнок шуда метавонишанд. Дар мамолики мутараққии сармоядорӣ, баръакс, хоҷагии деҳот аз ҳисоби саноат зиндагӣ мекунад. Дотатсия (ҷудо кардани маб-

лаги иловагӣ аз тарафи давлат) барои хочагии дехот дар кишварҳои бозори умумӣ ҳар сол 60-70 млрд. доллар, (соли 1990 - 86 млрд. доллар), дар ИМА 32-35 млрд. долларро ташкил медиҳад⁸⁴.

PDF Compressor Free Version

Ба ақидаи ҷонибдорони моликияти хусусии замин ва умуман муносибати ғарми коргарон ба меҳнат аз ҳисоби табдил додани онҳо ба ҳӯчаин, моликияти хусусӣ мӯъҷиза меофарад. Моликияти ҷамъиятӣ бошад, ҳеч. Баробари дар ин ё он шакл ба ҳӯчаин табдил ёфтани, ба гумони Горбачёв, одамон якбора хуб кор мекунанд ва дар мамлакат фаровонӣ мешавад.

Масъалаи ҷонибдорони роҳи сармоядорӣ инкишоф то андозае муғлақ аст ва омӯзиши махсусро талаб мекунад. Гап дар сари он аст, ки оё коргар метавонад ҳӯчаини истехсолот бошад? Барои он ки ҳӯчаин бошад, коргар, аввалан, бояд истехсолотро идора кунад. Дуюм, даромади ӯ ба он вобаста мешавад, ки чӣ гуна хочагидорӣ менамояд. Сеюм, дар натиҷаи амалӣ гардидани шартҳои якуму дуюм ӯ рӯҳан худро бояд чун ҳӯчаини истехсолот ҳис кунад.

Ба ҳамаи ин суолҳо танҳо ҷавоби манфӣ додан мумкин аст. Чӣ хел метавонад коргаре, ки 8 соат дар паси дастгоҳ кор мекунад ва аз он дур намешавад, истехсолотро идора намояд? Чӣ гуна ӯ метавонад ба истехсолоти замонавӣ тавассути МЭХ роҳбарӣ кунад? Коргар чӣ будани компютерро намедонад. Дар сурате ки ҷаҳонбинии ӯ бо муҳити тангӣ бригада, участка, дар беҳтарин маврид, бо сеҳ маҳлуд гаштааст, чӣ гуна метавонад истехсолотро идора намояд?

Бо мурури замон давраи автоматозии пурра фаро мерасад, коргар ба ҷои кори худ саҳт вобаста

⁸⁴ Ниг.: Известия, 10 июни соли 1992.

намегардад, сохиби маълумоти миёнаи махсус ё олий мешавад ва ҷаҳонбинии ӯ то зинаи муассисаро дарбар мегирад. Танҳо дар он вақт ӯ дар муҳокимаи қарорҳои ҷамъиятиро мекунад ва ба сарварон фикрҳои танкидиашро мегӯяд. Чунон ки на ҳар калбону ҷамъиятро идора карда метавонад, коргар низ дар амал истехсолотро идора карда наметавонад, бо суҳан истехсолот идора карда намешавад. Гумон мекунам, ки гоҷаи табдили коргар ба хўҷаини истехсолот гайр аз акси садои ёдраскуниҳои М.С. Горбачёв дар бораи якҷаҳочагиҳои шахсӣ чизе дигаре нест.

Ақидаи барҳам додани мусодира бо роҳи демократии идоракунӣ ҳаёли хом ва хилофи таҳлили К.Маркс дар Дағнависи иқтисодӣ - фалсафии соли 1844 мебошад. Мусодира танҳо дар хоҷагии ибтидоии падаршоҳии деҳқонӣ, ки истехсолоти молиро намедонист, вучуд дошт. Баргаштан ба он дар сатҳи замонавии истехсолот гайриимкон аст, ба ҷуз мавриди Агафей, ки аз ҷониби Песков дар муҳити анбӯҳи бешаи даҳсолаҳо бидуни дидани одамони дигар дарёфт гардида буд.

Дуюм, коргарони Япония тамоман хўҷаини истехсолот нестанд.

Сеюм, дар шароити сотсиализм, ба хусус дар давраи гузариш, вақте ки шароити зисти мардум якбора паст мешавад, музди меҳнат аҳамияти махсус касб мекунад; он ду норасоии асосӣ дорад; аввалан ночиз аст, на танҳо ба маънои талаботро қонеъ накардан, инчунин боз ҷиҳати иқтисодӣ низ дорад. Он ба дараҷае ночиз аст, ки меҳнатро ба низом намерорад, пешрафти техникаро бефоида мегардонад, қувваи қорӣ бошад, ниҳоят арзон аст.

Сониян, коргар қариб ба натиҷаи меҳнат алоқаманд нест, махсусан, ба сифати махсулот, хисси

хўчаинӣ он тараф истад! Менечерҳои аксар давлатҳои сармоядорӣ ба дараҷае тавонистанд низоми моддии меҳнатро ташкил нямоянд, ки коргарон аз тахти дил қор мекунад ва ҳатто ба хотир ҳам намеранд, ки онҳо хўчаинанд ё не, бале ҳатто рӯшан медонанд, ки хўчаин нестанд.

Чаҳорум, аслан ба деҳқонон чӣ лозим аст?

Моликияти хусусӣ ба замин ё озодии технологӣ? Дар Россияи подшоҳи деҳқонон ҳамеша алайҳи моликияти хусусӣ баромада, заминро аз они Худо, на аз оғи касе медонистанд. Тибқи мафҳуми моликияти хусусӣ ҳамин чиз фаҳмида мешуд, ки дар шароити моликияти хусусӣ ба замин ҷудошавии буржуазияи майда ба сармоядорону батракҳо ба осонӣ сурат мегирад. Ин майли табиӣ худнигоҳдории миёнаҳолист.

Тасодуфӣ нест, ки яке аз назариётчиёни ҳизби эсерҳо А. Кабаков навишта буд: танҳо чизе хусусӣ шуда метавонад, ки инсон барои он меҳнат сарф карда бошад. Замин, ба ақидаи деҳқон, офаридаи Худо аст, на инсон. Назариётчиӣ дигари эсерҳо А.В. Чянов навишта буд: Барои халқ муҳим он нест, ки замин моликияти ӯ бошад, муҳим он аст, ки ба ӯ имконият диҳанд, ҳалал нарасонанд, то бо боварӣ ва ҷурмахсул меҳнат кунад. Ба вай он чиз муҳим аст, ки замин дар ҷанголи сарватмандон набошад. Воқеан, хангоми хусусигардонӣ замин ба осонӣ аз дасти нодорамтарин ба дасти сарватмандон ҷамъ мешавад⁸⁵.

Деҳқон чӣ дар давраи ҳукуқи крепостной ва чӣ дар муҳити колхозӣ ҳар гуна назариётчиёнеро, ки аз пасаш меистоданд, наменвисандид. Ӯ дар хоҷагии ёрирасонаш кай, чӣ гуна ва чӣ қор қарданро аз ҳеч

⁸⁵ Ниг.: Кабаков А. Правда о земле. М., 1917, с.2.

кас намепурсид. Бинобар ин барои ӯ на моликияти хусусӣ ба замин, балки озодии технологӣ дар меҳнат лозим аст. Яъне, замин бояд фурухта нашавад, балки ҳуқуқи истифодаи замин ба самари он пурра ба зиммаи деҳқон вогузор гардад. Дехотиёни Тоҷикистон маҳз чунин ҳуқуқи озодиро аз сиёсати аграрии давлатамон, ки ба онҳо бо фармонҳои Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмонов 75 ҳазор гектар замин барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дода шудааст, пайдо карда метавонанд. Чунин сиёсат ба шароити табиӣ ва ҷуғрофии кишварамон ва хусусиятҳои психологию тарзи зиндагонии мардуми он мувофиқ мебошад. Аз ин рӯ, дар моддаи 13-Конститутсияи ҷумҳурӣ омадааст: замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноӣ давлат мебошад ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад.

Ва ниҳоят, масъалаи пешрафтаи техникӣ. Ҳар як хоҷагии фермерии навташқил аз давлат техника ва қарз талаб менамояд. Агар вай техникаро гирифта натавонад, маҷбур аст тамоми сол 16-18-соатӣ дастӣ кор кунад. Хоҷагии деҳоти мо аз ҷиҳати таъминоти техникӣ дар сатҳи соли 1913 меистад. Тракторҳои колхозию совхозие, ки дар қитъаҳои хурд ба кор намеравад, занг зада меҳобанд.

Дар чунин шароит роҳи пешгирифтаи хоҷагии деҳот дар Тоҷикистон кадом аст? Рӯшан аст, ки хоҷагии деҳот бо замин алоқаманд мебошад. Намуди Якуми замин - қитъаҳои қалони водихои барои кишоварзӣ тайёр маҳсуб мегардад, ба шарте ки об бошад. Дар ин ҷо муассисаҳои қалони хоҷагидорӣ сохтан бешак аз манфиат ҳолӣ нест. Аммо чунин муассисаҳо ба мисли колхозу совхозҳои имрӯза не, балки

хамчун кооперативҳо бояд сохта шаванд, ки дар онҳо озодии технологӣ бо имкониятҳои хоҷагӣҳои калон вобаста бошад. Дар саноат коргарон идоракуниро дар сатҳи бригадаи участка, сеҳи на он қадар калон сарфаҳм мераванд. Дар хоҷагӣ низ айнан чунин аст. Дар совхоз коргар чӣ будани вазъиятро пурра сарфаҳм наравад ҳам, дар бригадаи тракторӣ тракторчӣ, дар фермаи чорвопарварӣ говчӯш чӣ ходисаҳо шуданашро мефаҳмад. Ана ҳамин гурӯҳ дар асоси ҳисоби пурраи хоҷагӣ метавонад кооперативҳои аввалинро ташкил намояд. Дар ин ҷо дар ҳудуди бригада ва ферма худидоракуни ҷорӣ мешавад, касе ба касе фармон намедихад.

Озодии пурраи технологӣ имконпазир мегардад.

Кооперативҳои нахустин дар кооперативи кооперативҳо муттаҳид мешаванд. Зеро ҳар як бригадан тракторӣ намояндаи худро барои сӯзишворӣ ва равған ба маркази ноҳия намефиристад ё ба ҳар як ферма вобаста кардани як байтор, зоотехник номувофик аст. Дар ҳар як бригада таъин кардани як агроном низ ғоида намедихад. Ғайр аз ин то дехот роҳхоро васеъ намудан, воситаҳои рӯшандиҳӣ гузарондан, биноҳо сохтан лозим аст. Инчунин корҳои умумӣ кам нестанд. Дар ин ҷо кооператив коллективҳои нахустинро идора намекунад, балки ба онҳо хизмат мерасонад.

Вазъи колхозу совхозҳои, ки парвариши чорво машғуланд, низ айнан чунин аст. Дар ин ҷо ҳам хоҷагӣҳои калони типии кооперативи кооперативҳо барпо кардан мумкин аст. Дар қитъаҳои хурд-хурде, ки дар кӯҳҳо ҷой гирифтаанд бо дасти одамон қорам шудаанд ва ба қавле ҳоки онҳоро аз поён ба тоқӣ ва ҳар овардаанд, истифодаи техника имконнопазир мебошад ва беҳтар аст, ки онҳо хусусӣ гардонида

шаванд. Истехсолоти калонҳаҷро ба ҳеҷ ваҷҳ ба дараҷаи қарахтӣ расонидан лозим нест, он дар ҳама ҷо манфиатдор аст. Сохтори минтақаҳои кӯҳӣ ва ҳамвори Тоҷикистон аҳёнан аз ҳам фарқ мекунад.

PDF Compressor Free Version

Инкишофи кадом соҳаи саноат дар деҳоти Тоҷикистон мувофиқи мақсад хоҳад буд, ки боиси садамаи экологӣ нагардад. Маълум аст, ки дар шаҳрҳо сохтани корхонаҳои кимиёӣ, нафтукимиёӣ, коркарди металл, саноати қоғаз, ки ҳаворо саҳт ифлос мекунад, мумкин нест. Ғайр аз ин, саноате бояд бошад, ки истифодаи миқдори зиёди обро талаб накунад. Аввалан, об дар Осиёи Марказӣ чизи заруриву пурарзиш аст. Сониян, оби бисёр ноғузир партови бисёри моеъи истехсолотро бояд тоза кунад ва дар Тоҷикистон ғайр аз Вахш ва Панҷ обе, ки миқдори зиёди партовро бо худ барад, вучуд надорад. Ин бошад, барои хоҷагии деҳоти Осиёи Марказӣ таҳдиди марговар дорад ва боиси ҷанҷоли мо бо ҳамсоягон мегардад.

Ин нишондиҳандаи он аст, ки чунин корхонаҳо набояд сохта шаванд. Пас чӣ бояд кард? Ба андешаи мо, дар Тоҷикистон саноати электрониро ва-сеъ ба роҳ мондан манфиатнок хоҳад буд. Аввалин, дар кӯҳсори ҷумҳурӣ ҳавои тоза бешатр аст, ки барои ин соҳаи саноат ниҳоят муҳим мебошад. Аз тарафи дигар, истехсол ва ҷобачогузори кисмҳои конструкцияҳои электрониро дар деҳоти парокандаи кӯҳӣ ташкил кардан мумкин аст. Чунки кашондани маҳсулоти солони ҳар деҳа дар як мошинаи боркаш имконпазир мебошад. Масъалаи овардани маҳсулоти ҳаҷман хурди ашёи худӣ низ душворӣ надорад. Сеюм ин ки дар саноати электронӣ ҳанӯз меҳнати дастӣ дар ҷобачогузори симҳо ва системаҳои, ки аз ӯҳдааш занҳо низ ба осонӣ мебароянд, зиёд мебошад.

Бекорӣ бошад, дар Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба за-
нон вобастагӣ дорад.

Риштаи дигари саноат, ки дар Тоҷикистон бо-
яд инкишоф дод, шавад, саноати анъанавии хӯрок-
ворӣ мебошад. Аз рӯи маълумотҳои тадқиқоти иҷ-
тимоии мо дар саноати вазнин русзабонҳо, дар са-
ноати сабук тоҷикону ўзбекҳо бештар кор мекунанд.
Ба назари мо, инкишофи мошинсозӣ дар Тоҷикистон
дар даҳсолаи наздик мавқеъ пайдо карда наметаво-
над, чунки барои инкишофи он маблағ, дониш, таҷ-
рибаю малакаи зиёд лозим аст. Дар ин маврид, бе-
шубҳа, ба даст овардани ашёи хом ва то дараҷаи
маҳсулоти ниҳой кор карда баромадани он дар нав-
бати аввал меистад. Дар заминҳои қорами водихои
Тоҷикистон дар хоҷагичо, ки ба парвариши пахта
машғуланд, масалан, агар яке аз онҳо бо маблағи ху-
даш ё якчанд хоҷагӣ заводи пахтатозакунӣ сохта, бо
қувваи қорӣ таъмин кунад, пас хоҷагии дигар ме-
тавонад фабрикаи ресмонресӣ, сеюмӣ - бофандагӣ,
чаҳорумӣ - рангубор ва читбофӣ, панҷумӣ - дӯзан-
дагӣ созад. Дар ин сурат тамоми ноҳия на ба комби-
нати ягонаи истехсоли пахта, балки ба истехсол-
кунандаи тайёри пахтагин табдил меёбад. Дар на-
тиҷа нарх ва арзиши маҳсулот поён меравад, даро-
мади аҳоли меафзояд, бекорӣ бартараф мегардад.
Агар дар сохтани чунин корхонаҳо фирмаҳои хориҷӣ
ҳамдастӣ карда, бо технология ва мошинҳои пеш-
қадам таъмин намоянд, маҳсулот дар бозори ҷаҳонӣ
метавонад рақобат кунад.

Бо ин усул минбаъд дар дехот аз рӯи дигар на-
мудҳои маҳсулоти кишоварзӣ корхонаҳои гуногуни
хурду миёнае бунёд кардан мумкин аст, ки маҳсулоти
тайёр ё нимтайёр бароранд. Имкониёти Тоҷики-
стон дар соҳаи саноати хӯрокворӣ номаҳдуданд. Бо

сабзавоту мева, консервҳои мевагӣ, афшӯраҳо, панир, гӯшти дампухта чумхурӣ метавонад тамоми ИДМ-ро таъмин намояд. Ин намуди истехсолотро дар тамоми деҳоти Тоҷикистон ташкил бояд кард. Аз ин ҷиҳат низ риояи инкишофи комплекси ноҳияҳо шарт ва зарур мебошад. Агар дар ноҳия заводҳои консервбарорӣ мавҷуд бошанд, заводҳои шиша, пӯкаҳо ва тамғаҳо низ бояд сохта шаванд. Рақобатро бо фирмаҳои хориҷӣ, ки ба бозорҳои ИДМ роҳ ёфтаанд, ба назар бояд гирифт. Тоҷикистон метавонад истехсоли нӯшоқиҳои спиртӣю ғайриспиртии аъло-сифатро ба роҳ монанд, чунки дорои меваҳои хушлаззат ва обҳои зулол мебошад.

Инкишофи саноат дар деҳот на танҳо моҳияти ҳоси иқтисодӣ (ба маънои инкишофи қувваҳои истехсолкунанда), балки моҳияти иҷтимоӣю иқтисодӣ низ дорад. Дар шароити имрӯза, ки кӯшиши муҳоҷирати аҳоли аз деҳа ба шаҳр хеле кам аст (танҳо аз сабаби тангии шароити зисти деҳа, сараҳолигии он мардум ба шаҳр мекӯчан) ва саноати шаҳр аз мутахассисони маҳаллӣ таъмин нест, инкишофи саноат дар деҳот аҳамияти калони иҷтимоӣю касб мекунад.

Аввалин, чунонки мо пештар гуфтем, ин роҳи ҳоси осиемиёнагии бартараф кардани тафовути иҷтимоӣю иқтисодии байни шаҳру деҳот мебошад.

Дуввум, инкишофи саноат дар деҳот ба ҳалли масъалаи асосии иҷтимоӣю барҳам додани фоҷиаи асосии Тоҷикистон: бекорӣю оммавӣ, сернуфусии деҳот оварда мерасонад. Дар навбати худ ин ба ҳалли масъалаи занон низ кӯмак мерасонад, чунки дар тамоми ҷамоҳири Осиеи Марказӣ шароити зиндагии занон (нисбат ба занони чумхуриҳои славиянӣ) паст мебошад. Ин чандон ба дину шарият не, балки бештар бо он вобаста аст, ки аксарӣю бекоронро занон

ташкил медиҳанд. Бинобар ин онҳо бештар тайёрхӯр ва аз ҷиҳати иқтисодӣ ба мардҳо вобастаанд. Вобастагии иқтисодӣ бошад, бевосита вобастагии моддӣ ва рӯҳиро ба вуҷуд меорад.

Сеюм, табиати сохти иҷтимоии зиндагии тоҷикону ўзбекон низ тағйир меёбад. Онҳо аз миллатҳои афзалан деҳқон, ба миллатҳои афзалан коргар мубаддал мегарданд. Дар ин маврид, агар дар шаҳр коргарони маҳаллӣ дар иерархияи пасти иҷтимоӣ қарор гиранд, пас дар саноати деҳот онҳо дар зинаи ҳам поёнӣ ва ҳам болоӣ синфи коргари ягона ҳисоб мешаванд. Мутобиқи ин табиати сохтори маишии ҳамаи миллату халқҳои сокини Тоҷикистон баробар шуда, беҳтар гардидани муносибатҳои байни онҳо, барҳамхӯрии вобастагии як миллат аз миллати дигар ба амал хоҳад омад. Давлати дорои хусусияти афзалан майдабуржуазӣ ба давлати афзалан коргарӣ табдил меёбад. Ин дар зиндагонии халқ тағйироти муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ ба шумор меравад.

Чаҳорум, бекорӣ барҳам меҳӯрад ва дар саноат қор қардани қисми асосии сокинони деҳот боиси афзоиши табиӣ даромади аҳоли мегардад. Ин дар марҳалаи ҳозира ва шароити кунунӣ шартӣ аз ҳама муҳим мебошад. Дар навбати худ ин вазъияти рӯҳиву иҷтимоиро ором месозад, шартгузориҳои гуногун, ошӯбу балвоҳо ва ҷанги дохилии навро аз байн мегарад. Ин ба мувозинати даромади шаҳриён ва деҳотиён оварда мерасонад. Фарқиятҳои даромади шаҳриён ва деҳотиён дар ҷадвали зерин оварда шудаанд.

Музди меҳнати моҳона дар саноат ва хоҷагии деҳоти
 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна (рубл)⁸⁶

PDF Compressor Free Version

Соҳа	с. 1992	с. 1993	с. 1994
Саноат	26430	26905	65126
Хоҷагии деҳот	1921	11097	18192

Чунонки мебинем, тафовут дар солҳои охир меафзояд. Ҳамзамон бояд хотирнишон соҳт, ки дар натиҷаи пешрафти саноати деҳот соҳти даромади деҳконон низ тағйир меёбад.

Панҷум, инкишофи саноат дар деҳот ноғузир боиси инкишофи роҳсозӣ ва ҳаракати рӯзмарраи аҳоли мегардад. Маҳдудияти зиндагии деҳкон дар деҳот аз байн меравад. Барои Тоҷикистон ин барҳамхӯрии пурраи он соҳти падаршоҳист, ки то ҷангҳои дохилии солҳои 1992-93 идома дошт.

Ба акидан мо, барои сансатикунонии деҳот зотан вазъияти имрӯзаи деҳаро бояд тағйир дод. Лозим аст, ки инфраструктураи иҷтимоии деҳоти Тоҷикистон ба моҳияти нави саноатии он мутобиқ гардад. Корғари саноати деҳоти замонавӣ дар шароити имрӯза дар ҳар гуна кулбае, ки ягон хел шароити лозимӣ надорад, зистан намехоҳад. Барои вай шароити хуби зист лозим аст, вай роҳи мумфарш, таҳсил дар донишгоҳҳои гуногун ва бисёр дигар шароитҳои зиндагии шахриро орзӯ мекунад. Барои амалӣ намудани ин иқтизоот дар оянда, пеш аз ҳама бояд саноати деҳотро соҳт ва инфраструктураи онро ба куллий инкишоф дод.

⁸⁶ Ниг.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг. Душанбе, 1998, с. 83.

Ин гуфтаҷоро вақте иҷро карда метавонем, ки таълими оммавии деҳотиёро ба касби коргарӣ амалӣ созем, барои идоракунии муассисаҳои нав микдори зарурии мудирандӯну менечерҳо тайёр намоем. Ҳамаи инро аз ҳисоби васеъ ва беҳтар кардани сифати таълим дар омӯзишгоҳҳою донишгоҳҳои миёнаи махсус ва олий, фиристодани мутахассисон барои омӯзиш ба хориҷи ҷумҳурӣ метавонем ба амал баровард.

Чунонки мебинем, саноатикунонии деҳот ба як қатор масъалаҳои марбути ҳамдигар - сохтани корхонаҳои гуногун, аз он ҷумла заводу фабрикаҳо аз ҳисоби маблағгузори сарчашмаҳои хеле мухталиф (аз ҷумлаи хусусӣ, саҳомӣ, хориҷӣ низ), ташкили инфраструктураи саноатӣ, роҳсозӣ, халли масъалаҳои муҳити зист, инкишофи соҳаи таълим ва тайёр кардани мутахассисон вобаста мебошад.

Соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ низ, ки шаклҳои гуногуни хоҷагӣ дорад, дар зинаи ибтидоии инкишофи худ мебошад. Дар ин ҷо ҳам сектори давлатӣ ва гайридавлатӣ вучуд дорад. Хоҷагиҳои иҷоравӣ, кооперативӣ, саҳомӣ, хусусӣ, фермерӣ, ки асосан аз таркиби хоҷагиҳои давлатӣ бармеоянд, бо мурури замон дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ мавқеи муайян пайдо хоҳанд кард.

Албатта, бо роҳи фармонфармойӣ сунъӣ дар муддати кӯтоҳ дар соҳаи кишоварзӣ низ хоҷагиҳои давлатӣ ва коллективиро ба дигар шаклҳо тақсими кардан мумкин аст. Чунин тарзу усул метавонад боиси бесарусомонӣ ва паст рафтани истеҳсолот гардад. Аз ин лиҳоз сиёсати пешгирифти аграрии давлати Тоҷикистон дар марҳалаи ҳозира, ба ақидаи мо, дурӯст аст. Яъне, хоҷагиҳоеро, ки фондаовар нестанд, ба шакли дигар гузарондан лозим. Дар марҳалаи

ҳозира он хоҷагиҳои давлатиеро барҳам додан ва ё тақсим карда ба раванди истехсолот ҳалал расондан мувофиқи матлаб нест, ки дар ҳақиқат протсессии истехсолотро даст накарда, инкишоф медиҳанд, тарзу усулҳои нави замонавии меҳнатро истифода мебаранд, ба муносибатҳои иқтисодӣ бозаргонӣ мутобиқ мегарданд.

Чунонки мегӯянд: мурғи тухмдеҳро куштан аз рӯи тафаккури иқтисодӣ нест. Дар соҳаи кишоварзӣ низ сиёсати эволюсионӣ, яъне дар асоси ба инобат гирифтани хусусиятҳои хоси минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ бидуни катъ гардидани истехсолот шаклҳои нави хоҷагидориро бояд ҷорӣ кард.

Воқеан, таҷрибаи истехсолоти иқтисодии Ҷумҳурии Халқии Хитой барои давлати Тоҷикистон, ки зиёда аз 72 фоизи аҳолиаш дар деҳот зиндагӣ менамояду ин яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёти ҷумҳурӣ мебошад, хеле омӯзанда аст. Яъне, бе саҳву шитобкорӣ, зина ба зина ба шаклҳои нави хоҷагидорӣ гузаштан ба давлати сераҳолитарини ҷаҳон Хитой имконият дод, ки истехсолоташро инкишоф диҳад ва сатҳи зиндагии аҳолиашро хеле баланд бардорад. Яке аз муваффақиятҳои давлати Хитой дар гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ аз он иборат аст, ки вай асоси истифодаи дурусти таҷрибаи гузашта, ҷорӣ кардани шакли усулҳои нави соҳандаву ҷиддӣ иқтисодиёти мамлакатро ба кулӣ дигаргун сохта, ба сатҳи баланд бардошт.

Албатта, давлати Тоҷикистон низ барои тайёр кардани кадрҳои ҳозиразамони кишоварзӣ, аз ҷумла фермерҳо барои таҷрибаомӯзӣ ба мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон мутахассисон мефиристад. Ин хуб аст, лекин дар он сурат натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ки онҳо асосҳои дониши бозаргониро аз худ намуда, таҷри-

баи он мамлакатхоро омӯхта, аз рӯи ақлу заковат тамоми хусусиятҳои миллию истехсолӣ, анъанавию психологӣ ҳар як маҳаллу минтақаро ба назар гирифта, дониши худро ба тарзи догматикӣ, кӯр-кӯрона не, балки эҷодкорона татбиқ намоянд. Ҳатман ба назар бояд гирифт, ки таҷрибаи сохти фермерӣ ва қоршиносӣ дар ИМА ё дигар давлатҳои Ғарб таърихи садсолаҳо дошта, ба сатҳи баланд тараккикарда мебошад ва ба сохту тарзи ҳаёти ҳамон мамлакатҳо мувофиқ аст. Бинобар ин барои яқубора гузафта ба чунин шаклҳои хоҷагидорӣ, ки дар сатҳи баланди муносибатҳои бозаргонӣ қарор доранд, деҳқонони мо имконият надоранд ва аз ӯҳдааш ҳам баромада наметавонанд. Зимнан роҳу восиаҳои расидан ба чунин шаклҳои хоҷагидорӣ дар шароити ҳар як мамлакат гуногун бошад ҳам, мазмуну моҳияти он як аст.

Агар мантиқан ба ин протсесс нигарем, таҷрибаи он давлатҳое, ки дар гузаштаи наздики худ мамлакатҳои аграрӣ буданд, барои мо бештар омӯзанда ва амалишаванда аст. Инҳо, пеш аз ҳама, Хитой, Малайзия, Таиланд ва Кореяи Ҷанубӣ мебошанд. Дар протсесси гузаронидани ислоҳоти аграрӣ инкишофи кишоварзӣ, анъанаю таҷрибаи таърихан ташакулёфтаи халқамон ҳатман бояд ба назар гирифта шавад. Яъне, таҷрибаи бойи қадимаи заминдорӣю зироаткорӣю аҷдодонамонро ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, аз як тараф ва аз тарафи дигар, ба донишу малака, техникаю технологияи ҳозира мутобиқ намудан имкон медиҳад, ки ба чунин шаклҳои хоҷагидорӣ ба минтақаҳои гуногуни иқтисодӣю ҷумҳуриамон хос ноил гардем.

Илми сиёсатшиносӣ таълим медиҳад ва таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки сиёсати яктарафа ҳам

вакт бебако хоҳад буд. Аз ин рӯ, вақте ки сухан дар бораи омӯхтани истифодаи таҷрибаи бехтарини дигар давлатҳо (оид ба ин ё он масъала) меравад, танҳо ба як таҷриба таян кардан ё ба шароит нигоҳ накарда, мавқеи худро муайян намудан ба мақсад мувофиқ нест. Чунки он ҳар қадар таҷрибаи бехтарин бошад ҳам, таҷрибаи дигар давлат аст ва маҷмӯи хусусиятҳои мушаххасу таърихӣ, анъанаҳои миллию давлатии он халқ мебошад. Чунин муносибат ба нусхабардории таҷрибаи бегона оварда мерасонад. Маълум аст, ки нусха ҳеҷ вақт асл шуда наметавонад. Таҷрибаомӯзӣ ҳамон вақт натиҷаи мусбат медиҳад, ки таҷрибаи гуногун омӯхта, синтез карда бо дарназардошти анъанаҳои худ ва сатҳи инкишофи он мамлакат ва дигар хусусиятҳои хоси минтақавӣ, ҷуғрофӣ, милли ва психологӣ ба тариқи доғма не, балки эҷодкорона мутобиқ карда шаванд. Ба ақидаи мо, агар ислоҳоти аграриро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамин мавқеъ гузаронем, натиҷаҳои амалӣ ва дилхоҳ медиҳад. Аз ин рӯ, Тоҷикистон дар гузаронидани ислоҳоти аграрӣ маҳз ҳамин шароитҳоро омӯхта, марҳала ба марҳала татбиқ намуда, дар арсаи байналхалқӣ роҳи хосу устувори худро пайдо хоҳад кард.

III. СИЁСАТИ ИЧТИМОЙ

Сиёсати ичтимоии Ҳукумати шӯравӣ бар гора-ти деҳот аз тарафи шахр асос ёфта буд.

PDF Compressor Free Version

Саноатикунони, азнавбаркарорсозии баъди Чанги Бузурги Ватанӣ, тақвияти иқтисодии ядроии ракетии ИЧШС - асосан аз ҳисоби даромади деҳот амалӣ мешуд. Ҳамаи ин боиси кафомии техникӣ, маишӣ, иқтисодӣ ва ичтимоии деҳот аз шахр мегардид.

Чамъияти шӯравӣ амалан чамъияти синфӣ махсуб намегашт. Синфи коргар ва деҳкони колхозӣ расман дар ҳуччатҳои хизбӣ ва нишондодҳои оморӣ синфҳои ҳақиқӣ ба шумор мерафтанд. Дар амал бошад, колхозҳо давлатӣ буданд ва байни вазъи ичтимоии коргарони совхозу колхозчиён ҳеҷ гуна фарқиате ба назар намерасид.

Дар давраи гузариш дар тамоми мамолики ИДМ синфҳои миёнаҳол, табақаҳо, гурӯҳҳои гуногуни ичтимоӣ пайдо мешаванд, ки онҳо натиҷаи муносибатҳои нави чамъияти ба иқтисоди бозаргонӣ асосёфта мебошанд. Аввалан, инҳо сармоядорони шахр деҳотанд. Дуввум, буржуазияи майда (хунармандони шахр деҳот, фермерҳо, савдогарони хурд). Сеюм, баробари пайдоиши аввалин корхонаҳои сармоядорӣ синфи коргари аз воситаҳои истехсолот маҳрум ба вучуд меояд, ки ногузир барои сармоядорон кор мекунад.

Пас аз чунин таҳлили назариявӣ соҳти имрӯзаи ҷомеаи Тоҷикистонро аз назар мегузаронем. Маъмулан дар бораи он аз рӯи шугли аҳоли ва ҷанбаи даромадҳо сухан рондан ҷоиш аст. Масалан, соли 1992 дар хоҷагии халқи ҷумҳурӣ агар 1 млн. 908 ҳазор коркарда бошад, пас ба афзоиши шумораи аҳоли

нигоҳ накарда, соли 1997 ин рақам ба 1 млн. 775 ҳазор нафар мерасид. Аз ҷумла агар дар саноат соли 1992 250 ҳазор нафар банд бошад, пас соли 1997 ин микдор 156 ҳазор нафарро ташкил меод. Дар хоҷагии кишлоқ, алалхусус хоҷагиҳои шахсӣ бошад, дар ин солҳо шумораи аҳоли хеле меафзояд. Аз 892 ҳазор нафари соли 1992 соли 1997 ба 1 млн. 136 ҳазор мерасад. Ин рақамҳоро бо фоиз ин тавр метавонем ифода намоем: шумораи умумии ашхоси қобили меҳнат дар корхонаҳои давлатӣ - 45,3%, кооперативҳо ва корхонаҳои хурди хусусӣ - 3,4%, хоҷагиҳои наздихавлигӣ ва ғаъолияти инфиродии меҳнатӣ 33,5%, дар колхозҳо, кооперативҳои матлубот 16,6% ва дигар шаклҳои моликият 1,3 фоизи одамон кор мекарданд⁸⁷.

Дар мо сармоядорӣ дар зинаи пасттарин қарор дорад. Он сотсиализми давлатӣ ва хоҷагии шахсии ёрирасонро иваз мекунад. Дар хусуси манбаи даромадҳо аз рӯи нишондоди ҷадвали зерин метавон хулоса баровард⁸⁸.

**Сарчашмаи даромадҳо дар соли 1992 дар
Тоҷикистон (ба ҳисоби фоиз)**

Манбаи даромад	Коргарону хизматӣ	Меҳнатқашони хоҷагии деҳот
1	2	3
Музди меҳнат	71,2	13,5
Пардохти нафақа, ёрдампулӣ, стипендия, дотатсия ва ғайраҳо	10,1	15,0

⁸⁷ Ниг.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с. 84.

⁸⁸ Ниг.: Республика Таджикистан. Отчёт по человеческому развитию 1995. Душанбе, 1995, с. 16.

1	2	3
Қитъа ва полизҳои шахсӣ	9,2	21,3
Манбаъҳои дигар	14,5	13,7
Ҷамъ	100,0	100,0

Манбаъҳои дигар харидуфурӯши кӯчагӣ, сахомии хурд, даромади ҳунармандон ва ғайра мебошад. Бад-ин тарик, таъсири тарзи хоҷагии сармоядорӣ ниҳоят суст, вале амалиёти хоҷагидорӣ майдабуржуазӣ (қитъа ва полизҳои шахсӣ, манбаъҳои дигар) рӯшан намоёнанд. Зотан, дар иқтисодиёти Тоҷикистон тарзи хоҷагидорӣ давлатӣ, кооперативӣ, сахомӣ, хусусии хурду миёна ҳукмронанд.

Аз таҳқиқи синфи коргар оғоз менамоем.

Ҳоло аз байни синфи коргари ягонаи пешина гурӯҳҳои зеринро метавон ҷудо кард:

1. Коргарони муассисаҳои давлатӣ, ҳамзамон соҳибони воситаҳои истеҳсолот ва коргарони кироя.

2. Коргарони муассисаҳои аслии кооперативӣ, иҷоравӣ, халқӣ, ки бевосита соҳибони воситаҳои истеҳсолоти худашон ва идоракунандаи муассиса бевосита ё ба воситаи менечерҳо мебошанд.

3. Коргарони кирояи муассисаҳои бевоситаи сармоядорӣ ва кооперативҳои сохта (аз он ҷумла хориҷӣ ва муштарақ).

Бахусус нишондиҳандаҳои соҳти табақаҳои синфи коргар мароқовар аст. Мо за рӯи нишондодҳои Агентии давлатии омори ҷумҳурӣ дар хусуси баъзе гурӯҳҳои синфи коргари Тоҷикистон⁸⁹ ҳисоботи зеринро тайёр намудем.

⁸⁹ Ниг.: Труд в Таджикистане, с. 38-40.

Ҳисси табақаҳои гуногуни синфи коргари Тоҷикистон
дар ҷиҳати сохтмонӣ (ба ҳисоби фоиз)

Соҳаҳо	Коргарон ва зиндон	Коргарони тахассуси дараҷан олӣ	Коргарони тахассусӣ	Коргарони тахассусашон паст	Коргарони бе тахассус	Ҳамагӣ
Саноат	3,2	20,5	48,4	16,2	11,6	100
Сохтмонӣ	-	16,2	79,2	0,1	4,5	100
Нақлиёти автомобилӣ	-	1,3	94,0	1,1	3,6	100
Савдо ва хуроки мумӯӣ	-	3,2	57,5	5,5	32,0	100

Хусусияти дигари синфи коргари имрӯза дар он аст, ки ҳам дар ИДМ, ҳам дар Тоҷикистон, тамоюли баландшавии роли тавлидии синфи коргар тавас ути пурра гардидани сафҳояш қувват мегирад. Ин синф миқдоран зиёд мегардад ва дар сохтори синфиву иҷтимоии ҷамъият таносуби он меафзояд. Заминаи истехсолиаш торафт васеъ гашта, ҳаياتи он аз ҳисоби аъзоёни оилаҳои коргарӣ бештар пурра мегардад. Ин тамоюл асосан аз аввали солҳои 60-ум оғоз ёфт. Бештар аз 70 фоизи коргарони то 25-сола ҷавонони шаҳрӣ мебошанд, ки тайёрии баланди касбӣ доранд.

Дар ҳаياتи синнусолии коргарон ҷавонону миёнасолон аксариятро ташкил медиҳанд. Сабаби ин, пеш аз ҳама, афзоиши табиӣ (таваллуди) хеле

зиёд мебошад. Гайр аз ин маълум, аст ки аз огози солҳои 70-ум Комплекси истехсолию худудии Ҷануби Тоҷикистон (КИХҶТ) ташкил шуд ва микёси сохтмони саноатӣ, ки қувваҳои нави коргаронро талаб мекард, васеъ гардид.

Баробари ташкили КИХҶТ дар ҳайати синфи коргар тағйирот ба амал омад: он на танҳо аз ҳисоби ҷавонони шахрӣ, ки ба ин объектҳо сафарбар мешуданд, балки аз ҳисоби деҳотиён пурра мегардид.

Инкишофи босуръати сифатӣ ва миқдори синфи коргар дар Тоҷикистон, ки то инкилоб қариб истехсолоти саноатӣ надошт, баъди инкилоб ба рушди соҳаҳои гуногун чун металлургияи ранга, кимиё, энергетика, мошинсозӣ, алоқа, сохтмон, саноати сабуқ, хӯрокворӣ ва амсоли инҳо бо муваффақият мусоидат намуд.

Ҳаминро бояд эҷир кард, ки дар натиҷаи тақсимои меҳнат дар давраи шӯравӣ ва кӯтоҳандешии роҳбарияти давраи шӯравӣ Тоҷикистон асосан чун манбаи ашёи хом боқӣ монд ва саноати мавҷудани чумхурӣ низ аз ҳисоби таҷхизоте, ки аз берун оварда мешуд, кор мекард. Бинобар ин Тоҷикистон барои ба даст овардани ашёи хом, таҷхизот ва маҳсулоти озуқа имрӯз, пас аз пош хӯрдани ИҶШС ва гусастанӣ алоқаҳои иқтисодӣ душворихоӣ зиёдеро аз сар мегузаронад.

Бар замми ин ҳаводиси солҳои охир ба рӯҳияи мардуми русзабон таъсири амиқ раёнд ва шумораи зиёди онҳо аз чумхурӣ кӯч бастанд. Ин ҳодисаҳо низ яке аз сабабҳои дар ҳолати ногувор мондани саноати чумхурӣ гаштаанд.

Албатта, вазъиятро танҳо бо ташкили омӯзишгоҳҳои касбҳои техникаи нав ислоҳ кардан гайриимкон аст. Гап боз дар сари он аст, ки миқдори беҳад

зиёди тоҷикони деҳотӣ забони русиро хуб намедонанд ва барои таълими босифати онҳо тамоми шарту кондахоро ба забони модаринашон омӯзонидан лозим аст. Бешубҳа, худ тайёр кардани мутахассисон, дастурамал ва китобҳо ба забони тоҷикӣ маблағҳои зиёдеро талаб менамояд. Касонеро, ки ихтисосҳои заруриро ба забони тоҷикӣ донанд ва таълим дода тавонанд, дарёфт кардан душвор аст, зеро ҳуди онҳо низ ба забони русӣ таълим гирифтаанд.

Ба назари мо, системаи тайёр намудани мутахассисонро дар ҷумҳурии алоқамандона бо воситаҳои меҳнат бояд ба роҳ монд. Вақте ки шахс дорои тайёрии олиии касбӣ ва маълумоти хуб асту меҳнати одиеро, ки ҳеч гуна маълумоту ихтисосро талаб намекунад, иҷро менамояд, аз касби худ дилсард мегардад.

Барои коргарон масъалаи ҷойивазкунии иҷтимоӣ масъалаи басо муҳим аст.

Ҷойивазкунии иҷтимоӣ гузариши шахс аз як умумияти иҷтимоӣ ба дигараш мебошад. Ҷойивазкунии иҷтимоии байнинаслӣ (кӯдакон ба дигар умумият дохиланд, волидайн ба дигараш) ва дохилиро, ки шахс дар давоми фаъолияти меҳнатиаш вобастагии иҷтимоии худро тағйир медиҳад, фарқ мекунанд. Дар шароити нав ин ҷойивазкуниҳо баландшаванда ва пастшаванда мешаванд. Воситаҳои ҷойивазкунии иҷтимоии пастшаванда дар шароити ИДМ инҳо мебошанд:

1. Ноустувории мақоми иҷтимоиву касбии коргарон дар натиҷаи пешрафти техникаӣ ва гузариш ба ҳисоби хочагӣ.

2. Мавҷудияти муваққати коргарони маълумоташон нопурра дар қатори коргарони зиёӣ аз сабаби норасоии мутахассисони дорои маълумоти

олию миёнаи махсус ва минбаъд иваз кардани онҳо бо хатмунандагони донишгоҳу омӯзишгоҳҳо.

3. Ба вучуд омадани бекории зиёд бар сари ҷанги шадид ва инкирози иктисодиёт.

Дар шароити имрӯза зиёиён дар тамоми давлатҳо гурӯҳҳои муҳими иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар ҷаҳони имрӯза зиёиён ба гурӯҳи оммавии иҷтимоӣ табдил ёфтаанд. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иктисодӣ бештар тараққикарда (Япония, ИМА) зиёиён аксари аҳолиро, дар мамлакатҳои нисбатан пешрафтаи ИДМ аз ҷиҳати миқдор дар байни аҳолии (баъди аз синфи коргар) ҷойи дуюмро ишғол мекунанд. Дар Тоҷикистон ҳамаи мутахассисони дорони маълумоти олий ва миёнаи махсус соли 1989 341,3 ҳазор нафарро ташкил мекарданд. Пас, зиёиён дар ин ҷо гурӯҳи иҷтимоии аз ҳама оммавӣ нестанд. Аммо дар давраи баъдичангӣ миқдори онҳо муттасил меафзуд. Соли 1941 шумораи мутахассисони Тоҷикистон 10,5 ҳазор нафар (аз ҷумла 3,5 ҳазорашон дорони маълумоти олий), соли 1960 - 57,1 ҳазор (23,4 ҳазорашон соҳиби маълумоти олий), 1970 - 119,7 ҳазор (53,4 ҳазорашон дорони маълумоти олий) ва соли 1980 - 238,5 ҳазор (120 ҳазорашон соҳиби маълумоти олий) нафарро ташкил меод⁹⁰. Имрӯз бештар аз нисфи мутахассисони маълумоти олий доранд (175,2 ҳазор нафар).

Амалан зиёиёни тоҷик ба туфайли ҳукумати шӯравӣ аз нестӣ арзи ҳастӣ пайдо карданд. Ин хизмати таърихӣ ИҶШС, хизмати халқи русро инкор наметавон кард. ИҶШС-ро чун давлати абаркудрати мустамликадорӣ наҳ задан нодуруст аст. Албат-

⁹⁰ Ниг.: Численность специалистов с высшим и средним специальным образованием, занятых в народном хозяйстве Таджикской ССР. Душанбе, 1990, с. 934.

та, унсурҳои ҳам империализм ва ҳам мустамликадорӣ дар он давлат буд, аммо маҳз Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон ҳам саноат, ҳам синфи коргар ва ҳам зиёиёни соҳаи саноатро ба вуҷуд овард.

PDF Compressor Free Version

Дар давраи гузариш ба душвории саҳти сатҳи зиндагӣ маҳз зиёиён гирифтोर мешаванд. Зеро аксарияти онҳо дар корхонаҳои бюҷетӣ, ки музди меҳнат дар мавриди муттасил афзудани нархҳо тадриҷан зиёд мегардад, кор мекунанд. Коргарон ва деҳқонони муассисаҳои ҳисоби хоҷагӣ аз ин ҷиҳат то андозае вазъи беҳтар доранд. Муассисаҳои пешрав музди меҳнатро вобаста ба болоравии нарх зиёд мекунанд. Маълум аст, ки ин ҳолат зиёиёнро, ки дар сари ҳукумат қарор доранд, норизо месозад. Дар натиҷа дар ҳамаи мамлакатҳои ИДМ зиёиён қувваи пешбарандаи халқ мегарданд. Дар шароити сотсиализм ва давраи гузариш ҳеҷ гуна қувваи иҷтимоие нест, ки абадан нақши роҳбарӣ ва пешбарандагии халқ ба душаш бор гашта бошад. Қувваи роҳбарикунанда ҳамон қуввае мегардад, ки ин ҳолатро соҳиб шуда, халқро аз паси худ бурда тавонад. Алҳол ин масъулияро маҳз зиёиён тавонистанд ба души худ гиранд. Дар аввалин интиҳоботи озоди демократӣ ба ҳайси намояндагони халқ аксаран зиёиён интиҳоб гардиданд.

Баъди ҷанги дохилӣ зумрае аз зиёиён (ба хусус русзабонҳо) ба дигар кишварҳо пароканда гаштанд, як қисми зиёиёни маҳаллӣ ба минтақаҳои нисбатан ороми ҷумҳурӣ - манотиқи шимолӣ кӯчиданд. Вобаста ба вазъияти бугранҷ дар идораҳои ҳукуматӣ ва мақоми қонунбарор ва иҷроияи олий то маҳаллӣ, дар ибтидо шахсони тасодуфӣ ва намояндагони ҳарбӣ интиҳоб ё таъин шуданд.

Масалан, дар Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ соли 1995 коркунони соҳаҳои ғайриистехсолий 5 фоиз, комплекси саноати хоҷагӣ 11,1 фоиз, саноат, сохтмон, нақлиёт ва аҳоли 12,2 фоизро ташкил меоданд⁹¹. Дигар ҳам раисони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, муовинону намояндагони онҳо аз тоифаҳои мебошанд, ки пеш аз ин зикр кардем.

Воқеан, месазад хотирнишон созем, ки тамоми воқиҳои ахбори омма дар дасти зиёиён қарор дорад ва он аслиҳаи тавоноист барои таъсир расондан ба ақидаю афкори омма. Амалан ҳам аҳзоби мамлакатҳои гуногуни ИДМ бештар зиёиёро дар бар мегиранд. Ин гурӯҳи охириин иҷтимоист, ки алҳол ба сиёсат рағбат дорад.

Агар зиёиён дар муносибатҳои сиёсӣ муттаҳид мебуданд, дар мо ҳукумати зиёиён ба амал меомад. Аммо гап дар сари он аст, ки зиёиён ҳеле парокандаанд ва зинаҳои сиёсии гуногунро дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мадди назар доранд. Маҳз аз ин сабаб мавқеи ҳудро устувор қарда наметавонанд.

Он чи гуфта шуд, умуман ба ҳамаи зиёиёни мамлакатҳои ИДМ дахл дорад. Агар мо дар бораи вазъи зиёиёни Тоҷикистон сухан ронем, пас ҷиҳатҳои мушаххаси ин гурӯҳро дар ҷумҳурӣ бояд аз назар гузаронем. Ва мақсади мо ҳам ҳамин аст.

Сабабу оқибати камшумории зиёиён дар Тоҷикистон қафомонии иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ мебошад. Муҳандисон каманд, барои он ки саноат тараққӣ наёфтааст. Он аз ҷадвали зерин хуб аён мегардад.

⁹¹ Ниш.: Народная газета, 16 сентябри соли 1995.

Соҳтори касбии шахсоне, ки дар ИҶШС ва Тоҷикистон маълумоти олий ва миёнаи махсус гирифтаанд (ба ҳисоби фоиз)

	Мутахассисони гуманитарӣ (ҷамъиятӣ)	Ҳуқуқшиносон, банақшагирандагон	Духтурон, кормандонитиб	Молшиносон	Мухандис-техникҳо	Мухандисони хочагии дехот
ИҶШС	24,4	11,9	12,6	-	38,3	12,8
Тоҷикистон	36,6	11,0	15,2	3,8	24,8	0,4

Ду хусусият ба назар мерасад. Аввал - афзалияти кулли зиёиёне, ки бо истехсолот алоқаи бевосита надоранд: муаллимон, духтурон, роҳбарон. Ба назари мо, ин ба хусусияти демографии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама таваллуди зиёд, бисёрии наврасону ҷавонон вобаста мебошад. Вақте, ки наврасону ҷавонон хеле зиёданд, мураббӣни боғчаҳои бачагон, муаллимон ва духтурони бисёр лозим мешаванд. Ин ҷиҳат, ба ҳамаи ҷумҳуриҳои қафмондаи ИҶШС, ки зиёиёнашон дар давраи шӯравӣ пайдо шудаанд, хос аст. Аввал муаллимону роҳбарон, баъд духтурон ва ниҳоят муҳандисон тайёр карда мешаванд. Ҷиҳати дигари хоси Тоҷикистон дар он зоҳир мегардад, ки миқдори муҳандисону техникҳо аз сатҳи миёнаи собиқ ИҶШС беш аз 1,5 баробар кам аст. Мутахассисони кишоварзӣ низ хеле камшуморанд, бо вучуди он ки кишо-

варзӣ алҳол соҳаи асосии хоҷагии халқи ҷумҳури махсуб мегардад.

Тахлили оддитарини рақамҳо нишон медиҳад, ки нерӯи зеҳнӣ ва ақлии Тоҷикистон чандон кавӣ нест. Имкониятҳои имрӯзаи инженерии он саноатикунонӣ ва инқилоби илмию техникиро дар ҷумҳури таъмин карда наметавонад. Агар дар байни муҳандисону техникҳо нисбат ба гурӯҳҳои дигари зиёиён бартарии русзабонро ба ҳисоб гирем, кӯч бастанӣ онҳо барои ҷумҳури зарбаи сахте хоҳад буд.

Ба назари мо, дар донишгоҳҳои кишоварзӣю техникӣ ва омӯзишгоҳҳои, ки ба ин соҳаҳо алоқаманд мебошанд, бештар мутахассис тайёр кардан лозим аст. Вагарна масъалаҳои душвори тараққиёти иқтисодӣ дар ҷумҳури ба таври бояду шояд ҳал нахоҳад шуд.

Ҳамзамон аз ҳисоби бештар кардани омӯзиши забони русӣ дар мактабҳо метавонем масъалаи кавӣ ва афзун гардонидани нерӯи зеҳнӣ ва ақлии Тоҷикистонро ҳал намоем.

Ин бештар барои он муҳим аст, ки барои тайёр кардани кадрҳо хоҳноҳ аз донишқадаҳои олии, омӯзишгоҳҳои махсуси касбҳои техникӣ ҷумҳуриҳои дигари ИДМ (ба хусус Россия) истифода мебарем. Масалан, соли 1993 аз Тоҷикистон танҳо дар Россия 2174 донишҷӯ таҳсил мекард. Оморшиносӣ бошад, дар таркиби зиёиёни миллий пешравиҳои муайяно нишон медиҳад. Агар дар байни мутахассисон тоҷикон ҳамагӣ 50,3 фоиз бошанд, пас дар соли 1989 онҳо дар байни донишҷӯёни мактабҳои олии 63 фоизро ташкил медоданд⁹², яъне ҳиссаи тоҷикон дар

⁹² Ниг.: Республика Таджикистан. Отчет по человеческому развитию 1995, с. 39.

байни донишчӯён ба ҳиссаи онҳо дар байни аҳоли баробар гаштааст, ки ин хеле хурсандибахш мебошад.

PDF Compressor Free Version
Дар ҳақиқат ба шахру дехот яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини сиёсати иҷтимоии Тоҷикистон ба шумор меравад. Манфиатҳои шахру дехот аз ҳам фарқ мекунанд, аҳолии ин ду маскани зист ду гурӯҳи мухталифи иҷтимоиро ташкил медиҳанд ва дорои манфиатҳои мустакили худ мебошанд.

Пас муҳолифати шахру дехот, кафомонии дехот аз шахр ба чӣ вобаста мебошад? Гап дар сари он аст, ки онҳо манфиатҳои ҷудогона доранд. Чунон ки гуфтем, дар тӯли 74 сол шахр аз ҳисоби деҳа инкишоф ёфта, қувваи онро меҷабид ва боиси кафомонии муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии он мегардид. Ин кафомонӣ дар чунин омилҳо ифода меёбад:

1. Дар инкишофи сусти қувваҳои истеҳсолкунандаи дехот нисбат ба шахр, дар фарқи иҷтимоиву иқтисодии меҳнати индустриалӣ ва аграрӣ. Аз нуқтаи назари таъминот бо технология ва олооти меҳнат коргари аграрӣ назар ба коргари саноатӣ сатҳан бо-ярд боло бошад. Ба ҳар ҳол дар мамлакатҳои сармоядорӣ чунин аст. Дар собиқ ИҶШС аз сабаби муддати тӯлони дехотро истисмор кардани шахр соли 1990 ба як коргари соҳаи кишоварзӣ 2767 киловатт - соат қувваи барқ рост меомад (дар Тоҷикистон - 11,4, ҚШСФР - 37,1, Литва - 46,8, Латвия - 54,9, Эстония - 60,4, Қазоқистон 36,6 киловатт - соат)⁹³. Ҳол он ки як коргари соҳаи саноат ба ҳисоби миёна дар як сол 21903 киловатт - соат, яъне ҳазор маротиба бештар қувваи барқ истифода мекард⁹⁴.

⁹³ Ниг.: Народное хозяйство СССР в 1990 г., с. 441-442.

⁹⁴ Ниг.: Ҳисоби мо: Дар ҳақиқат чӣ, с. 299, 348.

2. Дар сатҳи пасти зиндагии мардуми дехот нисбат ба шаҳр. Воқеан, соли 1990 гардиши моли чакана дар Тоҷикистон ба ҳар сари аҳоли якчоя бо хӯроғи 1707 сӯм, дар деҳа 401 сӯмро ташкил меод⁹⁵. Ҳамон сол майдони зисти дорои хати қубури об дар шаҳр 89%, дар деҳа 32,4%, корез мутобиқан 86,6 ва 15,8 гармидиҳӣ - 88 ва 15,5 Ҷоизро ташкил мекард⁹⁶.

3. Дар фарқияти сохтори иҷтимоӣ. Дар шаҳрҳо аксари аҳолиро коргарону хизматчиён ташкил меоданд. Аз тамоми заҳматкашонӣ дехот танҳо 6,6 Ҷоизашон дар саноат кор мекарданд⁹⁷. Ин натиҷаи на танҳо қафомонии саноати тамби қумхури, балки амалан дар дехот вучуд надоштани он махсуб мегафт. Ғайр аз ин дар байни дехотиёни қумхури хиссан хеле зиёди аҳолиро дехқонони колхозӣ ташкил меоданд, ки шуморашон соли 1990 ба 303 ҳазор мерасид⁹⁸.

4. Дар сатҳи пасти маълумоту маданият ва таъминоти техникаи соқинони дехот (аз се ҷиҳат фарқ мекунад). Аввалан, меҳнати оддӣ дастие, ки дар дехот ҳукмрон буд, сатҳи баланди маълумот ва тайёрии касбиро талаб намекард. Дуввум, қисми бештари ҷавонон аз набудани кор ба шаҳр рӯ меоварданд, дар деҳа бошад, насли нисбатан қалонсоли миёнамаълумот боқӣ мемонд. Сеюм, дехот бо мутахассисони соҳиби маълумоти олий ва миёнаи махсус

⁹⁵ Ниг.: Дар ҳамон ҷо, с. 124.

⁹⁶ Ниг.: Социальное развитие и уровень жизни населения в Республике Таджикистан. Душанбе, 1991, с. 107.

⁹⁷ Ниг.: Численность рабочих и служащих и фонд заработной платы по Республике Таджикистан. Душанбе, 1991, с. 15.

⁹⁸ Ниг.: Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 169.

нисбат ба шаҳр хеле камтар таъмин буд. Дар ин чо муаллимон, духтурон ва муҳандисон намерасиданд.

5. Дар шугли аксарияти сокинони деҳа. Сокинони деҳоти инчунин калони аҳолинишин аслан бо замин саруқор доштанд. Аз ин рӯ, тракторҷӣ барои шудгор ё говҷӯш барои говҷӯшӣ ба масофаи 10-20 километр намерафт. Дар маҳалҳои хурди аҳолинишин аз нуктаи назари иқтисодӣ ташкили сатҳи баланди шароит, хизмати маишӣ, сохтани мактабу клубҳо, муассисаҳои хурду миёна ва амсоли инҳо душвор буд. Хулласи калом парешонии деҳот имкониятҳои инкишофи шахсияти сокинони онро ногузир маҳдуд мегардонад.

Зимнан, маҳдудияти инкишофи шахсияти сокинони деҳот дар имкониятҳои нопурраи интиҳоби машғулият, гузаронидани вақти холи, гирифтани маълумот ва тайёрии касбӣ зохир мегардад. Ин масъала барои аксарияти маҳалҳои кӯхистон, ки дар он чо деҳаҳо на танҳо аз шаҳр, балки чун ғӯшаҳои дурдаст, аз якдигар чудо ҷойгир мебошанд, аҳамияти махсус дорад.

Ҳатто агар деҳа аз ҷиҳати истехсолӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ бомуваффақият инкишоф ёбад ҳам, барқарор намудани робита бо шаҳр ногузир боиси қафомонии он мегардад.

Воқеан, инкишофи роҳу нақлиёти васлгари шаҳру деҳот, ташкили сохти ягонаи ҷойгиршавии онҳо дар шакли шаҳр-деҳа, шартӣ асосии барҳам додани қафомонии деҳот махсуб мегардад. Ин қафомонӣ вақте аз байн меравад, ки сокинони деҳот имконияти дар шаҳр кор кардан пайдо намоянд, аз тамоми сарватҳои маданӣ (музей, театр, кино, китобхона ва ғайра) ва моддии он (мағоза, муассисаҳои хизмати шаҳр, беморхона ва ғайра) истифода баранд.

Танҳо бо хамин роҳ фарқияти асосии иҷтимоиву иқтисодии байни шаҳру деҳот аз байн меравад ва сатҳи онҳо баробар мешавад. Аммо дар ин сурат ҳам чихатҳои мухталифи шаҳру деҳот ва сокинони онҳо ҳамчун ғуруҳҳои ҳудудонаи иҷтимоӣ боқӣ ме-
монад.

PDF Compressor Free Version

IV. СИЁСАТИ МИЛЛӢ

Бо инкирози ИҶШС бадшавии муносибатҳои байни миллатҳо дар тамоми ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ оғоз ёфт.

Сабабҳои ин дар чӣ буд? Ба назари мо, зиддиятҳо барвақт катра-катра чамъ мешуданд, аммо ба амалӣ гаштанашон сохти онвақтаи сотсиалистӣ имконият наметод. Норизой меафзуд, зӯроварӣ онро паҳш мекард ва вақте ки чараёни демократикунонӣ бо роҳу усули нодуруст ба амал омаду сохти сотсиалистӣ барҳам хӯрд, норизой аз зери фишор якбора берун част ва давлат қудрату имконияти идоракунии онро гум намуд.

Сабаби аввалинаш он аст, ки аксари миллатҳо ба ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ ихтиёрӣ ҳамроҳ нашуда буданд. Ихтиёри халқи тоҷикро ҳангоми бунёди ИҶШС кӣ пурсида буд? Соли 1924 Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон таъсис ёфт. Ҷумҳурии Мухтор соли 1929 ба ҶШС Тоҷикистон табдил гардид. Соли 1920 Ҷумҳуриҳои Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Қирғизистон ва Қазоқистон дар ҳайати ҶШСФР ташкил ёфта ва соли 1936 ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил дода шуданд. Ҳамаи ин бо супориши марказ ба амал меомад. Гурҷистон, Озарбойҷон, Арманистон давлатҳои соҳибистиклол бошанд ҳам, бо ёрии Артиши Сурх ба ИҶШС ҳамроҳ карда шуданд. Давлатҳои Назди Балтика ба ИҶШС бо шартномаи Молотов - Риббентроп дохил гардиданд. Украина (бахусус қисми ғарбиаш) ба муқобили забткориҳои маскалиҳо дурудароз мубориза бурд. Қариб 10 сол дар Осиёи Марказӣ ба муқобили босмачиён мубориза идома ёфт. Дар хотираи таърихи мардум ин

саҳифаҳои басо хунини таърихи таъсиси ИҶШС маҳфуз монд. Россия бо Артиши Сурхаш дар назари ин мардум моҳияти истилогарии худро нигоҳ дошт. Умуман дар амал ба назарияи бунёди иттифоқи ҷумҳуриҳои баробарҳуқуқ хатоҳои ҷиддӣ роҳ дода шуда буд.

Сабаби дуюм дар он зоҳир мегардад, ки зиддият байни бисёр халқҳо аз давраҳои хеле пеш ба вучуд омада буд. Масалан, Қарабоғи Кӯҳӣ асрҳо боз мавриди мочаро қарор дошт, задухӯрдҳои ҳарбии байни озарихою арманиҳо дар Боку соли 1905, дар давраи ҳалокати миллии арманиҳо соли 1915, дар ҷанги байни озарихо ва арманиҳо соли 1918 ранги хунин гирифта буданд. Чеченистон бо душвории зиёд бар асари муборизаҳои шадиди хунин дар давраҳои ҷангҳои қафқазии қарни гузашта аз тарафи русҳо забт карда мешавад. Ҷояҳои муридӣ ва парастии Шамил ҳамеша дар ин ҷо маҳфуз буд. Абхазҳо низ ба муқобили истилогарони рус истодагарӣ карданд. Баъди забти Абхазистон аксарияти онҳо ба Туркия фирор намуданд ва ба ҷояшон гурҷиҳо маскан гирифтанд.

Сабаби сеюм хатоҳои хеле калони тартиботи сталинӣ дар масъалаи миллии маҳсуб мегардад. Ҷумҳурии Сотсиалистии Шӯравии Молдова бо ташаббуси Сталин аз ҳисоби қисмҳои аз Руминия гирифташудаи Бессарабия ва муттаҳидгардонии он бо Ҷумҳурии Мухтори Молдова дар ҳудуде, ки на молдовӣҳо, балки украинӣҳо ва русҳо афзалият доштанд, бунёд гардид. Бисёр халқҳо - корейӣҳо, немисҳо, ингушҳо, туркҳои месхетӣ ва ғайраҳо ҷазо дода, аз маҳалҳои зисти таърихиашон бароварда, зӯран ба Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон муҳоҷир кардаанд. Дар ин ҷо ҳеҷ гуна мероси таърихӣ нест, масъала ко-

PDF Compressor Free Version

милан тавассути сотсиализм бе ҳеч гуна зарурат сохта шуда буд. Халқҳое, ки муддатҳо аз ҳукуки пурра бархурдор набуданд ва баъд сафед шуданд (мисоли тоторҳои Қрим, туркҳои месхетӣ, ингушҳо), тавонистанд ба масканҳои таърихии худ баргарданд. Агарчи ҳама гуна маҳдудият, маҳкумиятҳо ва маҳрумиятҳо аз ин халқҳо бардошта шуда бошанд ҳам то ҳол немисҳое, ки дар мамлакатҳои дигар мавқеи баланди иҷтимоиро ишғол мекунанд, дар Осиёи Марказӣ дар дараҷаҳои пасти иерархияи иҷтимоӣ қарор доранд. Санади маҳдудияти ҳуқуқ, ки ба волидони ҷазодидан онҳо дода шуда буд, ба инкишофи минбаъдаи наслҳо бетаъсир намонд ва фарзандони онҳо - немисҳои имрӯзаи ИДМ низ ҷабри онро мекашанд. Маълум аст, ки акси садои ҷазоҳои давраи сталинӣ дар масъалаҳои миллӣ на камтар аз 100 сол боқӣ хоҳад монд.

Ниҳоят, сабаби ҷаҳорум ва асосии тезутундшавии муносибатҳои миллӣ сиёсати абаркудратии Ҳукумати ИҶШС ва КМ ҲКИШ мебошад. Ин сиёсат ду самт дошт: яке дар он зохир мегардид, ки қисми асосии сармоягузори дар ҷумҳуриҳои Назди Балтика ва ҶШСФР ба амал оварда мешуд. Ҳамин тавр, ҳиссаи Осиёи Марказӣ дар ҳисоби умумии аҳолии ИҶШС аз 8,2 фоизи соли 1970 соли 1987 то 11,1 фоиз афзуд (афзоиши аҳоли 29 фоизро ташкил медод), ҳиссаи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар ҳазинаи умумии сармоягузори ИҶШС дар ҳамин муддат 1,3 баробар кам карда шуд⁹⁹.

Демократиконии ҳамаи соҳаҳои зиндагӣ дар собиқ ИҶШС боиси бедориву худшиносии миллии тамоми халқҳое гардид, ки дар солҳои ҳукумати

⁹⁹ Ниг.: Дружба народов, 1988, № 12, с. 214.

шӯравӣ нобаробарию таъйиқ миданд. Бедории миллӣ, аз ҷониби кӯшунҳои казакҳои рус дар рафти ҷангҳои қафқазӣ аз ҳамвориҳо ба кӯҳ пеш кардани мардуми бумӣ, нағну задухӯрдҳои арману озариҳо, мувоҳисаҳои қирғизу тоҷикон барои замин, задухӯрдҳои қирғизу ўзбекҳо ва тоҷикону ўзбекҳо баҳри шаҳрҳои заминҳо барин масъалаву ҳодисаҳо ро дубора ба хотири ин халқҳо овард.

Бедории миллӣ қаҳрамони миллиро, ки дар давраи сотсиализм чун намояндагони мулкдорону бойҳо ва миллатчиёни маҳаллӣ наҳ зада, ба боди фаромӯшӣ дода шуда буданд, аз нав дар хотираҳо зинда гардонд. Ба ҳама маълум гашт, ки ҳар миллат, сарфи назар аз манфиатҳои интернационалӣ, манфиатҳои миллии худро низ дорад. Дар арафа ва баъди парокандашавии ИҶШС маҳз ҳамин манфиатҳои дараҷаи охир ба ҷои аввал гузаштанд. Дар тамоми масъалаҳо ҳангоми муносибатҳои бозаргонӣ манфиатҳои хешро назар ба манфиати умум дар ҷои аввал мегузоранд.

Болоравии худшиносии миллӣ ба ҳаде расид, ки ба миллатгарой мубаддал шудан гирифт. Байни бедории миллӣ ва миллатгарой сарҳади нозуке ҳаст, ки ҳангоми эҳсосоти баланд дар гирдиҳамоиҳо вайрон шуда, ба мувоҳисаҳои байни миллатҳо гузашта-нашон хеле осон аст.

Дар шароити имрӯза дар ҳудуди собиқ ИҶШС мо бо се шакли асосии миллатгарой дучор мешавем. Якум - миллатгароии абаркудратии русӣ, ки шакли муносибати густохонаи бародари калониро ба хурдӣ гирифта буд (ту, албатта, худат ҳеҷ чизи ҷозимнатро иҷро ва ихтироъ карда наметавонӣ, ман ба ту тарзи зиндагии худамро меомӯзам). Ин гуна миллатгарой дар давраи сотсиализм на танҳо дар миёни гурӯҳи

иҷтимоии маъмуриё чой дошт, ки аз байни мардуми маҳаллӣ баромада, дар мубориза барои мансаб ракибони якдигар гашта буданд. Хамин гуна мавқеъ дар бӯйи қариб ҳамаи русзабонони ҷумҳуриҳои миллӣ низ ба назар мерасид. Аз 388 ҳазор русзабоне, ки дар Тоҷикистон мезистанд, то давраи баҳисобгирии аҳолии соли 1989 184 нафар, яъне ҳамагӣ 0,04 фоизашон ба забони тоҷикӣ озодона ҳарф мезаданд¹⁰⁰.

Ҳиссаи русҳои донандаи забони ўзбекӣ дар Ўзбекистон 4,5 фоиз, эстонӣ дар Эстония 13,6, туркманӣ дар Туркменистон 2,5 фоиз, казокӣ дар Қазокистон 0,84 фоиз, қирғизӣ дар Қирғизистон 1,2 фоизро ташкил меод¹⁰¹. Сабаб он аст, ки русҳо дар ҳамаи ҷумҳуриҳои миллӣ дар вазифаҳои идорӣ буданд ва ба забону фарҳанги маҳаллӣ аз боло нигоҳ мекарданд. Маълум аст, ки ин ҳолат миллатҳои таҳҷой ва дарачаи муайяни миллатгароӣ зидди русро ба ғазаб меовард.

Бад-ин тариқ, миллатгароии абарқудратии русӣ дар сиёсати кадрӣ ва миллӣ, дар тақсими вазифаҳо, ба хусус дар давраи қарахтӣ, вақте ки ҳокимияти тӯрачигӣ дар мамлакат якбора қувват гирифт, хусусияти оммавӣ пайдо кард.

Ҷавобан ба шовинизми абарқудратии русӣ миллатгароии маҳаллӣ вучуд дошт, ки ба парокандашавии ИҶШС оварда расонд. Дар ин раванд қадом қувваҳои иҷтимоӣ иштирок намуданд?

Аввалан, кадрҳои идорақунандаи миллатҳои таҳҷой. Аз парокандагии ИҶШС мақсади онҳо иборат аз ин буд, ки аз ҳукумати тӯрачигии Иттиҳоди

¹⁰⁰ Ниг.: Ҳисоби мо. Вестник статистики, 1990, № 5, с. 74.

¹⁰¹ Ниг.: Ҳисоби мо. Вестник статистики, № 11, с. 77; № 6, с. 72, 76; 1991. № 5, с. 54.

Шӯравӣ озод шуда, дар ришватхӯрӣ озод бошанд, ришваро бо хизматчиёни маскавӣ таксим накунад. Парастии шахсияти роҳбарони маҳаллӣ дар ИҶШС ғайри имкон буд: танҳо шахсияти қотиби генералӣ ҚМ ҶКНШ парастида мешуд. Парокандашавии ИҶШС пас аз исёни августи соли 1991 ба амал омад: ба ҳама маълум гардид, ки бюрократияи Москва чизе хоҳад, қарда метавонад, ҷумҳуриҳои Иттифокро ба қадом самте хоҳад, равон месозад. Нотавонию очизии умумии ҳукумати марказӣ низ ба назар мерасид. Иттиҳоди Шӯравӣ пояи муътадилӣ сиёсӣ не, балки асоси нооромии он гардид. Албатта, бюрократияи маҳаллӣ, ки дар курсии худ устувор нишастанро дӯст медошт, инро таҳаммул қарда наметавонист.

Дуввум, амалан ҳамаи зиёиёни миллатҳои таҳҷой, баҳусус эҷодкорон, олимон ва омӯзгорон, ки барояшон зиёиёни рус маъмулан ба сифати рақиби таъйикдихандаи забон ва фарҳанги миллати таҳҷой баромад мекарданд, аз ин фишор раҳой ёфтанд ва худро дар бобати амалӣ гардондани андешаҳои онҳо то андозае озод ҳис карданд.

Сеюм, аксарияти синфи корғари маҳаллӣ, ки дар дохили гурӯҳҳои иҷтимоии меҳнати ҷисмонӣ мавқеи паст доштанд, охиста - охиста болоравиро орзу мекарданд.

Чаҳорум, буржуазияи навтавҷид, қорқунони савдо ва дигар тарафдорони роҳи сармоядорӣ дарқ карданд, ки (хусусан дар Эстония, Латвия, Литва) гузариш ба соҳти сармоядорӣ дар миқёси тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ хеле душвор буда, онро дар давлати мустақил, берун аз ИҶШС амалӣ гардондан осон ва беҳтар аст.

Кишоварзон ва умуман дехот, чун посдорони асосии забон, анъана ва ойинҳои миллӣ мустакилони фаолияти сиёсӣ нишон надода бошанд ҳам, зиётеҳои худро бо истиқлол дастгирӣ менамуданд. Хусусан дар баромадҳои миллӣ партовҳои гуногуни чамъиятӣ (люмпенҳо), ки дар давраи гузариш хеле афзуда буданд, фаъолони иштирок мекарданд. Рӯхияи ин гуна партовҳо ба ҳамагон маълум аст. Дар байни миллати худ ӯ пасттарин кас аст, вале меҳонад, ки каси дигар (намояндаи ягон миллати дигар) аз ӯ пасттар бошад. Нақши бекорони ўзбек дар воқеаҳои Фарғона ё худ бекорҷавонони тоҷик, ки даст ба гораҷ, чаллобӣ, фиребгарӣ, нашъачаллобӣ, номусфурӯшӣ ва дигар амалҳои ғайриинсонӣ заданд, ба ҳама маълум аст.

Дар ҷунбишҳои миллӣ сардорони қабिलाҳо, мӯйсафедони оилаҳо, ки барои нигоҳдории ҳар гуна боқимондаҳои қабилавӣ кӯшиш менамуданд ва роҳбарони онвақтаи шӯравӣ, ки диққати халқро аз гуноҳҳои худ дур сохта, ба бегонаҳо равона кардан меҳостанд, иттифоқӣ гардиданд.

Бад-ин тарик, ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ: синфи табачаҳо ақидаи истиқлоли ҷумҳурии худро тарафдорӣ менамуданд, агарчи дар зимни ин дастгирӣ аз нигоҳдории сотсиализми шаклан вайрон ва сохти сотсиализми башардӯстона то таҷдиди сармоядорӣ - комилан манфиатҳои акси он нишон буданд. Амалиёти қувваҳои мухталифи сиёсӣ тасодуфан ба як самт равона буданд ва онҳо боиси шикасти якбораи ИҶШС гаштанд.

Ба гуфтаҳои боло боз ду нукта илова намудан ҷои аст. Аввалан, муҳити арафа ва баъди парокандашавии ИҶШС ба мардуми рус, ки дар ҳудуди ИДМ зиндагӣ мекарданд, саҳт таъсир расонд. Ин

мардум хис намуданд, ки аз як узви миллати ҳукмрони посдори кудрати ИҶШС онҳо ба як ақаллияти миллии дорои вазъи ногувор табдил ёфтанд.

Ҷимчан дар ягон кишвари ИДМ (ғайр аз Украина ва Молдова) ба муқобили русҳо задухӯрдҳои миллӣ рух надода бошад ҳам, намояндагони онҳо фаҳмиданд, ки акнун ба муқобили миллати ҳукмрон як ба як истодаанд. Онҳо хуб дарк карданд, ки Иттиҳоди Шӯравии соҳибафзалияте, ки кафили онҳо шуда метавонад, дигар вучуд надорад.

Аз шахрвандони давлати абарқудрат онҳо ба ақаллияти миллии давлатҳои хурди сеюмдараҷа табдил ёфтанд. Ташвиши русҳо тасодуфӣ набуд, аз ин рӯ, дар робита бо мақоми давлатӣ гирифтани забонҳои миллӣ, кӯчбандии онҳо ба Россия низ ба ҳукми қонунӣ даромад. Барои русҳо ақаллияти миллӣ будан, аниқтараш яке аз майдамиллатҳо будан одат нашудааст. Ин ба шаъни миллате, ки асрҳо ҳукмрон буд, намезебад ва ба бӯҳрони худшиносии миллӣ меорад. Ин раванд то андозае аломовар мегузарад ва дар натиҷаи он шовинизми абарқудратии русӣ шакли умумӣ ва музофотӣ мегирад. Ҳангоми шикастани ҳама гуна империяи мустамликадори бузург кӯшиши миллии миллати мустамликадор барои хифзи мавқеи худ ба амал меояд. Англичҳо аз Ҳиндустон ва Покистон, франсиявӣҳо аз Алҷазоир, португалиявӣҳо аз Мозамбик, Ангола, Гвинея-Бисау, италиявӣҳо аз Эфиопия ҳангоми истиқлол ба даст овардани ин кишварҳо ба ватани аслии кӯч баста буданд. Аз ин қоида русҳо низ истисно нашуданд.

Дуввум, миллатгарои чумхурияӣ, инчунин миллатгарои миллати таҳҷоии чумхурияӣ на танҳо бар зидди бузаргманишии русӣ, балки ба муқобили майдамиллатҳои дигари маскунӣ ин чумхурияӣ низ ра-

вона мегардад. Асоси моддии ин шакли миллатгароиро нобаробарии амалӣ дар пешрафти иҷтимоиву иқтисодии халқҳои Россия ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ташкил медиҳад.

PDF Compressor Free Version

Аз ҷумла як ҷузъи миллатгароии ҷумҳуриявӣ ба муқобили ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳии халқҳои хурд нигаронида мешавад. Ба назари мо, ин шакли миллатгароӣ хусусияти оммавӣ пайдо намекунад. Он барои ашрофони миллати ҳукмрон (барои партократияи пешинаю демократияи ҳозира, аниқтараш демократура) дар шароити кунунии душвори иқтисодӣ ҳамчун воситаи пардапӯш кардани ноӯҳдабароӣ дар идораи иқтисодӣ ва саргарм намудани мардум лозим аст.

Фаромӯш набояд кард, ки дар Помир қабилаҳои сершуморе зиндагӣ мекунанд, ки дар солҳои ҳукумати шӯравӣ бо тоҷикон омезиш ёфтанд.

Иштироки махсуси аҳолии ВМКБ дар солҳои охир барои истиклоли ҷумҳурӣ тасодуфӣ нест.

Ғайр аз ин, миллатгароие, ки дар марзҳои гуногуни ИДМ боиси задухӯрдҳои байни миллатҳо гардид, як қатор сабабҳо дорад.

Яке аз ин сабабҳо марзҳои бахсталаби таърихӣ мебошанд, ки аз аҷдодони хеле қадим мерос мондаанд (гурҷиву абхозҳо, озарию арманиҳо, гурҷиву осетинҳо). Маълум аст, ки ин бахсҳои марзӣ бо роҳи сиёсӣ ҳал мешаванд. Аммо усулҳои ҳалли ин масъала маълум нест. Охир усули асосии ҳуқуқи миллатҳо барои худмуайянкунӣ бо усули маскунияти сарҳадот, ки аз ҷониби СММ ба сифати асос қабул гардидааст, ихтилофнок мебошад.

Сабаби дуюм - афзоиши пуравчи зиёиён дар натиҷаи инқилоби илмӣ-техникӣ дар тамоми олам, аз ҷумла дар собиқ ИҶШС. Соли 1939 дар ИҶШС хиз-

матчиён 17,7 фоиз, соли 1959 20,1 фоиз¹⁰², соли 1979 25,1 фоизи¹⁰³ аҳолиро ташкил меоданд. Азбаски инкилоби илмию техникӣ дар мамлакатҳои ИДМ хеле суст пеш меравад, мо ханӯз аз давлатҳои мутараққии капиталистӣ аз ҷиҳати ҳиссаи зиёиён ақиб меистем. Дар солҳои 1940-1988 донишкадаҳои олии тайёр намуданд¹⁰⁴.

Ба душвориҳои ҷанги дохилӣ дар Тоҷикистон нигоҳ накарда мактабҳои олии фаъолияти худро катъ не, балки пурзӯр намуданд. Агар соли 1990 онҳо 9433 мутахассис тайёр карда бошанд, пас соли 1993 ин миқдор ба 13208 нафар расид. Албатта, сифати ин хатмкунандагон назар ба сифати хатмкунандагони давраи Иттиҳоди Шӯравӣ пасттар аст.

Ҳамаи ин миқдори бузурги зиёиён дар дунё, аз ҷумла дар ИҶШС амалан дар ҷои ҳоли пайдо шудаанд. Хусусан дар ҷумҳуриҳои иттиҳод. Дар Тоҷикистон то инкилоб ягон мактаби олии набуд. Ин далели он аст, ки гурӯҳи асосии зиёиёни тоҷик насли нахустини зиёиён мебошанд. Баромади иҷтимоии қариб ҳамаи онҳо коргар ё деҳотӣ аст. Аз ҷиҳати вазъи иҷтимоӣ онҳо зиёианд, вале ба дараҷаи баланди зиёи ханӯз соҳиб нашудаанд. Ин боздорию ногузирӣ суръати ғайримукаррарии афзоиши зиёиён аст. Ин вазъ, ба истиснои ҷумҳуриҳои Назди Балтика, Украина ва Белоруссия, ҳоси тамоми ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мебошад.

¹⁰² Ниг.: Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. в СССР. М., 1962, с. 92.

¹⁰³ Ниг.: Численность и состав населения 1959. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 г. М., с. 155.

¹⁰⁴ Ниг.: Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 107.

Вазъе, ки миллати асосии ҷумҳури имрӯз до-
рад, чунин аст: зиёи фикр мекунад, ки мо мустақил
гаштем, аз ҳукмронии Москва озодем, худамонро ху-
дамон идора менамоем, кӣ боз пеши роҳи моро ме-
гирад? Боз кӣ метавонад ба ҷуз аз ҳаммиллати ман
роҳбари донишкадаи олий, муассисаи илмӣ бошад?
Ин қисми зиёиён дониш доранд, аммо маданияти ме-
росиеро, ки асрҳо дар натиҷаи меҳнат ба хуну рағу
пайванд ҷо мешавад, надоранд. Дар навбати аввал
махз ба миллатгарой табдил меёбад. Дар ҳама ҷо ва
ҳама вақт паҳнкунандаи миллатгарой ҳамин зиёиёни
навтавлид мебошанд.

Сабаби сеюм - хислати шахрӣ ё дехотиин ин ё он
миллат аст. Аксаран дар муносибатҳои миллӣ муно-
сибатҳои байни шахру дехотро номбар мекунанд.
Қисми шахрии миллат истисморгари қисми дехотиин
миллат мебошад.

Сабаби чаҳорум - мубориза барои ҳукумат дар
байни идоракунандагон. Маълум аст, ки корҳо дар
ИДМ рӯз то рӯз бадтар шуда истодаанд. Чунон ки
дар Россияи подшоҳии соли 1905 буд, роҳбарияти
баъзе мамлакатҳои ИДМ кӯшиш мекунанд, ки норо-
зигии халқи худро ба муқобили миллати дигар раво-
на созанд.

Ниҳоят, ҳиссаи буржуазияи майда дар ҳайати
ҳар миллат дорои аҳамияти махсус мебошад. Бур-
жуазияи майда дар характери меҳнати фардӣ нисбат
ба синфҳо ва гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ ба ҷудой ан-
дохтан байни одамон, миллатҳо, маҳалҳо иқтидор ва
майли бештаре дорад.

Боз як сабаби умумии задухӯрдҳои миллӣ як-
бора бад шудани вазъи моддии меҳнаткашон мебо-
шад. Дар шароити қашшоқшавии зуд тақсими ҳисса
барои қашшоқон ҷорӣ мегардад ва тамоми ҳиссиёти

нохуб боло мегирад. Маълум аст, ки дар шароити кашшоқӣ бадандешӣ, бадбинӣ, нафрат ва эҳсосоти ба инҳо монанд меафзояд ва чунин ба назар мерасад, ки гӯё ба бӯриши афсонаҳои арха намоядаи миллати дигар гунаҳгор аст... Имрӯз ба ҷамъияти мо, ки дар давраи гузариш қарор дорад, маҳз ҳамин ҳолат ҳос мебошад.

Чун дар дигар давлатҳои Шарқ, дар Тоҷикистон низ гурӯҳҳои маҳалливу минтақавӣ, ки дар муҳити муайяни касбӣ ё иқтисодӣ бартарӣ доранд, мавҷуданд. Дар натиҷа, соҳибони баъзе намуди машғулиятҳо бо гурӯҳҳои маҳсули маҳаллӣ алоқа мебанданд. Бо дарназардошти гуногунмиллатии Тоҷикистон ва ҷудоии нисби баъзе гурӯҳҳои маскунӣ ноҳияҳои баландкӯҳ маълум мешавад, ки гуногунӣ иҷтимоӣ, маданӣ, сиёсӣ садди эътидоли ҷамъият, амалигардии ҳадафҳои умумимиллӣ мегарданд.

Гуногунӣ аҳоли, дар гузаштаи таърихӣ набудани ягонагии давлат ва ҳадафи баъзе гурӯҳҳои маҳалливу минтақавӣ тоҷикон дар марказ, берун аз марз ва байни мардуми Тоҷикистон барои пайдо кардани консенсус ва таъйини ҳадафи умумии оянда душворӣҳо ба миён овард.

Дар шароити зиддиятҳои дохилимаҳаллӣ майли худмуҳофизати ақаллиятҳои миллӣ, ки дар аввали солҳои 1990 кӯшиши ба умумияти маҳаллӣ муттаҳид шудан доштанд, зоҳир мегардад. Дар натиҷа ин тамоюл боиси ҷунбиши муттаҳидсозии Тоҷикистон не, балки сабабгори норозигии оммавӣ баҳри истиқлоли ҷумҳурӣ гардид.

Соли 1990 Тоҷикистон истиқлолияти худро эълон намуд. 9-уми сентябри соли 1991 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи соҳибхитиярии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул намуд. Бо Ҷаҳамхурии ИҶШС муборизаи тӯлонӣ барои

хокимият оғоз ёфт. Тақобули байни роҳбарият ва муҳолифин, зиёиёни миллатгаро ва гурӯҳҳои тичоративу саҳомӣ ба муборизаи минтақавии гурӯҳӣ гузашт. Намоёни гурӯҳшунидҳо ба тақобули мусаллаҳона иваз гардид, ҷанги шадида дохилӣ дар Тоҷикистон оғоз ёфт, ки бар асари он танҳо солҳои 1992 - 1993 50 ҳазор кас кушта, 850000 кас гуреза шуданд. Аз 600000 то 700000 кас дар дохили худӣ ҷумҳурӣ маҳалли суқунаташонро иваз намуданд.

Шумораи фирориён берун аз марзи ҷумҳурӣ - дар Афғонистон 60000 нафар ва дар мамлакатҳои ИДМ - Россия, Украина, Белоруссия, Ўзбекистон, Туркманистон, Қазоқистон, Қирғизистон 195000 нафарро ташкил намуд. Миқдори یتимон ба 55000 расид, 26000 занон бешавҳар монданд¹⁰⁵. Баъди ба имзо расидани Созишномаи оштии миллӣ дар ш. Москва 27 июни соли 1997 то охири соли 1998 қариб тамоми гурезагон аз хориҷи дуру наздик ба Тоҷикистон баргаштанд.

Ноябри соли 1994 раёйпурсии умумихалқӣ гузаронида, Сарқонун қабул ва Президенти Тоҷикистон интихоб карда шуд.

Дар оғози соли 1995 бошад, интихоботи Маҷлиси Олӣ - Парламенти ҷумҳурӣ шуда гузашт. Халқи Тоҷикистон роҳи сохтмони давлати соҳибистиклол, дунявӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёдро интихоб намуд.

Бунёдгарой, мафкураи мутаасибтарини ҷумҳурӣ ғалаба карда натавонист. Новобаста ба эътиқоди чандинасра ба ислом, тобеияти саҳт ба шариат

¹⁰⁵ Ниг.: Таджикистан. Отчет по человеческому развитию. 1998, с. 32.

мардум бозгаштро ба зиндагии асримиёнагӣ кабул накард. Ин ҷо чанд омил рол бозид.

Ҳоҳ баду ҳоҳ хуб дар ҷумҳурӣ шахсони дорои маълумоти оли ва миёна аксарият буданд. Бо вучуди то андозае расмӣ будан ин маълумот таъсири худро ба манфиати характери дунявӣ гирифтани давлат расонид. Он дар ҳар як тоҷик ҳисси гурури шахсӣ, мустақилӣ, эҳтиром нисбат ба худро бедор карда, дар интихобу фаҳмиши арзишҳои зиндагии дунявӣ, махсусан ба ҷавонон, кӯмак намуд.

Бовучуди он, ки аз рӯи ҳисоби соли 1989 миллати рус 7,6 ва дигар русзабонон 5,6 фоизи аҳолиро ташкил меоданд, афроди барӯмад, урфу одат ва тарзи зиндагиашон европоя дар Тоҷикистон қариб 10 фоизро дар бар мегирифтанд. Ин қисми аҳоли амалан дар шаҳрҳо зиста, бо мардуми таҳҷой кам омехта шудаанд. Аммо дар ҷунин шароит низ мавҷудияти ҳиссаи аҳолии европоинаҷод ба тарзи зиндагӣ ва урфу одати халқи тоҷик, хусусан шаҳриён, беътасир намондаст. Охир онҳо даҳсолаҳо ба истилоҳ омӯзгорони тоҷикон буданд. Соли 1997 бошад, аз рӯи ҳисобҳои тахминӣ русҳо дар Тоҷикистон 3 фоиз, намоёндагони дигари русзабонон 3,3 фоизро ташкил мекарданд¹⁰⁶.

Ва, ниҳоят, аксарияти тоҷиконро нақшаи ба худуди Тоҷикистон гузаронидани ҳукумати мучоҳидони афгон (аз ҷумла афғонтоҷикон) ба ҳарос овард. Аҳолии ҷумҳурӣ аз ҷанги тӯлони ИҶШС дар Афғонистон хуб медонист, ки мучоҳидони афгон то ҷӣ андоза ҷоҳил гаштаанд. Омадани ҳатто қисми но-

¹⁰⁶ Ниг.: Республика Таджикистан. Отчет по человеческому развитию. 1998, с. 7.

чизи муҷоҳидон ба ҳудуди Тоҷикистон боиси хунрезию қатли умум мегардид.

Воқеан, аксари тоҷикони ИҶШС ваъзи ҷанубро хуб медонистанд. Тоҷикистони Шӯравӣ камбағал бошад ҳам, тоҷикони Афғонистон дар муқоиса ба он то давраи ҷанги дохилӣ ва таҷовузи шӯравӣ тамоман қашшоқ буданд.

Тоҷикони шӯравӣ медонистанд, ки ҳукмронии ислом ва тартиботи то мулкдорӣ мулкдорӣ ба ҳамзабонони афғони онҳо ҳеч гуна бахт, сарват ва беҳтарӣ наовард.

Дар натиҷаи ана ҳамин се сабаб ғояи дар Тоҷикистон то андозае инкишоф ёфтани бунёдгароӣ ба мағлубият дучор шуд.

Ба назари мо, бунёдгароӣ дигар ба пешрафти мардум таъсири ҷандон зиёд расонида наметавонад. Пас аз хунрезӣҳои зиёде, ки ба сари мардуми тоҷик омад, шояд тарафдорони байнсӯфи бунёдгароён аз сафҳои он раванд. Ин маънои онро надорад, ки ислом минбаъд таъсирашро ба аҳолии ҷумҳурӣ аз даст медиҳад. Гап дар сари он аст, ки дар олами исломии муосир истифодаи ислом бо мақсади инкилобии муборизаи миллӣ - озодихоҳӣ, соҳтмони сотсиализм, нигоҳдорӣ ва таҳқими соҳти нимфеодалий ва монархистӣ, бозгашт ба урфу одати замони Муҳаммад Пайгамбар (С) маъмул аст. Шояд ҷуний рангубори сиёсӣ ба тоҷикони мусулмон низ рӯй медиҳад. Маълум аст, ки дин ба мардум таъсири саҳт мерасонад, аммо на исломи зӯрварона, балки шӯхаи осоиштаи мафкураи исломие, ки принципҳои демократиро эътироф мекунад.

Дар масъалаи мафкураи буржуазӣ аз рӯи он далеле, ки ғояҳои зиддисармоядорӣ коммунистӣ ба мардуми тоҷик асари амиқ гузоштанд, мафкураи

сармоядорӣ гумон аст, ки дар Тоҷикистон якбора муваффақият пайдо кунад. Он танҳо тоифаи европоимаоби зиёӣён, хусусан онҳоеро, ки худ буржуа шудан мехоҳанд фаро хоҳад гирифт. Инкишофи мафкураи иҷтимоии адолатпарварӣ куллан бо омилҳои субъективӣ вобастагӣ дорад.

Дар Тоҷикистон дар инкишофи ҳаёти маънавий тақвияти тамоюли ғарбӣ ё шарқии инкишоф нақши амалӣ хоҳад бозид. Оид ба ин масъала, аз хусуси фарқияти арзишҳои ду олам садҳо ақидаҳои гуногуни якдигарро истиснокунанда иброз шудаанд. Бо вучуди ин умумияте дар байни ин фикрҳои мухталиф ҳаст.

Аз бисёр ҷиҳат оинҳои ғарбӣ бо дарккунии ғаҷол, майл ба таъсири табиату ҷамъият ва дарназардошти истифодаи боигарии ҷамъият барои пешрафт характернок аст. Ойини шарқӣ бештар мувофиқбадӣ буда, ба таъсири ботини инсон, ба назокату лаззати рӯҳӣ майл дорад. Пиндорем, ки агар чунин аст, пас танҳо барои зиёӣён чунин аст. Рушан аст, ки Чингизхон, Темур ва Бобури Шарқ ба забткории хунинбарон ғорати сарвати бегонагон рағбат доштанд. Спиноза ва Монтени Ғарб ба умқи олами ботинии худ фуру рафта буданд ва ба ҷуз илм онҳоро ҷизе ба худ ҷалб намекард. Агар ин ҳаҷҳо сарфи назар карда шаванд, муайянкунӣ умуман ба андозае дуруст хоҳад буд.

Воқеан, инкишофи маънавии мардуми Тоҷикистон ба самти сарватҳои рӯҳии шарқӣ, ки хоси кишвар аст, хоҳад рафт. Ҳамзамон бояд ба эътибор гирифт, ки саноатикунонӣ ва абарсаноатикунонии ногузири тамоми ҷумҳурӣ типӣ нави шахсияти тоҷик, яъне шахси ўҳдабаро, фаол, боғайратро тақозо мекунад. Агар чунин тағйирот ба амал наояд,

дар зинаҳои нави иерархияи иҷтимоӣ, ки ҳоло бунёд мегардад, ўзбекону русҳо, одамони миллатҳои дигар, қасони серҳаракат, ба шароитҳои нав мутобиқшаванд. ИДМ ва тоҷикон дар ватани худ бегона мешаванд. Пас, аз оғозҳои ғарбӣ низ бояд баъзе чизҳоро қабул кард.

Дар шароити имрӯза ба фарҳанги миллии тоҷикон, ҳам ўзбекон ва ҳам русҳо америконигардонии ҷамъият ва тарзи зиндагӣ таҳдид мекунад. Дар тамоми ИДМ, аз ҷумла дар Тоҷикистон як қатор видеосалонҳо, каналҳои нави тижорати телевизион ба вуҷуд омадаанд, аз кинотеатрҳои филмҳои давлатҳои ИДМ гум шуданд, ҳамма ҷоро филмҳои бемазмун, ки барои гумроҳкунии мардум офарида шудаанд фаро гирифтаанд. Бар замми ин аксарияти онҳо барои табиати тоҷикӣ қабулнопазиранд. Ин филмҳо манзараҳои шаҳвонӣ, нимшаҳвонӣ, ҳарбӣ, зуроварӣ ва таҳқири одамону тарғиб мекунанд. Филмҳои, ки ба таъби нозукписанди арифонаи америкониён мувофиқ нестанд, аз нуқтаи назари техника бемаҳорат сохта шудаанду ба ҷавони бетаҷриба ва ноозмуда бетаъсир намонанд.

Ҷуногунандешӣ демократия ҳасту, вале филмҳои, ки омму ба фисқу фувури шаҳвонӣ, ба ситиши зуроварӣ хидоят мекунад, дар Тоҷикистон набояд роҳ дод. Вайронкунии муваққати баъзе меъёрҳои демократия барои он лозим аст, ки дар ҷумҳурӣ ба таври ҳаққонӣ демократия пойдор гардад. Гуфтан лозим аст, ки тамоми протсессу меъёрҳои демократия дар ҳар марҳилаи инкишофи худ бояд аз тарафи давлат танзим карда шаванд, вагарна ҷамъиятро бесарусомонӣ ва анархия фаро мегирад.

Ба таври истисно бояд ҷуногунандешии гоҷавӣ ҳукмрон бошад. Ҳамаи ақидаҳоро ба эътибор гирифт-

та, халки тоҷик метавонад оқилона роҳи инкишофи худро интихоб наояд. Агар ӯ боз иштибоҳ кунад, ин иштибоҳи худаш мешавад, касеро айбдор карда наметавонад.

PDF Compressor Free Version

Ба ҷанги хунин нигоҳ накарда, дар Тоҷикистон задухӯрдҳои байни миллатҳо ба амал наомад: тоҷик бо тоҷик ҷангид, аммо ин маънои онро надорад, ки дар ин ҷо ягон масъалаи миллӣ ҷой надошта бошад. Дар ҳуҷҷати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳисобот аз рӯи инкишофи одам дар соли 1995 гуфта мешавад, ки Тоҷикистон бо маҳалли гуногунмиллаташ фарқ мекунад. Баробари суштавии собиқ ҷамъияти шӯроӣ бӯҳрони иқтисодӣ, тазйиқи иҷтимоии ҳоси аҳолии сермиллат қувват гирифт. Дар Тоҷикистон, чун дар дигар мамлакатҳои Шарқ, гурӯҳҳои маҳаллӣ - минтақавӣ, ки дар касб ё муҳити иқтисодӣ майли ҳукмфармо шудан доранд, мавҷуданд. Дар натиҷа баъзе навҳои машғулият ба гурӯҳҳои махсуси маҳаллӣ алоқаманд мебошанд. Аз гуногунқавмии Тоҷикистон ва ҷудои нисбии баъзе гурӯҳҳои маскуни ноҳияҳои баландкӯҳ маълум мегардад, ки гуногунтаркибии иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ ҳам барои муросои ҷамъият ва ҳам барои ташкили манфиатҳои умумимиллӣ монеа мешавад.

Шароити махсуси ҷуғрофӣ, иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон, ҷудои муайяни гурӯҳҳои маҳаллию минтақавӣ боиси парокандагии воқеии миллӣ мегардад. Ин натиҷаи хусусияти кӯҳии ҷумҳурий ва ҷудои нақлиёти минтақаҳо, қафомондагии иқтисодии он мебошад. Ҳамаи ин якҷоя боиси фарқияти минтақаҳо, инкишофи нобаробари иқтисодӣ мегардад. Аз ин даромадҳои пулии соқинони минтақаҳои гуногун шаҳодат медиҳад.

Даромади пулӣ ба ҳар сари аҳоли дар як моҳ
(ба ҳисоби рубл)¹⁰⁷

PDF Compressor Free Version	1992	1994	1997
Вилояти Ленинобод	2201	34182	5140
шаҳри Душанбе	2344	49010	7373
Вилояти Хатлон	1550	30182	2610
ВМКБ	1539	24816	3495
НТМ	1958	42602	9353
Тоҷикистон	1993	34904	4975

Фарқиятҳо кам не, балки афзун мешаванд. Аз ин нишондиҳандаҳои гардиши чаканаи мол ба ҳар сари аҳоли дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳанд. Соли 1998 он дар ҷумҳурӣ - 78 ҳазор рубл, аз он ҷумла дар минтақаҳои тобеи марказ - 37 ҳазор рубл, ВМКБ - 23 ҳазор рубл, вилояти Хатлон - 45 ҳазор рубл, вилояти Ленинобод - 85 ҳазор рубл, дар Душанбе - 215 ҳазор рублро ташкил меод. Ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол дар ҳама шаклҳои он дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ чунин рост меомад: дар вилояти Ленинобод - 36%, ш. Душанбе - 30%, вилояти Хатлон - 21%, ноҳияҳои тобеи марказ - 12% ва дар ВМКБ - 1%¹⁰⁸. Дар ягон кишвари ИДМ гардиши чаканаи мол дар минтақаҳои гуногун ба ҳар сари аҳоли ин гуна, яъне 3-4 маротиба аз ҳам фарқ намекард. Фарқияти минтақавӣ дар сатҳи зиндагии ҷумҳурии камбағалтарини ИДМ аз ҳама баланд буд. Ин дар байни намоёндагон маҳалливу минтақавӣ аз

¹⁰⁷ Ниг.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг. с. 87

¹⁰⁸ Ниг.: Социально-экономическое положение Республики Таджикистан за 1998 г. Душанбе, 1999, с. 5.

аҳамият дур наместонд. Камбағалон нисбат ба вилояти бой хисси нафрат ва бадбинӣ мепарвариданд. Ғасбкунӣ дар дохили як халқ мерафт, аммо байни шохҳои гуногуни он.

PDF Compressor Free Version

Ин бадбинӣ баъди ҷанги дохилӣ боз муддатҳо боқӣ мемонад, то он даме, ки сабабҳои он бартараф нагарданд.

Ин сабабҳо асосан инҳоянд:

-фарқи назарраси даромадҳои минтақавӣ;

-ҷудоии байнихамдигарии минтақаҳо аз назари нақлиёт;

-набудани алоқаҳои иқтисодӣ ва тақсими меҳнат дар байни онҳо, ки бояд якдигарро пурра кунанд;

-сохтори гуногуни иҷтимоии минтақаҳои санатӣ ва кишоварзӣ.

Пас аз хотимаи ҷанги дохилӣ барои рафъи сабабҳои задухӯрди маҳалливу минтақавӣ бояд тамоми тадбирҳоро андешид. Вагарна ин масъала абадан боқӣ хоҳад монд. Барои рафъи оқибатҳои он нақшаи махсуси Ҳукумат лозим аст.

Давлат аз ҷумлаи ташкилотҳои маънавий ва ғайриғайри давлатӣ қисми моҳияти маънавий дорад. Омода сохтани шароити зарурӣ барои таъмини бақои умри миллат, одамвор зиндагӣ қардани мардум, баҳри арзишҳои башарӣ офаридани ҷомеа вазифаҳои воқеии давлатанд. Тамоми қонуну имкониятҳои маъмурӣ ва барномаҳои давлат бояд ба амалӣ шудани ин вазифаҳо равона гарданд. Аз сохтори иқтисодӣ низ ба ҷуз ҳадафе нест. Иқтисодии кишвар моҳиятан иқтисоди миллӣ мебошад, ки баҳри расидан ба ҳадафҳои миллӣ хизмат қарда, заминаи моддиву маънавий муҳайё месозад. Пас, иқтисод ҳам моҳияти маънавий дошта, мутобиқи дархостҳои моддиву рӯҳии инсон созон меёбад.

Агар давлат вазифаҳои миллии худро ба дараҷаи қаноатбахш иҷро намояд, ба ҳамаи миллатҳои кишвар баробар хизмат хоҳад кард. Агар миллати тоҷик бо ҳамаи давлати худ ба мақсад расад, муроди ҳама халқҳои кишвар ҳосил хоҳад шуд. Ва баръакс, агар миллати тоҷик дар кишвари худ номурад монад ба гумон аст, ки ҳоли миллатҳои дигари Тоҷикистон беҳ гардад. Покии ҷони мардуми тоҷик замонати некӯаҳволии худ онҳо ва ҳамаи ёронаш хоҳад буд. Давлати миллӣ бояд бар покизачонии миллат ва хиради ҳамабинии вай дорад ва инҳо танҳо ба манфиати ҳама метавонанд амал кунанд. Аз ин рӯ, давлати миллӣ ҳилофи маслаки интернационалӣ нест, балки аз роҳи иҷрои вазифаҳои миллӣ бар сариниятҳои умумии башарӣ хоҳад расид.

Ин аст, ки баробари муҳайё шудани заминаҳои ҳаёти маънавии миллат, муайян гардидани низоми иқтисодии ҷомеа ташаккули давлати миллӣ идома ёфта, барои риояи ҳуқуқи башар ва принсипҳои демократия, таъсири сохтори иҷтимоиву сиёсии давлати ҳуқуқбунёд шароити зарурӣ омода менамояд.

Демократия, шаклҳои демократии кишвардорӣ дар ҷомеаи баркамол, дар ҷомеае, ки ба ҳадди камол маънавӣ расидааст, имконпазир мебошад. Дар ҷомеаи ақибмонда, ки дараҷаи инкишофи фарҳангӣ баланд нест, аз демократия, аз ҳимояи ҳуқуқи башар, аз боло рафтани қадри инсон ҷои гап наменонад. Шинохти қадри инсон ва ҳуқуқи башар он гоҳ муяссар хоҳад шуд, ки худшиносии маънавии шахс ва ҷомеа ба дараҷаи кофӣ амиқ рафта бошад. Танҳо дар ҷомеаи маънавибунёд азиздошти инсон ва гуманизм метавонад як андоза ранги ҳамагонӣ пайдо кунад.

Агар ҳар се омили иҷтимоиву фарҳангӣ ва маънавӣ, фаъолияти иқтисодӣ ва қудрати сиёсӣ мавқеи

баробар ёбанд, аз бунёд шудани чунин чомеа умед ҳаст. Лекин агар яке аз ин омилҳо, масалан, давлат, хусусан ду омил - сохтори иқтисодӣ ва зӯроварии давлат бартарӣ ёбад, имконияти маънавии чомеа кохиш ёфта, густариши моддигарой ва ҳиссиёти дур аз маданият ҳар рӯз роҳе кушода хоҳад шуд.

Ҳар халқ дар муҳимтарин давраҳои таърих моҳияти фарҳанги худро амиқан ба андеша гирифта, аз нав дарк мекунад, аз нав кашф менамояд ва бо ин худҷӯиву худрасӣ ягонагии таърихӣ фарҳанги худро барқарор меорад, ягонагии ҳама ҷузъҳои сохтори фарҳангии миллӣ дубора эҷод менамояд. Халқ дар натиҷаи ин худшиносии маънавӣ ба пояи тозаии худо-гоҳии миллӣ хоҳад расид ва барои гузоштани қадамҳои наво дар роҳи инкишофи таърихӣ замина тайёр хоҳад кард.

Барои ин ки ягонагии сохтори фарҳанги миллӣ барқарор шавад, боз офариниши чунин заминаи маънавӣ, заминаи маънавии ҳоси халқ зарур аст, то ки он таъби зист, ки ҳоси ӯст, омода гардад. Бо офариниши чунин заминаи маънавӣ ва муҳити ҳоси зист муҳимтарин шартҳои эҳёи миллӣ ва ҳоло тоҷиконро зиёда зарур аст.

V. СИЁСАТИ ДЕМОГРАФИ

Барои дуруст дарк кардани муҳити иҷтимоии давлати Тоҷикистон дар зинаи имрӯзаи тараққиёт аз назар гузаронидани сиёсати аҳолишиносӣ дар ҷумҳурии хеле зарур аст. Воқеан, дар натиҷаи таваллуди бисёр дар ин ҷо қувваи қори барзиёд ба вучуд омада, он ҳам сиёсати пешрафти иқтисодӣ, ҳам стратегияи инкишофи иҷтимоӣ ва сиёсати миллий, ҳам сиёсати бо қор таъмин кардани занон ва ҳам сиёсати тандурустиро муайян менамояд.

Ба аксар оилаҳои тоҷикистонӣ серфарзандӣ хос мебошад. Ин яқчанд сабаб дорад. Аввалан, ин таомули миллист, ки тағйир доданаи душвор мебошад. Сониян, ин натиҷаи сатҳи пасти зиндагӣ, хизматрасонии иҷтимоӣ, тиббӣ, бо қор таъмин кардани занон аст. Бо як нафақа зиндагӣ қардан имкон надорад, зеро ҳаққи меҳнат хеле кам аст ва он заминаи муайянқунандаи нафақа мебошад. Вобаста ба ин қудакон умеди оянда, тақвоги пирианд.

Сатҳи зиндагии мардуми Тоҷикистон хусусан аз ибтидои солҳои 90-ум яқбора паст шуд. Аз ин дара сар қарда, давлат ёрин пулиро ба мақсади хуроқа, доруворӣ ва дигар қизҳои зарурии баланд нақард. Бо ин сабаб ин воситаҳои зиндагонӣ барои аксарияти мутлақи аҳолии ҷумҳурии дастнорас қардиданд. Бӯҳрони иқтисодӣ захираҳои иқтисодии одамони қалонсолро беқурб намуд. Имтиёзҳои иҷтимоӣ ва ёрдампулиҳои беқурбшавии пул ба қори худ қуру бурд.

Қудансолон ва қодорамон, махсусан қасоне, ки қоквичдонона мезистанд (пеш аз қамма қормандони қоҳи маориф, илм, тандурусти) ба қуруши молҳои қоҳии худ оғоз намуда, бадин васила ба бозорҳои оммавии бетартиб дар қучаҳои қоҳи асос қузоштанд.

Барои бисёр оилаҳои мӯхтаҷ ин бозор воситаи ягонаи даромад гардид.

Вакте ки дар шароити бекорӣ имконияти нахустини бекорӣ гардад, аввал ҳамчун сарпарастии таомули мардҳо ба ҷои кор таъмин мешаванд. Дар аввали солҳои 60-ум миқдори занони коргар дар собик ИҶШС дар байни тамоми коргарон 50 фоизро ташкил дод. Дар Тоҷикистон бошад, солҳои 1980 ин тоифа танҳо 30 фоизро ташкил мекард. Ҷадвали зерин нишондиҳандаи шугли занҳо дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мебошад¹⁰⁹.

Шугли занҳо дар Тоҷикистон ба ҳисоби фоиз аз ҳисоби умумии машғулбудагон

СОҲАИ ШУҒЛ	С. 1985	С.1990	С. 1991	С1992
Саноат	48,3	48,6	46,1	41,9
Нақлиёт	8,7	7,6	7,6	8,3
Сохтмон	13,7	10,5	10,2	8,2
Савдо	38,7	36,5	36,0	34,2
Тандурустӣ	68,7	69,7	67,1	67,9
Маориф	50,4	48,9	49,2	45,8
Маданият ва санъат	48,1	46,2	45,3	44,7
Илм	33,0	34,4	32,6	35,8
Сохтори идорӣ	47,8	37,3	36,8	33,1
Хоҷагии халқ	38,0	38,6	37,7	37,3

Бо вучуди он ки 70 фоизи занон дар деҳот зиндагӣ мекунанд, занони шахрӣ барои кор имконияти аз онҳо бештар доранд. Баробари кӯч бастанӣ аҳолии русзабони ҷумҳурӣ ништироки занон дар кори

¹⁰⁹ Нуг.: Республика Таджикистан. Отчет по человеческому развитию 1995 г., с. 43.

хочагии халқ кам мегардад. Ғайр аз ин бӯхрони иқтисодие, ки боиси баста шудани корхонаҳои зиёд гашт, имконияти шугли занонро маҳдуд гардонид. Соли 1993 танҳо 5366 нафар занон ба кор қабул карда шуданд, ҳол он ки 57155 нафар бо хоҳиши машғул шудан ба кор ариза дода буданд¹¹⁰.

Бояд таъкид намуд, ки аз сабаби инкишоф наёфтани соҳаи истехсолот дар деҳот занон барои пеш бурдани корҳои рӯзгор қувваи зиёд сарф мекунанд. Аз ин рӯ, корҳои хочагии ёрирасон барои онҳо воситаи ягонаи даромад мебошад ва тарҳи зиндагии онҳо аз зиндагии занони шаҳрӣ фарқ мекунад. Ҷадвали муқоисавии зерин гувоҳи ин аст.

Муқоисаи тарҳи зиндагии занони шаҳр ва деҳот

ЗАНОНИ ШАҲРӢ	ЗАНОНИ ДЕҲОТӢ
1	2
1. Имконияти бисёр барои гирифтани даромади пулӣ, фаъолият дар соҳаи маишӣ ё истехсолот	1. Имконияти андак барои гирифтани даромади пулӣ
2. Имконияти бештар барои кор аз рӯи ихтисос	2. Афзалияти шугл бо шаклҳои ақибмондаи меҳнат дар хочагии деҳот

¹¹⁰ Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

1	2
3. Имконияти беш дар иштирок ба корҳои идораи ҳукумати давлатӣ ва маҳаллӣ	3. Имконияти маҳдуд дар ширкат ба корҳои идоракунии маҳаллию давлатӣ
4. Имконияти бештар дар гирифтани хизмати тиббӣ	4. Имконияти маҳдуд дар гирифтани хизмати тиббӣ
5. Имконияти бештар барои гирифтани маълумоти махсус ва олий	5. Имконияти маҳдуд барои гирифтани маълумот
6. Доштани имконият барои ташкили хизмати маишӣ ва хӯроки умумӣ	6. Надоштани имкониятҳои оддитарин барои ташкили хизмати маишӣ ва хӯроки умумӣ
7. Имконияти бештар барои манзили фароҳамшароит	7. Набудани манзили фароҳамшароит ва дорони хизматҳои коммуналӣ
8. Имконияти васеъ дар истифода аз муассисаҳои томактабӣ	8. Имконияти маҳдуди истифода аз муассисаҳои томактабӣ
9. Имконияти афзун дар корҳои берун аз хона	9. Имконияти афзун дар корҳои хона, қитъаи наздиқавлигӣ ва дигар имкониятҳои хоҷагӣ

Чанги граждани мувозинати синнусоӣ ва чинсии ҳаياتи аҳолиро аз байн бурд. Аз сабаби ҳалоқати ҷавонон духтарони зиёд аз рӯи расму ойини исломӣ барои баромадан ба шаҳвар (зани дуҷом ё сеҷом шудан) розианд. Идораҳои ҳукумат ин гуна ақдҳоро расман ба қайд намегиранд.

Боз як хусусияти вазъияти демографӣ дар Тоҷикистон ин аст, ки пардохти нобаробари музди меҳнат дар байни мардону занон ҷой дорад. Масалан, аз рӯи маълумоти соли 1994 дар саноати бофандагӣ, ки бештар занон кор мекунанд, музди кори миёнаи онҳо 69,3 фоизи музди кори миёнаи мардонро ташкил медед. Духтурзанҳо 70,5, муаллимаҳо 57 фоизи музди миёнаи меҳнати мардонро мегирифтанд¹¹¹.

Таваллуд (афзоиши табиӣ) дар Тоҷикистон хеле зиёд аст. Мисоли Россия аз он шаҳодат медиҳад, ки вақте занон кор мекунанд, таваллуд якбора кам мешавад, зеро барои онҳо якбора ҳам коргари истеҳсолот ва ҳам модар будан душвор аст. Дар Тоҷикистон вазъият ин гуна нест, аз ин рӯ, таваллуд дар сатҳи баланд қарор дорад.

Дар натиҷаи ин дар Тоҷикистон миқдори ҷавонон хеле зиёд аст. Соли 1990 ҷавонони то 19-сола 53,2 фоиз, дар байни аҳолии бекор бошад, 58,0 фоизро ташкил медеданд¹¹². Бекории хеле зиёд дар байни ҷавонон натиҷаи он аст, ки онҳо ба истеҳсолот мераванд, аммо ҷои холии корӣ нест. Мактаб бекорони ояндаро ба воя мерасонад.

Сатҳи баланди таваллуд сабаби асосии хавфи қашшокии аҳоли Тоҷикистон маҳсуб мегардад. Аз рӯи ҳисоби мо коэффисиенти мутобиқати байни сарбории аҳоли ва миқдори даромади аҳоли ба ҳар сари кас дар собиқ ИҶШС 0,79 фоизро ташкил медиҳад. Ин далели он аст, ки сарбории аҳоли (миқдори одамони ба ҳар як коргар рост оянда) даромади милли

¹¹¹ Ниг.: Республика Таджикистан. Отчет по человеческому развитию в 1995 г., с. 44.

¹¹² Ниг.: Народное хозяйство Таджикской ССР в 1990 г. Душанбе, 1991, с. 7,8.

ва дараҷаи боигарӣ ё қашшоқии ҳамон ҷумхуриро муайян мекунад.

Дар вақташ мутахассисони клуби Рим инсониятро аз хавфи се фоҷеаи бузург, ки ба ҳастии инсон таҳдид мекунанд, огоҳонида буданд. Инҳо ҷанги термоядрой, садаи мухит, сернуфузии сайёра мебошанд. Хавфи ҷанги термоядрой қисман бошад ҳам, паст гаштааст. Дар масъалаи хавфи фоҷеаҳои дигар танҳо Чин пешгӯии клуби Римро ба инобат гирифта, барои паст гардонидани сатҳи таваллуд чораҳо андешидааст. Ба назари мо, Тоҷикистон низ бояд аз Чин ибрат гирад.

Аз рӯи адолат бигӯем, дар давраи сотсиализм Тоҷикистон аз ҷиҳати саноатикунонӣ пеш мерафт. Ҳаҷми умумии даромади ҷумхури аз истехсолот соли 1980- 3873,6 млн. сӯм, соли 1985- 4435,4 млн. сӯм, 1989- 4743,2 млн. сӯм, соли 1990- 4627,2 млн. сӯмро ташкил меод. Дар ин ҷо комилан қарахтӣ ҳукмфармо буд гуфтан нодуруст аст. Аммо афзоиши аҳоли аз ин ҳам босуръаттар буд. Дар натиҷаи ин афзоиши суръати истехсолот дар муқоиса бо суръати афзоиши аҳоли нисбат ба ҳар сари аҳоли паст мерафт. Соли 1985 ба ҳар сари кас аз ин даромади миллӣ 970 сӯм, соли 1989 - 917 сӯм рост меомад. Соли 1992 даромади миллӣ ба ҳар сари аҳоли 63,7 фоизи даромади соли 1985-ро ташкил меод¹¹³.

Тоҷикистон айнан аз рӯи гуфтаҳои Малтус инкишоф меёфт. Агар дар миёнаи солҳои 90-ум аҳолии қобили меҳнат 2500 ҳазор нафар бошад, пас аз рӯи ҳисоби пешакӣ соли 2000 он қариб ба 3 млн. мера-

¹¹³ Ниг.: Социальное развитие и уровень жизни населения в Республике Таджикистан. Душанбе, 1991, с. 3.4; Республика Таджикистан, с. 158.

сад¹¹⁴. Пас, барои он ки микдори бекорон наафзояд, дар 4 сол 500 ҳазор ҷои нави корӣ бояд таъсис дод. Барои аз байн бурдани бекорӣ бошад, қариб 1 млн. ҷои корӣ лавозим аст. Ҳалли ин масъала ҳатто барои давлатҳои сарватманд ҳам хеле душвор мебошад.

Масъалаи бо кор таъмин кардани аҳоли, махсусан ҷавонон, бе ягон муболиға, яке аз масъалаҳои тезутунди ҳалталаб буд ва хоҳад монд.

Дар ҷумҳурӣ як вазъияти аҷоиб, монанди бекории технологӣ дар давлатҳои сармоядорӣ (бекорӣ дар мавриди хеле бисёр будани ҷойҳои корӣ ҳолӣ) ба вучуд омадааст. Дар мамлақати мо ҳам ҷойҳои корӣ барои мутахассисон холианд, ҳам бекорӣ дар байни коргарони оддӣ ё ихтисосашон нокомил дар авҷ аст. Аммо сабабҳои ин гуна бекории яқхела дар Европайи Ғарбӣ ва Тоҷикистон гуногунанд.

Дар Европа ин намуд бекорӣ аз сабаби ихтиёрдорӣ моликияти хусусӣ ба воситаҳои истехсолот ба амал меояд. Менечер фикр мекунад, ки барои ихтисосгирии коргар маблағ сарф мекунӣ, аммо ӯ мумкин ба корхонаи сармоядорӣ дигар меравад, ҳукуки крепостной нест, ки ӯро боздорӣ. Дар Тоҷикистон ин ҳол бар асари парокандагии маъмури дар банақшагирии инкишофи саноат ва маълумоти касбӣ-техникӣ, рафтани русзабонҳо аз ҷумҳурӣ зоҳир мегардад. Ба назари мо, ин парокандагиро бо ёрии банақшагирии иҷтимоӣ, ки ба усули нақшаи ягона асос ёфта аст, барҳам додан мумкин мебошад. Дар Тоҷикистон суръати инкишофи истехсолоти ҷамъиятӣ дар солҳои 80-90-ум назар ба тамоми ҳудуди собиқ ИҶШС хеле паст буд, дар мавриде, ки захираҳои

¹¹⁴ Нияз.: Эъзоҳои 113

меҳнатии ҷумхурӣ қариб чаҳор баробар аз ҳисоби миёнаи тамоми ҳудуди кишвар (ИҶШС) бештар маҳсуб мегашт. Бояд зикр намуд, ки дар ҷумхурӣ дар бораи шумораи бекорон маълумотҳо яқхела нестанд (230-600 ҳазор кас). Танҳо охири соли 1997 аз шумораи умумии бақайдгирифташуда 51086 нафар буд, 37118 нафар коргарони бекор ҷубронпулӣ мегирифтанд. Дар соли 1997 аз шумораи умумии бақайдгирифташудаи бекорон дар ҷумхурӣ 26829 нафар ё худ 52,5% занон буданд. Хусусан дар деҳот сафи бекорон хеле афзудааст ва аз рӯи маълумотҳои соли 1997 64,7% шумораи умумии бекорони ҷумхуриро ташкил менамояд¹¹⁵. Афзоиши яқбораи бекорӣ бар асари харобшавии истехсолот дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ва аз қор мондани муассисаҳо ба вучуд омад.

Ба ғайр аз бекорони бақайдгирифташуда боз харобшавии истехсолот ҷой дорад, ки дар натиҷаи он роҳбарони муассисаҳо ба коргарони худ ночор рухсатии бемузд медиҳанд. Бино ба маълумоти Агентии давлатии омор соли 1993 бештар аз 106000 коргар чунин намуди рухсатӣ гирифтанд¹¹⁶. Ин одамон дар ҳисоби бекорон ба қайд гирифта нашудаанд ва барои бекорӣ ҷубронпулӣ намегиранд.

Аз рӯи нишондоди Вазорати меҳнат ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бекорон дар ҷумхурӣ (қасоне, ки меҳоханд, аммо қор ёфта наметавонанд) зиёда аз 50 ҳазор кас ё 2 фоизи аҳолии қобили меҳнатро ташкил медиҳанд. Бекорони муваққатино омавӣ шуморидан мумкин аст, вақте ки мардуми

¹¹⁵ Ниг.: Основные социально-экономические показатели

Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с. 83;

Таджикистан. Отчет по человеческому развитию. 1998, с. 75,77.

¹¹⁶ Ниг.: Республика Таджикистан. Отчет по человеческому развитию в 1995г., с. 18.

кобили меҳнат мавсимӣ ё бо рӯзи нопурраи корӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ё хоҷагии шахсӣ меҳнат меку-
нанд. Онҳо тақрибан садҳо ҳазоранд.

Алоқамандона бо гузариши Тоҷикистон ба ик-
тисоди бозаргонӣ вазъияти демографӣ (ғунҷоиши
аҳоли) аз сабаби афзоиши беандозаи аҳоли ва захи-
раҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурӣ вазнин мегардад. Ин
масъалаи фардои ҷумҳурӣ аст, ки ҳаллаш на танҳо бо
баҳисобгирии имрӯзу фардо, балки бо дарназардош-
ти ояндаи дур бояд анҷом пазирад.

Аҳолии ҷумҳурӣ дар 20 соли наздик нисбат ба
суръати афзоиши аҳоли дар ИДМ то андозае зуд аф-
зоиш меёбад. Ҳатто дар байни ҷумҳуриҳои, ки тавал-
луд хеле зиёд аст, Тоҷикистон фарқ мекунад. Коэф-
фициенти умумии таваллуд соли 1990 (ба ҳар 1000
нафари аҳоли) дар Озарбойҷон - 25,5, Қирғизистон -
29,3, Ўзбекистон - 33,4, Туркменистон - 34,1, Тоҷи-
кистон - 38,4¹¹⁷ - ро ташкил медед. Мутобиқан ба ин,
мувофиқи маълумоти баҳисобгирии аҳоли соли 1989
шумораи миёнаи аҳоли дар ҳар оилаи Тоҷикистон аз
ҳама бисёр - 6,1 нафар, дар ИҶШС бошад, 3,5 нафар
буд.

Бояд гуфт, ки даргириҳои ҷанг, паст рафтани
сатҳи зиндагии мардум дар ибтидои гузариш ба му-
носибатҳои иқтисоди бозаргонӣ дар ҷумҳурӣ ба аф-
зоиши аҳоли таъсир расонд. Ин албатта, дар шарои-
ти Тоҷикистон, ки ҳамеша афзоиши табиӣ аҳоли ҳел
балан буд, ҳодисаи мусбат мебошад. Агар соли 1992
ба ҳар 1000 нафар аҳоли 32,2 нафар навзод рост бо-
шад, пас соли 1997 ин рақам ба 23,2 расид¹¹⁸.

¹¹⁷ Ниг.: Вестник статистики, 1991, № 8, с. 55; Народное хозяйство
Республики Таджикистан в 1993 г., с. 39.

¹¹⁸ Ниг.: Основные социально-экономические показатели
Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с. 70.

Хисоби нисбии аҳолии қобили меҳнат аз 46,3 то 51 фоиз меафзояд, шумораи умумии онҳо бошад, қариб ба 4,5 млн. кас мерасад. Аз рӯи ин ҳисоб шумораи умумии мардуми қобили меҳнат дар ҳар панҷсола тақрибан ба тариқи зайл меафзояд: солҳои 1991-1995 - 270-280 ҳазор кас, солҳои 1996-2000 - 670-680 ҳазор кас¹¹⁹.

Чунон ки мебинем, дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ назар ба давлатҳои марказӣ ва ғарбии ИДМ афзоиши захираҳои меҳнатӣ хеле баланд аст. Аз ин сабаб сохтори синнусоли захираҳои меҳнати марзҳо зотан дигар мешаванд. Дар ноҳияҳои афзоиши табиатан сусти аҳоли захираҳои меҳнатӣ пир мешаванд, инчунин пирон аз миқдори умумии аҳолии қобили меҳнат қисми зиёдро ташкил медиҳанд. Баръакс, дар давлатҳои Осиёи Марказӣ дар байни аҳолии қобили меҳнат ҷавонон афзалият пайдо мекунанд.

Нишондиҳандаҳои инкишофи табиӣ аҳолии марзҳо бояд шояд хусусиятҳои ҳолати демографияи аҳоли муайян менамояд.

Масалан, дар ноҳияҳои Осиёи Марказӣ оилаҳои калони сернасл омили серфарзандӣ мебошанд. Дар мамлакатҳои европоии ИДМ баробари камтаваллудкунӣ давраи гузариш ба шароити нави оилаҳои ҳайаташ кам асосан анҷом ёфт.

Дар маҳалҳое, ки суръати таваллуд суст аст, ба андозаи муайян беаҳамиятӣ нисбат ба кӯдакон ба назар мерасад. Дар муқоиса бо ин, дар ноҳияҳое, ки суръати таваллуд баланд аст, вобаста ба урфу одатҳои анъанавии миллӣ, ба хоҳири он ки дар оила ақалан як писар бояд таваллуд шавад, чанд кӯдаки

¹¹⁹ Ниг.: Коммунист Таджикистана, 21 июни соли 1991.

дигар зоида мешавад. Ғайр аз ин бояд гуфт, ки дар ноҳияҳои афзоиши аҳолиаш босуръат ба дараҷаи муайян ҳам дар деҳот ва ҳам дар шаҳр рӯхияи хоси тарзи зиндагии деҳотӣ боқӣ мондааст.

Минбаъд шаҳрнишин гардонидани аҳолии деҳот дар ин ноҳияҳо на танҳо ҳамчун воситаи ба тарзи механикӣ ба шаҳр кӯчонидани деҳотиён, балки чун тадбири таъмини тарзи зиндагии шаҳринишинӣ, шароити баланди зиндагии шаҳрӣ тафриқаи байни марзҳоро аз байн бурда, инчунин фарқи нишондиҳандаҳои ҳолати демографии аҳолиро баробар хоҳад кард.

Омили демографӣ ба ҳолати иҷтимоии аҳоли, масалан, ба ғаёлшавии он дар интиҳоби шакли машғулият, муносибат ба намудҳои меҳнат таъсири худро мерасонад.

Омилҳои демографӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ якҷоя амал мекунанд. Масалан, ҳаракати сусти иҷтимоии аҳоли дар навбати аввал далели он аст, ки инкишофи истеҳсоли шахсӣ зухуроти нисбат ба рағбати аз ҷое ба ҷое кӯчидани аҳоли хеле ғаёл аст. Дар навбати худ, дар ҷое ки ин сустиҳаракатӣ ҷой дошта бошад, пешрафти иқтисодии меҳнатии маҳалро бозмедорад. Кӯчбандии бо зарурати хоҷагии халқ вобаста ба тақомули шахс барои ба даст овардани таҷрибаи касбӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, дараҷаи баланди ҳасисӣ ба инноватсия роҳ мекушояд.

Бояд ёдовар шуд, ки ҷараёни кӯчиш асосан ҷавононро фаро мегирад. Ба шароити Тоҷикистон назардошти кӯчиш аз ҳисоби одамони оиладор, махсусан серфарзанд дуруст намеояд. Дар ин ҷо масъала мураккабӣ ва хусусиятҳои ба худ хос дорад. Ин ба сатҳи сармоядорӣ вобаста мебошад, ки аҳоли онро аз сар нагузаронидааст. Бинобар ин дар ҷумҳурӣ, чун

дар тамоми Осиёи Марказӣ, таҷрибаи зиндагии шаҳрнишинӣ ночиз аст. Тарзи зиндагии шаҳрнишинӣ танҳо хоси аҳолии европоинажод мебошад. Бештари тоҷиконе, ки ҳатто шаҳрнишинанд, кӯшиш мекунанд, ки дар зиндагии дехотро нигоҳ доранд, чунон зиндагӣ намоянд, ки дар деҳа мезистанд. Дар рӯхияву рафтори шахсҳо низ хислатҳои соҳти мулкдориву падаршохӣ мушоҳида карда мешаванд.

Суръати пасти таваллуд, аз назари мо, ҷиҳатҳои зиёди мусбат дорад, аммо дорони ҷиҳатҳои манфӣ низ мебошад. Аз ҷумла хеле зуд пиршавии аҳолии ва нарасидани миқдори ҷавонон барои омӯхтан ва омехтани коргарон, номутаносубии муносибати чинсҳо дар гурӯҳҳои продуктивӣ (маҳсулдиҳӣ), нораҷоҳо дар тарбияи кӯдакон дар оилаҳои камфарзанд, ҳамаи ин натиҷаи пастшавии суръати тавлид маҳсуб мегардад. Ҳангоми сӯрфарзандӣ ин оқибатҳо ҷой надоранд.

Ба андешаи мо, дар шароити кунунии ИДМ ҳар як ҷумҳурӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ҳангоми ба роҳ мондани истехсолоти ҳудудӣ вазъи демографиву иҷтимоии маҳалҳои гуногуни хешро ба назар мегирад.

Воқеан, яке аз хусусиятҳои хоси ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар он аст, ки агар дар собиқ ИҶШС кӯшиши кам кардани аҳолии дехот ва афзун гардонидани аҳолии шаҳрҳо ба назар мерасид, дар ин ҷо кӯшиш барои афзоиши аҳолии дар дехот, чун дар шаҳр, якхела хоҳад буд. Агар миқдори аҳолии шаҳрнишин дар ИҶШС соли 1979 62 ва соли 1989 66 фоиз бошад, пас дар Тоҷикистон аз 35 фоизи соли 1979 соли 1989 то 33 фоиз ва соли 1997 ҳангоми муай-

ян кардани афзоиши аҳоли то 23,2 фоиз кам шуд¹²⁰. Чунин нишондиҳандаҳо дар дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ низ ҷой доранд.

Қадвали ҳаҳолати дар бораи афзоиши табиӣ аҳоли дар баъзе мамлакатҳои ИДМ маълумот медиҳад.

**Таваллуд, вафот ва афзоиши табиӣ аҳоли
(ба ҳисоби 1000 кас)¹²¹**

Ҷумҳуриҳо	соли 1985			соли 1998		
	шумораи таваллуд	шумораи фафт	афзоиши табиӣ	шумораи таваллуд	шумораи фафт	афзоиши табиӣ
Россия	16,5	11,3	5,2	16	10,7	5,3
Украина	15	12,1	2,9	14,5	11,7	2,8
Белоруссия	16,5	10,6	5,9	16	10,1	5,9
Ўзбекистон	37,2	7,2	33	35,1	6,8	28,3
Қазоқистон	24,9	8	16,9	25,6	7,7	16,9
Қирғизистон	32	8,1	23,9	31,2	3,4	16,9
Туркменистон	36	8,1	37,9	36	7,8	28,2
Тоҷикистон	39,9	7	32,9	40	7	33

Нишондиҳандаҳои ҷадвал шаҳодат медиҳанд, ки таваллуд дар давлатҳои славянӣ кам мешавад, дар давлатҳои осийё бошад, таваллуд афзоиш ёфта, дар

¹²⁰ Ниг.: Социальное развитие СССР, с. 31; Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с. 70.

¹²¹ Ниг.: Социальное развитие СССР, с. 31; Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 37.

натичаи пешрафти соҳаи тандурустӣ миқдори ғавти-дагон ба ҳар сари 1000 нафари аҳоли кам мегардад.

Мувофиқи маълумоти илми оморшиносӣ таваллуд дар давлатҳои Осиёи Марказӣ асосан аз ҳисоби аҳолии деҳот хеле меафзояд.

Омили дигари афзоиши баланди таваллуд аз ҷудошавии ниҳоят ками оилаҳо бармеояд.

Бояд гуфт, ки ҷудошавии оилаҳо дар шаҳрҳо нисбат ба деҳот бештар ба назар мерасад. Нишондиҳандаи зерин гувоҳи он аст, ки агар соли 1980 дар Тоҷикистон аз 1000 кас дар шаҳр 4,1 ва дар деҳот 0,2 кас ҷудо шуда бошад, пас соли 1990 ба 1000 нафар аҳоли мутобиқан 2,9 ва 0,7 кас рост меомад¹²².

Миқдори ақди никоҳ ва талоқ
(ба ҳисоби 1000 нафари аҳоли)¹²³

	соли 1980		соли 1990		соли 1993	
	ба қайд гирифта шудааст					
	ақд	талоқ	ақд	талоқ	ақд	талоқ
ИҶШС	10,3	3,5	9,4	3,3	-	-
Тоҷикистон	10,7	1,5	9,5	1,4	0,6	0,9

Сатҳи беандоза пасти талоқ яке аз сабабҳои асосии таваллуди беҳад зиёд дар Тоҷикистон мебошад. Вобаста ба ин миқдори зиёд дар ҳисоби миёнаи аъзои оила нигоҳ дошта мешавад.

Дар ҳаёти аҳолии деҳот ва шаҳр таносуби марду зан дар давоми солҳои 1994-1998 чунин буд: 49,7 ва 50,3, яъне ин рақамҳо бетағйир мондаанд¹²⁴.

¹²² Ниг.: Социальное развитие СССР, с. 31; Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 г., с. 37.

¹²³ Ниг.: Социальное развитие и уровень жизни Республики Таджикистан. Душанбе, 1993 г., с. 42.

Қайд намудан ҷои аз аст, ки дар байни бахисоб-
гирии аҳолии солҳои 1979 ва 1989 дар ҷумҳурии тано-
суби ҷинсҳо дар дехот баробар, дар шаҳр бошад, дар
ин саҳифа **PDF Compressor Free Version** таносибӣ ба амал меояд. Соли
1959 занон дар шаҳр назар ба мардон 51 ҳазор нафар
зиёд буданд. Солҳои охир ин нобаробарӣ қисман
барҳам меҳӯрад ва ҳангоми бахисобгирии соли 1989
шумораи мазкур то 33 ҳазор кас кам мешавад¹²⁵.

Афзоиши шумораи занон бар мардон аз синни
22-солагӣ сар мешавад ва ғавти бештари ҷинси мар-
дон боиси ин ҳодиса мегардад. Дар байни калонсо-
лон бошад, ин ҳодиса оқибати ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ
мебошад. Дар мувофиқати умумии байни аҳолии за-
ну мард дар баъзе гурӯҳҳои синнусолӣ номутаносу-
бии зиёд ба назар мерасад. Ҷунонҷӣ, аз соли 1979 дар
байни одамони то 14-сола писарбачаҳо миқдоран
нисбат ба духтарон дар муқоиса бо пастшавии нуфу-
си онҳо дар ҳаёти захираҳои меҳнатӣ бештаранд.

Бинобар ин дар оянда ин метавонад омили ни-
зоми мутаносибии байни зану мард гардад.

Хусусияти дигар, ин миқдори зиёди мардҳо дар
муқоиса бо занҳо дар гурӯҳҳои синнусолии (соли
1991) аз 10 то 19-сола мебошад. Дар гурӯҳҳои синну-
солии аз 20 то 39-сола занон, аз 40 то 49-сола мардон,
аз 50-сола боло занон нисбат ба мардон бешта-
ранд¹²⁶.

Агар дар гурӯҳҳои синнусолии аз 15 то 24-сола
таваллуд кам шавад, дар гурӯҳҳои баъдинаи синну-

---

¹²⁴ Ниг.: Основные социально-экономические показатели
Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с. 70.

¹²⁵ Ниг.: Социальное развитие и уровень жизни Республики
Таджикистан. Душанбе, 1993 г., с. 114.

¹²⁶ Ниг.: Социальное развитие и уровень жизни Республики
Таджикистан. Душанбе, 1993 г., с. 14.

соли мутаносибият нигоҳ дошта хоҳад шуд. Ғайр аз ин баробари ба синни балоғат расидани кӯдакони то 14-сола боз дар ҳамаи гурӯҳҳои синнусоли шароити мусоиди таваллуд фароҳам меояд. Бад-ин тарик, агар дар оянда низ таносуби биологиро ба назар гирем, имкониятҳои баробарии тибий ҳам нигоҳ дошта мешавад.

Дар ҳаёти коргарону хизматчиён мардон нақши пешбаранда мебозанд. Маводи бақайдгирии ҳаёти аҳоли нишон медиҳад, ки ҳиссаи занон дар байни коргарону хизматчиён дар зарфи 10 сол (аз соли 1980 то соли 1990) қариб бетағйир буда, 38,9 ва 38 фоизро ташкил мекард¹²⁷.

Машғулияти коргарону хизматчиён дар соҳаҳои маорифи халқ, санъат, илм ва хизмати илмӣ тағйир ёфтааст. Дар ин соҳаҳо бар хилофи тамоюли ҳукмрон дар ИҶШС тамоюли камшавии ҳиссаи занон нисбат ба мардон ба назар мерасад. Маводҳо собит мекунанд, ки қисми зиёди занони машғули меҳнат коргарон, колхозчизанону кормандони соҳаҳои хизматрасонӣ мебошанд, ки ихтисоси баланд надоранд ва бештар ба қори ҳисмонӣ машғуланд.

Аз ин бармеояд, ки вазъи демографии ҷумҳурӣ ба ҳамаи соҳаҳои зиндагии халқ таъсири беандоза дорад. Таваллуди зиёд, ки шояд даҳсолаи наздик идома ёбад, ногузир ба афзоиши бекории оммавӣ оварда мерасонад. То кунун ин ҳодиса ҷаъдон эҳсос намешуд, чунки шакли меҳнат дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва кӯч бастанӣ аҳолии русзабон чун як навъи захираи ҷои қорӣ ба шумор мерафт. Аммо ҳоло ин зарф пур ва лабрез гаштааст. Дар даҳсолаи наздик вазъият боз ҳам вазнинтар хоҳад шуд.

¹²⁷ Ниг.: Народное хозяйство Таджикской ССР в 1990 году, с. 21.

Афзоиши босуръати аҳоли вазъияти хавфноки идоранаашавандаи муҳити иҷтимоиро тавлид мекунад.

Мавлум аст, ки Омилҳои чугрофию демографӣ ба ҷамъият вақте таъсир мекунад, ки аҳоли камбағал бошад. Японияи сарватманд метавонад ҳатто дар шароите, ки маъданҳои фойданок барои соҳтмони хонаҳо замин надорад (дар Токио аз партовҳои шахр ҷазираи сунӣ сохтаанд), босуръат тараққӣ кунад. Тоҷикистон, албатта, чун Япония сарватманд нест, аз ин рӯ бояд ба омилҳои чугрофию демографӣ рӯбарӯ шавад. Ин ҷиҳат аз таҳдидҳои якҷанд роҳи раҳӣ дорад.

Роҳи аз ҳама оқилона, пеш аз ҳама, ташкили гурӯҳҳои тарғиботӣ мебошад. Аммо аз сабаби монеъшудани зиддиятҳои мӯътақидон ва тақлиди кӯр-кӯрона ба тамоюли миллӣ, оё метавонем барои камкардани таваллуд ин роҳро пеш гирем?

Дар вақташ шикасти ҳукумати Индира Гандӣ ҳангоми интиҳобот нишон дод, ки гузаронидани чунин сиёсат дар кишварҳои қафмонда чи хавфе дорад.

Дигар, тараққи босуръати саноат, кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва хизматрасонӣ ба мақсади бо қор таъмин намудани тамоми аҳли ҷомеа. Аммо маблағро барои ин қор аз кучо мегирем? Агар яке аз ин ду роҳи мазкурро амалӣ нагардонем, барои роҳи саввум шароит муҳайё мегардад, ки ин тарқиши иҷтимоӣ мебошад.

Бинобар ин дар замони ҳозира, дар протсеси ташаққули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ муносибатҳои оилавӣ, ки қисми тарқиби он мебошад, тағйироти кулӣ мебошад.

Дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ қариб тамоми масъалаҳои иҷтимоӣ, за ҷумла масъалаҳои оилавино, давлат аз рӯи принсипи баробарӣ ҳал мекард. **PDF Compressor Free Version** Серфарзандро бо имтиёзҳои гуногун дастгирӣ менамуд. Яъне, давлат тамоми имкониятҳоро муҳайё месохт, ки оилаҳои серфарзанд зиёд шаванд.

Дар шароити ҳозира бошад, дар давлатҳое, ки таваллуди кӯдакон зиёд асту шумораи аҳолиашон зуд меафзояд, масъалаи демографӣ бо роҳи воситаҳои гуногун ҳаллу фасл мегардад.

Акнун чунин масъала дар назди давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон, ки дар байни кишварҳои ИДМ аз ҷиҳати таваллуди кӯдакон дар яке аз ҷойҳои аввал аст, қарор дорад. Бинобар ин муносибатҳои нави иқтисоди бозаргонӣ ва суръати баланди инкишофи аҳоли дар чунин шароит ба ҳам мувофиқ нестанд. Аз ин нуқтаи назар, Тоҷикистон низ бояд сиёсати демографии худро иваз карда, ба шароити воқеии замони ҳозира ва муносибатҳои нави ҷамъиятӣ мувофиқ гардад.

Сиёсати демографии давлат дар шароити ҳозира бояд такмил ёфта, ба ҳолати воқеии инкишофи аҳоли мувофиқ гардонда, аз мавқеи тайёрхӯри берун ояд.

То ҳол сиёсати ҳифзи иҷтимоии аҳоли бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла дар шароити ҳозира бо роҳи ба оилаҳои серфарзанд, кам бошад ҳам, додани мададпулӣ ва дигар имтиёзҳо амалӣ мешавад. Ин аз як тараф, илочи аз қашшоқшавӣ раҳонидани ин гурӯҳи аҳоли бошад, аз тарафи дигар, маънии онро дорад, ки давлат барои таваллуди зиёди кӯдакон ҳавасманд мегардонад. Албатта, дар асл ин тавр нест. Чунин сиёсат, алалхусус барои давлате, ки та-

валлуди кӯдакон дар оила зиёд асту ба зумраи мамлакатҳои дорои қувваи қорӣ зиёд ва таракқиёташ суст дохил мешавад, номувофиқ мебошад. Дар ҳолати таъйир набудани чунин протсес қувваи қорӣ, ки бо ҷои қор таъмин нест, афзуда, дараҷаи зиндагии аҳоли бад мешавад.

Бинобар ин дар шароити ҳозира, ки Тоҷикистон давлати сертаваллуду серафзоиши қувваи қоргарӣ аст, на зиёд намудани таваллуд, балки ба танзим даровардани ин протсес тавассути кам кардани таваллуд дар оила масъалаи ҳалталаби ин кишвар мебошад.

Баъди пош хӯрдани давлати Шӯравӣ ва дар давраи ҷанги граждании солҳои 1991-1992 дар Тоҷикистон сатҳи истеҳсолот рӯ ба таназзул ниҳод. Яке аз масъалаҳои ҳалталаби ҷумҳурӣ афзудани сафи беқорон мебошад. Ғайр аз ин, дар ин давра сатҳи маориф ва дараҷаи зиндагии ақсарияти оилаҳои серфарзанд хеле паст шуд. Дар натиҷаи ҳамаи ин дар ҷумҳурӣ вазъи таълиму тарбия дар оила, мактаб ва умуман ҷамъият хеле коста гардид. Ин ҷараён дар ҳолате мегузарад, ки инсоният ба асри кибернетика, электроника, радиотехника ва умуман ба асри ахборӣ қадам ниҳодааст. Ин, дар навбати аввал, талаб менамояд, ки ҷавонон бояд сатҳи баланди дониши ҳозиразамон дошта бошанд, дар он сурат аз чунин ҷавонон кадрҳои болаёқат тайёр кардан мумкин аст. Аз ин ҷиҳат, яке аз вазифаҳои асосии оила дар он мебошад, ки ба ҷамъият кӯдакони ҷисман ва рӯҳан солим ато намояд. Дар он сурат онҳо ояндаи миллат, давомдиҳандаи генофонди солими миллат шуда менамоянд. Дар ақси ҳол ояндаи миллат ҳузрангез хоҳад буд. Ба ақидаи мо, давлат дар сиёсати демографии хуб барои дуруст ба танзим даровардани ин масъала,

пеш аз ҳама, бояд кӯдаконеҳо дастгирӣ намоёнд, ки дар оилаҳо тарбияи хуб гирифтаанд. Ин дар сурате амалӣ мегардад, ки маблағро ба 8-10 кӯдак кам-кам неву ба кӯдакҳои 1-юму 2-юму бештар сарф намоёнд. Яъне, аз ҷиҳати моддӣ 1-2 кӯдакро бо имтиёзҳои баланд таъмин созад. Дуюм, оилаҳои, ки меҳонанд аз 3 то 6 ва зиёдтар кӯдак дошта бошанд, пеш аз ҳама бояд бучети оилавии худро ба назар гиранд. Яъне, ҳади оила аз рӯи имконияти моддӣ худ оилаашро ба танзим дарорад. Сеюм, дар Тоҷикистон бо дарназардошти қувваи корғарии изофа ба оилаҳои, ки 3-6 ва аз он зиёд фарзанд доранд, аз ҷониби давлат кӯмаку дастгирӣ кардан дар шароити муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба мақсад мувофиқ нест. Давлат наметавонад ғамхорӣ комили ҷунин оилаҳоро ба души худ гирад. Вай ба интиҳоботи ҳуқуқи шартҳои мазкур наметавонад ғайрӣ расонад.

Азбаски оиладор ва серфарзанд шудан ҳуқуқи конституционӣ ҳар як оила мебошад, давлат наметавонад барои нигоҳубини оилаҳои серфарзанд ҷамъиятҳои ихтиёрӣ, башардӯстона ташкил намоёнд, ба онҳо муроҷиат кунад ва ғайра.

Албатта, оилаҳои серфарзанд, дар навбати худ, аз якдигар ба қуллӣ фарқ мекунанд. Ин гуна оилаҳо, ки хусусан дар деҳот зиёданд, дар натиҷаи ташкили дурусти меҳнат дар сатҳи оила аз ҷиҳати моддӣ худро пурра таъмин карда наметавонанд ва ба масъалаи тарбияи кӯдакони ҳам диққати махсус медиҳанд. Дар баробари ин қисми зиёди оилаҳои серфарзанд базӯр рӯз мегузаронанд. Аз ин рӯ, на танҳо сатҳи моддӣ онҳо, балки маънавияташон ҳам хеле хароб мебошад.

Ҷунин сиёсати демографӣ давлат, ба ақидаи мо, мантӣқан ба раванди асосӣ сиёсати пешгирифтаи давлатамон мувофиқат наметавонад. Ҷунки ин сиё-

сат сиёсати иқтисодии рӯбаиҷтимоиёт мебошад ва он сиёсати аз ҷиҳати иҷтимоӣ башардӯстона не, баръакс, сиёсатест, ки одамро ҳамчун эҷодкор, мустақилу ҷашми кордон ва сазовори зиндагии арзанда ташаққул медеҳад.

BDF Compressor Free Version

Умуман, ҳар як шахрванди давлати Тоҷикистон хуб бояд фаҳмад, ки консепсияи иқтисодиёти бозаргонии рӯбаиҷтимоиёт, аввалан, барои инсон озодии иқтисодӣ муҳайё месозад, соният, ҳуқуқу озодихои одамро эҳтиром ва эътироф мекунад. Чунин ҳолат низ яке аз нишонаҳои ҷамъияти демократию плюралистӣ мебошад, ки имконият медиҳад, то ҳар одам истеъдод, дониш, малака ва лаёқати худро дар ҷорҷӯбаи конун пурра амалӣ гардонад.

Глава
исгория

генерал-симур

VI. СИЁСАТИ КАДРҲО

Пас аз эълони истиклолияти Тоҷикистон, хусу-
ан баъди огози ҷанҷҳои дохилӣ аз ҷумҳурӣ рафтани
мутахассисони русзабони соҳаҳои техникӣ, тиб ва
маориф оғоз ёфт. Аксарияти муҳоҷироне, ки Тоҷи-
кистонро тарк намуданд, маълумоти миёна, миёнаи
техники, оӣ ва унвонҳои илмӣ доштанд. Ба муҳо-
ҷирати онҳо вазъи сиёсии ноороми ҷумҳурӣ, паст-
шавии кадрӣ таълим, илму фарҳанг, касбу кор, ша-
роити зиндагӣ ва меҳнат, маоши ночиз ё напардох-
тани он сабаб мешуданд.

Бо вучуди он ки муносибатҳои зиддирусӣ аз
ҷониби мардуми маҳаллӣ зоҳир нашудааст (ҷанг
байни тоҷикон мерафт), аз ҷумҳурӣ гурӯҳи калони
аҳолии русзабон якбора кӯч баст.

Холо мо намедонем, ки рафти русзабонон аз
ҷумҳурӣ то кай идома меёбад. Муҳоҷират аз Тоҷик-
истон агар қатъ нагардад, ин ҷараён оқибатҳои ваз-
нин хоҳад дошт. Як чиз маълум аст: дар ҳар сурат ба
Тоҷикистон омадани аҳолии русзабон хусусияти ом-
мавӣ намегирад. Умеди ягона барои омадани мута-
хассисони зиёд аз дигар давлатҳо оромии вазъи сиё-
сии ҷумҳурӣ, имзои шартнома байни Россияву
Тоҷикистон дар бораи шаҳрвандии дучониба шуда-
наш мумкин аст, яъне ҷумҳурӣ хангоми тайёр карда-
ни кадрҳо барои муассисаҳои нав бояд танҳо ба
аҳолии таҳҷон - тоҷикону ўзбекон умед бандад. Соли
1991 дар арафаи пошхӯрии давлати Шӯравӣ тоҷикон
62,3, ўзбекон - 23,5, русҳо - 7,6 ва дигар миллатҳо 5,6
фоизи аҳолиро ташкил дода буданд, пас ин рақамҳо

соли 1997 чунин буданд: тоҷикон - 68,8, ўзбекон - 24,9, русҳо - 3,0 ва дигар миллатҳо - 2,8 фоиз¹²⁸.

Ба ғайр аз русҳо қисми асосии намояндагони ин миллатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд. Таҷрибаи саноатии сармоядориро сотсиалистиро ин мардум кам ҳис намудаанд, амалан бо тартиботи соҳти саноат пурра шинос нестанд, онҳо якҷоя меҳнат мекунанд ва барои ҳамин фаъолияти худро бояд ба ҳам мувофиқ намоянд. Дар онҳо умуман омӯзиши касбӣ суст аст, забони русиро низ хуб намедонанд. Дар байни тоҷикон танҳо 30 фоизашон забони русиро хуб медонанд ва ҳамагӣ 16 ҳазор кас ё 0,5 фоизашон онро ба ҳайси забони модарӣ қабул намудаанд. Дар байни ўзбекҳо ин рақам дар таносуби 21,0 бар 6,1 фоиз аст¹²⁹.

Хуб надонистани забони русӣ барои тоҷикону ўзбекон имкониятҳои омӯзиши касбҳои саноатиро маҳдуд мегардонд. Холо имкониятҳои хеле хуб омӯхтани касбҳои муҳандисӣ, коргарӣ чун пештара дар Федератсияи Россия ва дигар кишварҳои дуру ҳамсоя мавҷуданд. Вакте ки одамон дар ҷойи бегона мемонанд, новобаста аз хоҳиши худ забони муҳити навро ба зудӣ меомӯзанд. Ғайр аз ин, бисёр мутахассисони ботачрибае, ки дар мамлакат мондаанд, касбҳои худро тағйир додаанд ва ба муассисаҳои тичоративу шахсӣ мераванд, бо дарназардошти ин вазъият давлат барои тайёр кардани кадрҳои тахассусӣ тамоми тадбирҳоро меандешад. Барои ҳалли ин масъала бояд проблемаи музди меҳнат ҳал карда шавад, то ки чараҳои рафтани мутахассисонро суст гар-

¹²⁸ Ниг.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с. 80; Вестник статистики. 1991, №5, с. 74.

¹²⁹ Ниг.: Вестник статистики. 1991, №5, с.74

донад, зеро марзи кишварро мутахассисони бехтарин тарк мекунад. Дар Қонун "Дар бораи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон", ки мохи январӣ соли 1994 қабул шуд, инкишофи ояндаи системаи маориф муайян гардида таълими бепули нӯҳсола кафолат дода мешавад. Барои датсгирии системаи маориф бучети давлатӣ, маблағҳои муассисаҳои калон ва шахсони ҷудоғона вобаста карда мешаванд. Яке аз масъалаҳои муҳими Тоҷикистон баланд бардоштани маълумоти духтарону занони миллатҳои таҳҷой бо дарназардошти банақшагирии таҳияи барномаҳои нав ва аҳамияти махсус додан ба ҷавондухтарон мебошад. Ҳоло бо ҳамкории ЮНЕСКО маркази маорифи занон, ки ба мутобикшавии онҳо ба шароити зиндагии нав дар Тоҷикистон ёрӣ мерасонад, кушода шудааст.

Бад-ин тарик, дигаргуниҳои инкилобии ҷамъиятӣ, вазъи бӯҳрони шадиди аз сар гузарондаи мо, ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ҷамъиятиву сиёсӣ, инкишофи демократияи истехсолӣ, худидоракунӣ, шаклҳои нави фаъолияти кишоварзӣ дар асоси шаклҳои гуногуни моликият масъалаи тайёр кардани кадрҳои миллиро дар шароити замонавӣ, суръатдиҳии таъсири таълимро ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба тариқи нав мегузорад.

Таҳлили самт ва дурнамои пешрафти тайёр кардани кадрҳои соҳибхтисос дар давраи ҳозира дар ҷумҳурӣ ва тамоюлҳои ҳафноки ба тарзи таълими умумӣ тайёр намудани коргарони ихтисосноку касбӣ, аз мувофиқати сатҳи ин тайёри ба талаботи пешрафти илмию техникӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Дар шароитҳои пешрафти илму техника сатҳи нисбатан баланди таълими умумии коргарон зарур аст. Самаранокии истифодаи маълумоти ба дастома-

да амалан дар натиҷаи пурра ҷорӣ нашудани дастовардҳои илму техника дар соҳаҳо ва минтақаҳо боиси касбу кори самарааш нисбатан паст, бемазмун, ҷойи PDF Compressor Free Version иллонии истехсолот ва тақсими нодурусти қувваҳои коргарӣ мегардад. Номутаносибии талаботи истехсолот ба кадрҳо ва роҳҳои қонеъгардонии онҳо ба назар мерасад. Ихтилофҳои байни тарзи осебӣ ва европони унсурҳои қувваҳои истехсолкунанда оқибатҳои манфӣ меоранд, ки аз ин миён афзоиши қандашавии сатҳи талаботи коргарон ва имкониятҳои амалигардонии онҳо, пастравии рағбати онҳо ба меҳнат, касб, сӯстшавии фаъолияти меҳнатиро махсус қайд намудан лозим аст. Мутаносибии унсурҳои дохилии таълимоти ҳамагонӣ, пеш аз ҳама, бартарафкунии зиддиятҳои байни сатҳҳои умумӣ ва касбии донишҳо, тайёрии назарӣ ва амалӣ, инчунин инкишофи нисбатан самараноки шаклҳои тайёрӣ ва азнавтайёркунӣ зарур аст, ки дар оянда дар сохти таълими муттасил ва такрористехсолкунии захираҳои меҳнатӣ аҳамияти ҳалкунанда доранд. Барои бозомӯзонии кадрҳои коргарии соҳибхтисос, ба андешаи мо, таҳия ва амалигардонии яқлухти нақшаи тайёрӣ ва таълими кадрҳо муҳим аст. Афзудани ҳароҷот барои таълими ҳар як коргари соҳибхтисос мувофиқи мақсад мебошад. Ба назари мо, шартҳои муҳим барои ин системаи шартномавии таълим аст, ҳар ду тараф, (масалан, омӯзишгоҳҳои касбию техникӣ, корхонаҳои таълими истехсолӣ, аз як тараф, муассисаҳо, аз тарафи дигар), барои сифати таълим масъул мебошанд. Пардохт барои иҷрокунандагони бевосита пас аз натиҷагирӣ ба амал оварда мешавад.

Масъалаи мувофиқати муқимҳои касбии ҷавонон ва талаботи истехсолот ҷи ба қулӣ ва ҷи дар

корхонаҳои алоҳида аҳамияти калони иҷтимоӣ до-
рад. Ин боз аз он ҷиҳат муҳим аст, ки вақтҳои охир
ба Тоҷикистон омадани кувваҳои коргарӣ аз дигар
минтақалар **PDF Compressor Free Version**. Бинобар ин бо назардошти
ҳаракати пасти кӯчбандии аҳолии маҳаллӣ масъалаи
ба кор таъминкунии аҳолии шаҳрҳои хурд ва шаҳ-
ракҳо, тавре ки гуфтем, дар ҷумҳурии муҳим ва
ҳалталаб мегардад. Барои ҳалли ин масъала тайёр
кардани кадрҳои коргарии соҳибхтисос, эътибори
касбҳои коргариро дар доираи истехсолот ва хиз-
матрасонӣ баланд бардоштан лозим аст.

Яке аз самтҳои асосии бозомӯзони кадрҳои
соҳибхтисос гирифтани тайёрии муайян дар зами-
наи мактаби миёна ва ҳуди истехсолот мебошад. Дар
ин ҷо омӯзишгоҳҳои касбҳои техникаи нақшаи пеш-
баранда мебозанд. Омӯзишгоҳҳои пешина, ки аз рӯи
ҳаҷм ба истехсолоти экстенсивӣ майл доштанд, ба
талаботи имруза номувофиқанд.

Азнавсозии омӯзишгоҳҳо барои бадастоварии
тахассусҳои ҳалди аксари таълимгирандагон, ташки-
ли намудҳои омӯзишгоҳҳои касбҳои техникаи вари-
антҳои мухталиф, гузаштан ба шартномаи мус-
тақими омӯзишгоҳ-муассиса, равона кардан барои
таъсиси иттиҳодияҳои таълимӣ-истехсолӣ ба мақсад
мувофиқ аст. Муносибатҳои бозаргонӣ ҳалли масъ-
лаи ба кор таъминшавии хатмкунандагони омӯзиш-
гоҳҳои техникумҳои душвор мегардонад. Системаи
ҳавасмандгардонӣ бештар чун роҳи перспективии
ҳавасмандгардонии корхонаҳо барои ба кор таъмин
кардани ҷавонон ба назар мерасад. Ҳоло суръати
тайёр кардан ва баланд бардоштани таҳассуси кор-
гарону хизматчиён бевосита дар муассисаҳо, корхо-
наҳо ва ташкилотҳо то андозае паст мебошад, ки ин-
ро дар шароити сохти маълумоти касбии техникаи

каноатбахш ҳисобидан номумкин аст. Дигаргуниҳои хоҷагидорӣ аз ҳар як меҳнаткаш на танҳо малакаи касбӣ, балки дониши иқтисодиро низ қатъиян талаб мекунад.

PDF Compressor Free Version

Дар шароитҳои мушаххаси минтақавӣ бо сабабҳои гуногун истифодаи оқилонаи меҳнати тамоми гурӯҳҳои касбӣ ва демографиву иҷтимоии коргарон таъмин карда намешавад. Шаклҳои гуногуни бекорӣ муваққатӣ, мавсимӣ, сохторӣ ва хусусиятҳои минтақавӣ аз он вобаста мебошад, ки гурӯҳи мазкури коргарон ба кадом гурӯҳи синнусолӣ, касбӣ ва таҳассусӣ дахл дорад. Яке аз сабабҳои истифодаи ғайриоқилонаи кадрҳои коргарӣ дар сафарбарии худудӣ ва таҳассуси онҳо мебошад. Ғайр аз ин, хангоми ба кор қабулшавии мустақилона дар муассисаю ташкилот набудани ҷои кори ба маълумоти коргар мувофиқ, тайёрии касбӣ, ихтисос, сабабҳои ба кор вобастаи шароити меҳнат ё баръакс, ихтисоси нопурраи коргарон душворихоӣ объективиро пеш меоранд. Чизе, ки ба муваққатан истифода нагардидани коргарон алоқаманд аст, нишонаи барҷастаи хусусияти минтақа буда, ба суръати бозомӯзони захираҳои меҳнатӣ ва мавҷудияти ҷойҳои корӣ дар сохторҳои минтақавӣ таъсир мерасонад. Аммо масъалаи нисбатан душвортари умумидавлатие чун ҳалли масъалаи зуҳури бекорӣ дар ноҳияҳои қорашон барзиёди ҷумҳурӣ мавҷуд аст.

Ба кор машғул набудан дар ин ҷо шакли қарахтиро мегирад, ки он гузаришро ба усулҳои пешқадами хоҷагидорӣ душвор мегардонад.

Вазорати меҳнат ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисобгирии захираҳои воқеии қувваҳои коргариро, ки шахсони ба кор эҳтиёҷмандро дар бар мегирад, оғоз намуда, инчунин оид ба ташкили

системаи умумидавлати идораи захираҳои меҳнатӣ кор мебарад. Марказ ва бюроҳои оид ба ташкили системаи умумидавлати идоракунии меҳнатӣ, чамъ кардани маълумот аз хусуси талаботи муассисаҳо ба кадрҳо, инчунин хоҳишҳои мардум дар бораи ҷойҳои ҳолии корӣ, фаъолияти васеъро ба роҳ мондаанд. Дар таъмини истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ интихоби муташаккили коргарон аҳамияти бештаре пайдо карда истодааст.

Ба назари мо, зиёд кардани шумораи коргарони саноат аз ҳисоби намояндагони аҳолии таҳҷой мувофиқи мақсад нест. Саноатикунони ҳаҷман васеъ ва кӯтоҳбинонаи минтақа барои ҳаёти ин мардум як қатор оқибатҳои манфӣ меорад (вайроншавии музозинати муҳит ва табиат, тарзи зиндагӣ, дар соҳаҳои 30-50-ум муҳочиркунии оммавии кӯхистониён ба водихо аз паси худ оқибати азбайравии машғулияти анъанавӣ, вайроншавии маданияти меросӣ, аз ҷумла забон, пахншавии ҳаромхӯрӣ, майзадагӣ, ҷаллобӣ ва ғайраро оварда буд).

Дар ин ҷо, ба назари мо, якҷоя бо инкишофи сунъии саноат инкишофи соҳаҳои анъанавӣ дар пояи истехсолоти хурд (оилавӣ, иҷоракорӣ, фаъолияти инфиродии меҳнатӣ, сектори миёнаи шахсӣ-хусусӣ) бо нигоҳдории табиӣ шаклҳои ҷойдошта ва тарзи зиндагии аҳоли бештар манфиатнок хоҳад буд.

Сабабҳои баланд набудани сатҳи миқдории кадрҳои коргарии саноатӣ ҳаминҳоянд. Сокинони таҳҷоии ҷумхӯрӣ бо кишоварзӣ, истехсолоти косибӣ ва ҳунармандӣ ба тариқи анъанавӣ алоқаманд буда, баробари инкишофи саноат, сохтмон дар онҳо малакаҳои меҳнати саноатӣ пайдо шуда истодаанд. Аксари машғулиятҳои, ки дар байни аҳолии таҳҷой пахнгардидаанд (кори ҷӯпонҳо, дехконҳо), бо душво-

риҳои зиёд ба равандҳои механикони мутобиқ карда шудаанд. Дар чунин шароитҳо даст кашидани аҳолии таҳҷой аз соҳаи кишоварзӣ назаррас нест. Дар байни аҳолии маҳаллӣ коргарони саноати шахрӣ камшуморанд, биноан раванди ба худ хоси ҳаракати такрористехсолкунӣ, ки мавқеи пасти ин гурӯҳи иҷтимоиро ба танзим меоварад, ба вучуд омад.

Баробари ташкили Комплекси истехсолию ҳудудии Чануби Тоҷикистон дар қисми чануби шарқии Тоҷикистон дар қисми шарқии Тоҷикистон инкишофи босуръати саноат, ки мавҷудияти кадрҳои баландиҳтисоси коргарро талаб мекунад, ба амал омад. Аҳолии ҷумҳурӣ, ки 72 фоизаш дар деҳот зиндагӣ мекунад, бо сабабҳои гузаштаи таърихӣ, анъанаҳои миллии истехсолӣ, тақсими меҳнат, инчунин набудани ихтисос ва як қатор сабабҳои дигар ба саноат то пошхӯрии давлати Шӯравӣ хеле суст ҷалб мешуд. Раванди шахрнишиншавӣ дар Тоҷикистон то кӯчбандии русзабонон аз ҷумҳурӣ бо суръати паст пеш мерафт. Дар шароити имрӯза ин ҳолат дар барзиёдии аҳолии қобили меҳнат дар деҳот ва норасоии қувваи коргарӣ дар шаҳрҳои Тоҷикистон, яъне сафарбарии сусту ҳудудии аҳоли зухур меёбад. Масалан, дар Душанбе ва Ленинобод, ки ҳиссаи аҳолии шаҳр назар ба вилояти Хатлон ва ноҳияҳои тобеи марказ бештар аст, раванди муҳочират аз ҷумҳурӣ нисбат ба омадан аз арафаи пошхӯрии давлати Шӯравӣ то ҳол зиёд мебошад.

Натичаи муҳочирати аҳоли¹³⁰

	соли 1992		соли 1994		соли 1997	
	шумораи омадагон	шумораи рафтагон	шумораи омадагон	шумораи рафтагон	шумораи омадагон	шумораи рафтагон
Ҷумҳурии Тоҷикистон (умуман)	51228	146024	43268	88814	20832	37158
ш. Душанбе	10016	58368	11338	22154	6391	8481
Вилояти Ленинобод	20242	34491	13921	31258	7749	15771

Бояд гуфт, ки аксарияти муҳочирони аз Тоҷикистон ба дигар давлатҳо кучбаста русзабонон ва мутахассисони баландхтисоси соҳаҳои гуногун буданд. Бинобар ин яке аз вазифаҳои асосии стратегияи ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ин тайёр намудани кадрҳои баландхтисос дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Масъалаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар Тоҷикистон дар шароити имрӯзаи ҳеле шиддатёфта, на танҳо хусусияти иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ ва сиёсӣ мегирад.

Дар оянда дар Тоҷикистон муассисаҳои замонавии кувваи барқ, кимиё, металлургияи рангаи бо техникаи истехсолоти баландсифат мучахҳаз, комплексҳои агросаноатӣ ва роҳҳои нақлиёт, ки ҳамашон тайёр кардани кадрҳои соҳибхтисоси коргариро талаб менамоянд, инкишоф хоҳад ёфт.

Инкишофи ин соҳаҳои саноати барои ҷумҳурии асоси воқеии ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ

¹³⁰ Ниг.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с. 75-76

миллӣ, ба монанди таъмини машгулияти баланди захираҳои меҳнатӣ, тақсими оқилонаи аҳолии қобили меҳнат баъни истеҳсолоти кишоварзӣ ва саноатӣ, беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳолии машғули меҳнат, пеш аз ҳама, мардуми таҳҷоиро пеш мегузорад.

Воридшавии минбаъдаи муассисаҳои хурду миёнаи саноатӣ ба ноҳияҳои кишоварзӣ бо тамоюлу аҳамияти иҷтимоии худ гуногунҷабҳа мебошад ва боиси ҷараёни муҳочиршавии аҳолии мегардад, ки дар натиҷаи он ҳаёти аҳолии ноҳияҳои ҷудогонаи ҷумҳурӣ табиатан тағйир меёбад. Раванди ҷойгиршавии корхонаҳои саноатӣ, ба инкишофи иҷтимоии аҳолии маҳаллӣ таъсири хеле калон мерасонад, ба назари мо, махсусан ба интенсификатсияи минбаъда хеле эҳтиёҷ дорад. Тоҷикистон, чун дигар минтақаҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба манбаи ашёи хом мубаддал гардида, дар дохили ҷумҳурӣ як қатор минтақаҳои иқтисодӣ, хусусан ноҳияҳои кӯҳӣ, аз инкишофи саноатӣ ва концентратсияи баланди минтақаҳои марказӣ, ки сатҳи зиндагӣ нисбатан баланд буд, ақиб мемонад.

Ҷойгиршавии нобаробари истеҳсолоти саноатӣ, фарқи сатҳи инкишофи саноати шаҳрҳо сабаби тафовути байни сохторҳои қувваи коргарии миллӣ мегардад, имкониятҳои инкишофи миқдорӣ ва сифатии коргаронро маҳдуд месозад. Маълум аст, ки ҳайати миллии коллективҳои коргарӣ асосан таркиби миллии ҷумҳурӣ ва вилоятҳоро дар худ инъикос мекунад. Сохтмони корхонаҳои нави маҳаллӣ, чун қоида, ба он оварда мерасонад, ки намояндагони аҳолии маҳаллӣ тадриҷан ақсарияти коргарон, мутахассисон ва хизматчиёноро ташкил медиҳанд. Саноатикунони раванди шаҳринишиншавӣ афзоиши аҳолии шаҳрҳои ҷумҳуриро баробари болоравии умумӣ

метезонад, боиси зиёдшавии ҳиссаи ниҳоии миллати таҳҷой дар ҳайати он мегардад.

Шаҳрнишиншавӣ танҳо инкишофи миқдории шаҳрҳои замонавӣ маҳсуб мегардад. Шаҳр ҷузъи муҳими функционалии соҳти иҷтимоӣ ва милли бо инкишофи шаҳрҳо саҳт алоқаманд аст. Шаҳринишиншавӣ равандест, ки ба нерӯи иқтисодӣ ва илмӣ ҷамъият, ба таркиби синфӣ ва касбии он таъсир мерасонад. Шаҳрҳо ба муттаҳидшавии халқҳо мусоидат мекунанд. Онҳо ба марказҳои ташаккули ҳаёти умумилӣ, сиёсӣ ва маданӣ табдил меёбанд. Дар ин ҷойҳо, пеш аз ҳама маданият ва ҳаёти милли бунёд мегардад. Дар шароити имрӯза шаҳрҳо на танҳо марказҳои ҳаёти милли, балки марказҳои асосии тақарруби байни миллатҳо ва давлатҳо мебошанд. Бад-ин тарик, функсияҳои иҷтимоии наву кӯхнаи шаҳрҳо дар раванди милли ва байналмиллалӣ пайдо ва бой мегарданд.

Дар натиҷаи интенсификатсияи шаҳринишинӣ таносуби миллати таҳҷой дар таркиби аҳолии шаҳрҳои ҷумҳурӣ хеле меафзояд. Масалан, таносуби тоҷикон дар таркиби умумии аҳолии Душанбе соли 1979 31,6 Ҷоиз соли 1989 бошад, 39,1 Ҷоизро ташкил меод¹³¹. Ин гуна болоравӣ ба тамоми ҷумҳурӣ ҳос мебошад, алаҳусус баъди пошхӯрии давлати яғонаи Шӯравӣ, ки қисми шаҳрвандони муқимӣ аз ҷумҳурӣ кӯч бастанд, ин раванд боз ҳам вусъат ёфт.

Агарчи таносуби миллати таҳҷой дар таркиби аҳоли афзояд ҳам, сатҳи бадастомадаи иштирок дар тақрористехсолқунӣ бо вазиғаҳои инкишофи иҷтимоӣ ва сиёсии гурӯҳҳои синфи қорғари милли, ба-

¹³¹ Ниг.: Труд в Таджикистане, с. 10.

ландшавии мақоми он дар ҷамъият мувофиқат намекунад.

Ин масъала дар шароити имрӯза ҳалли махсусро талаб мекунад. Дар минтақаҳои мазкур дар шароити озодию истиклол, бидуни инкишофи ҳамаи соҳаҳои саноат, аз ҷумла ҳаллу фасли масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, гузариш ба мустақилият амалан номумкин аст. Бинобар ин дар саноаткунории минбаъдаи вилояту ноҳияҳои истеҳсолоти саноатиашон суст, пахншавии саноат дар деҳот, инкишофи истеҳсолоти саноати кишоварзӣ таъсиси навҳои гуногуни моликият дар комплексҳои саноати кишоварзӣ бо дарназардошти хусусиятҳои ҳар як минтақаи ҷумҳурӣ ва ҳавасмандгардонии аҳоли ба соҳаҳои наваташкил зарур аст.

Ба назари мо, мақомоти идораи ҳамаи зинаҳо дар ҷумҳурӣ дар давраҳои гуногуни инкишофи ҳоҷагии халқ ба масъалаи баҳодихӣ ба ҷойгиршавии иҷтимоии аҳолии таҳҷой, ки бо инкишофи саноат ва тайёр кардани кадрҳои корғарии ихтисоснок аз ҳисоби сокинони маҳаллӣ алоқаманд мебошад, аҳамияти лозимӣ надодаанд. Пеш аз ҳама, системаи саривактии тайёркунии корғарони касбӣ бо дарназардошти инкишофи ояндаи ҷумҳурӣ ташкил намегардид. Интиҳоби касб барои ҷавонон дуруст ба роҳ монда намешуд. Ғайр аз ин то имрӯз системаи тайёр кардани корғарони инженериву техникӣ аз ҳисоби сокинони маҳаллӣ ба талабот ҷавоб намедод.

Рӯшан аст, ки масъалаи тезонидани суръати тайёр кардани мутахассисони инженериву техникӣ бо масъалаи тақсими кадрҳои корғарӣ дар истеҳсолот муносибати бевосита дорад. Корғар чи андоза допиши илмии амиқ ва сатҳи баланди маданият дошта

бошад, ба ҳамон андоза техника ва технологияи замонавӣ ба таври оқилона истифода мешавад.

Автоматикунонӣ ва механикониҳои комплексии истеҳсолоти ҳаҷми коргаронро тақозо мекунад, кобилияти эҷодии меҳнатиашонро инкишоф медиҳад, фарқиятҳои байни меҳнати фикрӣ ва ҷисмониро барҳам медиҳад.

Бешубҳа, истифодаи самараноки дастовардҳои пешрафти илму техника дар истеҳсолот аз бисёр ҷиҳат ба баландшавии ихтисоси ҳуди коргарон вобаста аст.

Ҷорӣ намудани дастовардҳои пешрафти илму техника дар истеҳсолот худ аз худ натиҷаҳои мусбат намедиҳад. Оқибатҳои иҷтимоии пешрафти илму техника, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки баробари афзудани шумораи коргарони баландихтисос истеҳсолоти механиконида ва автоматикунонидашуда метавонад миқдори зиёди коргарони беихтисос ва коркунони меҳнати якнавохти нимихтисос, касбҳои фикрии яхела ва меҳнати ҷисмонии якнавохт вучуд дошта бошад. Маҳз барои ҳамин ҳам тайёр кардани кадрҳои коргарии соҳибихтисос дар системаи омӯзишгоҳҳои касбӣ ва техникаӣ бештар ба талаботи инкишофи замонавии истеҳсолот ҷавоб медиҳад.

Бо яд қайд намуд, ки ҳоло қисми асосии кадрҳои коргарӣ бевосита дар муассисаҳо аз рӯи эҳтиҷоти истеҳсолот тайёр карда мешаванд, на аз рӯи талаботи илму техника. Тайёркунии коргарон дар гурӯҳҳои таълимии комбинатҳо ва бо усули шогирдии инфиродӣ аз ҷиҳати миқдор ва сифат ба талаботи замон ҷавоб намедиҳад. Сатҳи нишондиҳандаҳои тайёрии касбӣ ва вобаста ба ин мутобиқшавии ҷавонон ба талаботи истеҳсолоти ҳозиразамон хеле паст аст. Роҳбарони истеҳсолот арзон тайёр кардани

кадрҳои коргариро бевосита дар истеҳсолот ҷонибдоранд. Рафти тайёр намудани коргари ихтисоснок танҳо дар системаи омӯзишгоҳҳои касбӣ ва техника дар сатҳи зарурии амалӣ ва назариявӣ имконпазир аст. Бинобар ин дар ояндаи наздик дар ҷумҳурӣ доираи омӯзишгоҳҳои касбӣ ва техникаро, ки аз рӯи ҳамаи ихтисосҳои зарурии истеҳсолот кадрҳои коргарӣ тайёр карда метавонанд, хеле васеъ кардан лозим аст. Ин гуна омӯзишгоҳҳо ҷӣ дар марказҳои саноатӣ ва ҷӣ дар шаҳрҳои хурду шаҳракҳо, ки захираҳои меҳнати зиёд доранд, бояд ташкил карда шаванд. Қайд намудан лозим аст, ки дар шароити имрӯза дар ҳудуди ҷумҳурӣ ҷойгиршавии нобаробари ҷунин омӯзишгоҳҳо ба назар мерасад. Шумораи умумии онҳо ва тайёр кардани коргарони баландихтисос дар омӯзишгоҳҳои ҷумҳурӣ сол то сол кам шуда истодааст. Масалан, аз 76 омӯзишгоҳҳои касбӣ ва техника, ки соли 1992 24705 нафар коргарони сохибихтисос тайёр карда буданд, соли 1997 танҳо 72-тоашон боқӣ мондаанд ва ҳамагӣ 16675 нафар коргарчавонон онҳоро хатм намудаанд¹³². Аз 72 омӯзишгоҳ аксарияташ дар шаҳрҳо ҷойгиранд, ҳол он ки дар 16 ноҳияе, ки 500 ҳазор нафар аҳолиашон дар дехот зиндагӣ мекунанд, ягон омӯзишгоҳ вуҷуд надорад. Дар бораи шаклҳои тайёр намудани кадрҳои коргарӣ тавассути омӯзишгоҳҳо ва мактабҳои миёна суҳан ронда, ҳаминро бояд хотирнишон сохт, ки қисми зиёди муҳассилини дехот ба меҳнати коргарӣ рағбат доранд. Нақшаи таълимии мактабҳои дехот бошад, ҷавонро танҳо барои касбҳои кишоварзӣ тайёр мекунад. Ба фикри мо, мактабҳои миёна ҷавонро

¹³² Ниг.: Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистан за 1992-1997 гг., с.85.

бояд дар асоси барномаи дурнамои деҳа ва шаҳрак бояд таълим диҳанд. Ин, пеш аз ҳама, ба ноҳияҳои дахл дорад, ки пахншавии саноат дар онҳо ба эътибор гирифта шудааст.

PDF Compressor Free Version

Дар бораи ин масъала, самту тамоюлҳои тайёр кардани кадрҳои коргарии боихтисос гуфтан лозим аст, ки хусусияти муҳими ин раванд алоқаи онҳо бо пешрафти илму техника мебошад. Дар навбати худ пешрафти илму техника комплекси яклухти масъалаҳоро дар бораи сифати тарбияи кадрҳои коргарии ихтисоснок пеш мегузорад. Ин раванд аз коргарони имрӯза баробарии маданӣ ва техникаи онҳоро бо истехсолоти пешравандаи замонавӣ талаб мекунад. Раванди бозомӯзони синфи коргар дар шароити имрӯза, пеш аз ҳама, ба донишони усулҳои замонавии илм, дурнамои пешрафти техника ва ташкили меҳнат вобаста аст. Ғайр аз ин истехсолоти замонавии ба илму техника асосёфта дар назди коргарон талабҳои баланд будани сатҳи касбӣ ва таълимии умумии онҳоро мегузорад ва барои донишони касбҳои ба ҳам наздик шароит фароҳам месозад.

Тамоюлҳои асосии бозомӯзони синфи коргар мавҷудияти коргароне, ки дар баробари донишҳои техникӣ ва технологияи замонавӣ роҳҳои болоравии самаранокии меҳнатро хуб дарк карда метавонанд, дар назар доранд.

Дар шароити имрӯза баробарии баландшавии курсҳои таълими назарявӣ қори тайёр намудани кадрҳои коргарии соҳибихтисос навсозиро тақозо мекунад. Алоқамандона ба ин дар омӯзишгоҳҳо устохонаҳои таълимию истехсолӣ таҷҳизонида мешаванд, рафти таълим такмил меёбад, машқгоҳҳо мавриди истифода қарор мегиранд, сатҳи методӣ ва тайёри касбии устодони таълими истехсолӣ баланд ме-

гардад. Дар баъзе омӯзишгоҳҳои касбӣ таълим барои барориши маҳсулоти саноат ва хоҷагии халқ гузаронида, супоришҳои муассисаҳои базавӣ баҳри эҳтиёҷоти омӯзишгоҳҳо иҷро карда мешаванд. Коргарони боихтисос дар рафти таълим асбобҳои кафшергарӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, абзори рӯзгор тайёр мекунанд. Маҳз ҳамин ташкили таълим, ки ба истеҳсоли маҳсулоти мураккаби саноати асос ёфтааст, яке аз воситаҳои амалии баландшавии сифати он мебошад.

Самти дигари тайёр кардани кадрҳои коргарии соҳибхтисос дар шароити пешрафти илму техника касби иловагӣ доштани онҳост. Доштани ду ё чанд касб дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ на танҳо аҳамияти касбӣ иқтисодӣ, балки аҳамияти иҷтимоӣ низ дорад, ки то андозае ба азхудкунии касбҳои маҳдуди тақсими меҳнат, инкишофи пурраи қобилияти ҷисмонӣ ва рағбати коргарон шароит муҳайё месозад.

Ҷойгиршавии касбҳо дар якҷанд китъаҳои истеҳсолот, аз ҷумла кор дар автоматҳо, баъзе дастгоҳҳо ва агрегатҳо барои тақмили меҳнат, баландшавии мазмун ва хоҳиши меҳнат омили муҳим мегардад. Иҷрои кори касбҳои гуногун ҳисси ҷавобгарии ҳар як аъзои бригадари барои натиҷаҳои умумӣ пурзӯр месозад, ба инкишофи ташаббусу эҷодкорӣ ва ўҳдабарои сабаб мешавад.

Дар натиҷаи ин таносуби ҳисоби миёнаи коргарони боихтисос меафзояд ва бар асари тақомули доими техникаю технология вазифаҳои меҳнатии коргарон на танҳо зиёд мешаванд, балки инчунин мураккаб мегарданд. Агар пеш ҳаҷми меҳнати гурӯҳи касбҳои пешқадам - дастгоҳсозон, танзимгарону бақорандозандагон ва амсоли инҳо мушоҳидаю назо-

ратӣ доимӣ ба рафти коркардӣ ашёи меҳнат ва сифати маҳсулотро дарбар гирад, пас баробари автоматии раванди технологӣ вазифаҳои асосӣ аз тартибу танзими рафти коркард ҷудо мешаванд.

Аз ин рӯ, мураккабшавии рӯзафзунӣ меҳнат шартӣ объективӣ тарбияи ногузири коргаронест, ки ба иҷрои босифати меҳнат қобилият дошта бошанд. Зарурати пайваста баланд бардоштани сатҳи ихтисоси коргар дар истехсолоти имрӯза ба ҳамин вобаста мебошад.

Нишонаи муҳим ва шартӣ ҳамзамони пайдоиши типи нави коргар дар тағйири моҳияти тайёрии касбии ӯ зоҳир мегардад. Пештар таҷрибаю омӯзиши дастӣ нақши муҳим мебозид ва чунин тарзи тайёркунӣ бештар дар шакли шогирдии инфиродӣ ё бригадавӣ амалӣ гардонида мешуд. Барои омӯхтани ихтисоси замонавӣ аз худ намудани ҳаҷми муайяни донишҳои назариявӣ зарур аст, аз ин рӯ шакли мувофиқи тайёр кардани коргарони дорои ихтисосҳои мураккаб омӯзиши бардавом дар таълимгоҳҳои махсус ба шумор меравад. Дар шароити имрӯза системаи таълими касбӣ ву техникӣ пояи асосии аз рӯи нақша тайёр намудани кадрҳои коргарии соҳибихтисос мегардад.

Ба коргарони имрӯза зарур аст, ки дар тамоми тӯли ҳаёти меҳнатиашон донишҳои худро дар сатҳи техникаю технологияи навтарин нигоҳ дошта тавонанд. Воқеан, агар маълумоти умумиилмӣ мустаҳкам ва васеъ бошад, аз як вазифа ба вазифаи дигари корӣ гузаштан ҳамон андоза бомуваффақият ва осон сурат мегирад. Аз ин рӯ, тайёр кардани коргарон бояд тибқи мувофиқати донишҳои умумитаълимӣ, махсус, умумитехникию умумитехнологӣ бо имконпазирӣ тақмили доимии онҳо ба роҳ монда шавад.

Дигаргунӣ дар сохтори иҷтимоии синфи коргар дар шароити инкишофи илму техника дар назди ҷамъият вазифаҳои наву душвор мегузорад. Ин ҷараёнҳои таҷрибаҳои ҳаёти нави коргарон, таъмини шароити ҷойгиршавии иҷтимоии бемонеа, ки хангоми инкишофи механиконию комплексӣ ва автоматонию равандҳои истеҳсоли торафт вусъат меёбад, азнавтӣ ёркунии коргаронро, ки аз ҷойи қори пештараашон алоқамандона бо пешрафти техникаи озод шудаанд, фаро мегирад. Дар робита бо болоравии сатҳи маълумоти коргарон, хусусан ҷавонон (дар оянда ин вазъият инкишоф хоҳад ёфт), вазифаи душворе вобаста ба қонеъгардонии талаботи истеҳсолот бо қувваи коргарии беихтисос, дар ояндаи наздик бошад, бо қувваи коргарии ихтисосашон паст ба миён меояд. Алҳол ин тамоюл дар Тоҷикистон бо як қатор сабабҳо, пеш аз ҳама, бо сабаби мавҷудияти захираҳои барзиёди меҳнати ва ҷойҳои қорие, ки ихтисос талаб намекунанд, он қадар ба назар намоён нест. Душвории ин масъала бо барҳамхӯрии бартариҳои меҳнати содда ва болоравии зиёди сатҳи маълумот, натиҷаҳои пешрафти илмию техникаи вобаста мебошад. Бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон чун дар дигар мамлакатҳои ИДМ, дар шароити имрӯза масъалаи дигари муҳим дар пеш истодааст. Ин барои оянда тайёр кардани ихтисосҳои нави коргарӣ бо дарназардошти тараққиёти муассисаҳои хурду миёна, сохтани филиалҳо бо мақсади омода сохтани захираҳои қалон барои меҳнати саноатӣ, тарбияи ҷавонони соҳибқасби маҳаллӣ мебошад.

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ, вақте ки шаклҳои гуногуни моликият, (давлатӣ, шахсӣ, иҷоравӣ, хусусӣ, ҷооперативӣ) ба амал меоянд, ба сохтмони муассисаҳои хурду миёна ҳам

тибқи моликияти давлатию кооперативӣ ва ҳам зимни моликияти шахсии шахрвандон иҷозат дода мешавад.

PDF Compressor Free Version

Хурду миёна мувофиқи моҳияти худ бояд воситаҳои нави бозориро мутобиқи муносибатҳои рақобати бозорӣ ба вучуд оваранд. Дар мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ корхонаҳои хурду миёна ним ва бештари ҳаҷми умумии маҳсулотро дода, нимаи зиёди ҷойҳои кории холиро пур мекунанд. Бад-ин тариқ, муассисаҳои хурд иқтисодии бузурги иқтисодии ҷамъиятро, ки бе он бозор бароҳмонӣ ва иҷрои вазифаи танзимгарии худро иҷро карда наметавонанд, захира мекунад. Инаш низ аз аҳамият холи нест, ки онҳо дар худ сифат, мутобиқат ва зудтаъминиро таҷассум менамоянд, дар шароити вобаста ба технологияи нав мавқеи худро меёбанд. Вобаста ба ин бо ҳамкориҳои муассисаҳои калон ба таври хеле ғаври қоргарони баландиқтисосро тайёр мекунанд. Пайдоиши корхонаҳои муштараки ватанию хориҷӣ табақаи нави қоргарони қирояро ба амал меорад. Маълум аст, ки дар чунин корхонаҳо бидуни санҷиш на ҳар қиро ба қор қабул мекунанд. Қоргаронро бо шартҳои дар ин муассиса ҷойдошта водор мекунанд, ки музди меҳнаташонро саривақт мувофиқи принсипи аз рӯи меҳнат мебардоранд; маҳсули қор дар ин ҷо нисбат ба муассисаҳои собиқи шӯравӣ хеле баланд аст. Табиист, ки ин табақаи қоргарон ба пайваста баланд бардоштани сатҳи дониши маданияту техникаи худ ҳавасманданд.

Мавриди амалӣ гардидани сиёсати кадрӣ дар тайёр кардани ҳайати муҳандисию техникаӣ душвориҳои зиёде ба назар мерасанд. Гап дар сари он аст, ки соли 1993 дар ҷумҳурӣ дар шӯъбаҳои донишгоҳҳои олии вобаста ба истеҳсолоти осебӣ (техникаӣ,

кишоварзӣ ва ихтисосҳои иктисодӣ) ҳамагӣ 15 фоизи тамоми донишҷӯён, дар ҳамаи давра дар донишгоҳҳои олии соҳаи тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, маориф ва фарҳанг 84,6 фоизи донишҷӯён таҳсил мекарданд¹³³.

Аз бисёр ҷиҳат ин ба вазъи демографӣ вобаста аст: дар кучоҳ, ки кӯдакон бисёранд, дар он ҷо духтрон, муаллимону мураббӣҳои зиёд лозиманд. Аммо ҷунин сохтор имкони ташкили тайёркунии оммавии муҳандисонро намедихад. Дуюм ин ки барои тайёр кардани мутахассисони дорой ихтисоси олии мураббӣён нестанд. Агар кӯчида рафтани мутахассисони русзабонро ба назар гирем (аксарияти корпуси муҳандисии ҷумҳуриро ташкил меоданд), вазъият дар ин самти сиёсати кадрӣ хеле мураккаб аст. Ҳалли масъала танҳо аз фиристодани одамон барои омӯзиш ба донишгоҳҳои олии Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон иборат нест. Ҳаллу фасли он, пеш аз ҳама, беҳдошти таълими забонҳои русӣ ва англисиро дар мактабҳои миллӣ талаб мекунад.

Самти дигари истифодаи захираҳои меҳнати тайёр кадани кадрҳои мебошад, ки ба ташкил ва хизмати индустрияи истироҳат дар Тоҷикистони кӯҳӣ қобилият дошта бошанд.

Дар ҳақиқат имкониятҳои зиёди табиӣ индустрияи истироҳату сайёҳиро, чунон ки дар Швейтсария, Япония ва Испания барин баъзе мамлакатҳои хориҷӣ ҳаст, метавонад ба соҳаи пешбарандаи иктисодиёти ҷумҳурӣ табдил диҳад, иқлими мусоид, дараҳои хушманзар, кӯлҳо, мавзӯҳои хубтарин истироҳат - ҳамаи ин шароитҳоро Тоҷикистон дорад.

¹³³ Ниг.: Ҳисоби мо: Народное образование и культура в Таджикистане. Душанбе, 1994, с. 65.

Мавзеъҳои сайёҳии кӯхҳои Помир, Ҳисор, Фон берун аз ҷумҳурии шӯҳрати зиёд пайдо кардаанд. Ғайр аз ин дар ҷумҳури дараҳои Варзоб Ромит, Қаратоғ, Кама-роб, Ҳонақоҳ, Сарихӯсор барин ҷойҳои зебоманзари зиёде мавҷуданд, ки дар ин ҷойҳо гашторҳои сайёҳӣ ташкил карда, меҳмонхонаҳои олимдараҷа сохта, ба-рои хизматрасонӣ ба онҳо кадрҳои баландихтисос тайёр намуда, даромади хубе ба буҷети ҷумҳурии овардан мумкин аст.

Ба андешаи мо, ташкили ширкати сайёҳӣ дар ҷумҳурии барои мураттаб сохтани барномаи дурна-мои инкишофи сайёҳӣ имконият медиҳад. Аллакай амалигардии ҳавасҳои тӯлонии фирмаҳои сайёҳиро, ки барои маблағгузаронӣ баҳри беҳдошти вазъи эко-логӣ дар кӯхҳо ва дараҳо мусоидат аст, қонеъ бояд намуд. Агар ин индустрияи бизнесро (чи хеле ки имрӯз аст) ба майли худ гузорем ва ё ба дасти касони номуносибу бемасъулият, касоне диҳем, ки дарҳол фоида гирифта меҷоянд, сар задани фалокатҳои экологӣ аз эҳтимол дур нест.

Шарти асосии амалигардонии ҷунин сиёсат, ба назари мо, тайёр кардани кадрҳои баландихтисос - инструкторон, тарҷумонҳо, роҳбалрадҳо, мутахасси-сони хизматрасон ва ҳайати пешхизматҳо мебошад.

Аз хусуси сиёсати кадрӣ сухан ронда, ниҳоят, меҷӯем дар бораи кадрҳои роҳбарикунандаи ҷумҳу-рӣ иброи ақида намоем.

Тахлилу ҷамъбасти таҷрибаи тайёркунӣ ва ҷо-баҷогузори кадрҳо, ки дар натиҷаи сиёсати кадрӣ умуман дар зинаҳои гуногуни инкишофи ҷумҳурии гу-заронида мешавад, ба назари мо, дар баробари ҷиҳатҳои мусбат як қатор камбудӣ, хатоиву нора-соиҳо низ дорад.

Ин масъала барои Тоҷикистон пас аз ҳодисаҳои фоҷиавӣ: талафоти кадрҳо- ҳам ғавтидагон, ҳам муҳоҷирони иҷборӣ, хусусан муҳоҷирати аҳолии русзабонӣ, ғумуҳӣ ҳаде ҳалталаб аст. Аз ин рӯ, бо мақсади бартараф намудани ҳадоиҳо, талафоти кадрҳо дар давраи гузариш ба ҷамъияти демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд масъалаи сиёсати кадрӣ, ба назари мо, бояд бо ҷунин роҳҳо танзим карда шавад:

1. Қормандону кадрҳои роҳбарикунанда бояд дар пояи демократӣ, алтернативӣ, инҷунин риояи пурраи озодфикрӣ интиҳоб гарданд. Дар ин маврид, пеш аз ҳама, сифати корию сиёсӣ, маҳорату истеъдоди ташкилотчиӣ, маҷкеи шаҳрвандӣ, ҳулуку атвор, қобилияти иҷроқунандагӣ, хизмати соғдилонии қорқунон ба мағфиати ҳалқу ватан бояд ба эътибор гирифта шавад. Ба фикри мо, ҷунин тарзи қор, ба пешбарии роҳбарони тасодуфӣ, номуносибу нопок, инҷунин интиҳоби ғайриобъективи онҳо бо роҳҳои тамаллуққорӣ, ошнобозӣ, маҳалчиӣ ва садоқати шахсӣ монеа гардад.

Ҳамзамон бо масъалаи пайваста баланд бардоштани таҳассуси корию сатҳи назарӣ, маданияти сиёсиву инсондӯстонаи кадрҳои роҳбарикунанда, дар рӯҳии демократию ватанпарварӣ, дарки амики масъалаҳои барномавии кишвар дар давраи ҳозира, масъулияти ҷавобгарии олий ва иҷроқунандагӣ тарбия кардани онҳо аҳамияти маҳсус додан лозим аст.

2. Бо мақсади беҳдошти минбаъдаи сиёсати кадрӣ бояд ҳайати қормадони роҳбарикунанда тавассути пешбарии шахсони арзанда ба вазифаҳои роҳбарӣ муттасил нав карда, ҳангоми зарурат бардавонии роҳбарият ва эътидоли сиёсати кадрҳо нигоҳ дошта шавад.

3. Ҳангоми ҳалли масъалаи кадрҳо бояд принсипи зиддимиллатгарой ва манфиатҳои ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ ба эътибор гирифта шавад.

Ҳамзамон аз принсипи афзалияти манфиатҳои давлатию умумихалқӣ назар ба манфиатҳои минтақавӣ, идорӣ ва шахсӣ истифода бояд бурд.

4. Бояд бо дарназардошти хусусиятҳои имрӯза ваъзи ҷумҳурӣ ва инкишофи он дар роҳи сохтмони давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд сиёсати кадрӣ илман асоснок кор карда баромада шавад.

Ғайр аз ин барои тайёр намудани кадрҳои роҳбарикунандаи баландхаттисос ва ташкили иқтисодии кадрӣ боварибахш дар вилоятҳо ва ҷумҳурӣ созмон додани курсҳои доимоамалкунандаи тақмили ихтисоси роҳбарони ҳамаи доираю сатҳҳо бамаврид ва мувофиқи мақсад мебошад.

Дар баробари ин барои коромӯзӣ, баланд бардоштани дараҷаи касбии мутахассисони роҳбарикунанда ва васеъ гаштани ҷаҳонбинию маданияти коргузори онҳоро ба кишварҳои тараққиқкардаи ҷаҳонмонанди Япония, ИМА, Германия, Хитой ва ғайраҳо фиристодан зарур аст.

Ҳамин тарик, мақсади асосии сиёсати кадрҳо дар марҳилаи ҳозира - ин ҳарчи бо ҷои кор таъмин намудани бекорон, баланд бардоштани ташаккули ихтисосҳои нав дар асоси технология ва талаботҳои замони ҳозира, тайёр кардани кадрҳои масъулиятшинос, ташаббусноку эҷодкор, парваридани ҳисси баланди худшиносию ватандӯстӣ ва ҷолокию поквичдонӣ мебошад. Маҳз чунин кадрҳо, на танҳо ҳамаҷизро ҳал менамоянд, балки омили асосии пешрафту рушду инкишофи ҷомеа мегарданд.

ФАСЛИ ЧОРУМ (ОЯНДА)

18. ДАВЛАТ ВА МАСЪАЛАҲОИ ГЕОПОЛИТИКӢ

Ҳар як давлат, сарфи назар аз сохти давлатдорӣ, сатҳи тараққиёту мавқеи ҷуғрофияш, дар ҳар марҳилаи инкишоф баробари сиёсати дохилӣ, роҳҳои сиёсати берунии худро низ муайян менамояд. Ин самти сиёсати давлатро мунисибатҳои байналхалқӣ меноманд, ки яке аз соҳаҳои муҳимтарину мураккабтарини инкишофи ҷамъияти ба шумор меравад. Он тамоми равобиту муносибатҳои байни халқҳо, давлатҳо, ғуруҳи давлатҳо, мақомоти ғуноғуни давлатию ғайридавлатӣ ва байналхалқиро, ки байни давлатҳо, аз як тараф ва дар арсаи ҷаҳонӣ, аз дигар тараф, фаъолият меғузаронанд, фаро мегирад. Ҳар як давлату халқ ҳамчун ҷузъи тамаддуни умумиҷаҳонӣ дар робита ва муносибат бо дигар давлату халқҳо арзи ҳастӣ мекунад. Албатта ҳар як давлат манфиатҳои миллию давлатии худро дорад, ки онҳоро, ҳамчун давлати мустақил, на ба зарари дигар давлатҳо бояд ҳифз карда тавонад.

Муайян кардани самти сиёсати берунии ҳар як давлат ба як қатор омилҳои объективӣ субъективӣ вобаста мебошад. Ба омилҳои объективӣ сохтори сиёсӣ иҷтимоии давлат, сатҳи инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, анъанаҳои давлату давлатдорӣ, омилҳои демографӣ, ҷуғрофӣ, илмӣ, техникӣ, ҳарбӣ, милли ва амсоли инҳо дохил мешаванд. Омилҳои субъективӣ бошанд, фаъолияти бошууронаи сиёсати берунаи одамон, ватандӯстӣ, қувваҳои сиёсӣ ва давлатро дар бар мегиранд. Масъалаи асосии сиёсати

берунаи ҳар як давлат муайян кардани фаъолияти байналхалқии он мебошад, ки тавассути муносибати давлати мазкур бо давлатҳои дигар, вобаста ба принсипи муносибати он дар миқёси байналхалқӣ, бо роҳи восита ва усулҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Сиёсати берунии давлат ба сиёсати дохилии он зич алоқаманд мебошад. Агар вазифаи асосии сиёсати дохилӣ муайян кардани тамоми самтҳои дохилӣ бошад, пас сиёсати хориҷӣ як навъ ифодагар ва муайянсози манфиатҳои миллию давлатӣ дар арсаи байналхалқӣ махсуб мегардад.

Ҳар як давлати мустақил дар ҳар ҳолату марҳалаҳои инкишофаш бояд ҳимояи манфиатҳои худро дар мадди аввал гузошта, манфиатҳои давлатҳои дигарро низ ба инобат гирад. Яъне ҳар як давлат мавқеи худро бояд аз мавқеи геополитикӣ муайян намояд, барои он ки аввалан, вай қисми таркибии ҷомеаи ҷаҳон мебошад, сониян, манфиатҳои ба манфиатҳои дигар давлатҳо вобастагӣ доранд. Сеюм ин ки ҳар як давлат ӯҳдадор аст талаботу шартҳои байналхалқиро ба иҷро расонад. Ниҳоят, тибқи меъёрҳои қабулгардидаи умумибашарӣ ҳар давлат бояд принсипи арзишҳои умумибашарию эътироф намояд. Таҷрибаи муносибати давлатҳо дар даҳсолаи охир нишон медиҳад, ки пеш гирифтани таассуби миллии ва миллатгарой дар сиёсати берунаи давлат ба манфиатҳои минтақавию умумиҷаҳонӣ халал мерасонад.

Дигаргуниҳои куллии охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри ХХ нишон дод, ки баъди пошхӯрии системаи ҷаҳони сотсиализм, хусусан, ИҚШС Россия ҳамчун вориси асосии давлати Шӯравӣ дар сиёсати берунаш нисбати давлатҳои Ғарб, хусусан ИМА гузаштҳои зиёде намуд. Дар натиҷаи

ин Ғарб мақоми худро хеле мастаҳкам карда, мав-кеи Россияро басо суст гардонид.

Ин сиёсати густариши НАТО дар Шарқ мебошад. Худо Ғарб хусусан ИМА, нисбати Россия дар Кавказ ва давлатҳои Осиёи Марказӣ сиёсатеро пеш гирифтааст, ки тавассути он давлати Шуравиро барҳам дод.

Ин сиёсати ИМА ва иттифоқчиёни он аз рӯи нақшаи муайян, марҳала ба марҳала дар миқёси умумӣ гузаронида мешавад.

Чунин сиёсат бо номи доктринаи озод, ки мақсади асосиаш пароканда намудани рақиби асосии геополитики худ, яъне ИҶШС буд, амалӣ гардид.

Як тарафи мақсади стратегии ин доктрина дар он мебошад, ки дар ҷаҳон тартиби нави ҷаҳонӣ аз нигоҳи америкой барқарор карда шавад. Дигар мақсади стратегии доктринаи мазкур ин муваффақ гаштан ба мандати роҳбарӣ дар арсаи байналхалқӣ аст.

Мо дар натиҷаи таҳлили ахборҳои зиёди рӯзномаю маҷаллаҳо ва китобҳои, ки дар бораи муносибатҳои байнидавлатӣ навишта мешаванд, ба чунин хулоса омадем. Хулосаи дигар он аст, ки пас аз парокандашавии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ давлатҳои гуногуни ҷаҳон, хусусан Ғарб ва ИМА, дар минтақаҳои мухталифи собиқ давлати Шуравӣ манфиатҳои худро ҷуста, сиёсати тез-тез тағйирёбандаро пеш гирифтанд.

Яке аз мисолҳои равшани он даргириҳои ҷанги граждани дар Тоҷикистон мебошад, ки дар бораи сабабҳои объективӣ, субъективӣ, дохилию берунии он дар бобҳои пешини ин китоб ақидаи худро баён намудаем. Дар ин ҷо бошад, ба як нуқта диққати хонандаро ҷалб карданием. Яке аз мақсадҳои асосии мандати роҳбарии ИМА баъд аз пароканда кардани

ИҶШС ба боигариҳои асосии табиӣ ин давлатҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, роҳи васеъ пайдо намудан аст. Махз ин захираҳои зиёди давлатҳои собиқ Шӯравиро онҳо дар асри XXI манбаи асосии зиндагию ҳаёти ИМА ҳисоб мекунанд. Аз рӯи ин доктринаҳо Россия ва дигар кишварҳои ИДМ-ро ба катори давлатҳои серзахираи тараққиёбанда дохил менамоянд.

Барои расидан ба ин мақсадҳои стратегии худ ИМА ва тарафдорони он тамоми роҳу воситаҳоро дарег намедоранд. Яке аз ин роҳҳо ба гирдоби ҷанги граждани Рашидани давлатҳои минтақаҳои мухталифи олам бо усулҳои гуногун, пеш аз ҳама, истифодаи омилҳои динию мазҳабӣ, этникӣ, қавмӣ ва ғайраҳо мебошад.

Мисоли равшани чунин ҷанги граждани Афғонистон мебошад, ки дар ин ҷо зиддияти асосии дохилӣ ва этникӣ бо истифодаи омилҳои динӣ баъди баровардани Артиши шӯравӣ сар зад.

Таҷрибаи ҷангҳои граждани гузашта ва ҳозира шаҳодат медиҳад, ки онҳо на танҳо натиҷаи зиддиятҳои гуногуни дохилидавлатӣ, балки омилҳои асосии берунии даҳлати давлатҳои абарқудрате мебошанд, ки роҳи ҳамаҷониба амалӣ гардонидани мақсаду манфиатҳои миллию давлатии худро пеш гирифтаанд. Хусусияти асосии ин гуна ҷангҳо ҳам дар он аст, ки дар мамлакат сӯиқасду террор, харобиву гуруснагӣ, шиддати низову нифоқи гурӯҳӣ, этникӣ, минтақавӣ ва динӣ хеле меафзояд. Дар натиҷаи ин ҷӣ қадар ки ҳамватанони баҳамзид ҷангро давом диҳанд, давлати ҷангдида ба мамлакатҳое, ки онро дастгири менамоянд, ҳамон андоза побанд ва дастнишон мегардад. Ин гуна ҳолат шароити хубест барои давлатҳое, ки манфиатҳои талабҳои стратегии худро қонеъ гардонидан мехоҳанд.

Чунии чангҳо на танҳо ба дохили кишвар харибиҳои зиёде меоранд, балки вазъияти минтақаро ноором гардонида, мамлакатҳои ҳамсояро ҳам метавонанд ба ҷанг кашанд. Ҳатто хавфи истифодаи яроки ядрои пайдо мешавад, ки ин ба катли инсоният оварда мерасонад. Дар тамоми ҳолатҳои тағйир ёфтани муносибатҳои байнидавлатӣ сиёсати берунии давлати Тоҷикистон дар Конститусияи он муайян шудааст: Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро ба амал татбиқ намуда, соҳибхитиёрӣ ва истиклолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром менамояд ва муносибатҳои хориҷиро дар асоси меъёрҳои байналмиллалӣ муайян мекунад¹³⁴.

Акнун дар шароити мустақилӣ давлати Тоҷикистон ҳам дар сиёсати берунии худ роҳи воситаи усулҳои гуногунро истифода менамояд. Мақсад аз ин барои инкишофи давлат шароити мусоиди байналхалқӣ муҳайё кардан аст. Сиёсати ҳозираи Тоҷикистони мустақил аз хифзи манфиатҳои давлат дар арсаи байналхалқӣ ва баланд бардоштани мақому нуфузи он иборат мебошад.

Тоҷикистон пеш аз ҳама, тавонист садди роҳи ҷанги граждани гардад, барои пойдеории давлати соҳибиистиклол дар дохили мамлакат сиёсати ваҳдати ягонагӣ ва эҳёи ҷумҳуриро ба роҳ монанд, дар сиёсати беруниаш ба пешгирии ҳама гуна зӯрварӣ, ҷанг, инкишофи муносибатҳои солиму одилонаи байналхалқӣ, ҳамкорию кӯмак кардан ба қувваҳои пешқадами олам муваффақ шавад.

Омили дигари хотима додани ҷанги граждани он мебошад, ки қувваҳои дохилие, ки мехостанд дар

---

¹³⁴ Ниг .: Конститусия (Сарқонуи) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Ирфон, 1995, с. 8.

Тоҷикистон давлати исломӣ бунёд созанд пурра хис намуданд, ки рӯҳияю кайфият ва талаботи мардум дар дахсолаи наздик барои бунёди чунин ҷамъият мувофиқ намоянд. Ақидаю манфиатҳои аксарияти мардуми Тоҷикистон ба моддаи якуми Конститутсияи мамлакат мувофиқ меоянд.

Яке аз омилҳои берунӣ ё геополитикии мӯътадил шудани вазъи сиёсӣю ҳарбии Тоҷикистон, ҳамчун қисми таркибии Осиёи Марказӣ, дар он мебошад, ки аз ҷиҳати солҳои 90-ум сар карда муносибатҳои дипломатӣ ва дигар робитаҳои Россия, чун шароити стратегияи Тоҷикистон, бо Эрон торафт беҳтар мегардад. Ва мавқеи ҳар ду давлат дар бобати ором гардидани вазъи сиёсӣю ҳарбии Тоҷикистон мувофиқ мебошад. Бесабоб нест, ки қариб дар давоми чор сол то бастанӣ созишномаи оштии миллӣ дар шаҳри Москва 27 июни соли 1997 намояндагони ҳам Россия ва ҳам Эрон пайваста миёнравӣ ва кӯмак мекарданд.

Воқеан, пӯшида нест, ки на танҳо Тоҷикистон, балки тамоми Осиёи Марказӣ барои Россия минтақаи муҳими стратегӣ ҳисоб меёбад. Акнун баъди барҳамхӯрии давлати Шӯравӣ манфиатҳои мамлакатҳои гуногун ба вучуд омада истодаанд. Ва рақобат байни онҳо ҳамеша хусусияти тезу тунд пайдо мекунад. Инро хусусан дар мисоли Тоҷикистон дидадан мумкин аст ва ин бисёртар вобаста аст ба он захираҳои табиӣ, ки бештар характери стратегиву ҳарбӣ доранд. То пош хӯрдани системаи ҷаҳони соҳисолизм, хусусан давлати Шӯравӣ вазъи геополитикии ҷаҳон дигар буд. Ин равандро муносибати ду система, пеш аз ҳама мавқею мароми Иттиҳоди Шӯравӣ ва тарафдоронаш, аз як тараф, аз тарафи дигар, Штатҳои Муттаҳиди Америка ва тарафдорони

он муайян менамуд. Бояд гуфт, ки зиддияти асосии он замон низ зиддияти байни ду системаи ҷаҳонӣ буд. Хусусияти хоси ин давра баъд аз ҷанги дуҷумла ҷаҳон то солҳои 70-ум сиёсати ҷанги сард байни ин ду системаи ҷамъиятию сиёсӣ буд.

Ҷанги сард боиси зиёд гардидани нобовариҳои байни давлатҳои бузург, мусаллаҳшавии босуръат, ташкил додани блокҳои ҳарбӣ, истифодаи қувваҳо ё таҳдиди истифодаи он дар муносибатҳои байналмиллалӣ, рад гардидани танзими масъалаҳои баҳсталаб бо роҳи музокирот ва ғайра гардид. Зиддият дар муносибатҳои ҳамдигарӣ ҳам Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳам ИМА-ро бо асоси стратегияи сартосарии сиёсати ҳоричӣ таъмин намуд. Чунин ҳолат тамоми ҷаҳонро, ки ба доираи манфиатҳои ду давлати абаркудрат тақсим шуда буд, дар вазъияти муташанничи доимӣ қарор дод. Дар ин бозӣ ҷангҳо ва зиддиятҳо дар ҳама гуна минтақаҳои қурраи Замин ҳамчун қисми таркибии муборизаи ду тараф ба муқобили ҳамдигар арзёбӣ мегарданд. Дар назари онҳо ҳар яке аз чунин ҷангҳо (ё зиддиятҳо) на танҳо аҳамияти ҳал намудани ин ё он проблемаи мушаххас, балки аз нуқтаи назари бурд қардани Шарқ ё Ғарб аҳамият дошт, ҳама гуна бурди яке аз тарафҳо дар ягон минтақаи сайёра ё кишвари алоҳида ҳамчун боҳти тарафи дигар ва баръакс арзёбӣ мегардид.

Бо пошхӯрии яке аз ин системаҳо, пеш аз ҳама Иттиҳоди Шӯравӣ, дар арсаи байналхалқӣ вазъи геополитикии ҷаҳон ҳам дигаргун шуд.

Бо дигаргуншавии соҳти ҷамъиятӣ дар собиқ давлатҳои сотсиалистӣ ва дар каламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил шудани давлатҳои мустакил муносибатҳо, талаботу манфиатҳои нави байнидав-

латӣ ба вучуд омад, ки ин дар навбати худ ба дигаргуншавии вазъи геополитикӣ дар ҷаҳон асос гузошт.

Бо пош хӯрдан ва трансформатсияи собиқ давлатҳои сотсиалистӣ муборизаи ду система анҷом ёфта, муносибатҳои нави байналхалқӣ, минтақавӣ ва байнидавлатӣ ташаккул ёфта истодаанд.

Дар ҳама давраи замон, хусусан давраи ҳозира ва оянда асоси муносибатҳои байналхалқӣ аз манфиатҳои иқтисодӣ бармеоянд.

Бояд тазакурр дод, ки бо пошхӯрии системаи сотсиалистӣ зиддиятҳои ду система барҳам хӯрда бошанд ҳам, онро мағлубият арзёбӣ кардан нашояд, чунки мавқеи сиёсӣ, ҳарбию стратегӣ ва дигаргунҳои куллии ин мамлакатҳо на танҳо дар давраи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, балки дар марҳалаи ҳозира низ нигоҳ дошта шудаанд. Ғайр аз ин маълум аст, ки иқтисодии иқтисодӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ, меҳнатӣ ва ақлии ИДМ хеле зиёд аст. Дар ҳолати пурра истифода бурдани онҳо дар асоси принсипи муносибатҳои нави ҷамъиятӣ мавқеи геополитикӣ ва геостратегии ИДМ инкишоф хоҳад ёфт, чунки дар раванди трансформатсияи ин давлатҳо муносибатҳои табиӣю объективие, ки дар ҳақиқат ҷавобгӯи тамоми хусусиятҳои хоси ҳар як халқу давлат мебошанд, акнун байни онҳо ташаккул ёфта истодаанд. Ин роҳи муносибатҳои нави ташаккулёфта истода дар ҳақиқат ҷавобгӯи хусусиятҳои хоси на танҳо геополитикӣ, балки миллию анъанавианд, ки дар асоси баробарҳукукии комил ва алоқаҳои ҳамҷониба ба нафъи якдигар сурат мегиранд.

Ғайр аз ин бояд гуфт, ки Россия як қисми муҳимтарини геополитикии Европа ва Осиё (Евроосиё) мебошад. Масалан, 75 фоизи аҳолии ҷаҳон дар Евроосиё сукунат дорад, 60 фоизи маҳсулоти умумии

миллӣ ва аз чор се ҳиссаи захираҳои энергетикӣ
ҷаҳонӣ низ дар ҳамин минтақа истехсол мегардад¹³⁵.

Дар бораи мавқеи Евроосиё рақамҳои зерин
саҳеҳтар нишон медиҳанд.

Масоҳати қитъаҳо (млн. м²)¹³⁶

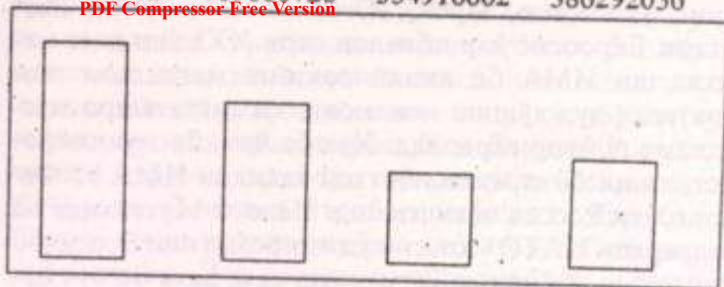
¹³⁵ Ниг.: Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска. М.,
Международные отношения, 1988, с.44.

¹³⁶ Ниг.: Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска. М.,
Международные отношения, 1988, с. 46-47

Аҳолии қитъаҳо (млн. одам)

4053455372   769660728   334916662   386292036

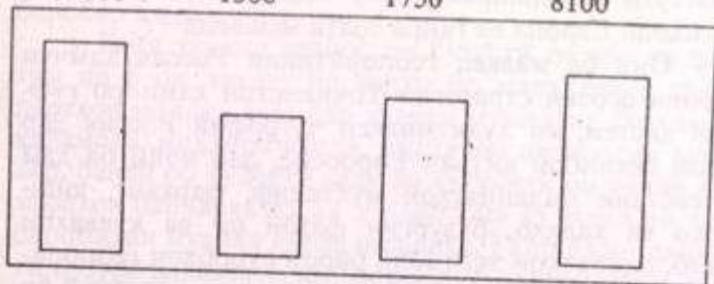
PDF Compressor Free Version

Евроосиё   Африка ва Шарқи Наздик   Америкаи Ҷанубӣ   Америкаи Шимолий

Қитъаҳо: маҷмӯи маҳсулоти умумӣ (млрд. долл.)

34000   1500   1750   8100

Евроосиё   Африка ва Шарқи Наздик   Америкаи Ҷанубӣ   Америкаи Шимолий

Вокеан, рохи пешгирифтаи ИМА нисбати Федератсияи Россия ва соири мамолики ИДМ, Хитой, Эрон, Покистон, Ироқ, Югославия ва дигар давлатҳои Европоӣ, гирифтаи асри XXI шаҳодат медиҳад, ки ИМА бо амалӣ сохтани мақсадҳои геостратегии худ кӯшиш менамояд, ки сиёсатширо муштамакум пайдор гардонад. Ҳақ ба ҷониби муаллифонест, ки нисбати муносибатҳои ҳақиқии ИМА ва Федератсияи Россия навиштаанд: Иёлоти Муттаҳида ва кишварҳои НАТО - ҳисси худэтиромкунии Россияро то андозаи қобили қабул донанд ҳам, вале бо вучуди ин, бемайлон ва пайваста асосҳои геополитикиро маҳв месозанд, ки ба Россия имкон медиҳанд, ақалан аз ҷиҳати назариявӣ барои гирифтани мақоми давлати рақами ду дар сиёсати ҷаҳонӣ ноил гардад (Иттиҳоди Шӯравӣ ба он соҳиб буд)... Мухити нави европоӣ дар давраи ҳозира аз ҷониби Ғарб, амалан дар заминаи ғояи расонидани кӯмак дар ин қисми ҷаҳон ба давлатҳои нисбатан хурд ва заифи милли тавассути наздикшавии каму беши онҳо ба НАТО, Иттиҳоди Европа ва ғайра сохта мешавад¹³⁷.

Оид ба мавқеи геополитикии Россия ҳамчун шарикони асосии стратегии Тоҷикистон ҳаминро гуфтани ҳастем, ки худ мавқеи ҷуғрофии Россия дар фазои беканори қитъаи Евроосиё, дар ҷойи ба ҳам пайвастании маданиятҳои мухталиф, фарҳанг, кишварҳо ва халқҳо, бузургии фазои он ва қувваҳои ҷозиб, оқибатҳои эҳтимолӣ барои суробҳои геополитикии ҷаҳони имрӯза бисёр саволҳои императивӣ ба миён мегузоранд. Тақсими геополитикии ба миёномада баҳри Россия ҳам барои рушди иҷтимоӣ

¹³⁷ Ниг.: Богатуров А., Кременюк В. Современные отношения и перспективы взаимодействия между Россией и Соединенными Штатами Америки. Независимая газета..., 1996, 28 июн.

иктисодӣ ва сиёсӣ, ҳам барои муносибат бо ҷомеаи ҷаҳонӣ дурнамои мусонд фароҳам меорад. Он ҳамзамон давлати европоя, осиеӣ ва осиею Укёнуси ором, континенталӣ ва укёнусӣ мебошад. Бинобар ин самти асосии стратегияи сиёсии Россия ба мӯътадилсозии статусқои геополитикӣ, нигоҳ доштан ва таҳким бахшидани мувозинати ташаккулёфтаи қувваҳои ҷаҳонӣ майл дорад. Дар Европа Россия аз ҷиҳати нуфуз ва эътибори худ кишвари бо Британияи Кабир ва Франция баробар мебошад. Дар Осиёи Шарқӣ он аз ҷиҳати ҳарбию сиёсӣ бо Хитой дар як саф меистад. Дар ҷаҳони имрӯза ҳанӯз касе мақоми қувва ва мутобиқан иқтидори ҳарбию бекор накардааст. Гӯвоҳи ин таҷовузи НАТО ба муқобили Югославия мебошад. Аз ин нуқтаи назар Россия, ки аз ҷиҳати иқтидори ядрои дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол менамояд, кодир аст дар мавриди зарурат ба ҳамагуна душмани Шарқу Ғарб ва Ҷанубу Шимол муқобилият нишон диҳад. Ҳоло аз нигоҳи ҳарбию сиёсӣ танҳо Россия метавонад ба ИМА, ки ба ишғол кардани мақоми давлати ягонаи абарқудрат саъй дорад, баробар шавад.

Бояд таъкид намуд, ки бузургӣ ва абарқудратии ин ё он давлат на танҳо бо мавҷудияти стандартҳои моддии ҳаёт дар давраи мушаххас, бо ҳаҷми қаламрав, микдори аҳоли, иқтидори иқтисодии кишвар, балки бо қудрати халқ ва ҳукумати он ҳалли вазифаҳои байналхалқӣ ва эҷодкорона аз ӯҳдаи ин қор баромадан муайян карда мешавад. Ғайр аз ин давлати бузург давлатест, ки ҳастии худ, манфиатҳои худ, иродаи худро устувор намуда, гоյи эҷодӣ ва ҳуқуқиро ба ҷаҳониён пешниҳод мекунад.

Албатта, маҷмӯи параметрҳои зехнӣ, маънавӣ, илмӣ, технологӣ, сахми кишвар дар тарақиёти ҷа-

хон, инчунин нерӯю имкониятҳои эҷодии мамлакат ва амсоли инҳо низ аҳамияти зиёд доранд.

Аз ин нуктаи назар бояд гуфт, ки ояндаи Россия нанандон тирааст, тавре ки душманони дохилӣ ва хориҷии он инро мецоҳанд. Дар инчо бояд онро ба эътибор гирифт, ки ҳамагуна воқеаҳо ва таҳаввулотӣ бузург дар Россия ҳатман ба вазъияти тамоми ҷаҳон таъсир мерасонанд ва дар оянда низ таъсирӣ зиёд хоҳанд расонд.

Ин пеш аз ҳама, аз он ҷиҳат муайян мегардад, ки Россия дар соҳтори геополитикии ҷаҳони имрӯза мавқеи махсусро ишғол менамояд. Он фазои бузургро дар бар мегирад, ки сутунмӯҳраи пайвандгари Европа ва Осиё ба китъаи ягонаи Евроосиё махсуб мегардад. Дар тамоми ҷор самт сиёсати хориҷии Россия дорои аҳамияти стратегӣ мебошад.

Таърих гувоҳ аст, ки яке аз сабабҳои барҳамхӯрӣ ё пошхӯрии империяҳои бузург (давлатҳои абаркудрат) - Рим, Хитой, Испания, Франция, Британияи Кабир, Иттиҳоди Шӯравӣ, империяи Чингизхон ва ғайраҳо, ки баробари хусусиятҳои хос хусусиятҳои умумӣ низ доранд, зиддиятҳои дохилии худ ва аз ҷиҳати бузургӣ идоранашаванда гаштанашон мебошад.

Чунон ки дар бобҳои пешина гуфтем, сабабҳои умумии барҳамхӯрии давлати муттамаркази Сомониён низ ин сабабҳо буданд.

Баъди пошхӯрии давлати Шӯравӣ ҳамчун империяи абаркудрати ҷаҳонӣ, дар охири асри XX ИМА давлати (империяи) ягонаи абаркудрати ҷаҳонӣ гашт ва медонад, ки тақдири он дар асри XXI чӣ гуна мешавад? Мақсади мо дар китоби мазкур шарҳу баёни ин масъала нест, лекин дар тадқиқотҳои ояндаи худ оиди ин масъала иброи ақида хоҳем кард.

Ба ҳамагон маълум аст, ки Россия шарикӣ асо-
сии Тоҷикистон ба шумор меравад ва он дар ин ҷо
манфиатҳои махсуси миллию давлатии худро дорад.
Ин ҳолат давлатҳои ба мо ҳамсоя, хусусан ҳамсояи
наздиқро водор месозад, ки манфиатҳои ҳаётан
муҳими Россияро дар ин минтақа ба инобат гиранд.
Аз рӯи андешаи мо, чунин сиёсат ҳам ба манфиатҳои
давлатҳои Осиёи Марказӣ ва ҳам Россия мебошад.
Агар Россия сарҳадҳои худро аз ҳудуди давлатҳои
Осиёи Марказӣ, хусусан сарҳадҳои ҷануби ИДМ
мунхасир ҷамояд, ин ба маҳдуд шудани фазои геопол-
итикии Россия оварда мерасонад, ки давлатҳои
Ғарб, хусусан ИМА маҳз ҳаминро мехоҳанд.

Дигар омили берунии ором шудани вазъи сиё-
сиру ҳарбии Тоҷикистон он аст, ки дар марҳилаи
ҳозира манфиатҳои геополитикии Россия ва ИМА
бо иттифокчиёнаш дар минтақаи Осиёи Марказӣ
нисбатан мувофиқ меояд. Лекин дар сиёсати байни-
давлатӣ чунин ҳолат доимӣ набуда, тағйир ёфта ме-
стад. Бинобар ин ба андешаи мо, шарикӣ бехтарини
воқеи давлатҳои Осиёи Марказӣ дар шароити
ҳозира Россия мебошад.

Умуман Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳиб-
тиқлол роҳи тарақиёти худро дошта, сиёсати нозуку
хирадмандонаро пеш гирфтааст, ки аввалан ба та-
моми ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ мувофиқат менамо-
янд. Сониян, бехтар мебуд, ки ҳамчун давлати
ҷавони соҳибтиқлол ҳам бо мамлакатҳои исломии
наздиқу дур ва ҳам бо мамлакатҳои Ғарб муноси-
батҳои дипломатӣ дошта бошад. Албатта давлате, ки
сиёсати мустақилонаи худро дорад, ба муайян наму-
дани самтҳои сиёсати берунии худ кӯшиш менамо-
янд, то ки дар муносибат бо дигар давлатҳои манфиатҳои
миллии давлатнашро ҳимоя карда тавонад, ба ҷангу

муносибатҳои гайридӯстона бо дигар давлатҳо роҳ надихад, Тоҷикистон қисми таркибии ИДМ аст. Дар баробари ин Тоҷикистон яке аз давлатҳои мусулмонии ҷаҳон мебошад. Байни ин давлатҳо бисёр умумиятҳои таърихӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ вучуд доранд. Давлати Тоҷикистон бояд муносибатҳои ҳамҷонибаро бо онҳо ривож диҳад.

Дар баробари ин сиёсати берунии давлати Тоҷикистон бо давлатҳои пурқудрати Европа ва Америка низ ҳамкориҳои худро торафт васеъ менамояд, ки чунин сиёсат ба тараққиёти ҷумҳурӣ, хусусан дар марҳалаи ҳозира мувофиқ мебошад. Маҳз чунин сиёсат ба ривочу раванқи иқтисодиёти он мусоидат менамояд.

Тоҷикистон, ки акнун дарҳои худро барои ҷаҳониён кушодааст, аз тарафи онҳо хуб пазирида мешавад. Боигарию имкониятҳои васеи хатҳои иртиботии (алоқавӣ) минтақа ба объекти манфиатҳои геополитикии давлатҳои гуногун таъдил ёфтааст. Бад-ин тариқ, ин минтақа ба ҷойи бархӯрди манфиатҳои қувваҳои беруниро дохилӣ мубаддал шудааст.

Дар чунин ҳолат назди давлатҳои Осиёи Марказӣ масъалаҳои мухталиф меистад. Дар навбати аввал ин масъалаи сиёсӣ, ки дар ин ҷо марказҳои сиёсӣ - Россия, Эрон, Туркия, ИМА, Покистон ва Хитой пеш мебаранд. Масъалаи дигар ба маркази мустақили сиёсӣ таъдил ёфтани ин минтақа дар натиҷаи интервенсияи дохилӣ аст. Масъалаи аввал алоқаманд ба сохтори давлатӣ аст, яъне кадом шакли идоракунии давлатӣ дар ин ҷо амалӣ мешавад, - демократӣ, авторитарӣ ё тоталитарӣ. Рақобати шадид байни Россия, ИМА, Эрон ва Покистон баҳри нуфуз дар Осиёи Марказӣ мавҷуд аст. Он чи ба Хитой алоқамандӣ дорад алҳол ягон амали фаъол аз тарафи

ӯ ба чашм намерасад: мо танҳо оромии нисбӣ, ҳештаншиносӣ ва аҳёнан амалиёти эҳтиёткоронаро марбут ба вусъат бахшидан ба ҳамкориҳои иқтисодӣ мушоҳида мекунему ҳалос.

Чихати афзалиятнокии мавқеи Россия дар минтақаи фишангҳои шаклгирифтаи фишори иқтисодию ҳарбии ӯ ба ин давлатҳо аст. Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ теъдоди зиёди муассисаҳои истеҳсолию кутути алоқа дар ихтиёри Россия боқӣ монданд. Алҳол кулли роҳҳои интиқоли нафту газ ва автомобилгарди Осиёи Марказиро ба ҷаҳони хориҷ пайваस्तкунанда аз сарзамини ин давлат убур мекунанд, ки ин дар навбати худ имконияти таҳти назорат гирифтани интиқоли борҳоро аз ин минтақа ба маҷотики дигар барои Россия фароҳам меорад. Россия ҳамчунин ба ин давлатҳо чандири фишори ҳарбиро дар даст дорад. Фишори сиёсӣ алҳол ба давлатҳо низ дар ихтиёри ин кишвар аст.

Ҳузури ИМА дар ин минтақа марбут ба сохтмони роҳҳои алтернативии интиқоли нафту газ ва азхудкунии сарватҳои табиӣ аст. Мақсади асосии ИМА ин дарёфти чунин роҳи интиқоли воридоти сӯзишворӣ аст, ки битавонад бидуни убури кишварҳои Россияю Эрон сурат гирад, ки ин аз нуктаи назари ҷуғрофии минтақа маҳдуд аст. Дар амалисозии ин мақсад долони на он қадар қалони бузурге тавассути Афғонистон ба Покистон ё баҳри Хазар ва ҷумҳуриҳои Кавказ боқӣ мемонад. Ҳардуи ин роҳҳо аз давлатҳои мегузаранд, ки дар онҳо алҳол муноқишоти шаҳрвандӣ идома дорад ва аз ин рӯ оғози сохтмон марбут ба душвориҳои хос аст. Зиёда аз ин, ба татбиқи ин нақшаҳо Россия ва Эрон низ муқобилият нишон медиҳанд, чунки ин ба коҳиши таъсири ин ду давлат дар минтақа оварда мерасонад.

Покистону Эрон ҳамчунин, байни худ барои тахти нуфуз даровардани на танҳо Осиёи Марказӣ, балки Шарқи наздику Миёна низ рақобат доранд. Сиёсати Покистон дар баъзе маврид бо сиёсати ИМА ва сиёсати Эрон бо Россия ҳамранг аст. Ҳарчанд онҳо мавқеи мустақил ҳам доранд ва он марбут ба кӯшишашон барои аз сарзамини худ гузаронидани роҳҳо аст, ки дар ин ҷо аз нуқтаи назари иқтисодӣ мавқеи Эрон бо содироти арзони мол афзалиятнок мебошад, вале бо таъя ба сиёсати оштинопазири ИМА мавқеи Покистон ҳам нисбатан мустақам менамояд.

Ба ақидаи мо, варианти дигари дурнамои инкишофи Осиёи Марказӣ ин бо тавачҷӯх ба интегратсияи дохилии он ба қувваи мустақили сиёсӣ табиқ ёфтанд аст. Кӯшиши амалисозии чунин иқдомот идоме дорад. Асоси онро ташкили фазои ягонаи иқтисодию гумрукӣ гузошт, ки онро соли 1994 Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон ва аз апрели соли 1998 Тоҷикистон ба тасвиб расониданд. Ин имконоти ҳалли иҷтимоии бисёр масъалаҳоро, ки аз доираи сохтмони роҳи интиқоли нафту газ фаротар меравад, муҳафиз месозад. Вале алҳол Осиёи Марказӣ аз интегратсияи воқеии дохилӣ дур аст. Ин дорон сабабҳои айниву шахсӣ мебошад. Аввалан, минтақаро аз нуқтаи назари алоқаи сусти ҷузвҳояш байни ҳамдигар адами инфраструктураи оддӣ ва аз ин ҷо нуқтаи муайяни минтақа ҳамчун объекти ягонаи геополитикӣ тасаввур кардан мушқил аст. Воқеан ҳам бо масоҳати фавқулодааш Осиёи Марказӣ ҳамчун бахши азими олам минтақаест, ки бо сабаби надоштани роҳи баромади бевоситааш ба шохроҳҳои савдои ҷаҳонӣ худкифоя нест.

Сониян, ба дарназардошти адами таксими сахехи истехсолот дар Иттиҳоди Шӯравӣ иқтисодиёти минтақа аслан ҳамчун манбаи аграрию ашёи хом пеш мебард. Мутобиқан, имконоти иқтисодии давлатҳои минтақа дорои хусусияти ҳамрақобаткунӣ на ҳамтакмилдиҳӣ мебошад.

Солисан, ҳуди табиати режимҳои мавҷудаи авторитарию тоталитарии минтақа имконияти созишро дар масъалаҳои усулӣ аз байн мебарад ва зиёда аз ин он зиддиятҳои муайяну ташаннуҷро миёни ин давлатҳо ба вуҷуд меорад. Ғайр аз ин бо чунин тамоюлот қувваҳои берунӣ барои амали маълуми таксим созу ҳукмронӣ кун сӯинистифода мекунанд.

Рақобати ду империя - Россия ва Англияро дар Осиёи Марказӣ ахиран созишномаи соли 1907 бо муайянсозии сарҳадоти минтақавӣ нуфузашон хотима бахшид. Бо ҳамин ҳукмронии Россия дар Осиёи Марказӣ устувор шуду Англия ба хотири амнияти мустамликаҳои худ аз тачовузи Россия сарҳадоти онро ба Ҳиндустон ақиб кашид. Давлати пушолиёе, ки мебоист тибқи созишномаи ин ду империяро аз бархурди ҳамдигарӣ эмин мебоист, Афғонистон доништа шуд.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва пайдошавии давлатҳои ҷадидаи соҳибистиклол дар харитаи сиёсии охири асри XX атрофи Осиёи Марказӣ бозиндуюми нуфузталаби дар ҳайати навин ва муносиботи куллан дигаргуншудаи байналхалқӣ сурат гирифт. Захираҳои Осиёи Марказӣ бо назардошти аҳамияти хеш барои Россия, акнун диққати соири давлатҳоро ба худ ҷалб карда истодааст. Алҳол на танҳо давлатҳои аз назари захираҳо камбағал (Туркия ва Покистон), балки як қатор давлатҳои нисбатан ғайриниёзманди Хитой, Ҳиндустон ва мамолики Европавӣ

Ғарбӣ, ИМА, Япония, Кореяи Ҷвнубӣ низ дар ин минтақа манфиатҳои худро меҷӯянд.

Аз нуктаи назари мо ҳамкорӣ ва омӯхтани таҷрибаи инкишофи давлатҳои ҷанубу шарқи Осиё барои Тоҷикистон мувофиқи мақсад мебошад.

Ҷанӯз дар охири асри XIX Котибии давлатии ИМА Ҷон Хей гуфта буд: Баҳри Миёназамин укёнуси гузашта, Укёнуси Атлантика - укёнуси ҳозира, Укёнуси Ором - укёнуси оянда аст. Ва ҳақиқатан, гӯе ки пешгӯии Ҷон Хейро тасдиқ намуда, ҳоло минтақаи Осиёи Укёнуси Ором ба қувваи бузурги ҷаҳонӣ табдил ёфт. Осиёи тулӯқунанда сеқунҷаи бузургро, ки аз Шарқи Дури Россия ва Корея дар Шимолу Шарқ то Австралия дар Ҷануб ва Покистон дар Ғарб паҳн гардидааст, фаро мегирад. Дар ин сеқунҷа тақрибан нисфи аҳолии сайёра истиқомат намуда, бештари кишварҳои тараққикардаи саноатии пешқадами ҷаҳони имрӯза - Япония, Хитой, Австралия, Зеландияи Нав, Тайван, Кореяи Ҷанубӣ, Гонконг, Сингапур, Малайзия, ки барои онҳо суръати зудтарини рушди иқтисод ҳос аст, ҷойгиранд. Он захираи бузурги молиявӣ, технологӣ ва истеҳсолӣ, кадрҳои дорой таҷрибаю малакаи зарурӣ дар соҳаи ташкили маркетинг ва соҳаи хизматрасонӣ, шабакаи гуногуншохаи коммуникатсияҳо инчунин захираҳои бузурги замин, табиӣ ва меҳнатӣ дар ихтиёр дорад.

Омили дигари муҳими муайянсозандаи нақши геополитикии минтақа ин захираҳои сӯзишвории он, пеш аз ҳама, нафти Қазоқистон ва гази Туркманистон аст.

Минтақаи Осиёи Марказӣ дар ҷорроҳаи шохроҳҳои оҳани Евроосиё ҷойгир шудааст. Ба воситаи Эрон он ба Халиҷи Форс, василаи Афғонистону По-

кистон ба укёнуси Хинд ва тавассути Хитой ба укёнуси Ором рохи баромад дорад.

Дар ин самт пайвастанӣ роҳҳои Қазоқистону Хитой дар соли 1990 байни стансияҳои Дусти ва Алашанқоу барои минтақа ҳодисаи таърихӣ буд. Дар натиҷа ин шохроҳ, нисбат ба шохроҳи маълуми Трансиб, бандарҳои шарқии Хитойро бо бандарҳои Европави Фарбӣ хубтар пайваст. 13 май соли 1996 дар Эрон ҳодисаи дигари ба ҳам пайвастанӣ роҳҳои оҳани шохроҳи транссиёӣ дар минтақаи Маҳшад - Саракс - Раҷен ба амал омад. Он бо роҳи оҳани 700-километрии Бафо - Бандараббос пайваст мешавад. Ин барои давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Хитой роҳи калонтарини баромад ба мамӯлики Шарқи Миёна ва Халҷи Форсро муҳайё месозад.

Дар тағйири тарҳи геополитикии Осиёи Марказӣ дар остонаи асри XXI омили демографӣ низ нақши ҳоса дорад. Тибқи пешбиниҳо шумораи аҳолии ин минтақа то соли 2050 ду баробар меафзояд. Агар соли 1994 аҳолии минтақа 53,9 млн. бошад, пас соли 2015 он ба 75,5 млн. ва соли 2050 ба 103,4 млн. мерасад. Харитаи аҳолии Осиёи Марказӣ дар муқоиса бо Россия чунин менамояд: агар дар Россия шумораи аҳоли то соли 2015 ба 142 млн. кам шавад, пас то соли 2050 ин адад ба 129,8 млн. мерасад. Агар шумораи аҳоли дар Осиёи Марказӣ соли 1994 се баробар аз аҳолии Россия кам бошад, пас то миёнаи асри XXI он 80 фоизи аҳолии Россияро ташкил дода, ду баробар аз аҳолии Украина зиёд мешавад. Чунин аст пешгӯии таҳлилии олимони рус, директори маркази демографии Пажӯҳишгоҳи тадқиқоти иҷтимоию сиёсии АИР Л.А. Ратковский.

Умуман вазъи демографии ҷаҳонӣ ба протсессии геополитикӣ алоқамандии бевосита дорад, доим

дар инкишоф ва афзоиши зиёди аҳоли мушохида карда мешавад.

Масалан, дар соли 1825 аҳолии сайёраамон 1 миллиард нафар буд, ки ин миқдор натиҷаи якчанд ҳазорсолаҳо буд. Дар натиҷаи саноатикунонӣ ва инкишофи системаи тандурустӣ аҳолии ҷаҳон бо суръати баланд меафзояд. Дар натиҷа баъд аз 100 сол аҳоли ба 2 млрд. расид. Ин рақам баъд аз 50 сол бошад, яъне аз соли 1925 то соли 1976 ба 4 млрд. расид. Дар соли 1990 бошад, аҳолии ҷаҳон 5,3 млрд. буд ва дар охири асри XX бошад, аз 6 млрд. ҳам гузаштааст.

Ҳоло аҳолии қурраи замин дар ҳар 4-5 рӯз 1 млн. зиёд мешавад ё ба тарзи дигар ғуем афзоиши ҳаррӯзаи ҳолиси аҳоли, ки ҳамчун фарқияти байни шумораи таваллудшудагон ва фавтидагон мебошад, 200-250 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Ин далелҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ояндаи наздик ва хусусан дар ояндаи дур пешрафти демографӣ ва муҳоҷирати афзоиш ёфта истода омилҳои муҳимтарини ба майлон ва самти тараққиёти ҷомеаи ҷаҳонӣ таъсири назаррас расонанда мегарданд¹³⁸.

Омили исломӣ низ аз бисёр ҷиҳат нақши геополитикии Осиёи Марказиро муайян мекунад. Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар минтақа ҷараёни фаъоли эҳёи нақши ислом бидуни бо сиёсат омешишхӯрии он ва нигоҳдошти сохти дунявӣ ҳокимият ба амал омад. Нақши омили исломӣ ин ҷо дар алоқа бо ҳодисоти вақтҳои охири Афғонистон метавонад ҷузрӯр шавад. Агар толибон, ҷонибдорони исломикунони давлату ҳаёти ҷамъиятӣ, тавонанд тахти

---

¹³⁸ Ниг.: Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М., Логос, 1998, с.91-92.

шиори исломӣ ҳокимияташонро дар қисмати шимо-
лии кишвар ҳам устувор созанд, пас он боиси тағйи-
роти куллии вазъи сиёсӣю дохилии мамолики сарҳа-
доти ҷанубии ИДМ мегардад.

PDF Compressor Free Version

Мақсади Россия дар Осиёи Марказӣ баргардо-
нидани собиқ ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба фазои
геополитикии ҳеш, муваққатан таътил додани нақши
манбаи ашёи хом будани онҳо, дар дасти худ нигоҳ
доштани ҳифзи сарҳадоти беруниашон, суст кардани
воридоти сармояи хориҷӣ (на русӣ) ба иқтисодиёти
ин кишварҳо ва нуфузу соири давлатҳо, хусусан дав-
латҳои исломӣ, дар ин минтақа аст.

Хитой, ки машғули амалӣсозии барномаи да-
розмуддати рушди иқтисодию навсозии кишвари худ
то миёнаи асри XXI аст, дар ин ҷо сиёсати пайгири-
наи инкишофи муносибати дӯстонаро бо ин давлат-
ҳои ҳамсарҳади ҳеш идома медиҳад.

Сарфи назар аз он ки байни давлатҳои Тоҷик-
истон ва Хитой масъалаи ҳудудӣ низ вучуд дорад,
лекин бо пурра ба истифода додани шохроҳи байни
ин ду кишвар дар оянда боз ҳам муносибатҳои
иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣю илмиро ривҷ додан
зарур аст. Гайр аз ин, чи тавре ки дар бобҳои гузаш-
та гуфта шудааст, роҳи инкишофи давлати бузурги
Хитой барои Тоҷикистони соҳибистиклол омӯзанда
ҳам мебошад.

Дар бораи бузургии Хитой ханӯз Наполеон
Бонапарт гуфта буд: Дар ин ҷо азимчусса хуфтааст.
Бигзор бихобад! Вақте ки он бедор мешавад, дунёро
ба ларза меорад. Сулҳ дар рӯи замин ба Хитой така
менамояд. Қасе, ки Хитойро аз нуктаи назари иҷ-
тимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, динӣ, мефаҳмад, калиди сиё-

сати ҷаҳони дар панҷ сасолаи минбаъда дар дасти
уст.¹³⁹

Гуё ки ин акидаро тасдиқ намуда, Хитой зуд ба
яке аз минтақаҳои муҳими иқтисоди ҷаҳонӣ табдил
меёбад. Он аз ҷиҳати шумораи аҳоли дар ҷаҳон ҷои
аввал ва аз ҷиҳати ҳаҷми ММД ҷои сеюмро ишғол
намуда, зимнан аз ҷиҳати иқтисодии потенциали яд-
рой низ дар ҷои сеюм аст. Дар 10-15 соли охир
мавқеи он дар системаи муносибатҳои байналмил-
лалӣ таҳким ёфт. Мутобиқи маълумоти таҳқиқоти
“Ренд Корпорейшн” то соли 2015 Хитой аз ҷиҳати
ҳаҷми ММД бо ИМА баробар мешавад, потенциали
ҳарбии он бошад, қариб нисфи потенциали ИМА-ро
ташkil дода, тибқи ин нишондиҳандаҳо аз дигар
кишварҳои мутаракқӣ хеле пеш мегузарад. Раванди
хеле босуръати таҷаккулиҳои Хитойи бузург, ки Хи-
тоӣ континенталӣ, Гонконг, Макао, Тайван, Синга-
пурро дар бар мегирад ҷараён дорад. Иқтисодии
якҷояи содиротии онҳо аллақай 474 млрд. доллари
ИМА-ро таҷkil медиҳад, ки аз иқтисодии содиротии
Япония зиёд мебошад. Тибқи пешгӯии Бонки Ҷаҳонӣ
дар соли 2002 воридоти хусусии Хитой якҷоя бо
Гонконг ва Тайван нисбат ба 521 млрд. доллари
Япония 637 млрд. доллари ИМА-ро таҷkil хоҳад
дод. Дар назар дошта мешавад, ки дар ҳамон сол
ММД-и ин сегона нисбати 9,7 млрд. доллари ММД-и
Америка ба 9,8 млрд. доллар мерасад¹⁴⁰.

Агар ин майлон амалӣ гардад, Хитой на танҳо
боз яке аз минтақаҳои иқтисодӣ, балки бузургтарин
минтақа хоҳад шуд. Худи хитойён пинҳон намеку-
нанд, ки онҳо маҳз чунин мақсад доранд. “Аждаҳои

¹³⁹ Ниг. Гаджиев КС Введение в геополитику. М., Логос, 1998, с285.

¹⁴⁰ Ниг.: Дар ҳамон ҷо

Шарқ дунё ва инсониятро дар ҳайрат хоҳад гузошт” навишта буд шоири хитой Лун Биде. Аз ҷиддияти чунин гуфтаҳо, аз ҷумла соли 1994 дар нашрияти расмӣ “Жеңиш” нашр гардидани китоб тахти унвони “Асри XXI - асри маданияти Хитой” гувоҳӣ медиҳад. Дар он гуфта мешавад, ки маданияти Хитой аз рӯи моҳият, пеш аз ҳама, башардӯстии худ аз дигар маданиятҳо бартарӣ дорад ва тантанаи Хитойро дар асри XXI таъмин хоҳад кард¹⁴¹.

Алайҳи сиёсати интизоиӣ (абстраксионизм) Америка, Эрон дар Осиёи Марказӣ сиёсати ҳамкори дӯстонаро пеш гирифта, мекушад бо истифода аз имконоти ҷуғрофии хеш ба ин давлатҳо дахлезҳои интиқолии худро барои сохтмони кашидани хутути ҳамлу нақли нафту газ ба бандари халиҷи Форс пешниҳод кунад. Тибқи имконоти дипломатии худ Эрон дар ҳалли мусолиҳатомези муноқишоти Тоҷикистону Афғонистон саҳми босазо дорад.

Туркия ҳамчун давлати миллӣ расолати таърихӣ худро дар кӯмаки давлатҳои тозабунёди ақалияти туркнажод мебинад.

Покистон моил ба шинохти давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун давлатҳои бародари мусулмон буда, мехоҳад дар симои онҳо тарафдори мавқеи худ дар ҳалли масъалаи Кашмир пайдо кунад.

Ҳиндустон дар сурати ҳамкорӣ бо давлатҳои Осиёи Марказӣ ба Покистон пешдастӣ доданӣ нест. Аз ин рӯ имконияти тамоси ин давлатҳо бо Покистон дар асоси умумияти динӣ водор месозад ва метавонад боиси мустақкамшавии мавқеи тарафдорони Покистон дар ҳалли масъалаи Кашмир гардад.

¹⁴¹ Ниғ.: Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М., Логос, 1998, с.285

Арабистони Саудӣ ҳамчун ватани ислом, ки дар он чо мукаддасоти динӣ шаҳрҳои Маккаю Мадина ҷойгиранд, давлатҳои навро, пеш аз ҳама, ҳамчун **PDF Compressor Free Version** ом зътироф мекунад.

Америка аз тарси пахншавии бунёдгароии исломии зиддигарбӣ дар Осиёи Марказӣ манфиатдори он аст, ки ин давлатҳо бо модели туркии гайридинӣ, на эронӣ пеш раванд. Монеяҳои Эрон тавассути хузури худ дар минтақа яке аз вазифаҳои муҳими хориҷии ИМА дар минтақа доништа мешавад.

Иттиҳоди Европа дар муносибати худ бо Осиёи Марказӣ аз он пайравӣ мекунад, ки ин давлатҳо, ба ҳайси узви комилҳуқуқи ба САҲЕ ва соири институтҳои европояӣ қабулшуда, ҳамчун сарҳадоти мановфеи аврупоӣ тавонанд то Хитоя Афғонистон доман пахн кунанд.

Аъзоёни Иттиҳоди Европа манфиатдоранд, ки минтақаи мазкур тавонад арзишу меъёрҳои рафтори давлатҳои европоиро аз риояи ҳуқуқи инсон сар карда то ҷилавгирӣ аз пахнсозии яроқи қатли омм пайваста пайравӣ кунанд.

Набудани захираҳои худии сӯзишворӣ ва вобастагӣ аз таҳвили он аз минтақаи ноороми Шарқи наздик Японияро маҷбур ба дарёфти сарчашмаҳои воридоти алтернативии он месозад. Баҳси марзии Япония бо ҳамсояш Россия ба он имконият дода наметавонанд, ки умед ба интиқоли захираҳои нафтии Сахалин бандад. Яке аз вариантҳои имконпазирӣ таҳвили нафту газ барои Япония дар асри XXI интиқоли нафти Қазоқистон ва гази Туркменистон василаи кашидани ҳутутӣ интиқоли тавассути сарзамини Хитой аст.

Ҳамин тавр, фарқияти қудрии муносиботи геополитикӣ ва геостратегии охири асри XX дар Осиёи

Марказӣ аз он иборат аст, ки худи давлатҳои чадида сохибистиклоли минтақа иштирокчиҳои он мебошанд. Дар гузашта мардумони ин минтақа дар натиҷаи таҷовузи империяи Россия сохторҳои давлатиашонро аз даст дода, ба объекти мочароҳои таърихӣ табдил ёфтанд. Пас аз он ки давлатҳои Осиёи Марказӣ сохибистиклол гардиданд, садои онҳо дар ҳамовозии милали ҷаҳонӣ на хафиф, балки хеле гушрас баланд мешавад.

Баъди баста шудани созишномаи оштии миллӣ 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва муносибатҳои як қатор мамлакатҳои ҷаҳон нисбат ба давлати мо тағйир ёфт, ки ин ба мавқеи геополитикии на танҳо Тоҷикистон, балки дигар давлатҳои ҳамсоии мо таъсири мусбат хоҳанд расонд.

Акнун Россия ва Эрон мехоҳанд, ки ҳарчи зудтар дар Тоҷикистону Афғонистон вазъи сиёсӣ ҳарбӣ ором гардад. Сабаби асосии ин хоҳиш дар он аст, ки дар марҳалаи ҳозира манфиатҳои геополитикии ин мамлакатҳо умуман мувофиқ меояд. Дар навбати худ дар ин минтақа қувваҳои толибон дар Афғонистон, давлатҳои Покистон ва ИМА манфиатҳои махсуси геополитикии худро доранд.

Дар шароити ҳозира ором гаштани вазъи сиёсӣ ҳарбии Афғонистон ҳатман ба вазъи геополитикии минтақа таъсири мусбат хоҳад расонд. Хусусан оромии вазъият дар Афғонистон, пеш аз ҳама, ба Тоҷикистон таъсир мерасонад. Ба андешаи мо, то даме ки дар Афғонистон бо роҳҳои сиёсӣ ба ҷанг хотима дода нашавад, вазъияти Тоҷикистон ҳам пурра мӯътадил намегардад. Чунки Афғонистону Тоҷикистон аз назари геополитикӣ дар муҳити ягона ҷойгиранд. Бинобар ин ҳар як тағйирот дар ин ё он

қисми муҳити ягонаи минтақа ҳатман ба қисми дигар таъсир мерасонад.

Роҳи ҳалли масъалаи Афғонистон як аст, ин ҳам бояд танҳо аз тариқи гуфтушуниди сиёсӣ тарафҳои муҳолифро ба сулҳу созиши миллӣ омода соҳтан. Бигзор ҳуди афғонҳо тақдири хешро ҳал наоянд. Вале барои ҳалли зудтари он дар шароити ҳозира ташкилотҳои бонуфузи байналмиллалӣ - СММ, САҲЕ ва соири давлатҳои минтақа бояд саҳмгузор бошанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ, аз он ҷумла Тоҷикистон, бори дигар нишон медиҳад, ки ҳалли оптималии чунин ҷангҳои дохилӣ танҳо бо роҳи гуфтушунид, ошӣ имконпазир аст, на бо роҳи ёрии ҳарбӣ ба ин ё он тарафи даргир. Албатта, ҳалли масъалаи Афғонистон хеле мураккаб ва печ дар печ ғаштааст. Яке аз сабабҳои асосӣ он аст, ки мамлакатҳои мухталиф ба тарафҳои гуногуни даргири ин давлат барои ба даст овардани манфиатҳои миллию давлатӣ ва геополитикии худ расондани ёрии ҳарбиро пеш гирифтаанд. Вале ин роҳи ҳалли асосии чунин муноқишоти дохилидавлатӣ шуда наметавонад. Баръакс, онро тезу-тунд ва тӯлони мегардонад.

Агарчи масъалаи Афғонистон ба бӯҳрони амиқ ғӯтида бошад ҳам, ба фикри мо, (инро таҷрибаи ҷанги дохилии Тоҷикистон ҳам бори дигар исбот намуд), ҳанӯз ҳам имконияти бо роҳи сиёсӣ ошӣ додани қувваҳои муҳолифин дар ин кишвар аз байн на-рафтааст. Барои расидан ба ин мақсад, пеш аз ҳама, давлатҳои ин минтақа, ки манфиатҳои умумии геополитикӣ доранд, бояд бетараф набошанд. Гуногунии манфиату талаботҳо дар манотиқи мухталифи ҷаҳон, дар айни ҳол минтақаҳои Осиёи Марказӣ, Эрон, Афғонистон, Покистон, Хитой, Туркия зару-

рати якдигарфаҳмӣ ва муносибатҳои дӯстонаро тақозо менамояд. Бинобар ин ба фазои ягонаи иқтисодии давлатҳои Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон дохил шудани Тоҷикистон ҳам ҷолиби диққат мебошад. Бардурӯғ, ки мустақкам гаштани протсессии интегратсионӣ дар Осиёи Марказӣ ҳодисаи объективӣ ва қонунӣ мебошад, ки ба раванди интегратсионии дигар мамлакатҳо мамоният нахоҳад кард. Баръакс, дар оянда чунин шакли интегратсияи минтақавӣ ба интегратсияи ҷаҳонӣ мусоидат хоҳад кард.

Акнун дар байни мамолики Осиёи Марказӣ зарурати бартараф кардани тамоюлотии марказгурез пеш омад. Шояд зарурати иттиҳоди иқтисодии байни онҳо чандон равшан набошад, аммо интегратсияи барои ояндаи онҳо аҳамияти калон дорад. Лекин ин ҷараён бояд эволютсионӣ бошад ва бар иродаву ихтиёри мамолики иштирокчӣ, бар тафаҳхуми фойданокӣ ва зарурати иттиҳоди иқтисодӣ аз ҷониби онҳо асос ёбад. Таъсиси чунин иттиҳод бешубҳа як қатор бурдҳо дорад. Он имконият медиҳад, ки:

- минтақа аз лиҳози худтаъминкунӣ бо ҳамаи анвои ашёи хоми энергетикӣ, минералӣ ва кишоварзӣ пурра бархурдор бошад;

- нерӯи якҷояи пуриктидори содиротӣ дошта бошад;

- аз як ҷониб, бо Россия ва Европа, аз ҷониби дигар, бо Хитой, Осиёи Ҷануби Шарқӣ, Ҳиндустон, Покистон ва мамолики мусулмони Шарқ мавқеи марказии манфиатнокро ишғол намояд;

- барои истифодаи якҷояю оқилонаи захираҳои обӣ ва дигар захираҳои табиӣ, комёб шудан ба беҳатариини экологӣ ва гайра имконият дошта бошад.

Табиист, ки рушди ҷараёни ҳамгирой на яқубора, балки давра ба давра сурат мегирад. Ҷараёни

хамгиرويи ҷаҳонро омӯхта, ба кадом даврахову самтҳо тақсим кунем ҳам маълум аст, ки зарурати ин ҷараён барои на танҳо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, балки дигар мамлаки ИДМ ва умуман барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳеҷ ҷои шубҳа надорад. Бинобар, он дар сурати пеш гирифтани сиёсати оқилонаи эволюсионӣ минтақагарой ё умумигарой дар ҷараёни интегратсионӣ ба ҳамдигар муҳолифат намекунад ва ҳатто ҷоизанд.

Он чи ба ҷараёни интегратсионии давлатҳои Осиёи Марказӣ дахл дорад, иттиҳоди онҳо дар умумияти решаҳои амиқи халқҳои, ки сокини ин минтақаанду дар анъанаҳо, фарҳанг ва ҳуввият соҳиби бисёр ҷиҳатҳои умумӣ мебошанд, заминаи қавӣ дорад. Масалан, аз назари ҷуғрофӣ мамлакатҳои Осиёи Марказӣ системаи эколологии ягонаанд. Тамоми минтақа аз оби дарёи Аму, Сир ва Вахш, ки аз кӯҳҳо ба водиҳо ҷорӣ мешаванд, обёрӣ мегардад.

Яъне ҳуди табиат ба халқҳои Осиёи Марказӣ неъматӣ бузурги ҳамсоғӣ ва дар ҳамсоғӣ зистанро ато кардааст. Захираҳои об, тақсими оқилонаи онҳо муҳимтарин омилӣ муайянкунандаи иқтисодиёт ва экология ба шумор меравад. Об асосест, ки дар заминаи он тамаддуни қадими ин минтақа ва хоҷагидорӣ сокинони он бунёд гардидаанд.

Дар ҳақиқат кишварҳои гуногуни сайёрамон аз лиҳози табиӣ, ҷуғрофӣ ва таърихӣ ба ҳам равобити зич доранд. Ин алоқамандии зич дар мисоли давлатҳои Осиёи Марказӣ равшан ба назар мерасад.

Аввалан, масъалаи кӯли Сарезро мегирем, ки дар натиҷаи зилзилаи нӯҳбаллаи соли 1911 ба вучуд омада, дар он 17 млрд. метри мукааб об ҷамъ шудааст. Дар ҳолати қанда шудани бандар ё афтидани кӯҳ ба кӯл сели қалоне ба амал меояд, ки бар асари он

дар масоҳати 52 ҳазор километри мураббаъ 5 млн. мардуми қаламрави Тоҷикистон, Ўзбекистон, Туркманистон ва Афғонистон ба фалокат дучор мешаванд, бисёр корхонаву манзилҳо, заминву василаҳои кишоварзии нестунобуд мегарданд ва ин сели фалокатбор ба фочеаи бузурги аср табдил хоҳад ёфт. Аз ин рӯ, на танҳо давлатҳои мазкур, балки ташкилотҳои бонуфузи байналмиллалӣ кӯшиши зиёде ба харҷ медиҳанд, ки пеши роҳи ин хатар гирифта шавад.

Сонъян, дар натиҷаи паст шудани сатҳи баҳри Арал омилҳои муайянкунандаи иқлим вайрон гардида, дар минтақаи Осиёи Марказӣ проблемаҳои зиёде ба вучуд меоянд.

Маълум аст, ки дар тӯли асрҳо тавассути маҷроҳои бузурги оби Сирдарё ва Амударё ҳар сол ба баҳри Арал тақрибан 60 километри мукааб об ворид мешуд. Бухоршавии муттасили оби воридшаванда дар фазои баҳри Арал силсилаи муқтадири абрҳои намнокро ба вучуд меовард, ки садди роҳи селҳои хуноку пурнами ҳавой мегаштанд. Ин селҳо ба чунин садди пурқувват дучор шуда, ба сатҳи баландтари фазо мебароманд ва аз он ҷо якҷоя бо бугҳои Арал ба самти ғарб ҳаракат мекарданд ва то силсилакӯҳҳои Помиру Тиёншон мерасиданд. Дар ин ҷо намиҳои омада дар шакли бориш рехта, захираҳои яху пираххоро пур мекарданд. Ва аз ин захираҳо дарёҳои Осиёи Марказӣ сероб шуда, ба баҳри Арал ҷорӣ мегардиданд. Ин гардиши муайян дар водии мусонид ва фазои кӯҳҳои Осиёи Марказӣ шароити мӯътадили иклимиро ба вучуд меовард. Аммо дар даҳсолаҳои охир ба сабаби сохтмони бандарҳо дар дарёҳои мазкур ва сӯиистифодаи об барои обёрии заминҳо бидуни технологияи сарфаи об воридшавии

об ба Арал чанд километри мукааб маҳдуд шуд, ки ин боиси хушкшавии сохилҳо, камшавии об, зиёдшудани ғубори намаки заминҳои наздисохилии гардид. Дар натиҷа заминҳо бисёр хушкидаанд, иқлим вайрон шуд, шароити табииву экологӣ ҳалал пазируфт ва ҳамаи ин на танҳо ба минтақаи назди Арал, балки хеле дуртар ба Ҷануб, аз ҷумла ба иқлими Тоҷикистон низ, таъсири манфӣ расонд. Дигар селҳои пурнаму хуноки ҳавоӣ дар роҳи худ ба садде дучор нагардида аз сатҳи поён ба кӯчдоману водихои Осиёи Марказӣ бидуни мамоният дохил мешаванд ва иқлими ин ҷойҳоро ба самти сардиву намнокӣ тағйир медиҳанд. Дар натиҷа дар ҳудуди минтақаҳои баландкӯҳ камшавии бориш, аз ҷумла ӯиши барф, костани пиряхҳо, ки сарчашмаи дарёҳои Осиёи Марказианд, ба назар мерасад.

Ба ғайр аз ин сарҳадҳои собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ дар Осиёи Марказӣ баъди пошхӯрии ИҶШС ба сарҳадоти давлатӣ табдил ёфтанд. Бисёр робитаҳои тичоративу иқтисодӣ, истеҳсоли, технологие, ки дар гузаштаи наздик мутааллиқ ба механизми ягонаи умумииттифоқӣ буданд, ҳалалдор гардиданд. Чунин ҳолат дар системаҳои нафт, энергетика, об, роҳу нақлиёт, экология низ рӯ дод, ки онҳо дар ҳудуди давлатҳои гуногуни соҳибистиклол ҷойгир буда, табиист, ки зарурати тарҳрезии идораи якҷояи байнидавлатии онҳо ба миён меояд. Хусусан дар натиҷаи собиқ тақсими умумииттифоқии меҳнат, ки бо қавравиҳо дар ҷобаҷогузори кувваҳои истеҳсолкунанда ҷараён меёфт, дар Осиёи Марказӣ истеҳсолоти моддие сурат гирифт, ки дар он ҷойи асосиро соҳаи истисмори табиат, алалхусус соҳаҳои истеҳсоли саноат ва хоҷагии қишлоқ ишғол мекарданд.

Саноати коркарди маҳсулот, соҳаҳо ва истеҳсоли молҳои тайёр ба таври лозима рушд надошт.

Ба ғайр аз ин маълум аст, ки қаблан хоҷагии кишлоқ **PDF Compressor Free Version** экстенсивӣ тараққӣ мекард. Масалан, дар Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон заминҳои қобили кишоварзӣ, ки обёрӣ мешуданд, дар сӣ соли охир бештар аз сеяк баробар зиёд шуда, тақрибан 8,7 млн. гектарро ташкил меоданд¹⁴². Ин ҳолат дар навбати худ боиси як қатор проблемаҳои экологии маълум дар ин минтақа гардид.

Илова бар ин бояд хотирнишон намуд, ки дар бозори ҷаҳонӣ проблемаи ниҳоят тезу тунди муносибатҳои мутақобилаи мамлакатҳои саноатӣ ва мамалики ашёи хом мавҷуд аст. Биноан шояд дар марҳалаи аввали интегратсия роҳи ҳалли проблемаҳо на дар маҳдудкунии гардиши мол дар доираи давлатҳои навмустақили собиқ шӯравӣ, балки дар таъсиси бозори минтақавӣ, дар афзудани ҷустуҷӯи шаклҳои нави ҳамкорӣ, оромии вазъият, ҷоннок намудани истеҳсолоти саноатӣ ва хоҷагии кишлоқ бояд ҷуст.

Дар чунин шароит ба мақсади суръат бахшидан ба ҷараёни интегратсияи иқтисодии ин давлатҳо 30 апрели соли 1994 президентҳои Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон оид ба таъсиси фазои ягонаи иқтисодӣ байни ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон қарордод ба имзо расониданд, ҷумҳурии Тоҷикистон низ баъдтар ба ин қарордод ҳамроҳ шуд.

Ин ҳуҷҷат барои ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳои мазкур дар асоси принципҳои дӯстӣ ва

¹⁴² Ниг.: Региональная интеграция в Центральной Азии. Берлин, 1995, с. 124.

ҳамсоғӣ, баробарҳуқуқӣ ва даҳлат накардан ба корҳои дохилии ҳамдигар, иҷрои бовиҷдонаи ӯҳдадорихои мутақобила, инчунин дигар меъёрҳои эътирофнамудани ҳуқуқи байналхалқӣ ба пойдевори қавӣ бунёд гузошт.

Албатта, ҳар як давлати Осиёи Марказӣ чиҳатҳои зӯру сусти худро дорад. Аз ин хусус ҳадвали¹⁴³ зерин шаҳодат медиҳад.

Ҳадвали 1

Маълумоти интиҳобии соҳтории мамлакатҳои Осиёи Марказӣ

	Қазоқис-тон	Қирғизис-тон	Ўзбекис-тон	Тоҷикис-тон	Туркманис-тон
1	2	3	4	5	6
Шумории аҳолии ба ҳисоби млн. нафар дар мобайни соли 1997	18	5	25	6,5	4,5
Масоҳати мамлакат ба ҳисоби ҳазор километри мураббаъ	2717	199	447	143	488
Фонзи босаводон дар байни аҳолии калонсол дар соли 1990	3	3	3	2	2

¹⁴³ Ниг.: Дар ҳамон ҷо, с. 135.

1	2	3	4	5	6
Ҳисоби миёнаи дарозумрӣ дар соли 1993	70	69	69	70	65
Маҳсулоти яклухти миллий дар соли 1993 бо доллари ИМА	1720	850	970	470	-
Афзоиши миёнаи солонан маҳсулоти яклухти миллий аз соли 1980 то соли 1993	1,6	0,1	0,2	3,6	-
Истеҳсолоти яклухти миллий ба ҳисоби доллари ИМА	24728	3915	20425	2520	5156
Ҳиссан хочагии кишлоқ дар истеҳсолоти яклухти миллий ба ҳисоби фонз	29	43	23	33	32
Салдон баланси амалиёти ҷорӣ ба ҳисоби доллари ИМА дар соли 1993	1479	123	405	-	927
Салдон баланси амалиёти ҷорӣ ба ҳисоби фоизи маҳсулоти яклухти миллий дар соли 1993	5,98	3,14	1,98	-	17,97

Ин маълумотҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Қазоқистон ва Ўзбекистон дар муқоиса бо дигар давлатҳои ин минтақа на танҳо аз ҷиҳати микдори аҳоли, балки аз рӯи ҳаҷми маҳсулот низ давлатҳои бузурганд.

Дар марҳалаи ибтидоии давраи гузариш, дар натиҷаи таҳлили ҷараёнҳои шакливазкунӣ, ин минтақаро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард: яке - Ўзбекистон ва Туркменистон, ки дар онҳо аз соли 1991 камшавии маҳсулоти яклухти миллий мутаносибан 17 ва 26 фоиз, дигар Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон, ки дар онҳо аз соли 1991 камшавии маҳсулоти яклухти миллий дар ҳудуди аз 40 то 50 фоизро ташкил мекард. Аз ин хусус, маълумоти ҷадвали 2 ва 3 гувоҳӣ медиҳанд.¹⁴⁴

Ҷадвали 2

Вусъати инкишофи маҳсулоти яклухти миллий

Мамлакатҳо	соли 1992	соли 1993	соли 1994
Қазоқистон	87	76	57
Қирғизистон	84	70	52
Ўзбекистон	89	87	83
Тоҷикистон	68	57	50
Туркменистон	95	87	74

¹⁴⁴ Ниг.: Региональная интеграция в Центральной Азии. Берлин, 1995, с.137.

Вусъати инкишофи истехсолоти саноатӣ (яклухт)
аз соли 1991 аз рӯи 100 фоиз

PDF Compressor Free Version

Мамлакатҳо	соли 1992	соли 1993	соли 1994
Қазоқистон	86	73	53
Қирғизистон	74	55	42
Ўзбекистон	93	97	98
Тоҷикистон	76	70	48
Туркменистон	85	89	66

Тахлили ин маълумот ба хулосае водор месо-зад, ки дар Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон соҳторҳои кӯхнаи истехсоли саноатӣ вайрон шуда, то ҳол ташкили истехсолоти нави саноатӣ бомува-фақият анҷом напазируфтааст. Бояд қайл кард, ки усулҳо ва шаклҳои ислоҳот дар Осиёи Марказӣ аз ҳамдигар саҳт фарқ мекунанд. Чунин чараён, ба на-зари мо, ба марҳалаи кунунии давраи гузариш хос аст. Дар натиҷаи таквияти чараёнҳои интегратсионӣ чунин сиёсат тағйироти ҷиддӣ мевоҳад, вагарна он ба инкишофи ин мамлакатҳо таъсири манфӣ хоҳад расонд. Маълум аст, ки роҳҳои гуногуни хоҷагиву сиёсии ислоҳоти хоҷагии халқ ба зиддиятҳои миёни давлатҳо оварда мерасонад. Бинобар ин, чунон ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, роҳи аз ҳама беҳтари (албатта ин чараён хеле душвор аст) инте-гратсияи иқтисодӣ ҳамохангии васеи концепсияҳои хоҷагиву сиёсӣ дар байни мамлакатҳои ҳамкор аст. Аз ин рӯ, сиёсатҳои гуногуни иқтисодие, ки ҳоло дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷой доранд, ба чараёни бомуваффақияти интегратсия монё мегарданд.

Сиёсати иқтисодии Ӯзбекистон, ки дастовардҳои Хитройро дар давраи гузариш аз хоҷагии нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ ба хотир меорад, ба назари мо, беҳтарин роҳ менамояд. Онҳо ба танзими давлатӣ, охиस्ताгии ҷараёни гузариш ва давлати муқтадир таъя мекунад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти мустаҳкамҳои инкишофёбанда на танҳо ба мавқею нуфузи сиёсии давлат, балки ба обрӯю эътибори он аз ҷиҳати маънавию моддӣ дар арсаи байналхалқӣ низ таъсири хуб мерасонад.

Маҳз иқтисодиёти тараққикарда эътибори давлатро дар арсаи байналхалқӣ муайян менамояд. Мустақил ё номустақил будани вай ҳам дар ҳамин зоҳир мегардад. Дар навбати худ муътадили вазъияти сиёсии ҳар як давлат ба рушди инкишофи иқтисодиёти он мусоидат менамояд. Бинобар ин дар фазои сулҳу дӯстӣ зистани давлатҳои ҳамсоя, дар дохили давлат бошад, таъмини ваҳдати ягонагии миллию этникӣ омилҳои асосии обрӯи ин ё он давлат дар арсаи байналхалқӣ мебошад.

Аз мавқеи геополитикии худ давлатҳои Осиёи Марказӣ дар шароити мувофиқ ҷойгир шудаанд. Онҳо нисбати давлатҳои Европа, Осиё ва мамлакатҳои Шарқи Наздик роли пайваस्तкунандаро мебозанд. Бинобар ин дар ҳолати мустаҳкам намудани алоқаи иқтисодии дохилиминтақавӣ давлатҳои ин минтақаҳо барои робитаҳои гуногунсоҳа бо мамлакатҳои Шарқи Ғарб имкониятҳои васеъ пайдо меку-
нанд.

Баъд аз соҳибистиклол шудани ин давлатҳо алоқаҳои нави иқтисодии ташаққуфтаи стода аз нуқтаи назари геополитикӣ, яъне наздик будани ин давлатҳо ва бисёр дигар умумиятҳои геополитикӣ

нисбати алоқаҳои пештара пурсамару устувор мебошанд. Аз ин ҷиҳат ба ин давлатҳо дар муайян намунаҳои сиёсати берунии худ ба ҷойгиркунии қувваҳои истехсолкунанда ҳам тағйирот даровардан зарур аст. Аммо ин чунин маъно надорад, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ акнун, ки берун аз Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шароитҳои мувофиқтари ҳамкориро бо давлатҳои наздики худ пайдо намуда истодаанд, робитаҳои худро аз дигар ҷумҳуриҳои ИДМ меканд бошанд. Баръакс, онҳо бо дигар ҷумҳуриҳои собиқшӯравӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёт умумиятҳои зиёе доранд. Аз ин нуқтаи назар алоқаҳои иқтисодию тичоратӣ, технологӣ ва ғайраҳо бо онҳо суст намудан ё костан ба худбӯғикунӣ баробар аст. Зеро ин муносибатҳои онҳо дар давоми якҷанд даҳсолаҳо ва ҳатто садсолаҳо ташаккул ёфта буданд. Дар муддати кӯтоҳ чунин муносибатҳо бо дигар давлатҳо ташаккул додан ҳам осон нест.

Баъд аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ шароитҳои геополитикии Тоҷикистон ба кулلى тағйир ёфтанд. Давлатҳои қисми европой аз ҷиҳати соҳт қариб якҷанд, Тоҷикистон бошад, дар чунин мавқеи сарҳадие ҷой дорад, ки аз ҷиҳати соҳтору вазъи иҷтимоию сиёсӣ фарҳангиаш аз онҳо хеле фарқ мекунад.

Вазъи ноосудаи минтақае, ки Тоҷикистон дар он мавқеъ дорад, яке аз омилҳои берунии ба ҷанги граждани қашида шудани ин кишвар гардид ва иқтисодиёти он рӯ ба харобӣ оварда, вазъияти сиёсӣ ҳарбиаш хеле ноором гашт. Ҳамаи воқеаҳои Тоҷикистон ва оқибатҳои он ба мавқею нуфузи геополитикии ҷумҳури хох, нохох таъсири манфӣ расонид. Акнун Тоҷикистон барои пайдо кардани мавқеи геополитикии муайяни худ, пеш аз ҳама, бояд вазъи

ҳарбию сиёсиро мӯътадил гардонида, роҳу воситаҳои инкишофи иқтисодиёти худро чустучӯ намояд. Чунин сиёсатро пеш гирифтани Тоҷикистони соҳибистиклол дар фаъолияти мақомоти давлатӣ мушоҳида мегардад. Тоҷикистон дар асоси Конститутсия бунёди давлати дунявӣю демократиро пеш гирифтааст, робитаҳои он бо мамлакатҳои демократӣ дар оянда мустаҳкам хоҳад гашт. Дар чунин ҳолат дар ҷумҳурӣ омилҳои аз вазъияти нугувори ҷугрофиву иқтисодӣ баромадан муҳайё мегардад. Дар навбати худ, чунин ҳолат барои истифодаи шароитҳои таърихиву ҷугрофӣ имконияти пурра муҳайё хоҳад сохт. Дар натиҷаи инкишофи роҳҳои дохилиминтақавии ҷумҳурӣ ва берун аз он алоқаҳои трансконтиненталӣ, ки дар таърихи гузаштаи кишварамон ба номи Роҳи бузурги абрешим машҳур буданд, дар шакли ҳозиразамон аз нав барқарор хоҳанд гашт.

Яке аз самтҳои асосии сиёсати берунии давлати Тоҷикистон ҳарчи тезтар бо роҳи сиёсӣ муваффақшудан ба ҳалли масъалаи Афғонистон мебошад. Зеро Тоҷикистону Афғонистон дар шароити ягонаи геополитикӣ қарор доранд. Бинобар ин, чи тавре ки дар боло гуфтем, то вақте ки дар Афғонистон вазъият ором нашавад, ин вазъ ба Тоҷикистон дар ин ё он шакл таъсири манфии худашро хоҳад расонд. Барои ҳамин ҳам, пеш аз ҳама, давлатҳои ин минтақа ва дигар давлатҳои бузурги ҷаҳон ҳатман роҳу воситаҳои сиёсиро бояд барои ҳалли масъалаи Афғонистон истифода баранд. Ёрии ҳарбӣ ба ин ё он тарафи муҳолиф роҳи ҳалли одилонаи масъалаи Афғонистон набуд ва нахоҳад шуд.

Бояд чунин сиёсате пеш гирифт, ки ба созишу оштии ҳуди тарафҳои муҳолифин дар Афғонистон мусоидат намояд. Дар акси ҳол, проблемаи Афғо-

нистон вазъияти минтақаро ҳама вақт ноором нигоҳ медорад.

Маҳз бо ҳамин мақсад Покистон ва ИМА бо ҳар рои роҳро ҳама ки мавқеи ҳаракати толибонро дар Афғонистон мустаҳкам намуда, онҳоро ба сари қудрат оранд. Чунин ҳолат ба онҳо имконият мебахсад, ки манфиатҳои стратегии худро дар ин минтақа боз ҳам васеъ гардонанд. Мақсади асосии онҳо дар давлатҳои Осиёи Марказӣ таҳти таъсири Афғонистон мавқеи худро боз ҳам мустаҳкам намудан, мавқеи геополитикии Россияро на танҳо дар ин минтақа, балки дар ҳуди ҳудуди Федератсияи Россия рӯз то рӯз суст гардондан мебошад. Онҳо қаблан мақсадҳои стратегии худро бо ниқоби ҳавфи шӯравӣ рӯйпӯш менамуда бошанд, пас ҳоло барои амалӣ сохтани мақсадҳои стратегии худ ниқоби дигар - ҳавфи русҳоро истифода мебаранд. Мақсад аз ин боз ҳам бо ҳамон усулҳое, ки давлати шӯравиро барҳам доданд, барҳам додани рақиби стратегии худ - Федератсияи Россия мебошад.

Воситаи аз ҳама беҳтарини ба ин мақсад ноил гаштан бо роҳҳои гуногун суст гардонидани иқтисодиёт, паст бурдани маънавиёти одамон, пошидани тухми низоъҳои миллию этникӣ, динию мазҳабӣ ва ғайраҳо мебошад. Яъне бо роҳи тезутунд гардонидани зиддиятҳои дохилӣ сусту заиф намудани давлат ё чунон ки дар урфият мегӯянд, бе пойбанд ба доми худ дароварда, мутеъ гардонидани рақиби геополитикии худ.

Воқеан ҳам дар назари аввал чунин менамояд, ки дар Афғонистон ҷанг миёни тоҷикону паштунҳо сурат мегирифта бошад, вале таҳлили амиқи сабабҳои ин ҷанги дарозмуддат, ҳангоме, ки ҳарбиёни покистонӣ паҳлӯ ба паҳлӯ бо қоршиносони америкоии

и худ роҳбарии таълими қисми тоҷони толибонро ба ӯҳда доранд ахиран ҳазорон нафарашон асир афтоданд, худ шаҳодат аз дастандаркориҳои нерӯи берунаи манфиатдор дар ин қазия аст.

PDF Compressor Free Version

Самти муҳими инқишофи Афғонистон дар шароити ҳозира марбут ба он аст, ки тавассути сарзамини он интиқоли нафту гази Туркменистон ба Покистон (бандари Қарочӣ) ва фуруши минбаъдаи он ба мамлакатҳои Европави Ғарбию ИМА мусоид аст. Вале ин аз бархурди манфиатҳои як қатор кишварҳо, чун Россия, Туркменистон, ҳуди Афғонистон ва ИМА василаи Покистону Арабистони Саудӣ ҳолӣ нахоҳад буд. Муфассалан ин нақша чунин аён мешавад:

- бештар аз 40% содироти Россия дар ҳоли ҳозир вобаста ба маҳсулоти нафту газ. Дар баробари он ки нафти Россия дар бозори ҷаҳонӣ наметавонад ба нафти истеҳсоли кишварҳои арабу Ироқ рақобат кунад, ҳамзамон истихроҷи он дар Россия пасттар буда, дар он ҷойҳо ба роҳ монда шудааст, ки нархаш нисбат ба бозорӣ ҷаҳонӣ 2,5 - 3 баробар зиёд мешавад;

- дар робита бо ин Россия манфиатдори пайдошавии содиркунандаи нави нафту газ дар бозори ҷаҳонӣ нест, ки он метавонад Туркманистони дорои захираҳои бой бошаду алҳол ба сабаби номусоидии мавқеи ҷуғрофияш роҳи интиқоли онро ба истеъмолкунандагон надорад, магар тавассути Россияю Афғонистон. Интиқоли нафти Туркманистон василаи Россия имконпазир аст, вале изофаи дастмӯзӣ таърифи онро хеле қимматару гайриқобили рақобат месозад. Аз ин ҷиҳат интиқоли он тавассути сарзамини Афғонистон барои Туркманистону кишварҳои Ғарб манфиатбахш аст, аммо ин дар навбати худ ме-

тавонад боиси кохиши мавқеи Россия дар бозорӣ чаҳонӣ гардад. Алҳол, ки Туркменистон давлати соҳибистиклол аст, ҳеҷ кас наметавонад бо хохиши худ тибқи қароре ӯро аз фурӯши нафташ тавассути Афғонитон манъ созад, дар сурате ки масъалаи кашидани хати интиқоли он умуман ҳалли худро ёфтааст, вале гурӯҳҳои манфиатдор бо истифода аз вазъи номӯътадилӣ сиёсӣ дар ДИА бо кӯмаки ҷонибдорони худ барои таҳти назорат гирифтани он кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Дар алоқа бо ин зуҳури толибонро метавон ҳамчун кӯшиши Покистон, ки аз ИМА ва кишварҳои Ғарб пуштибонӣ мегардад, барои таҳти назорат қарор дадани хати интиқоли нафт арзёбӣ қард.

Дурнамои дигари самти инкишофи ДИА сохтмони роҳи автомобилгард тавассути сарҳади ин кишвараст, ки ба он кишварҳои ИДМ манфиатдоранд, чунки он метавонад ҷумҳуриҳои ғарбии ИДМро бо соири манотиқи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бепайвандад. Шоҳроҳи мазкур дар адабиёти илмӣ шоҳроҳи Қароқум ном гирифтааст. Ин иртибот аз аҳамияти ҳосаи худ дар савдои байналмиллалӣ навид медиҳад ва аз ин рӯ се ҷумҳурии Осиёи Марказӣ - Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ёзбекистон меҳоханд ин роҳ кишвари онҳоро убур кунанд. Мусаллам аст, ки кишвари ин шоҳроҳро аз сарзамини худ гузаронанда даромади зиёди иқтисодӣ ба даст хоҳад овард. Сохтмони ин роҳ тавассути Тоҷикистон имконият медиҳад, ки ба ҷумҳурии андозаи зиёди сармоягузори хориҷӣ ҷалб шуда, ба воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти чаҳонӣ мусоидат кунанд. Ҳамзамон инфраструктураи пешқадамро дар ин ҷо эҷод карда, асоси мустақилияти иқтисодию сиёсӣ онро таъмин созад.

Хамин тарик, вазъи кунунии минтақа бо дарназардошти Афғонистон дар муайяннамоии мавқеи геополитикии кишварҳои ин минтақа як қатор проблемаҳо ба миён овардааст. Аз ҷумла Покистон хавфи онро дорад, ки муноқишоти этники дар Афғонистон рӯзе ба сарҳади он мегузараду он вақт идеяи ягонагии тамоми паштунҳо дар атрофи як давлат (Паштунистон) пайдо мешавад, ки ин таҳдиди ошкоро ба якпорчагии кишвар аст. Ташкили давлати нави паштунӣ боиси ба домони амалиёти ҷаҳиди ҳарбӣ кашидани Афғонистону Покистон хоҳад шуд. Чунин вазъият ба бехтарин роҳҳои тичорати Осиёи Марказӣ низ беасар нахоҳад монд.

Ҳиндустон низ аз вазъияти Афғонистон дар ташвиш аст. Амалан Покистон бо дастгириаш аз толибон дар симои онҳо ҳампаймонҳояшро пайдо кард. Ҳиндустон ба он ақида аст, ки паҳншавии бунёдгариҳои исломӣ аз Афғонистон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ боиси ташкили коалитсияи давлатҳои исломии тарафдори Покистон мешавад. Толибон эҳтимол аст дар ин маврид Покистонро дар ҳалли масъалаи муноқишаи Кашмир ҷонибдорӣ карда, бо мусулмонҳои ҷудоиталаби Ҳиндустон ёварони берунии худро пайдо мекунанд. Ҳукумати Ҳиндустон чунсоири кишварҳо бо дастгоҳи Раббонӣ алоқа барқарор кардааст. Ҳиндустон ҷустуҷӯи роҳи барқарории сулҳу осоиштагӣ дар Афғонистонро тавассути воҳуриро мулоқотҳо бо давлатҳои ин минтақа лозим мешуморад.

Эрон чунин мешуморад, ки қазияи Афғонистон ба бехатарии он таъсири манфӣ мерасонад. Эрон ҷонибдори ҳокимияти сарнагуншудаи Раббонӣ буда, ҳаракати толибонро ғайриисломӣ меҳисобад, зеро он таҳти сарпарастии ИМА амали ҷидди Эронро анҷом

медихад. ИМА ва соири кишварҳои Ғарб дар Осиёи Марказӣ мановфеи худро доранд. Аввалан, ба хотири захираҳои табиӣ (нафт, газ, имконоти энергетикӣ). Дуюм, ба хотири тағйиршавии стратегиаш миёни Хитою Россия ва кишварҳои исломӣ. Аз ин рӯ кишварҳои Европай Ғарбӣ манфиатдори эҷоди режимиҳои муътадили исломӣ дар ин давлатҳо ва барқарорӣи муносиботи иқтисодӣ бо онҳо мебошанд.

Барои манотики Осиёи Марказӣ хурӯчи амвоҷи муҳочирати иҷборӣ аз ақаллиятҳои этникӣ дар сурати тезутундшавии муноқишот воқеӣ менамояд. Дар сурати даргириҳо бевосита дар сарҳадот Тоҷикистон ба масоили зер дучор хоҳад омад:

1) масоили гурезаҳои афғонӣ. Якҷоя бо онҳо ҳазорҳо нафар силоҳбадастон сарҳадро убур карда, боиси нооромии вазъият дар Тоҷикистон мешаванд;

2) шиддат гирифтани фаъолияти дасисачӯён алайҳи марзбонии Россия аз эҳтимол дур нест. Ин боиси муташанниҷии авзоъ дар сарҳад хоҳад шуд;

3) алоқай тоҷикони ин ду кишвар хеле коста гардида, ин ба суғуст шудани ҳамкӯриҳои фарҳангии байни онҳо оварда мерасонад;

4) дар сурати идомаи ҷангҳо ва сарфи назар кардани қувваҳои даргир аз гуфтушунид Афғонистон ба қисмҳои этникии тоҷикон, ўзбекон, паштунҳо, ҳазораҳо тақсим шуда, тоҷикону ўзбекҳо тадриҷан бо назардошти наздикии этнофарҳангиашон кӯшиш барои пайвастан ба ҳамсояҳои шимолӣ худ ба харҷ хоҳанд дод, ки ин дар навбати худ ба ҳалали мувозинаи геополитикии минтақа оварда мерасонад. Қайд кардан зарур аст, ки тафриқандозии Афғонистон на ба манфиати Тоҷикистон асту на ба фондаи тоҷикони муқими он ҷо.

Хамин тарик, бӯхрони дурудароз дар Афғонистон аз таъсири назаррас ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон бархурдор. **PDF Compressor Free Version** Сулҳ ба пуррагӣ дар Афғонистон барқарор нашавид, Тоҷикистон ҳамчун давлати наздифронти таъсири номатлуби ин муноқишотро баръало ҳис хоҳад кард. Ҷангҳои бистсола дар ин кишвар нишон доданд, ки ҷанг василаи ягонаи ҳалли масоили мавҷуда нест ва бе дарназардошти манфиатҳои гурӯҳҳои этникии барқарории сулҳу оромӣ дар ин кишвар ғайриимкон аст.

Аз тарафи дигар, ин савдои маводи муҳодара аст, ки давлатҳои транзитии Осиёи Марказиро бевоҳида ба доми худ кашида истодааст, ки ин ба беҳатарии минтақа зарари ҷиддӣ дорад. Афғонистон ба яке аз марказҳои асосии парваришу истеҳсоли маводи муҳодара табдил ёфта, ҳар сол дар ин ҷо аз 2,5 то 5 ҳазор тонна чунин мавод истеҳсол шуда, ба кишварҳои ИДМ ва Европа тавассути сарҳади Тоҷикистон низ ҳамлу нақл мешавад. Ин боиси кохиши ҷиддии эътибори Тоҷикистон дар ҷаҳми оламиён гашта, ҳамчунин дар дохили кишвар сол то сол миқдори ҷавонони онро истеъмолкунанда дучанд меафзояд. Ин аз таҳдид ба беҳатарии миллии ҷумҳурӣ ҳолӣ нест. Наркомафияи Тоҷикистон ғайратмандона бо ҳамкорони хориҷии худ алоқа барқарор карда истодааст. Чи тавре ки мутахассисон маълум намудаанд, оқибатҳои хатарноки нашъамандӣ барои давлат аз он иборат мебошад, ки ба ҷанини (генофонди) миллат таъсири манфӣ расонида, дар оянда халқ дучори касалии ҳам ҷисмонӣ ва ҳам маънавию рӯҳӣ хоҳад гашт.

Мутаассифона, дар ҷумҳурии Тоҷикистон нашъамандӣ ва нашъачаллобӣ сол то сол меафзояд. Пре-

зиденти ҷумҳури Эмомалӣ Раҳмонов дар воҳури бо ҷавонони лаёқатманд (16 майи соли 1998) рақамҳои зеринро мисол оварда, бар зидди нашъамандӣ, нашъаҷаллобӣ ва қочоқи он муборизаи беамони умумихалқӣ эълон намуд. Агар соли 1991 беш аз 11 килограмм моддаи нашъаовар мусодира шуда бошад, пас соли 1997 миқдори он ба 4600 килограмм расид. Ин ҳодисаҳо хусусан дар минтақаҳои наздисарҳадӣ бо Афғонистон, ки ба макони истехсоли он табдил ёфтааст, хеле авҷ гирифтааст. Бинобар ин, аз рӯи андешаҳо мо, ғар баробари муборизаи мақомоти босалоҳият бар зидди ин ҳодиса пурзӯр намудани кори тарбиявӣ дар тамоми самтҳо, ба кори бунёдкорона ҷалб намудани ҷавонон яке аз роҳҳои ҳалли он мебошад. Роҳи дигари ҳалли ин масъалаи фоҷиавӣ, ки ҳарчи бештар характери геополитикӣ пайдо карда истодааст, ҳалли муноқишоти Афғонистон махсуб мегардад.

Аз ин рӯ то он вақте, ки вазъият дар Афғонистон муътадил нашавад, мубориза алайҳи маводи муҳодара дар минтақа самарабахш нахоҳад буд. Аз ҳамин хотир Тоҷикистон мекушад ҳар чи зудтар вазъият дар ин ҷо ба эътидол ояд.

Тибқи вазъияти баамаломата марзи Тоҷикистону Афғонистонро асосан сарҳадбонони Россия муҳофизат мекунанд. Он сарҳади ИДМ эътироф шудааст. Муврфики созишномаи бехатарии таъовунии кишварҳои ИДМ, ки моҳи майи соли 1992 имзо шудааст, тарфҳои манфиатдор ӯҳдадоранд ба Тоҷикистон барои рафъи таъовузи беруна кӯмак кунанд. Охири соли 1995 теъдоди сарҳадбонони Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 16,5 ҳазор нафар расид, ки аз ин 12,5 ҳазораш шахравндони Тоҷикистонро ташкил медоданд. Минбаъд низ теъдоди он

афзун гашта, тақрибан ба 90% мерасад. Ҳамин тавр, ба вазифаҳои сарҳадбонон на танҳо рафъи ҳуҷуми мусаллаҳона аз тарафи Афғонистон, балки безарар гардондани дастгир кардани гурӯҳҳои интиқолдиҳандаи маводи муҳадара низ дохил мешавад. Барои ҳамин ҳам имрӯзо Тоҷикистонро зарур аст, ки дар ҳалли масоили Афғонистон бо дарназардошти манофеи геополитикӣ ва миллии давлат мавқеи фаъолро ба даст орад.

Албатта, дар арсаи сиёсати байналхалқӣ барои Тоҷикистони тозаистиклол вазифаи интиқоли шеваи ҳоси муносибату рафтор бо давлатҳои ҷудогона пеш меояд. Фикр мекунем, ки идома додани сиёсати кунунии давлат, ки ҷавобгӯи манфиати миллии ҷумҳурӣ аст, зарур мебошад. Яке аз хусусиятҳои мустақилият ин худдорӣ дар адаби дигарон ва муносибат бо онҳо, рӯшан кардани мавқеи мардуми худ ба дигар давлатҳо ва худро ба озурдагии дигарон надодан аст.

Аз як тараф, Тоҷикистон ҳамчун узви ИДМ, ҳамзамон узви ягонаи иқтисодии мамӯлики осеъи-миёнагӣ, то гузаштаи на чандон дур қисми сарзамини паҳновари Иттиҳоди Шӯравӣ, дар доираи тамаддунест, ки тамоми ҳаёти иқтисодию одамонаш бо ҳам дарҳам печидааст. Аз тарафи дигар, Тоҷикистон як қисми олами исломӣ аст ва аз ин хотир мо наметавонем бо давлатҳои ҳамдини худ робитаамонро густариш надихем. Вале ҳамзамон мо бояд ҳамкориҳоямонро бо кишварҳои абарқудрати Европа, Америка ва Осиё вусъат бахшем.

Аз ин рӯ, мо ба чунин сиёсати хориҷие ниёз дорем, ки тавонад мӯҷиби инкишофи иқтисодиямон шавад, зеро каме қаврагӣ дар ин самт боиси душвориҳои иқтисодӣ ва ба василаи он фалачии соҳаҳои

дигари ҳаёти ҷамъиятӣ мешавад. Албатта, мо бояд равобита асосиро бо ҳамсояҳои наздики худ ба роҳ монем, зеро муносибат бо онҳо барои ояндаи кишварамон нақши ҳалкунанда дорад.

PDF Compressor Free Version

19. ТОҶИКИСТОН ДАР АСРИ XXI

Роҳи стратегии давлати тоҷикон дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст - ин бунёди давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ мебошад. Ҷараёни бунёди ҷунин ҷамъият як давраи муайяни таърихро дар бар гирифта, аз марҳалаҳои гуногун иборат ва аз омилҳои дохилӣ ва берунӣ вобастагӣ дорад. Азбаски дар бобҳои гузашта оид ба ин масъалаҳо ва умуман хусусияти ҳоси инкишофи Тоҷикистон нуктаи назари ҳудро баён намудаем, дар ин боб мақсад гузоштем, ки ақидаи ҳешро оид ба концепсияи (моделӣ) Тоҷикистон дар асри ахборӣ - асри XXI пешкаши хонандагон гардонем.

Илмҳои ҷамъиятшиносии муосир инкишофи тамаддуни ҷаҳониро ба марҳалаҳои зерин тақсим менамоянд: - ҷамъияти тоиндуриалӣ, индустриалӣ ва баъд аз индустриалӣ. Тамаддуни умумиҷаҳонӣ, хусусан техникаю технология дар ибтидои асри XXI тараққӣ намудааст ва дар мамлакатҳои ҷаҳон сатҳи истеҳсолот, илм хеле баланд рафтааст. Инро ба инбат гирифта, гуфтан мумкин аст, ки дар инкишофи тамаддуни инсонӣ марҳалаи нав, марҳалаи ахборӣ оғоз ёфтааст.

Омӯзишӯ гадкики қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ, сатҳи илму техника, маънавиёту иҷтимоиёти омма тавре ки дар бобҳои пешина

баён карда шуд, шаҳодат медиҳад, ки холо дар Тоҷикистон ташаққули марҳалаи ҷамъияти индустриалӣ идома дорад.

PDF Compressor Free Version

Ҷараёни инкишофи мамлакатҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки марҳилаҳои гуногуни тамаддуни инсонӣ дар ин ё он давра, дар ин ё он мамлакат дар асоси қонунҳои умумӣ бо шаклу воситаю усулҳои гуногун гузашта, фосилаи он ҳам дар ин ё он фазаю вақт гуногун мебошад. Бинобар ин гуфтан мумкин аст, ки бо дарназардошти як қатор омилҳои дохилию берунӣ ва объективӣю субъективӣ зинаҳои инкишофи тамаддуни инсонӣ дар Тоҷикистон ҳам бо хусусиятҳои хоси роҳи инкишофи худ амалӣ шуда, аз рӯи вақту фаза фарқиятҳои худро хоҳад дошт.

Чунонки маълум аст, бӯҳрони шадиди ҷамъиятӣ на танҳо Тоҷикистон, балки дар ин ё он шакл ва меъёр дигар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравиро низ фаро гирифтааст. Танҳо мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон ҳамчун ҷанубтарин ҷумҳурӣ нисбат ба ҷумҳуриҳои қисми европоии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки онҳо бо давлатҳои дараҷаи тақрибан монанд ҳамсарҳад мебошанд, ба қулӣ фарқ дорад.

Аз тарафи дигар, мавқеи ҷуғрофию таърихии Тоҷикистон дар шароити ҳуби геополитикӣ ҷойгир шудааст.

Ғайр аз ин, Тоҷикистон дорои потенциали бодӣ меҳнатӣ ва интеллектуалӣ низ мебошад. Дар ҳолати моделӣ (роҳи) мувофиқи хусусиятҳои хоси Тоҷикистонро пайдо ва амалӣ намудан ин омилҳои табиӣ самараи дилхоҳ дода дар мудати муайяни таърихи Тоҷикистонро аз вазъияти ҳозира бароварда, ба яке аз давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон мубаддал гардонидани метавонанд.

Дараҷаи интесификатсияи протсессҳои ҳаёт, илм, техника ва технологияи ҳозира, потенциали зеҳнӣ, меҳнатӣ, захираҳои бодӣ меҳнатӣ ва дигар омилҳои муфидро ба асос гирифта, гуфтани ҳастем, ки Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо дигар давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, дар ҳолати дуруст муайян намудани роҳи инкишофи хоси худ метавонад дар муддати кӯтоҳ вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданият фарҳангии ҷумхуриро рушду нумӯ бахшад. Таҷрибаи он мамлакатҳое, ки дар гузаштаи наздик суст-тараққиқарда буданду ҳоло бо суръати баланд дар инкишоф мебошанд, низ мисоли равшанест барои Тоҷикистон.

Дар нақшаи баррасишаванда омили камшавии мунтазами давран зарурии қонегардонии талаботе, ки ба даромади миллӣ ба ҳар сари аҳоли вобаста мебошад, аҳамияти муҳим дорад. Масалан, ба Британияи Кабир барои ин 58 сол (аз соли 1780), ИМА - 47 сол (аз соли 1939), Япония - 33 сол (аз соли 1880) Индонезия - 17, Кореяи Ҷанубӣ - 11, Хитой - 10 сол зарур буд¹⁴⁵. Чунин рушду нумӯ на танҳо натиҷаи ҷорӣ намудани муносибатҳои озоди иқтисодӣ бозорӣ, балки ҳамчунин натиҷаи интиҳоби дурусти иҷтимоиву иқтисодӣ мебошад.

Бинобар ин яке аз роҳҳои аз бӯҳрони иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ баровардани ҷумхури гумон менамоем, гуманитарикунории протсесси таълиму тарбия дар тамоми сатҳҳо мебошад. Масалан, Япония баъд аз ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар душвортарин марҳалаи таърихиаш дар таълиму тарбия донишҳои инсониро асоси фаъолияти системаи маориф қарор

¹⁴⁵ Ниг.: Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М., Логос, 1998, с.282.

дод ва ин дар ҳақиқат сабаби наҷот ва тараққиӣ бе-
назири он дар соҳаи илму фан ва технологиву саноат
гардид. Бинобар ин давлати тоҷикон низ як қатор
чораҳои бодӣ ба бештар намудани системаи маориф
дида истодааст, ки мазмуни асосии ин чорабиниҳо
анъанаҳои хуби ҷойдоштаи ин системаро замонавӣ
сохта, ба талаботи ҳозира мутобиқ гардониданист.
Албатта, ин чунин маъно надорад, ки протсессии гу-
манитарикунони таълим, яъне дар мактаб бештар
мавқеъ пайдо кардани равоишиносӣ, анвои санъат,
зебоишиносӣ, асосҳои дин ва таърихи он боиси
маҳдуд шудани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ ва
дақиқ гардад. Дар омӯзишу парвариш мавқеи асоси-
ро соҳиб шудани донишҳои инсонӣ дар ҳасти ҳар
шахс таҳкурсии маънавиёту одамият ва ахлоқи некро
устувор менамояд, шахсро аз кӯдакӣ ба олами
мафҳуми оӣ, мақсаду идеалҳои баланд раҳнамун со-
хта, шахсияти ӯро қадам ба қадам тақмил медиҳад.

Инсонгароӣ дар омӯзишу парвариш на бояд,
ки танҳо ба гузаштаи ҳуди мо, балки ба имрӯзу
дирӯзи халқҳо низ таъя дошта бошад, дастовардҳои
фарҳангию маънавии халқҳои бузурги дунёро ҳуло-
сатан ва моҳиятан ба дастрасии ҷавонони тоҷик гузо-
рад.

Масъалаи инсонгардонии таълим ва маънави-
созии ҷомеа масъалаи бузургест ва омӯзиши паҳлӯ-
ҳои гуногуни он вазифаи олимони ҷамъиятшинос ме-
бошад.

Яке аз хусусиятҳои ҳосии асри XXI ин аст, ки он
асри аҳборист. Талаботи асосии чунин марҳалаи та-
маддуни инсонӣ маълумотнокӣ ва маърифатнокии
миллат маҳсуб мегардад. Хусусан ин масъала дар
шароити Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳолиаш аз
ҷавонон иборат аст баъди ҷанги граҳданӣ бо са-

бабҳои маълум системаи маориф дар ҳолати бисёр ҳам вазнин ва донишу маънавиёти ҷавонон дар сатҳи хеле паст қарор дорад, басо муҳим мебошад. Бинобар ин системаи маорифи Тоҷикистон дар шароити ҳозира беҳбудии куллиро металабад. Дар акси ҳол тайёр намудани кадрҳои замонавӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёт хеле ҳам мушкил аст.

Аз ин рӯ, яке аз шартҳои асосии инкишофи минбаъдаи иқтисодиёти Тоҷикистон баланд бардоштани нишондиҳандаи илму маорифи ҷумҳурӣ мебошад.

Ҳоло нишондиҳандаи баланди маърифатнокии аҳоли яке аз омилҳои асосии ҳалқунанда ва муайянкунандаи пешрафти бомувафақияти кишвар аст.

Агар мо дар ҷумҳурӣ заводҳои бо техникаю технологияи замонавӣ ҷиҳозонидашуда созему хатмакунандагони мактабҳо чи будани транзисторро сарфаҳм нараванд, воситаҳои миллиардсӯмаи барои саноатигардонӣ сарфшуда бар бод меравад.

Дар назди ҷумҳурӣ вазифаи сохтани системаи яклухти маълумоти муттасил меиҷазад. Вазифаи ин система на танҳо ба одамон омӯзондани донишҳои шахсӣ, балки инкишоф додани қобилияти кӯшиш барои ба даст овардани донишҳои нав, пазируфтани навоариҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва илмию техникӣ, муносибати эҷодкорона ба меҳнат аст.

Системаи маълумоти муттасил дар Тоҷикистон бо хусусиятҳои худ, ки аз хусусиятҳои ғунин система дар мамлакатҳои дигар, масалан Россия, фарқ мекунад, инкишоф хоҳад ёфт. Ба ғайри ҳамаи ин онҳоеро омӯзондан лозим мешавад, ки ҳақ ноҳақ аз сабаби маълумоти паст бемаърифат мондаанд ва дар мактабу донишгоҳҳои таълим гирифтаанд, ки мутахассисони баландтарини педагогӣ надоштанд ва

дар сатҳи пасти моддию техники қарор доранд. Ва-
зифаи васеъ гардонидани соҳаи таълим дар ҷумҳурӣ
хеле муҳим аст.

PDF Compressor Free Version

Ҷӯшан аст, ки дар масъалаи маълумот мо им-
конияти аз дигар давлатҳо гирифтани ёри ба-
шардӯстонаро нисбат ба масъалаи саноатигардонӣ
бештар дорем. Вале боз ба мо зарур аст, ки забони
русӣ ва дигар забонҳои хориҷиро донем, барои дар-
гоҳҳои олиӣ таълим, омӯзишгоҳҳои техникумҳо
бештар муаллимону омӯзгороне тайёр кунем, ки ба
забони тоҷики дониши сифатнок дода тавонанд.

Дар навбати худ дараҷаи баланди маълу-
мотҳои касбӣю техникий аҳоли омили муҳими сано-
атгардонии ҷумҳурӣ ва яке аз роҳҳои асосии пеш-
рафти иқтисодиёти Тоҷикистон дар асри XXI мебо-
шад. Ин маънои онро дорад, ки ҷумҳурӣ барои са-
ноатигардонӣ аз ҳисоби иқтисодиёти максималӣ во-
ситае бояд пайдо намояд. Аз ҳама аввал, маблағҳои
пайдошударо барои инкишофи истехсолот сарф на-
мудан зарур. Ҳатто дар хоҷагии шахсии алоҳида,
агар деҳқон ҳосили хуб гирифта бошад ё аз ҷое пул
ёфта бошад, дарҳол ба пулҳои зиёдатӣ асп, мола,
чуфт, ва ба боқимондааш барои бачаҳо ширинӣ ме-
харад.

Яке аз хусусияти мушаххаси Тоҷикистон кам-
заминии он аст. Соли 1990 дар ИҶШС ба ҳар сари
аҳоли 0,78 га, дар Россия 0,89 га, дар Украина 0,64 га,
дар Белоруссия 0,59 га, дар Қазоқистон 2,14 га, дар
Туркманистон 0,33 га, дар Қирғизистон 0,32 га, дар
Ўзбойҷон 0,22 га ва дар Молдова 0,39 га замини
кишт рост меомад. Дар ҷумҳуриҳои кӯҳсор бошад, ба
ҳар сари аҳоли дар Гурҷистон 0,14 гектар, дар Арма-

нистон ва Тоҷикистон 0,15 га замини кишт мерасид¹⁴⁶.

Камзаминӣ дар шароити афзоиши пуравчи аҳоли яке аз сабабҳои хусусияти тағйирпазири пешрафти иқтисодии ҷумҳурӣ аст. Норасоии замини саноатикунонӣ ва шахринишинсозии аҳолиро талаб мекунад. Тоҷикон дигар бо олоту тарзи пештараи хоҷагидорӣ ва усули коркарди замин худро аз даромади замин ва хоҷагии майдабуржуазии падаршоҳӣ пурра таъмин карда наметавонанд. Қонунҳои геополитикӣ амалӣ мешаванд. Пештар дар шароити зисти аз ҳад аграрии аҳоли халқҳо ба билоди дигар ҳучум мекарданд ва заминҳои онҳоро аз худ менамуданд. Ҳоло ин номумкин ва аз доираи хирад берун аст. Инсоният зинаҳои баланди тараққиётро аз сар мегузаронад.

Воқеан, тарақиёти минбаъдаи Тоҷикистон ба пешрафти саноат вобаста мебошад. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидории бозаргонӣ, набудани маркази ба низомдарорӣ - чун ИҶШС, дар шароити парешонии мардум, дурдастии аҳолии зиёди кӯхистон сохтани корхонаҳои калони саноатӣ набояд ба нақша гирифта шаванд. Дар навбати аввал, аз сохтани муассисаҳои хурди саноати электронӣ, сабук, хурокворӣ, заргарӣ, косибии шакли кооперативҳо, сахомӣ, мунитсипалӣ, ҳамкорӣ, хусусӣ, ва хоричӣ бояд оғоз намуд. Ин муассисаҳо бояд бевосита дар деҳаҳо сохта шаванд. Бештари онҳо метавонанд бахш ё сехҳои корхонаҳои калони шахрҳо бошанд. Дар ин маврид, албатта, сатҳи таҷҳизоти техникӣ баланд мегардад.

¹⁴⁶ Инг.: Хисоби мо, Народное хозяйство СССР в 1990 г. с. 468; Вестник статистики. 1991, № 3, с. 74-79.

Бешубха, хангоми сохтани чунин муассисаҳо бояд ба назар гирифт, ки аксари бекорон занҳоянд ва бештари онҳо аз боиси серфарзандӣ ба қор баромада наманд. Барои ба истехсолот ҷалб намудани чунин занҳо, фароҳам овардани шароит баҳри пул қор қардани онҳо, баланд бардоштани сатҳи зиндагиашон баъзе қорхонаҳо метавонанд дар аввал қорро дар худи хонаҳо ба роҳ монанд. Дар ин маврид ноғузир давраи эҳёи ҳунарҳои анъанавии миллӣ, яъне заргарӣ, қолинбофӣ, дӯзандагӣ ва кулолгариро гузаштан лозим меояд.

Албатта, сохтани муассисаҳои хурди саноатӣ дар дехот бо усули махсуси осеҷимеёнагӣ боиси аз байн бурдани фарқияти иқтисодию иҷтимоии шаҳру дехот мегардад. Дар ин ҷо агар соқинони дехоту шаҳр ба саноат наоянд, худи саноат бояд ба деҳа назди дехотиён ояд. Ин аз ҷиҳати иқтисодӣ низ мувофиқ аст, хангоми сохтани муассиса ташкили пешакии инфраструктураи иҷтимоӣ лозим нест.

Пеш аз ин қайд намудем, ки хангоми афзоиши босуръати аҳоли дар шароити қамзаминӣ роҳи ягонаи муносиби инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистон босуръат саноатикунони кишвар мебошад. Мо дидем, ки миқдори қормандони соҳаи саноат дар ҷумҳурӣ қариб ба миқдори одамоне, ки дар хочагҳои ёрирасони шахсӣ қор меқунанд, баробар аст. Аҳолии шаҳринишин бошад, сеяки аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Саноатикунон дар Тоҷикистон ҷун дар тамоми ҳудуди Иттиҳод дар солҳои 20-30-юм оғоз ёфта буд, аммо бо суръати хеле паст. Аз ин рӯ, суръати он аз суръати афзоиши аҳоли қафо мемонад. Қамзамон саноатикунон ва шаҳринишингардон ҳам нотамои монд.

Бе шубха, дар шароити кунунӣ роҳи ягона ва оқилонаи пешрафти иқтисодиёт ин саноатикунонии босуръати кишвар аст. Агар ин роҳ ба амал бароварда наҷав, Тоҷикистон дучори садамаи миллӣ хоҳад гашт. Нишонаҳои он ҳодисоти солҳои 1991-1993 ва соли 1996 буданд.

Саноатикунонии босуръат, албатта, ба гуфтан осон аст. Аммо дар роҳи он садду мушкилоти зиёде мавҷуданд. Саволҳои ба миён меоянд:

- дар шароити хоҷагии тамоман харобгаштаи халқ маблағро барои саноатикунонӣ аз кучо пайдо кардан мумкин аст?

- дар шароити кишварро тарк кардани русзабонон мутахассисони таҷрибанокро аз кучо меёбем?

- кадом соҳаи саноатро инкишоф бояд дод, то табиати кӯҳӣ дар вартаи вайроншавӣ бударо осебе нарасад?

- роҳи беҳтарини инкишофи хоҷагии деҳот кадом аст?

- иқтисодиётро зина ба зина инкишоф диҳем (аввал меҳнати дастӣ баъд автоматӣ) ё зинаҳои аввалро сарфи назар намуда, яқбора ба ҷамъияти мутараққии саноатӣ (постиндустриӣ) гузарем?

- дар инкишофи саноат кадом роҳро пеш гирем - роҳи Ғарб ё Шарқро?

Мо барои ҷавоб додан ба ин суолҳо ҳадалимкон кӯшиш менамоем. Аввал дар бораи сарчашмаҳои воситаҳо барои саноатикунонӣ чанд сухан бояд гуфт. Ба назари мо, ҷавоби ин суолҳо чунин аст: ин сарчашмаҳо набояд онҳое бошанд, ки Сталин нишон дода буд (ғорати деҳот, меҳнати иҷборӣ дар лагерҳо, ҳамаҷониба паст гардидани сатҳи зиндагии мардуми мамлакат).

Сарчашмаи нахуст - бучети ҷумхурӣ аз ҳисоби сарфаи маблағ бо роҳи ихтисори бастҳои (штатҳои) маъмурӣ, даст кашидани роҳбарон аз имтиёзҳо (дар соли 1993 барои роҳбарон ва посбонии онҳо 15 Ҷоизи бучети давлат сарф шуд)¹⁴⁷.

Ба ғайр аз ин, аз ҳисоби сарфаи баъзе хароҷоти ҷорӣ давлатӣ ва истифодаи самараноки бучет барои маблағгузорӣ ба хоҷагии халқ як миқдор пул ҷамъ кардан имкон дорад. Бучети вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, инчунин истифодаи сарчашмаҳои дохилӣ ҳамчун воситаҳои маблағгузорӣ (дар сохтани муассисаҳои хурд) сабаби мураттабии вазъи иқтисодии ҷумхурӣ шуда метавонанд. Бо ин мақсад дар ҷумхурӣ системаи нави андоз ҷорӣ карда шуд ва дар натиҷа соли 1993 83 Ҷоизи бучети солоноро даромади аз ҳисоби андозҳои гуногун бадастомада ташкил намуд¹⁴⁸.

Сарчашмаи дуюм - даромад аз ҳисоби сайёҳӣ. Маршрутҳои шахсии ба инфраструктураи туризм хизматрасонанда ташкил намуда ё баъзе қисмҳои ин гуна ҷойҳоро ба фирмаҳои сайёҳии хориҷӣ иҷора дода, аз ин ҳисоб даромад гирифтани мумкин аст. Ба назари мо, бинобар бисёрии имкониятҳои ташкилоти сайёҳии байналмиллалӣ дар Тоҷикистон ин сарчашма воситаи даромади зиёд хоҳад шуд.

Аммо рӯшан аст, ки саёҳати оммавӣ дар Тоҷикистон бо се шартҳои муҳим имконпазир мегардад:

1) Аз байни рафтани ҳама гуна осори ҷанги граждани ва барқарории сулҳу ваҳдати пайдор.

2) Тараққиёти ҳатти нақлиёт. Оид ба ин масъала дар ҷумхурӣ корҳои назаррас шуда истодаанд.

¹⁴⁷ Ниг.: Республика Таджикистан, с. 21.

¹⁴⁸ Ниг.: Республика Таджикистан, с.21.

Дар ибтидои соли 1999 дар шакли аввал кушода шу-
дани шохроҳи автомобилгарди Кӯлоб-Помир-Қулма
ва оғоз ёфтани кори тунели Анзоб, ки дар оянда
қисми **PDF Compressor Free Version** фуруро ба ҷануб тамоми фасли
сол пайваст хоҳад намуд, дар ҳақиқат воқеаҳои
таърихи хоҳанд буд. Ин ду шохроҳи бузург ба давлати
Тоҷикистон, пеш аз ҳама, мустақилии роҳро ме-
диҳад, ки вобастагии Тоҷикистонро аз давлатҳои
ҳамсоя озод намуда, алоқаи нақлиёти доимии бево-
ситаро байни вилоятҳо ва минтақаҳои ҷумҳури бар-
қарор менамояд.

3) Сохтмони инфраструктураи иҷтимоӣ (отел-
ҳо, рестораноҳо, майдончаҳои намоиши фароҳам-
шароит, мағозаи тӯхфаҳо, кемпингҳо ва ғайра) дар
сатҳи аврупоӣ, дараҷаи баланди маданӣ.

Сарчашмаи сеюм - ҷалб кардани маблағгузо-
риҳои хориҷӣ, сохтани муассисаҳо ба қувваи фир-
маҳои хориҷӣ ва омехтаи ҳам ғарбу ҳам шарқ, ба
онҳо ба иҷора додани китъаҳои замини дорои қанда-
ниҳои ғойаданок. Вазъият чунин аст, ки (бекориҳои аз
ҳад зиёд ва сатҳи пасти зиндагӣ) бояд бо роҳи дар
боло зикргардида равам. Яке аз шаклҳои ин сарчаш-
ма сохтани нуруғоҳҳои барқии обӣ ба ёриҳои мамули-
ки ИДМ, Покистон, Эрон, Хитой ва фуруши қувваи
барқ ба кишварҳои ҳамсоя мебошад. Дар ин соҳа им-
кониятҳои Тоҷикистон хеле бузург аст.

Сарчашмаи чорум - фуруши маҳсулоти мева,
полезӣ ба мамлакатҳои ИДМ (дар дигар давлатҳо
тоби рақобат надоранд).

Панҷум - фуруши молҳои қимматбаҳо ва тилло,
сангҳои қимматбаҳо, мармари хушсифат ва дигар
қизҳои қимматбаҳо, аз ин ҳисоб харидани техникаю
технологияи наватарин барои бунёди муассисаҳои хо-
зиразамон.

Сарчашмаи шашум - ба таври васеъ баркарор кардан ва инкишоф додани ҳунарҳои анъанавии халқӣ (заргарӣ, шоҳибофӣ, колинбофӣ, коркарди санғун қиматбаҳо ва ғайра). Ин, аз як ҷиҳат сарчашмаи маблағ барои саноатикунонӣ, аз тарафи дигар, воситаи кам гаштани бекорӣ, аз ҷониби сеюм бошад, василаи баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мебошад.

Боз як роҳи дигар сохтани муассисаҳои саноатии кооперативӣ аст. Дар шароити имрӯза ба пешрафти соҳибқорӣ хусусӣ низ имкон бояд дод. Ниҳоят, аз ташкили соҳаҳои ғирирасон дар колхозу совхозҳо низ ҳамчун як намуди захира истифода бурдан мумкин аст.

Хулоса, аз тамоми сарчашмаҳои маблағ барои саноатикунонӣ, махсусан аз режими иқтисодӣ бояд самарабахш истифода бурд. Маълум аст, ки дар шароити Тоҷикистон ҳангоми саноатикунонӣ суҳан танҳо дар бораи сохтани чанд корхонаи бузург (чун ГЭС-и Роғун) меравад. Ҳамаи корхонаҳои боқимонда бояд аз ҷиҳати ҳаҷми иқтидор хурд бошанд ва дар он ҷое, ки қувваи қори аст, сохта шаванд. Ҳаҷми иқтидори хурди ин гуна муассисаҳо имкон медиҳад, ки ҳам сохтмони онҳо ба зудӣ анҷом ёбад ва ҳам барвақтар натиҷаи иқтисодӣ диҳанд.

Ҳамаи ин омилҳо муташаққилии қори назоратиро аз ҷониби давлат талаб мекунад. Ба низом даровардани иқтисодиёт аз ҷониби давлат нисбат ба дигар давлатҳои ИДМ ба Тоҷикистон заруртар аст. Вазъияти кунунии мо ҳамин ҷизро талаб мекунад.

Ояндаи дурахшони сарватро имрӯзу фардо мунтазир шудан лозим нест. Қасе ки ба халқ дар муддати кӯтоҳ зиндагии фаровониро ваъда медиҳад,

дурӯггӯ ва лаккӣ аст, ки бо ваъдаҳои ширин, аммо пуч соҳиби обрӯ ва ҳокимият шудан меҳаҳад.

Дар пеш меҳнати вазнину тӯлоние ҳаст, ки акалан ба сатҳи мисли пешрафти иқтисодиёт ва та-лаботи аҳоли бароем. Ҳеч кас барои мо ва ба ҷойи мо ин корро намекунад. Албатта, баъзеҳо дасти ёрӣ дароз мекунад, то ки гурезагон ва кӯдакон аз гуруснагӣ намиранд, аммо Тоҷикистони шукуфону ободро ҳеч кас ба мо тайёр карда намедихад, хизмат кардан ва ба вучуд овардани саноати худӣ вазифаи худӣ тоҷикон аст ва касе ба ҷойи онҳо ин корро намекунад.

Роҳи дигари тараққиёти ояндаи ҷумҳурӣ ин дар хоҷагии қишлоқ ба якказироатӣ пахта хотима додан ва гунучини мошини онро васеъ намудан аст. Имрӯз, вақте ки ҷумҳурӣ дар бозори ҷаҳонӣ бо нархи гарон бо асьор фуруши пахтаҳо ба роҳ мемонад, истеҳсоли он манфиатовар мегардад.

Якум ин ки якказироатӣ ҳамеша корӣ окибаташ номаълум аст, хусусан, вақте ки мо ба бозори ҷаҳонӣ ва калавандагии он саруқор мегирем. Вақте ки хоҷагии қишлоқ ба якҷанд соҳа асос меёбад, хавфи касодшавии маҳсулот кам мегардад.

Дуюм, ҷумҳурӣ пурра метавонад худро бо гӯшт, мева, буттамеваҳо (ситрус), сабзавот таъмин кунад ва инро набояд фаромӯш кард.

Натиҷабарории муҳими дигари таҳқиқи мо бо дарназардошти ояндаи Тоҷикистон - ин зарурати ташаққули тарбияи ӯҳдабарой, сергайратӣ ва қатъият дар ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон мебошад. Соҳти сотсиализм дар давраи шӯравӣ амалан ба он асос мегузошт, ки сергайратӣ, ӯҳдабарой, худфаъолии шаҳрвандонро хомӯш мекард. Ҳамаро бо як қолаб меандохт, зери фармон иҷрои амалеро дар майнашон

чой мекард. Акиун бошад, тамоми халкро аз нав бояд омӯзонид, онхоро тағйир бояд дод.

Аз бисёр чихатҳо самти ғоявии фахмиши миллиро дигар кардан лозим аст. Халқ ба ҳамаи тағйироти зиндагӣ, ки худаш бунёдгари он аст, бояд мутобиқ шавад. Ба тарзи дигар, - халқ чамъиятро тағйир ва инкишоф дода, худро бояд дигаргун ва мутобиқ созад. Ин аст протсесс диалектикий инкишофи чамъияти инсонӣ.

Роҳҳои инкишофи иҷтимоиву иқтисодиро давлат бояд интиҳоб намояд. Пас аз интиҳоб он бояд барои амалӣ намудани роҳи интиҳобгардида шароит фароҳам оварад, ба усулҳои дигар, ки бо роҳи асосӣ монеъ мешаванд ва паҳншавии онҳо мувофиқи малаба нест, имконият надихад. Ҳамаи ин танҳо пас аз пурра ором шудани вазъияти сиёсӣ ҳарбии чамъият амалӣ хоҳад шуд. Фикр кардан нодуруст аст, ки пас аз оромии вазъият якбора замин ба бихишт мубаддал мешавад ва осудагии комил ҳукмфармо мегардад.

Маъсала пас аз ҷанги бешууронаи дохилӣ бо он душвор мешавад, ки тоҷикистонӣро лозим меояд дар шароити носолими иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодӣ зиндагӣ намоянд. Ҳоло дар саҳифаҳои рӯзномаҳо дар бораи модели назариявии ояндаи Тоҷикистон ақидаҳои гуногун иброз мешаванд. Маълум аст, ки ҳар як халқ дорои анъанаҳои таърихӣ милли ва махсусияти соҳи иқтисодӣ мебошад, ки Тоҷикистон низ аз ин истисно нест. Мо бояд тариқати худ, модели тоҷикистонию инкишофамонро дошта бошем. Бигузур инкишофамон ба он дараҷае (маҳсусан дар ибтидо), ки дар мамолики пешрафтаи саноатӣ аст, босуръат набошад, аммо ба аксарияти

мардум фаҳмо, ба рӯхия ва тарзи зисташон мувофиқ бошад.

Азбаски дар Тоҷикистони камзамин сатҳи зиндагӣ нисбатан паст ва бекорию таваллуд хеле зиёд мебошаду боз чанд масъалаҳои ҳалталаб мавҷуданд, ба андешаи мо, роҳи омехтаи пешрафт, иқтисодидиёти шароити иҷтимоиро баназаргиранда, омехтагардонии некбинонаи самти дунявӣ ва маданияти дар пояи тараққиёти миллию гуманистӣ суратёфта-ро интиҳоб намудан мувофиқи мақсад мебуд. Ин, ба назари мо, ба Тоҷикистон имконият медиҳад ба он шохроҳи тараққиёт барояд, ки бо он ҳоло дигар давлатҳои мутараққӣ пеш мераванд. Барои ҳамин ҳам Тоҷикистон бояд на аз паи давлате равад, балки қолаби махсуси инкишофи худро ҷӯяд. Дар мақолаи Дирӯз ва имрӯзи Тоҷикон Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмонов чунин қайд мекунад: Мо аз як шакли радикализм даст кашидем, вале ба шакли дигари радикализм роҳ намедиҳем. Бахусус ба режими сиёсиву динӣ. Давлати мо дунявист. Аз ин рӯ, на атеизм, на дин, на ягон шакли дигари рӯхоният наметавонад дар ҷамъияти мо ҳокимиятро танҳо ба хотири ҳокимӣ истифода барад. Давлати дунявӣ нисбати онҳо бетараф аст, вале ҳеҷ гоҳ ба қӯшишҳои дар ҷамъияти мо пайдо сохтани якрангии радикалӣ - динӣ ё идеологӣ бетараф нахоҳад буд¹⁴⁹. Барои ин дар зинаи имрӯза, ба назари мо, Тоҷикистон бояд соҳти истехсолотро аз бунёдаш дигар кунад, иқтисодидиётро аз якказироатии беҳад озод намояд, аз фурушандаи ашёи хом ба хориҷа ба истехсолкунандаи маҳсулоти тайёр табдил ёбад. Дар иқтисодидиёти ҷум-

¹⁴⁹ Инг.: Эмомалӣ Раҳмонов, Тоҷикон дар оқибат таърих, Душанбе, Ирфон, 1997, с. 24.

хурӣ ба ҳамаи шаклҳои истеҳсолот имконият додан лозим аст. Аз ғайридавлатигардонӣ тарсидан лозим нест, он сектори давлатиро нобуд намесозад, танҳо аз сарбории муассисаҳо, ки фаъолиятшон бояд дигар ҳел, яъне иқтисоди хусусӣ бошад, озод менамояд. Бо вучуди он ки корхонаҳои саноатӣ аз ҷониби ҳукумати марказӣ ва маҳаллӣ дастгирӣ меёбанд, ба онҳо дар шароити бозаргонӣ бо усулҳои нав кор кардан лозим меояд. Корхонаҳои иқтидорашон хурд ва миёна қомилан қувват мегиранд. Онҳоро танҳо бо қонунгузориҳои устувори хоҷагӣ, қоидаҳои бонизомии муносибатҳои бозори ҳозиразамон мусаллаҳ кардан лозим аст. Дар дигар масъалаҳо ба онҳо бояд озодӣ дод.

Яке аз самтҳои асосии инкишофи Тоҷикистон дар асри XXI бунёди корхонаҳои хурду миёнаи аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад. Чунки табиати кӯҳии Тоҷикистон бо дигар давлатҳои ҳамсоямон хеле зич алоқаманд аст. Бунёди корхонаҳои, ки обу ҳаво ва табиатро ифлос мекунад, ҳам ба Тоҷикистон ва ҳам ба давлатҳои ҳамсоя зарар мерасонанд. Ғайр аз ин аксарияти аҳолии ҷумҳурӣ, ки дар деҳоти кӯҳистон зиндагӣ менамоянд, бо кор таъмин мешаванд ва ашёҳои барои коркард дар чунин корхонаҳо низ маълум аст. Ҳамаи ин дар навбати худ имконият фароҳам меорад, ки мардум бо меҳнати бунёдкоронаю пурсамар машғул шуда, дараҷаи зиндагиашро беҳтар намояд ва сатҳи фаъолияти сиёсӣ, ҳисси худшиносию ватанпарварии худро низ баланд бардорад.

Баробари афзудани маълумот ҷаҳонбинии умумию маданӣ кӯшиши одамон ба худидорақунӣ, интироқи фаъолонаи онҳо дар иҷрои қарордодҳо ва имкониятҳои шахсии эҷодиашон васеъ мегардад.

Дигар роҳи тараққиёти Тоҷикистон, ба монанди мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, аз он иборат аст, ки муборизаҳои сиёсӣ дар шароити демократия бояд дар зинаи баланди мадания сурат гиранд. Мо дар аморати Кӯканд ё Бухоро зиндагӣ намекунем, ки рақибони сиёсии худро сар бурем. Мо бояд аз куштору хунрезӣ катъан даст кашем. Чунончи, Фирдавси мегӯяд:

Чун зи ошӣ шодӣ ояд ба ҷанг
Хирадманд ҳаргиз накушад ба ҷанг

Бо куштору террору зурофарӣ касе касеро ба ҳадафеву ғояе бовар кунонда наметавонад.

Осоишта зистан, оромона мубоҳиса карданро бо одамоне, ки назари сиёсии дигаргун доранд, омӯхтан лозим. Ин аст чизи аз ҳама муҳим барои осоиштагии ҷамъият. Ва ҳамин осоиштагии ҷамъият, сулҳи иҷтимоӣ, мавҷудияти гуногунандешии оқилона на танҳо асоси худниғаҳдорӣ миллат ва гулгулшукуфӣ иқтисодиёт, балки заминаи хуби кӯмаки башардӯстонаи давлатҳои хориҷӣ ба ҷумҳурӣ мебошад.

Демократия босаброна шунидан ва омӯхта тавонистани афкори дигаронро лозим медонад. Ахлоқи одоби анъанавӣ шарқӣ, мисли сабр, дилкушодӣ, меҳмоннавозӣ, эҳтиром нисбат ба ҳамсӯхбат маҳз дар ҳамин маврид ба қор меояд. Санъати ғарбиёро дар хусуси созишкорӣ, ҳунари эътирофи ҳуқуқи ақалият дар мавриди мутобиқати он ба ақсарият, назарияи оноро дар бораи озодии шахс, ки ҳоло ба талаботи ҳуқуқи башар мувофиқ мебошад, бояд омӯзем. Одамон барои давлат не, балки давлат барои одамон вучуд дорад, ҳамин аст фалсафаи муосир.

Нихоят роҳи дигари инкишофи Тоҷикистон чумхуриро минбаъд ба тарзи оқилона идора кардан, иктисодиёт, сиёсат, ҳаёти маданияту маишии оғро саришта карда тавонастан аст.

Идораи чумхуриро чунон бояд ташкил намуд, ки низоми инкишофи иктисодиёт, тайёр кардани му-тахассисон, баланд бардоштани фарҳанг, беҳтар на-мудани ҳаёти меҳнатқашон дар системаи ягона сурат бигирад. Ва танҳо дар ҳамин ҳолат мо метавонем на-тиҷаи дилхоҳ бигирем. Ин фақат дар мавриди ба вучуд овардани системаи банақшагирии иктисодию иҷтимоӣ дар ҳамаи самтҳо - аз муассисаи ҷудогона то кулӣ чумхурӣ - бо дарназардошти ҷиҳатҳои ҳу-куки рушди ҳар яке аз ин самтҳо ва имкониятҳои моддии онҳо имконпазир мегардад. Система бояд мутаносиб инкишоф биёбад.

Дар назди сайёра масъалаҳои умумичахоние чун ифлосшавии муҳити табиӣ, хавфи ҷангҳои во-қеӣ, зиёдшавии аҳоли пайдо шуда истодаанд. Бисё-риҳо дар Фарб даъво доранд, ки инсон бояд дар рӯи замин бояд чун дар хонаи шишабанд эҳтиёт ва боло-равии истеҳсолот низ кам карда шавад.

Дар Фарб хуб андеша меронанд, одамони оқил дар он ҷо кам нестанд. Онҳо танҳо фаромӯш меку-нанд, ки олам аз ҷиҳати дараҷаи инкишофи кишвару миллатҳо гуногунранг аст. Ҳамаи давлатҳо масъа-лаҳои ҳалталаби худро доранд.

Тоҷикистон ҳоло дар давраи гузариш ба муно-сибатҳои нави ҷамъиятӣ ба гурӯҳи давлатҳои дохил мешвад, ки аҳолии хеле зиёду маводи хӯрокаи кам дорад. Агар, ба гуфтаи назариётчиёни эҳтиёткори Фарб ғӯш диҳем, чумхурии мо бояд қашшоқу ақиб-монда боқӣ монад, вагарна низоми муҳитии олам вайрон хоҳад шуд. Меғӯянд, ки сӯроҳҳои дар қа-

бати озонӣ пайдо мешаванд, дар замин яхдонҳои бо фреон коркунанда ниҳоят бисёранд ва бастаҳои аз розолӣ беҳад зиёданд? Лекин оё дар Тоҷикистон чунин хатарҳо ҳастанд? Хар сол ба баҳри Миёназамин 12 млн. тонна партовҳои органикӣ, 1 млн. тонна азот, 360 ҳазор тонна фосфор, 21 ҳазор тонна рух, 2500 тонна моддаҳои радиоктивӣ мерезанд¹⁵⁰ ва хатари ба баҳри мурда табдил ёфтани он ба миён омадааст, ки Тоҷикистон дар ин ҷараён иштирок надорад.

Маълум аст, ки давлатҳои сармоядори мутараққӣ 53 Ҷоизи маҳсулоти саноатиро истехсол намуда, 83 Ҷоизи ифлосии муҳити зисти умумичаҳониро ба вуҷуд меоранд¹⁵¹. Ба назари мо, Тоҷикистон аз нуқтаи назари башардӯстӣ ҳақ хоҳад буд, агар дар пешрафти истехсолот ҷаҳиш карда, ба қатори мамӯлики мутараққӣ барояд.

Албатта, шартҳои асосии пешрафти бомувафакӣяти кишвар дар пойдеории сулҳ ҷи дар дохил ва ҷи дар хориҷи он аст. Тоҷикистон ба ягон давлат даъвоӣ худудӣ надорад, сиёсати сулҳдӯстонаи беруниро ҳамеша тарафдор буд ва мебошад.

Мо муҳтасар бошад ҳам, вазъияти воқеии Тоҷикистон, роҳҳои имконпазирии пешрафти иҷтимоиву иқтисодии кишвар, усулҳои идоракунии онро дида баромадем ва метавонем бигӯем, ки роҳи муайяннамудаи Тоҷикистон аз бисёр омилҳо, ҳатто омилҳои тасодуфӣ низ вобаста мебошад. Масалан, аз ғайрату қобилияти ташкилотчиҳои сарварони ин ё он ҷизбу ҳаракат, аз дараҷаи мутаносибати Тоҷикистон бо дигар давлатҳо ва амсоли инҳо.

¹⁵⁰ Инг.: Новое время - 1979, № 20, с. 4.

¹⁵¹ Инг.: Правда, 1979, 7 май.

Умуман дар асоси фикру мулохизаҳои мазкур
уфтуанием, ки роҳи аз хама хушбахтиоварӣ Тоҷик-
истон роҳи бунёди ҷамъияти демократию дунявӣ ме-
бошад.

PDF Compressor Free Version

Тоҷикон яке аз халқҳои қадимтарини ҷаҳон буда, дар ҷорроҳаи тамаддуни Шарқ, дар охири палеолити боло 15-12 ҳазор сол пеш дар қаламрави ҳозираи Тоҷикистон сукунат дошанд.

Дар тӯли асрҳои зиёд ин мардум, ки аъсан бо хунармандӣ, кишоварзӣ ва тиҷорат шугл меварзиданд, борҳо ба зери асорату фишори лашкари Искандари Мақдунӣ, кӯчманчиёни сахронишин, арабҳову муғулҳо афтидаанд.

Ниҳоят, соли 892 дар натиҷаи таъсиси давлати аввалини мутамарказӣ тоҷикон мардуми ин сарзамин мустақилияти ҳақиқии худро ба даст овард ва аз асорати Хилофати араб раҳой ёфт, ки дар ин ҷараён сахми Исмоили Сомонӣ хеле бузург аст. Муаллифи ин сатрҳо хидмати ҳоксоронаи худро ба ҷашни 1100-солагии таъсиси давлати тоҷикон ва 90-солагии олимӣ забардаст Бобочон Гафуров мебахшад, ки роҳи паймудан ин халқи қадимро аз давраи пайдоиш то замони шӯравӣ ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Пахлуҳо, самтҳо ва сохтори давлату давлатдорӣ тоҷикон дар чор давра - давраи Сомониён, Шӯравӣ, ҳозира ва оянда то андозае равшан карда шуда бошанд, мо худро хушбахт ҳис мекардем. Фикру мулоҳизаҳои мо агар заррае ба раванди инкишофи пайдории сулҳу ваҳдат ва муносибатҳои нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ ва гуманистӣ дар асри XXI мусоидат намоянд, худро дар иҷрои ин вазифаи муқаддаси имониву инсонӣ андаке ҳам бошад, сахмгузор мепиндоштем.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

- Аитов Н.А. Отношения расслоению. Свердловск, изд-во уральского университета, 1987, -162 с.
- Аитов Н.А. Социальное развитие регионов, М., Мысл, 1985, -230 с.
- Аитов Н.А. Управление развитием социальной структуры советского общества. М., Наука, 1988, - 169 с.
- Филатов Ф.Р.
- Арутюнян Ю.В. Национальные особенности социального развития. Социологические исследования. 1985, № 3, - с. 18-24
- Архипов В.А. Молодежь- источник трудовых ресурсов. М., Экономика. 1986, - 127с.
- Батышев С.Я. Подготовка рабочих в средних профессионально-технических училищах. М., 1988, - 173 с.
- Бовкун В.В. Образ жизни советской молодежи. Тенденции, проблемы, перспективы. М., Высшая школа, 1988,- 144с.
- Демографическая политика в региональном разрезе. М., Наука, 1988. - 164 с.
- Багоутдинов А. Очерки по истории таджикской философии. Сталинабад, 1961.
- Богатуров А., Кременюк В. Современные отношения и перспективы взаимодействия между Россией и Соединенными Штатами Америки. Независимая газета. - 1996, 28 июня.
- Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М., Логос, 1998, - 414 с.

- Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. М., Госполитиздат, 1955, 544 с.
- Гафуров Б.Г. Узловые проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. М., Наука, 1976
- Гафуров Б.Г. Тоҷикон таърихи қадимтарин, қадима ва асрҳои миёна. Душанбе, Ирфон, 1983, қ1, 700 с.
- Гафуров Б.Г. Тоҷикон таърихи қадимтарин, қадима ва асрҳои миёна. Душанбе, Ирфон, 1985, қII, 413 с.
- Збигнев Бжезинский Великая шахматная доска. М., Международное отношение, 1998, - 254 с.
- Данилов А. Переходное общество. Проблемы системной трансформации. Минск, "Харвест", 1998, - 430 с.
- История рабочего класса Таджикистана (1917-1970). том I. Под ред. К.П. Марсакова, Душанбе, Дониш, 1972, - 369 с.
- История рабочего класса Таджикистана (1917-1970). том II под ред. К.П. Марсакова, Душанбе, Дониш, 1973, - 308 с.
- Кесаев А.Г. Трудовой потенциал и занятость в условиях интенсификации. М., Наука. 1990. - 158 с.
- Костяков В. Занятость: дефицит или избыток? Коммунист. 1987. № 2 с. 78-89
- Кузьмин С.А. Эффективная занятость населения. М., Экономика, 1990, 145 с.
- Куледов А. Духовное обновление общества. М., Мысл, 1990. - 334 с.

Конститусияи (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон
Душанбе, 1999, 92 с.

- Латифи О., Петри и хлопок (реформа школы - дело всеобщее). Правда. 1984, 12 мая.
- Латифи О., Усанов В. Рабочие положение. Правда. 1984, 18 июня.
- Ленин В.И. Развитие капитализма в России. полн.собр. соч. т.3, с. 1-609.
- Ленин В.И. О наших школах. полн. собр. соч. т. 24. с. 239-240.
- Ленин В.И. К вопросу о диалектики. полн.собр. соч. т. 29. с. 316-332.
- Ленин В.И. О задачах женского рабочего движения в Советской республике. полн. собр. соч. т. 39. с. 198-205.
- Личностный потенциал работника; проблемы формирования и развития. М., Наука, 1987, 227 с.
- Маркс К. Капитал. Маркс К., Энгелс Ф. соч. 2-е изд.т. 23 с. 5-907.
- Маркс К. Экономическая рукопись 1861-1863 годов. Маркс К., Энгелс Ф. соч. т. 47. с. 3-612.
- Маркс К., Эн. гльс Ф. Асарҳои мунтахаб. ҷ.2, Душанбе, Ирфон, 1965, с. 354-355
- Масов Р.М. История топорного разделения. Душанбе, Ирфон, 1991
- Мухторов А.М. Амирон ва вазирони Сомонӣ. Душанбе, Оли Сомон, 1997, 76 с.
- Энгелс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Маркс К., Энгелс Ф.: соч. 2-е изд.т.21. с. 23-178.

Народное хозяйство СССР 1922-1972. Юбилейный стат. ежегодник. М., Статистика, 1972-848 с.

Народное хозяйство Таджикской ССР в 1990 году. стат. ежегодник. Душанбе, 1991. - 243 с.

Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1993 году. Душанбе, 1994, с. 112.

Народное хозяйство СССР в 1985 году. М., 1986 с. 357.

Народное хозяйство СССР за 70 лет. М., 1987, с. 132.

Народное образование и культура Республики Таджикистан. Душанбе 1991, - с. 123.

Народное хозяйство СССР в 1990 году. стат. ежегодник. М., Финансы и статистика, 1991, - 750 с.

Негматов Н.Н. Давлати Сомониён (Тоҷикон дар асрҳои IX-X). Душанбе, Ирфон, 1998, 304 с.

Общее соглашение об устновление мира и национального согласия в Таджикистане. Душанбе, 1997, 52 с.

Основные социально-экономические показатели Республики Таджикистана за 1992-1997 гг. Душанбе, 1998, с. 95.

Очерки истории народного хозяйства Таджикской ССР (1917-1965), Душанбе, Дониш, 1967, -495 с.

Плешков Б., Новиков С. Возможности фермерского хозяйства. Вестник статистики. 1992, № 5, - с. 43-49.

Пвышение трудовой активности масс. М., Экономика, 1987, с. 231.

Правдин Д.И. Проблемы управления экономическими и социальными процессами при социализме. М., 1979, с. 189.

Проблемы развития народнохозяйственного комплекса Таджикской ССР. Душанбе, Дониш, 1977, - 234 с.

Рабочий класс и современность, под. ред. Т.Т. Тимофеева. М., 1987, - 775 с.

Рахмонов Э.Ш. Тоҷикистон: ҷаҳор соли истиклолият ва худшиносӣ. Душанбе, Ирфон, 1995, 205 с.

Рахмонов Э.Ш. Тоҷикистон дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин. Душанбе, Ирфон, 1996, 310 с.

Рахмонов Э.Ш. Бунёдкорони ояндаи Тоҷикистони соҳибистиклол. Душанбе, Ирфон, 1997, 43 с.

Рахмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе, Ирфон, 1997, 133 с.

Рахмонов Э.Ш. Ҷавонон - ояндаи миллат. Душанбе, Ирфон, 1998, 92 с.

Рахмонов Э.Ш. Таджикистан на пороге будущего. М., 1997, 31 с.

Региональные проблемы развития городских и сельских поселений СССР. М., Наука, 1988, - 153 с.

Региональная интеграция в Центральной Азии. Берлин. 1995, 382 с.

Республика Таджикистан. Отчет по человеческому развитию. Душанбе, 1995, - 57 с.

Руткевич М.Н. Социальная дифференциация и интеграция в условиях перестройки. Социологические исследования. 1988, №6, - с. 22-31

Советский Таджикистан за 60 лет. Юбилейный стат. ежегодник. Душанбе, Ирфон, 1984, 346 с.

Сомониён дар оинаи таърих. Хучанд, 1998, с.236-237.

Социальное развитие и уровень жизни населения в Республике Таджикистан. стат. Сборник. Душанбе, 1991, - 184 с.

Социально-экономический расцвет Таджикистана. (отв. ред. Р.К. Рахимов). Душанбе, Дониш, 1984. - 304с.

Социальное развитие СССР. стат. сборник. М., Финансы и статистика. 1990, - 398 с.

Социально-экономическое положение Республики Таджикистан за 1998 г. Душанбе 1999, 87 с.

Социальная структура и экономика. М., 1990, 636 с.

Тагаев Д.С. Рабочий класс Таджикистана. Душанбе, Ирфон, 1992, 160 с.

Тагаев Д.С. Таджикистан, прошлое, настоящее, будущее. Душанбе, 1994, 190с

Тагаев Д.С. Пути развития Таджикистана.

Аитов Н.А. Душанбе, Ирфон, 1994, 176 с.

Тагаев Д.С. Политология в терминах, понятиях и схемах. Душанбе, 1993, - 132с.

Тагаев Д.С. Рынок и социальное развитие Таджикистана. Душанбе, 1997, 190 с.

Тагаев Д.С. Что такое рынок? Кишоварз, 1998, № 2, с. 60-72.

Таджикистан Отчет по человеческому развитию 1998. ПРООН в Таджикистане, Душанбе, 1999, 142 с.

Труд в СССР. Ст.сборник. М., Финансы и статистика, 1988, 302 с.

Труд в Таджикистане. Душанбе, 1991, - 150 с.

Трудовые ресурсы и образование. Крутой стол. Экономические науки, 1985, № 6, с. 33-59.

Численность специалистов с высшим и средним специальным образованием, занятых в народном хозяйстве Таджикской ССР. Душанбе, 1990, - 119с.

Численность семей и группировка их по размеру по союзным республикам. Вестник статистики, 1990, №6, с. 78-79.

- Шарипов И. Предпосылка преобразования общественных отношений в Таджикистане на пути некапиталистического развития. Часть 1. Душанбе, Дониш, 1973, - 168 с.
- Широнин В. КГБ - ЦРУ секретные пружины перестройки. М., 1997, 286 с.

МАЧАЛЛАХО

1. Вопросы философии, 1988, № 9, с. 45.
2. Вестник статистики, 1986; 1990, № 6, с. 74; 1991, №3, с. 74-79, № 7, с. 68.
3. Социологические исследования, 1989, № 1, с. 9; 1990, № 3, с.5; 1990, № 10, с.69.
4. Коммунист, 1987, № 2, с. 78-89.
5. Международная жизнь, 1992, № 5, с. 48-59.
6. Социально-гуманитарные знания. 1999, №3, с. 157-169, 206-217.

Дар бораи муаллиф	3
Аз муаллиф	9

ФАСЛИ АВВАЛ (давраи Сомониён)

1. Таъсиси давлати тоҷикон.....	14
2. Сохтори идораи давлати Сомониён	27
3. Ватъи иқтисодӣ, шаҳрдорӣ ва илму фарҳанг дар давлати Сомониён	31
4. Сабабҳои таназзули давлати Сомониён.....	40

ФАСЛИ ДУЮМ (давраи Шӯравӣ)

5. Ташаккули давлати тоҷикон дар замони Шӯравӣ.....	44
6. Мавқеи Тоҷикистон дар давраи Шӯравӣ.....	51
7. Хусусиятҳои мушаххаси рушди Тоҷикистон дар давраи Шӯравӣ.....	59

ФАСЛИ СЕЮМ (давраи ҳозира)

8. Сабабҳои пош хӯрдани Давлати Шӯравӣ ва таъсиси давлати мустақили тоҷикон.....	72
9. Сохтори сиёсии давлати тоҷикон.....	88
10. Давлат дар давраи гузариш.....	99
11. Муборишаи сиёсӣ дар давраи гузариш.....	109
12. Мусолиҳаи миллии омилҳои асосии пайдориши давлати тоҷикон.....	117
13. Раванди демократикунони ҳокимият.....	128
14. Давлат ва ҳуқуқ.....	138
15. Дин ва сиёсат.....	145
16. Тоҷикистон ба сӯи давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ.....	169
17. Самтҳои сиёсати давлат.....	179
I. Сиёсати иқтисодӣ.....	179
II. Сиёсати иҷроӣ.....	199

III. Сиёсати иқтимоӣ.....	215
IV. Сиёсати миллӣ.....	230
V. Сиёсати демографӣ.....	252
VI. Сиёсати кадрҳо.....	273

PDF Compressor Free Version

ФАСЛИ ЧОРУМ (оғза)

18. Давлат ва масъалаҳои геополитикӣ.....	296
19. Тоҷикистон дар асри XXI.....	343
ХУЛОСА.....	363
АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	364

ТАҒОЕВ ҶАМОЛИДДИН

ДАВЛАТИ ТОҶИКОН

Мухаррири оғози А. Исоев
Мухаррири техникӣ Я. Бекназарова

БИ №2877

Ба матбаа 20.10.99 суғурда шуд. Ға ҳаҷми 17.01.200 ҷамо шуд. ҳуруфи адаби
Ҷоли офсетӣ. Андозаи 84x108 1/2. Қоғаз матбаавӣ. Ҷузъи ҳаҷми шартӣ 23.
Ҷузъи рангаи шартӣ 23,5. Ҷузъи нашрию ҳисоби 12,78. Адади нашр 1000.
Супориси №1788.

Нашриёти Ирфон Вазорати фарҳаги Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734015,
ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қаробоев, 17.

Матбааи аввалини Вазорати фарҳаги Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025,
ш. Душанбе, кӯчаи Рудакӣ, 37.